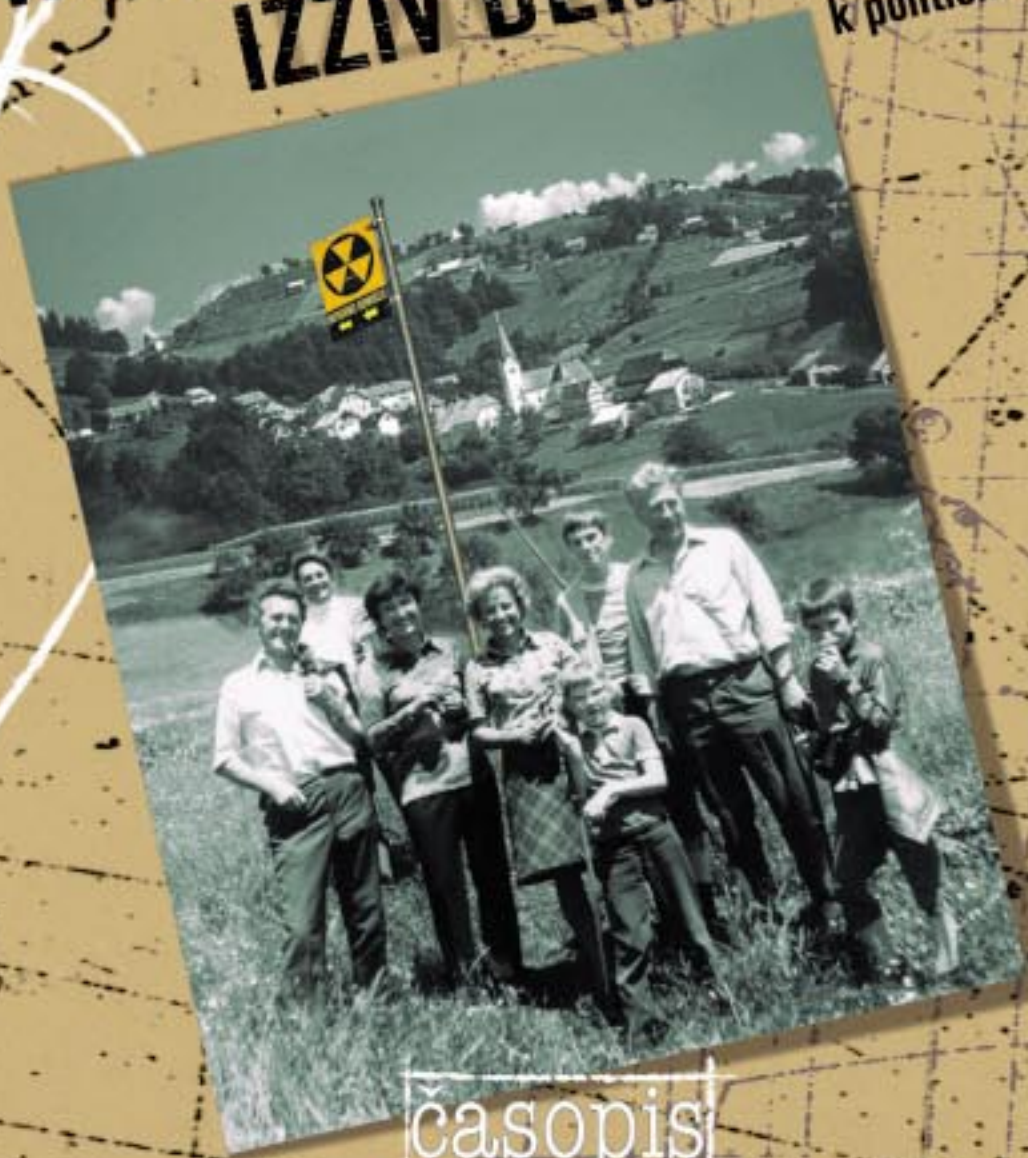

Dr. Andrej A. Lukšič

RIZIČNA TEHNOLOGIJA: IZZIV DEMOKRACIJI

k politični ekologiji

časopis
10
kritiko
znanosti

let. XXVII, 1999, št. 195

Revijo subvencionirajo Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS, Ministrstvo za kulturo RS,
Ministrstvo za okolje in prostor RS in Zavod za odprto družbo-Slovenija.
Po mnenju Ministrstva za kulturo RS, št. 415-96/98 - mb/sp, šteje revija med proizvode,
za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa proizvodov.

dr. Andrej A. Lukšič

RIZIČNA TEHNOLOGIJA: IZZIV DEMOKRACIJI

K politični ekologiji

Ljubljana 1999

VSEBINA

UVOD	11
------------	----

I. DEL

A. SOCIALNA DRŽAVA - ZNANOST IN TEHNOLOGIJA - PROTISLOVJA	21
1. SOCIALNA DRŽAVA KOT POGOJ RAZVOJA INDUSTRIJSKE DRUŽBE	21
2. KONCEPT SOCIALNE DRŽAVE	22
3. STRUKTURNA PROTISLOVJA SOCIALNE DRŽAVE	26
4. STRATEGIJE REŠEVANJA STRUKTURNIH PROTISLOVIJ SOCIALNE DRŽAVE	29
4.1. Neokonservativna kritika socialne države	30
4.2. Kritika socialne države skozi prizmo znanosti in tehnologije	32
4.2.1. Razmerje med politiko, stroko in javnostmi	47
4.2.2. Odpiranje političnega	56
B. KONEC KONSENZA O NAPREDKU IN MOŽNE OPCIJE RAZVOJA	75
1. PRVA RADIKALNA KRITIKA NAPREDKA WALTERJA BENJAMINA	75
2. KRITIKA NAPREDKA (NEKATERI SOCIALNI VIDIKI)	80
2.1. Socialne predpostavke konsenza o napredku	80
2.2. Razpad kulturnega konsenza o napredku	81
3. DILEMA TEHNOLOŠKE POLITIKE	83
3.1. Socialne funkcije vere v napredek	85
3.2. Vere v napredek in utopije prihodnosti	86
4. POLITIČNI ARANŽMAJI PRIHODNOSTI	87
4.1. Nazaj v industrijsko družbo in ugovori	88
4.2. Demokratizacija tehnoekonomskega razvoja in ugovori	93
4.3. Diferencirane politike	96
5. IZHODIŠČA LEVE OPCIJE	101
C. DISKURZIVNA ETIKA IN NOVE KOMUNIKACIJSKE IN ODLOČEVALNE FORME ...	103
1. REFLEKSIJA TEORIJE O RIZIČNI DRUŽBI	103
2. KONCEPT KOMUNIKATIVNEGA RAVNANJA POSAMEZNIKOV	106

2.1.	Diskurzivna etika	107
2.2.	Asociativna razmerja	108
2.2.1.	Ustavne pravice in nova politična kultura	109
2.3.	Institucionalni pogoji kolektivnega ravnanja kot filter	114
2.3.1.	Institucionalni pogoji komunikativnega ravnanja in solidarnost	115
2.3.2.	Institucionalni pogoji komunikativnega ravnanja in etična orientacija	120
2.4.	Samoomejevanje na znanstvenem in raziskovalnem področju	124
2.5.	Oblikovanje institucionalnih pogojev komunikativnega ravnanja	128
2.6.	Diskurzivna etika kot norma za ocenjevanje institucionalnih pogojev komunikativnega ravnanja	130

II. DEL

UVOD	135
A. EKOLOŠKA SANACIJA TE ŠOŠTANJ	143
UVOD	143
1. ZASTAVITEV	143
1.1. Predlogi TE Šoštanj za spreminjanje komunikacijskih form in pravil igre med institucionaliziranimi akterji	145
1.1.1. Konflikt glede organiziranja komunikacijske in odločevalne mreže med TE Šoštanj in Elektrogospodarstvom Slovenije	146
1.1.2. TE Šoštanj predlaga spremembe glavnega sistema	149
1.1.2.1. <i>Odločevalni sistem na globalni ravni po predlogih TE Šoštanj</i>	152
ZAKLJUČEK	156
B. ISKANJE LOKACIJE ZA TRAJNO ODLAGALIŠČE NSRAO	159
UVOD	159
1. ZAČASNA SKLADIŠČA NSRAO V SLOVENIJI	164
1.1. Zavratec	164
1.2. JE Krško	165
1.3. Podgorica	165
1.3.1. Konfliktna situacija	165
1.3.2. Reševanje konfliktne situacije	166
1.3.3. Zahteva po družbenem nadzoru skladišča	167
2. TRAJNO ODLAGALIŠČE NSRAO	168
Uvod	168
2.1. Jugelova opcija	170

2.2.	Opcija Službe projekta RAO JE Krško	174
2.2a.	Investitor	174
2.2a.1.	Formiranje in delo Službe projekta RAO JE Krško	174
2.2b.	Politika	177
2.2b.1.	Medrepubliško usklajevanje med Hrvaško in Slovenijo glede RAO na vladni ravni	177
2.2b.1.1.	<i>Medrepubliška koordinacija</i>	177
2.2b.1.2.	<i>Medrepubliška koordinacija Hrvaške in Slovenije za področje RAO</i>	178
2.2b.1.3.	<i>Obravnavani tematski sklopi</i>	179
2.2b.2.	Republiška uprava za jedrsko varnost (RUJV) in Družbeni svet za republiško upravo za jedrsko varnost (DS RUJV)	180
2.2b.2.1.	<i>RUJV</i>	180
2.2b.2.2.	<i>DS RUJV</i>	181
2.2b.3.	Komisija za varstvo človekovega okolja	192
2.2b.3.1.	<i>O napredku in jedrska tehnologija</i>	192
2.2b.3.2.	<i>Nova komunikacijska in odločevalna forma</i>	193
2.2b.3.3.	<i>O odlagališču (NS)RAO, delegatska vprašanja in pravila igre</i>	193
2.2b.3.4.	<i>Spreminjanje družbenega plana 1986-1990</i>	195
2.2b.3.5.	<i>Pobuda o oblikovanju nove komunikacijske in odločevalne forme</i>	197
2.2b.3.6.	<i>Pobuda komisije o načinu reševanja odlaganja NSRAO in nova komunikacijska in odločevalna forma</i>	198
2.2b.3.6.1.	Vsebina pobude glede načina reševanja problematike odlaganja NSRAO v Sloveniji	198
2.2b.3.6.2.	Odgovori na pobudo komisije	199
2.2b.3.6.3.	Učinki pobude	203
2.2c.	Stroka	207
2.2c.1.	Prvi korak	208
2.2c.2.	Drugi korak	208
2.2c.2.1.	<i>Kronologija dela recenzentske komisije</i>	210
	Zaključek	213
2.2č.	Javnost	216
2.2č.1.	Osnovne misli v odgovorih IS SRS	216
2.2č.2.1.	<i>Občina Velenje</i>	218
2.2č.2.2.	<i>Občina Mozirje</i>	220
2.2č.2.3.	<i>Občina Kamnik</i>	223
2.2č.2.4.	<i>Občina Sevnica</i>	224
2.3.	Opcija Agencije RAO	226
2.3a.	Investitor in stroka	226
2.3a.1.	Agencija RAO	226
2.3a.1.1.	<i>Delovanje</i>	226
2.3b.	Politika	232
2.3b.1.	Komisija za varstvo okolja in naravno dediščino	232
2.3b.2.	Odbor za infrastrukturo in okolje pri državnem zboru	237

2.3c.	Javnost	239
2.3c.1.	Svet KS Cirkulane	239
2.3c.2.	Socialistična stranka Slovenije, območni odbor Šmarje pri Jelšah	240
2.3c.3.	IS SO Ravne na Koroškem, Dravograd in Ptuj	241
2.3c.4.	Turistično društvo Rogaška Slatina	242
2.3c.5.	Šaleško ekološko društvo	244
	Zaključek (2.1., 2.2. in 2.3. opcije)	245
3.	RAZŠIRITEV ZAČASNEGA SKLADIŠČA V JE KRŠKO	249
3.1.	Občina Krško	249
3.1.1.	Javna razprava o spremembi planov občine Krško	250
3.1.1.1.	<i>Potek javne razprave in rezultati</i>	251
3.1.1.2.	<i>Prekinitev javne razprave in zahteve občine Krško</i>	253
3.1.1.3.	<i>Izredno zasedanje skupščine občine Krško</i>	255
3.1.1.4.	<i>Nadaljevanje javne razprave in spremembe načrtov</i>	259
3.2.	Občina Brežice	261
	ZAKLJUČEK	265
	OPOMBE	281
	LITERATURA	325
	POJMOVNI SLOVAR	332
	POVZETEK	334
	SUMMARY	336

Na isti način kot je socialna demokracija prešla civilno demokracijo, se politična ekologija pojavlja kot aufhebung socialne demokracije: priznanje, najprej moralno, novih pravic, novih nosilcev pravic in novih predmetov pravic. zato novih obveznosti in novega skrbništva. Namreč največji napredek Deklaracije iz Ria in njenih vzporednih konferenc je slovesno priznanje novih pravic in obveznosti, ki so sedaj vključene kot del socialnih norm in so usklajene s poštenjem, spoštovanjem drugega ali Splošno deklaracijo o človekovih pravicah. Rio je zgradil osnovo pravne pravičnosti, celo brez pozitivne in demokratično sprejete mednarodne zakonodaje.

(Lipietz: Geography, ecology, democracy, 1996, str. 223)

Pri raziskovanju mi je s številnimi napotki, koristnimi pripombami in dobrohotnim spodbujanjem pomagal prof. dr. Andrej Kirn in se mu za njegovo požrtvovalno mentorstvo najlepše zahvaljujem. Zahvaljujem se tudi pokojnemu prof. dr. Adolfu Bibiču, ki je usmerjal moje raziskovalno delo na Centru za politološke raziskave in me spodbujal tudi še potem, ko sem se odpravil na samostojno raziskovalno odisejajo. S potrpežljivostjo in z razumevanjem so mi v težkih trenutkih vlivali moči moji najbližji in prijatelji, še posebej pa se zahvaljujem vsem, ki so mi pomagali pri zbiranju gradiva (Janezu Černivcu, Andreju Klemencu, Republiški upravi za jedrsko varnost, Odboru za infrastrukturo pri državnem zboru, Agenciji RAO in drugim) in njegovi obdelavi (Mojci Lukšič in Andreji Kia). Zahvalo dolgujem še Časopisu za kritiko znanosti, domišljijo, novo antropologijo, Inštitutu za ekologijo, Fakulteti za družbene vede, Termoelektrarni Šoštanj in Ministrstvu za znanost in tehnologijo, ki sta sofinancirala moje raziskovanje in knjigo. Za jezikovno in pravopisno podobo knjige pa se zahvaljujem Milojki Monsoor.

UVOD

Razumevanje tehnologije se je, v glavnem reduciralo na idejo, kolikor je bila tehnologija sploh predmet socialnega in političnega premišljanja¹, da ima tehnološki razvoj odločujočo vlogo pri ekonomskem razvoju in razvoju družbe sploh. Tehnologija je zato dobivala v ekonomski znanosti in ekonomski zgodovini posebno mesto.

Poskusi nekaterih avtorjev - Williama F. Ogburna, Lewisa Mumforda, Leslie Whitea in drugih -, da pa bi vendarle tehnološko-relacijsko vprašanje dobilo osrednejše mesto tudi v drugi družboslovni misli - so bili bolj ali manj marginalizirani. Dolgo je namreč med družboslovci veljalo prepričanje, da je mogoče probleme modernizacije bolje razumeti, če se iz premišljanja izpustijo vse neposredne navezave na tehnološki svet. Tehnologija in tehnika sta tako ostajali v domeni tehnologov in tehnikov vse do šestdesetih let, ko se je občutek za problematiko tehnike in tehnologije prebudil tudi pri drugih.

Tehnologija in njene različne manifestacije so postale v razpravah o politiki in družbi resen predmet premišljanja. Družboslovci, politiki, birokrati, poslovneži, radikalne študentske skupine, pa tudi nekateri naravoslovni znanstveniki in inženirji so se čez čas poenotili v tem, da tisto, kar imenujemo "tehnologija", leži v jedru tistih pogojev, ki omogočajo obstoj našega zahodnega sveta. Konsenz o tem, kaj je prava širina problema, ali drugače rečeno, strinjanje s tistim, kar mora inteligenca vzeti v polje premišljanja o družbi, je odprl nova obzorja, ki so se odzrcalila tudi v odkrivanju novih razsežnosti samorazumevanja zahodne družbe kot celote.

Premik v razmišljanju o tehnologiji in tehniki je imel za različne socialne

¹ Tehnologija je bila v glavnem vedno razumljena v navezavi na določeno topiko, kot so industrijska revolucija in rast industrijske družbe, vzpon srednjega razreda, beda delavskega razreda in nujnost revolucije, vzpon novih elit, socialne in psihološke spremembe, ki so vključevale tudi rapidne spremembe, odtujitev, nacionalizem, imperializem in celo možnosti ekološke katastrofe. To so bile teme, ki so bolj ali manj vključevale tudi tematiko tehnike in tehnologije.

skupine različen pomen. Znanstvenikom in tehnikom se je novo spoznanje kazalo v formi moralne dileme, ki presega njihovo neposredno delo. Po drugi svetovni vojni so postali občutljivi za dejstvo, da ima lahko znanstvena tehnologija neposredne posledice za celoten svet. Nevtralnost tako njihovega poklica kot njihovih spoznanj in rezultatov je postala dvomljiva. Zato so se začeli intenzivno ukvarjati s političnim in moralnim kontekstom, v katerega je vpeta njihova znanstvena dejavnost.

Za managerje in družboslovce je to pomenilo, da so morali računati z naraščajočo kompleksnostjo in rastjo sprememb v moderni družbi, ki so nastajale zaradi razvoja tehnologije in tehnike. Razvoj na tehničnem področju je nenehno terjal, da se mu tako družbeni sistem kot ravnanje posameznika nenehno prilagajata. Z rastjo števila tehnoloških inovacij je postalo izjemno pomembno, hkrati pa izjemno težko predvidevati učinke inovacij in novih tehnologij. Zaradi naraščajoče kompleksnosti sociotehničnega sistema so nastajale čedalje večje težave pri opravljanju nekaterih osnovnih aktivnosti sodobnega socialnega življenja: načrtovanje, oblikovanje in funkcionalno koordiniranje. Tako je nastala zamisel, da bi kompleksnost in spremembe študirali kot "neodvisno variabla", pri čemer je bilo predpostavljeno, da je mogoče objektivno ugotoviti korelacije z določenimi deli socialnega in političnega fenomena.

Tej interpretaciji tehnologije in tehnike je stala nasproti radikalna kritika "tehnološke družbe", ki ne postavlja v ospredje števila tehnoloških inovacij in njenih učinkov, pač pa postavlja v središče razmišljanja obstoj tehnologije, ki bi bila v oporo življenju ljudi. Sedanja tehnologija je iz tega zornega kota vir dominacije, ki obvladuje vse forme moderne misli in dejavnosti. Tehnologija pa v sebi skriva tudi moč, ki vpliva na širitev človekove svobode².

Vdor tehnologije v različne politične in socialne diskurze je mogoče razumeti šele ob dejstvu, da je Evropa visoko razvita tehnološka družba po zaslugi bolj ali manj kontinuiranega procesa sociotehničnih sprememb. Znanost in tehnologija sta bili postavljeni v jedro moderne družbe in sta veljali, še posebej pa znanost, za ortodoksnega vodjo modernega časa. Toda ravno ta znanost, ki je odkrila resnico čistega zraka, je proizvedla tudi pogoje za njegovo onesnaževanje. Tudi protesti proti vojaškoindustrijskim kompleksom kličejo na dan "tradicijo znanosti in tehnologije" in terjajo ponovni premislek idej, ki vodijo njen razvoj. Mnogi so prepričani, da se je treba vrniti na humano tradicijo znanosti in tehnologije, utemeljeno na modelu, ki ima v ospredju pojme kot so zemlja, človek in narava, če seveda želimo, da se zahodna civilizacija izogne katastrofi in fenomenu "megastroja".

² O tem glej več v Herbert Marcuse, *One-Dimensional Man. Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*, Boston, 1964.

Kritika tehnologije je seveda opozorila na dejstvo, da je v razmerju med človekom in tehnologijo nekaj narobe in da je treba premisliti tudi ideje tistih, ki govorijo o “vrednostni nevtralnosti tehnologije”. Teoretska nereflaktivnost razmerja med tehniko in človekom na eni strani in naraščajoča kritika vojaškoindustrijskih kompleksov, kritika tehnologij, ki ogrožajo zdravje človeka in vodijo v ekološko katastrofo itd. na drugi tvorita stanje, ki sili k novi interpretaciji tehnologije in znanosti. Tehnologija je zato danes odprto vprašanje. Po stoletjih, v katerih ni bilo zanimanja za tehnično spretnost zunaj njenih lastnih meja razvoja in prakse, se sedaj kaže narava človekove tehnološke ustvarjalnosti kot vir nešteti težav.

Tehnološki svet, ki se je rodil s pomočjo znanstvene revolucije, je postal fokus raziskovanja. Morda se zdi ugotovitev, da je tehnologija v svojih različnih manifestacijah pomemben del človeškega sveta, trivialna, toda trivialna je bila tudi Kopernikova ugotovitev, da sonce vzhaja zjutraj in zahaja zvečer zato, ker se Zemlja vrti okoli Sonca in ne narobe. Verjetno je tako trivialna, morda pa tudi tako prevratna naslednja ugotovitev, namreč da so strukture, procesi in spremembe znotraj tehnologije sočasno deli struktur, procesov in sprememb človeške zavesti, družbe in politike.

Pomen del Marshalla McLuhana, Jacquesa Ellula in Helmuta Schelskega je vsaj v tem, da so senzibilizirala moderno javnost za nekaj, kar je sama nenehno spregledovala, namreč, da je obdana z nešteto tehnikov in tehnologov. Njihov vpliv je postal tako vsakdanji, da so dejansko postali nevidni. Spremembe in prelomi v vsakdanjem življenju, ki so bili posledica razvijajoče se tehnologije, so se zdeli dani in neizogibni, ker pač nihče ni sitnaril in terjal drugačne rešitve. Morda je v tem treba iskati tudi razlog, zakaj je razprava o mestu tehnologije v človekovem obstoju veliko bolj prisotna kot govorjenje o tem, kako je dobra ali slaba tehnologija uglasena s “človeškimi vrednotami”.

Če imajo seveda avtorji od Ellula, McLuhana, Marcuseja, Mumforda, Sypheja, Galbraitha in drugih, ki izpostavljajo vlogo in pomen tehnologije, prav, potem bomo morali politično teorijo in sploh družboslovne knjige zastaviti na drugačen način. Tudi če predpostavimo, da ne bo več prihajalo do tehnoloških prevratov, inovacij ali napredka in da ne bo več socialnih, ekonomskih in političnih posledic, kljub temu ostaja kopica problemov, ki so povezani z razmerjem tehnologije in vsakdanjega življenja.

To področje je v družboslovnih raziskavah še močno instrumentalizirano in daleč od resnih prizadevanj, ki bi šla v smeri razumevanja stvari same. Navadno naletimo na sterilne zaključke kot so: “Pokazali smo na razmerje med tehnologijo X in socialnimi spremembami A, B, C. Tehnologija ima naslednje implikacije, ki so presenetljivo dobre ali slabe. Človeštvo pa se mora odločiti za eno izmed vari-

ant.” Takšne pristope bi morali počasi spraviti iz prostorov znanosti in jih nadomestiti z novim razumevanjem, ki bi povezovalo rezultate študija tehnologije s spoznanji na področju znanja, sodb in ravnanj človeka. Postaviti je treba vprašanje, kakšno tehnologijo želimo in kako jo realizirati. Razlikovanje med dejstvi in vrednotami, ki ga nekateri postavljajo kot moralni imperativ, ima smrtonosni učinek³. Vprašanje alternativnosti možnih rešitev je imanentno politično vprašanje in zato mora nujno postati predmet razmišljanja politične znanosti.

Kot sem že omenil, se je v zadnjem četrtnem letju tega stoletja veliko razpravljalo o takšnih pogledih na tehnologijo in na njene sociopolitične posledice. Čeprav prerokom tehnološkega optimizma ni bilo nikoli prizanešeno s kritiko, pa se je šele v 60. letih začelo splošno preizpraševanje političnih in socialnih posledic, ki jih povzroča tehnologija, predvsem rizična tehnologija. Razprave v bogatih družbah, zgrajenih na tehnološkem napredku, so izpostavile številne nove probleme: propadanje mest, naraščajoči kriminal in socialno nasilje, dezintegracijo družin, onesnaženi zrak in voda, usihanje energetskega virov, nespameten komercializem, povečevanje rizika itd.

Zato niti ni presenetljivo, da je na podlagi teh izkušenj nova kritika tehnologije napadla tehnološko družbo kot pošastno konstrukcijo, ki se je izvila človeškemu nadzoru, torej kot izrojenost človeške inteligence, ki grozi, da bo uničila naravno okolje in prave človeške vrednote zahodne kulture. Ti kritiki so tehnologijo vedno bolj razumeli kot agenta dominacije in prisile, ne pa kot agenta osvobajanja, kot vir problemov, ne pa kot sredstvo njihovega reševanja. Zato so v imenu demokracije zahtevali, naj se opuščajo centralizirane avtoritarne strukture, ki so bile povezane z veliko tehnologijo, in naj se namesto teh uvajajo manjše komunalne enote, v katerih bi bila mogoča neposredna participacija. Politično geslo “small is beautiful” tako implicira “small-scale technology” kot tudi demokracijo. Čeprav so bili to skrajni pogledi, pa so vendarle pokazali pot k bolj uravnoteženim ugotovitvam v osemdesetih letih; začela se je reflektirati globoka zaskrbljenost, ki je bila vezana na naravo tehnoloških sprememb in na njene politične, ekonomske, socialne, ekološke in etične posledice. Hkrati pa so se v osemdesetih letih odpirala tudi vprašanja, kot so odlaganje strupenih in radioaktivnih odpadkov, spremembe v ozračju in ozonske luknje, militarizacija vesolja s programom “vojna zvezd”, uvajanje računalnikov v proizvodnjo, širjenje novih reproduktivnih medicinskih tehnologij in tehnologij, ki podaljšujejo

³ Družboslovci, predvsem tisti, ki vedo veliko povedati o praktičnih opravilih, popustijo ravno na točki raziskovanja praktičnih implikacij njihovega lastnega dela. Prepričani so, da je stopiti v polje “vrednot” s področjem, ki ga obvladajo, nespameten moralizem, ker svoje področje razumejo kot polje osebne preference. Njihova analiza se konča z razlago relacij, ki jih najdejo v podatkih in njihovih distribucijah.

življenje, ter aplikacija genetskega inženiringa na čedalje več organizmov, ki so sprožala ognjevite polemike o temeljnih moralnih in političnih vrednotah.

Številni kritiki tehnologije so danes morda bolj zaskrbljeni nad določenim vedenjem poklicnih tehnologov ali nad institucijami, ki se ukvarjajo z vprašanjem tehnologije, kot pa nad tehnološkim znanjem ali nad artefakti “per se” in so zaradi tega že obsojeni, da so antitehnološko nastrojani. Po drugi strani pa najdemo med kritiki tudi predlagatelje novih inženirskih rešitev nekaterih problemov. Do obstoječih tehnoloških sistemov so podobno kritični in ravno tako zaskrbljeni za kvaliteto življenja (ko gre na primer za problem onesnaževanja in prenaseljenosti), toda tem je z ostro kritiko prizanešeno.

Upravičeno lahko pričakujemo, da se razprave o tehnologijah in njihovih vidikih še niso izčrpale in da se bodo v prihodnjem stoletju še bolj zaostrovale. Vprašanje posledic tehnoloških sprememb tudi na način političnega organiziranja družbe postaja eno pomembnejših vprašanj sodobne politične misli.

Razprave o posledicah tehnologije in tehnike se navadno dotikajo le posledic, ki jih ima tehnološki razvoj na naravo in človeka. Osrednja - tudi empirično potrjena - teza je bila, da je napredek, kapitalistična forma racionalnosti, nezdržljiv s politično nastajajočimi definicijami družbeno zelenih vrednot ali na kratko - demokratične politične forme in kapitalistične forme tehnike naj bi bile nezdržljive. Posebnost nove tehnologije, ki vsebuje določeno stopnjo rizika, pa je ravno v tem, da je tehnologija tista, ki potrebuje “socialni design”, ki nastaja v procesu političnega usklajevanja interesov in ki sploh zagotavlja uvažanje te tehnologije v svet življenja.

Ob vnetih polemikah o varnosti tehnologij navadno uidejo izpred oči komunikacijske in odločevalne forme, v katerih tečejo komunikacijski in odločevalni procesi in v katerih se sprejemajo usodne odločitve glede teh tehnologij. Doslej očitno ni bilo potrebe, da bi komunikacijske in odločevalne forme, kakršne smo nasledili, mislili in jih reflektirali. Zdaj pa je tehnologija sama poskrbela za to, da so tudi komunikacijske in odločevalne forme postale predmet resnih strokovnih in javnih razprav. Na to navsezadnje opozarjajo tudi izkustva v Sloveniji. Pri iskanju lokacije za odlagališče nizko- in sredneradioaktivnih odpadkov se je pokazalo, da nista glavna ovira pri iskanju in gradnji odlagališča tehnična zapletenost in zagotavljanje varnosti tega jedrskega objekta, pač pa to, da ljudje nočejo živeti v okolju, kjer je zaradi bližine takšnega objekta stopnja rizika za zdravje in življenje večja. Ta primer kaže vsaj na to, da ni mogoče več kompleksnosti problemov, ki jih sprožajo v svetu življenja že uvedene nove tehnologije, reševati tako kot doslej. Ciljnoralni pristop preprosto ne zadošča več. Šele sestop iz ciljnoralne zastavitve problemov odpre novo

obzorje razmišljanja. Ne preišlja se le posledic, ki jih povzroča tehnološki razvoj naravi in človeku, to je vsebinski vidik, pač pa tudi komunikacijske in odločevalne forme, v katerih tečejo komunikativni in odločevalni procesi, to je formalni vidik; torej celostno, integralno se zapopadejo tako obstoječe komunikacijske in odločevalne forme kot procesi, ki potekajo v njih.

Zastavitev problematike skozi prizmo praktičnega vprašanja mi omogoča, da se kot raziskovalec spoprimum z realnim problemom sveta življenja in ga skušam ujeti v pojem, da bi ga bilo mogoče misliti in razkriti njegovo notranjo logiko, zakonitosti in gibanje.

V pričujoči nalogi praktični problem opredeljujem z naslednjimi ugotovitvami in vprašanji, ki jih po posameznih poglavjih nato različno natančno opisujem in razčlenjujem:

1. Implementacija znanstvenih spoznanj in tehnologij v svet življenja, ki so po svoji naravi rizične, povzročajo ekološke katastrofe in grozijo, da se uniči celotno življenje na Zemlji. Pri ljudeh to dejstvo povzroča skrbi, strah in odpor do znanosti in tehnologij, kar se kaže v različnih načinih ravnanja.
2. Znotraj celotnega spektra problemov, ki jih odpira to dejstvo, pa me kot politologa zanimajo institucionalni pogoji kolektivnega ravnanja. Naj to področje natančneje opredelim z naslednjimi vprašanji:
  - Kako sta bili znanost in tehnologija vpeti v svet institucij, v katerih so se sprejemale odločitve o razvoju znanosti in tehnologije in o njihovi implementaciji, kakšna pravila igre so veljala v njih.
  - Kakšna strukturna protislovja in sistemske blokade je mogoče razkriti in kakšno podobo so si nadedli v političnih in/ali socialnih konfliktih ter v kakšnih formah so se ti razreševali.
  - Katere so ključne kategorije, ki so opredeljevale prostor razvoja in implementacije znanosti in tehnologije in ki zaradi ekoloških posledic ter nenehnih groženj terjajo ponovni razmislek.
  - Kakšne so možnosti razreševanja konfliktov skozi argumentirano komunikacijo (komunikativna racionalnost) in kateri pogoji morajo biti za to izpolnjeni.
  - Kako je v Sloveniji na področju energetike potekalo reševanje dveh praktičnih problemov, ki ju povzročata dve po naravi povsem različni tehnologiji in sta zato svojevrstno opredeljevali in strukturirali konfliktno polje in poti reševanja.

Glede na strukturo problematike je naloga razdeljena na dva dela, teoretičnega in empiričnega, ki pa si nista v klasičnem razmerju potrjevanja in/ali preverjanja, pač pa v razmerju medsebojne ustreznosti. Teoretični del je namreč v nalogi pojmovno razvit le toliko, da ponuja zadosten kontekstualen okvir za globlje razumevanje empiričnih dogajanj in ravnanj. V prvem delu, razdeljenem na tri sklope - A, B in C - se v sklopu A ukvarjam z vprašanjem umeščenosti znanosti in tehnologije v socialni državi kot prevladujoči komunikacijski in odločevalni formi v razvitih industrijskih družbah po drugi svetovni vojni, toda le v luči osnovnih protislovij. V sklopu B opisujem pomembnejše socialne vidike konsenza o napredku, njegov razpad in možne opcije socialnega razvoja, v sklopu C pa nekatere osnovne razsežnosti oblikovanja novih komunikacijskih in odločevalnih form, ki naj ustrezajo kriterijem diskurzivne etike. Drugi del je tudi razdeljen, in sicer na sklop A, v katerem opisujem pobude TE Šoštanj o novih komunikacijskih in odločevalnih formah, ki bi omogočale učinkovitejšo ekološko sanacijo TE, in na sklop B, najobsežnejši, ki obravnava problematiko odlaganja nizko- in sredneradioaktivnih odpadkov (NSRAO) v Sloveniji, in sicer v luči kolektivnih konfliktnih izkušenj začasnega skladiščenja, iskanja lokacije za trajno odlagališče NSRAO in razširitve začasnega skladiščenja NSRAO v JE Krško. Celotna misel se zaokroži v sklepnem delu, kjer so nanizane nekatere nove komunikacijske in odločevalne forme, ki ustrezajo določeni ravni posameznikove in skupinske zavesti in ki lahko pomenijo novo stopnjo razvoja demokracije v Sloveniji. Struktura celotnega drugega dela in tudi vseh njenih delov je zavezana reflektivni metodologiji.

Rad bi opozoril še na nekatere težave in omejitve, s katerimi sem se srečeval pri raziskovanju in pisanju knjige. Raziskovanje komunikacijskih in odločevalnih form je kot predmet proučevanja že samo po sebi težavno, saj gre za predmet, ki živi svoje življenje, odvisno sicer od različnih akterjev, praviloma pa nikoli samo od enega. Njihova razvitost je odvisna predvsem od ravni zavesti akterjev, ki se vanjo vključujejo, in temu je zavezan tudi raziskovalec, ko jih raziskuje in skuša ujeti v pojem. To je prva značilnost, ki prežema celotno preiskovanje. Druga težava, s katero sem se srečeval kot raziskovalec, je bil "zgoščen čas dogajanja". Uveljavljene komunikacijske in odločevalne forme, ki so bile pristojne za reševanje problematike NSRAO, so se zaradi različnih razlogov nenehno spreminjale in se v nekem trenutku popolnoma razgradile, porodile pa so se nove, s povsem drugimi pristojnostmi. Ta "nemiren čas" je bil sicer specifična značilnost slovenskih razmer zadnjih desetih let, prinašal pa je tudi neurejene, razdrobljene, včasih tudi nedostopne dnevne arhive, ki so bili glavni vir informacij in podatkov. Ob njihovem zamudnem in dolgotrajnem zbiranju in urejanju, ki je časovno zavlačeval raziskovanje, pa sem se po drugi strani pri pisanju srečeval s problemom selekcije gradiva. Morda se bo

zdelo bralcu, da so opisi delovanja in razvoja posamezne komunikacijske in odločevalne forme preobširni, toda reflektivna metoda terja, da je vsaka forma ustrezno predstavljena, ker je bilo mogoče šele na tem graditi ustrezno refleksijo kolektivnega izkustva, ki pa je bila osnova za selekcijo pri pisanju prvega, teoretskega dela, in sicer v dveh pogledih. Med številnimi avtorji, ki se tako ali drugače ukvarjajo s socialnimi vidiki znanosti, tehnologije in tehnike, sem se usmeril na tiste, ki svojo misel (teorijo) gradijo na zapopadanju logike dejanskega kolektivnega izkustva, in sicer le v tistih vidikih, ki ustrezajo stanju stvari v Sloveniji, to je iskanju lokacije za gradnjo trajnega odlagališča NSRAO.

1. del

A.

SOCIALNA DRŽAVA - ZNANOST IN TEHNOLOGIJA - PROTISLOVJA

O umeščeniosti znanosti in tehnologiji v družbeni kontekst je mogoče razmišljati na različne načine. Sam sem se odločil, da se bom te problematike lotil skozi prizmo praktičnega vprašanja, kakor ga postavlja življenje samo, tu in zdaj.

Umeščenost znanosti in tehnologije v družbeni in institucionalni kontekst začnjam z njuno umeščenostjo v socialni državi, ki je bila po drugi svetovni vojni prevladujoč način ureditve družbe v razvitih industrijskih državah zahoda. Razkrivanje strukturnih protislovij socialne države, v katerih sta bili ujeti tudi znanost in tehnologija in v katerih sta igrali eno ključnih vlog, pojasnjuje temeljne razsežnosti družbenih in političnih sprememb, ki smo jim priča v razvitem industrijskem svetu in tudi na njegovem obrobju, torej tudi v Sloveniji. Socialna država je bila navsezadnje pomemben sistemski ojačevalec znanstvenega in tehnološkega razvoja sploh.

1. SOCIALNA DRŽAVA KOT POGOJ RAZVOJA INDUSTRIJSKE DRUŽBE

Potreba po socialni državi in njenih institucijah je izhajala iz notranje logike razvoja kapitalizma. Zato socialne države ni mogoče razumeti kot rezultat nekakšnih človekoljubnih pobud zaradi grobega izkoriščanja delovne sile v razmerah liberalnega kapitalizma, ki bi prišle od zunaj ali od zgoraj. Projekt socialne države je ponujal ogrodje neblagovnih institucij, ki so bile potrebne za nadaljnji obstoj modernega kapitalističnega sistema.

V zgodnji fazi kapitalističnega razvoja so funkcijo neblagovnih institucij opravljale tradicionalne forme življenja, kot so družina, komuna, cerkev in druga združenja. Z deagrarizacijo in mobilizacijo celotne populacije so se tradicionalne forme, ki so neobhodne za delovanje ekonomskega sistema, začele razkrajati in postopoma so prenehale opravljati vlogo funkcionalne podpore ekonomskega razvoja⁴. Zato se je neblagovni podporni sistem začel čedalje bolj politizirati in

funkcionalna podpora⁵ je začela iz privatnih in verskih organizacij prehajati na državne institucije.

Vzporedno s tem procesom so se pojavili še drugi med seboj povezani politični tokovi, ki so uveljavili parlamentarizacijo vlade, uvedli splošno volilno pravico in še druge pravice in svoboščine, ter dosegli formalno priznavanje interesov in pravico sindikalnega veta. Vsi ti tokovi so botrovali nastanku socialne države, ki je s svojimi neblagovnimi podpornimi institucijami odigrala pomembno vlogo v razvoju kapitalizma in pri uresničevanju projekta moderne⁶. Institucije socialne države so bile funkcionalne in so dobile legalno formo, kar pa jim je omogočilo, da so postale sorazmerno toge ali celo ireverzibilne, kar pa sedaj predstavlja velik problem⁷.

2. KONCEPT SOCIALNE DRŽAVE

Socialna država je v razvitih industrijskih družbah po štiridesetih letih razcveta doživela dokončen zaton. Da bi lahko razumeli ta obrat, do katerega je prišlo v začetku osemdesetih let, pa ne zadošča fragmentaren in parcialen analitični pristop. Analize, ki se omejujejo le na raziskovanje strankarsko-politične, ekonomske ali socialne ravni, so sicer nujne, saj osvetljujejo pomembna področja in procese socialnega življenja, niso pa zadostne. Tudi interdisciplinarni pristop (seštevek posameznih spoznanj) nam ne obeta vpogleda v jedro zatona socialne države. Zadovoljiv odgovor lahko pričakujemo le, če si problem zastavimo na ravni prespraševanja koncepta socialne države z namenom, da razkrivamo vanj vgrajene temeljne cilje, iluzije, utopično razsežnost⁸ itd., ki nam pomagajo zapopasti in razumeti realno dogajanje, ujeto v strukturna protislovja, ki jih je koncept socialne države, v katerem sta imeli znanost in tehnologija izpostavljeno vlogo, skušal blažiti.

Habermas je v Novi nepreglednosti (1986) duhu osemdesetih let pripisal, da nima več potencialov utopičnih energij družbe dela in da so se ti potenciali

⁴ Več o tem glej v Claus Offe, "Disorganized Capitalism: Contemporary Transformation of Work and Politics", Polity Press, Cambridge, 1985.

⁵ Proces poddržavljanja "funkcionalne podpore" je bil v danih razmerah nujen zaradi specifične narave delovne sile. Delovna sila kot blago ni specifična le po tem, da se je ne da ločiti od njenega lastnika, pač pa je v nasprotju z vsemi drugimi blagi, ki jim je mogoče količino, kvaliteto, čas in prostor pojavljanja določiti z merili tržne racionalnosti, odvisna od neblagovnih sistemov, torej od netržne racionalnosti, ki "poskrbijo" za njeno uporabno vrednost in so predpogoj njenega ublagovljenja.

⁶ Več o tem glej v Jurgen Habermas, "Normativni sadržaj moderne", Kulturni radnik, št.5, 1986, str. 97-118 in v "Der philosophische Diskurs der Moderne, Suhrkamp, 1985 in tudi v "Hegelov pojam moderne", Marksistička misao, št.2, 1987.

⁷ Več o tem glej v Claus Offe, *Contradiction of the Welfare State*, London, 1984.

⁸ Več o tem glej v Jurgen Habermas, "Konzervativizam i kapitalistička kriza", MUS, št.4-5, 1983, str.5-19 in v "Krizna države blagostanja i iscrpljenost utopijskih energija", Politička misao, št.4, 1985, str.84-97.

pravzaprav že povsem izčrpali. Na tej ravni zgodovinske zavesti se je gibala neokonservativna in legitimistična misel, ki je v tem času hranila politiko vladajočih koalicij in strank v razvitih industrijskih družbah. Njihovi odgovori so bili povsem oropani utopičnih razsežnosti. Utopične energije pa niso bile artikulirane niti v odgovorih, ki so jih ponujali disidenti družbene rasti. Njihovi odgovori so bili po svoji naravi defenzivni in utopične energije so bile v njih navzoče le kot skrita možnost. Ta skriti utopični potencial pa bi lahko aktivirali že s tem, da bi bili sposobni projekt socialne države razširiti še na eno raven refleksije, kar pomeni, da bi bil usmerjen po eni strani na krotitev kapitalistične ekonomije, po drugi strani pa na obvladovanje države same.

Koncept socialne države je poskus udejanjanja utopije dela (Habermas, 1986). Osišče utopije dela je teza o emancipaciji, povzeta iz filozofije prakse, ki vse stavi na delovna razmerja: življenjske razmere, dostojne ljudi, je mogoče vzpostaviti le z revolucioniranjem obstoječih delovnih razmerij. Transformiranje heteronomnega dela v samodejavnost je torej razumljeno kot nujen pogoj emancipacije nasploh. Iz te izhodiščne teze so potem izpeljane zahteve po reformiranju odnosov zaposlovanja, po humanizaciji dela, po nadomestilih za čas bolezni, brezposelnosti, invalidnosti, za čas nosečnosti in starosti. Namen teh zahtev je, da se čim bolj ublažijo riziki najemnega dela in koncept socialne države je bil temu namenjen.

Temeljni cilj koncepta socialne države je bil doseči polno zaposlenost. Delojemalec je na podlagi zaposlenosti za polni delovni čas dobil vse ugodnosti, ki so izhajale iz dela. To pa pomeni, da tisti, ki ni bil zaposlen, teh ugodnosti ni bil deležen. Ker so bile vse ugodnosti izpeljane iz dela, je bila torej upravičena težnja po tem, da so zaposleni vsi, ki so delovno sposobni. Polna zaposlenost tako postane družbeno priznana norma. V tem pa se skriva tudi njen represivni moment.

Delojemalci so s konceptom socialne države dobili še druge ugodnosti in pravice. Kot kompenzacijo za obremenitve, ki izhajajo iz najemniškega dela, so dobili v odnosu do birokracije socialne države, torej kot državljani, pravico do pravnih zahtev, kot potrošniki pa dostop do množičnih dobrin. Prvo jim je bilo zakonsko zagotovljeno, drugo pa jim je bilo omogočeno s prejemanjem višjih mezd, kar jim je povečalo kupno moč.

Pridobljene pravice in ugodnosti pa so posredno vplivale tudi na discipliniranje delojemalcev, saj so nevtralizirale potencialno konfliktne teme, tako da ni prihajalo do socialno-političnih artikulacij razrednega nasprotja, ki tiči v statusu delojemalca. Torej cilj koncepta (in projekta) socialne države ni bil ukiniti razredno nasprotje oziroma revolucionirati heteronomno delo, pač pa le čim bolj preprečiti rizike, ki so izhajali iz delovnih razmerij.

Socialna država je lahko polno zaposlenost kot svoj temeljni cilj dosegala le posredno. Na voljo je imela zakonodajno moč, ki ji je omogočala sprejemanje regulativnih mehanizmov, s katerimi je lahko oblikovala pogoje za uresničevanje njenega temeljnega cilja. Njena prva naloga je tako bila, da oblikuje komunikacijski prostor za kolektivno dogovarjanje med seboj neodvisnih in organiziranih subjektov (delodajalcev in sindikatov), ki so neposredno odločali o doseganju polne zaposlenosti.

Politična usmeritev in politika, ki je črpala svojo moč iz koncepta socialne države, pa si je morala v skladu z demokratičnimi pravili pridobivati legitimnost na splošnih volitvah. Glede na pridobitve, ki jih je ponujala delojemalcem, je bilo jasno, da bo najpomembnejšo podporo na volitvah dobivala pri delavskih strankah in avtonomnih sindikatih (I. Lukšič, 1993).

Realizacija in uspeh projekta socialne države sta bila torej odvisna od več dejavnikov: najprej sta bila odvisna od moči in sposobnosti delovanja intervencijskega državnega aparata in njegove sposobnosti vključiti in spodbuditi znanstvene in raziskovalne potenciale družbe, nato pa tudi od deleža proizvedenega ekonomskega presežka, s katerim je avtonomno razpolagal, saj je bila njegova celotna intervencijska dejavnost od tega odvisna. V tem pogledu je bil državni aparat eksistenčno zainteresiran in prisiljen, da se je vmešaval tudi v delovanje ekonomskega sistema. Njegov temeljni cilj je bil, da zagotavlja razmere, v katerih bi se ohranjala proizvodna rast in ki bi preprečevala velika krizna nihanja, da omogoča mednarodno konkurenčnost podjetij in da vzpostavlja možnosti za odpiranje novih delovnih mest. Vmešavanje državnega aparata v delovanje ekonomskega sistema pa je seveda pri privatnih investitorjih naletelo na neodobranje, strah in nenehen prikrit odpor.

Projekt socialne države je bil skratka usmerjen v doseganje socialnega kompromisa in na omejevanje razrednega konflikta z namenom, da bi se vzpostavila državna moč, sicer demokratično legitimirana na volitvah, ki bi bila kos samoniklim razdiralnim procesom kapitalističnega razvoja. Po drugi strani pa je prinašal nove svoboščine in pravice (državljanskomeščanska pravica do participacije in pravica do socialnih prejemkov) in razširil je krog državljanov (predvsem z delojemalci), ki so s temi pravicami in svoboščinami dobili možnost, da zaživijo svobodnejše, v večji socialni pravičnosti in rastoči blaginji.

V projekt socialne države sta bili vgrajeni dve iluziji, povzeti po utopiji družbe dela. Za vso moderno je značilno nezadostno razločevanje med emancipacijo in srečo na eni strani ter proizvodnjo družbenega bogastva in moči na drugi. Nezadostno razločevanje teh dveh ravni temelji na napačnem pričakovanju, namreč da lahko instrumentalni um, osvobojen v proizvajalnih silah, in

funkcionalna racionalnost, ki se udejanja v planskih in organizacijskih zmogljivostih, utirata pot življenju, ki bo dostojno človeka, oziroma da bosta samodejno sprožila proces emancipacije. Vzajemno povezovanje emancipacije in proizvodnje družbenega bogastva v vzročno-posledični krog se je v osemdesetih letih izkazalo za veliko iluzijo. Hkrati se je razblinila tudi druga iluzija, ki je bila vgrajena v projekt socialne države, ki pa je bila bolj metodološke narave. Projekt socialne države je bil projekt, usmerjen v prihodnost, ki je kot vse pozitivne utopije vseboval načrt "konkretne totalitete bodočih življenjskih možnosti". V tem pogledu je bil projekt le ena številnih "velikih zgodb" z utopično razsežnostjo, ki je bil prisoten na političnem prizorišču dvajsetega stoletja. Habermas (1985) ugotavlja, da je s projektom socialne države, pravzaprav z utopijo družbe dela, minil čas tovrstnih pozitivnih utopij. Če se še vztraja pri utopični razsežnosti in pozitivni utopiji, mora biti ta reducirana zgolj na formalne vidike intersubjektivnosti. Tisto, kar se lahko izpostavi kot pozitivni program, so le nujno potrebni in obči pogoji komunikacijske prakse, ki omogočajo proces svobodnega diskurzivnega izražanja volje. Utopične vsebine so torej reducirane na oblikovanje situacij, v katerih bodo imeli udeleženci možnost, da na podlagi samoiniciativnosti sooblikujejo po svojih potrebah in presoji konkretne možnosti svojega življenja s ciljem, da si odpirajo perspektive za kakovostno boljše in manj ogroženo bivanje v družbi in sploh na Zemlji⁹.

Projekt socialne države pa je bil problematičen še v enem pogledu, vgrajeno je imel namreč optimistično idejo glede vloge znanosti in tehnologije v politiki in družbi. Ingemark Nordin, filozof tehnologije, je o vlogi znanosti in tehnologije v projektu socialne države zapisal, da je ta temeljila na predpostavki, da je mogoče družbo učinkoviteje upravljati in oblikovati s politično implementacijo znanosti in tehnologije (1992). Vloga znanosti je bila v projektu socialne države racionalno utemeljena na njeni realni moči, namreč da lahko znanost priskrbi spoznanja o osnovnih in objektivnih potrebah družbe, kar je bila osnova za delo družbenih tehnologov in politikov, ki so nato po metodi poskusa in zmote oblikovali čedalje bolj subtilne tehnike, s katerimi je bilo mogoče zadovoljevati tako dognane in ugotovljene družbene potrebe. Tega postopka so se politiki in eksperti posluževali vselej, kadar je bilo treba reševati kakršen koli družbeni problem. Razsvetljeni politični management socialne države, ki se je opiral na znanstveno vedenje in na tehnološko racionalnost, je torej v interesu vseh lahko nenehno interveniral v slepi boj med parcialnimi interesi in s tem bolj ali manj uspešno dokazoval svojo sposobnost, predvsem pa nepogrešljivost.

⁹ Glej tudi v Andrej Kim, "Preobrazba instrumentalnega dela v samoudejstvitost in uživanje", TIP, 1988, št. 9-10, str. 1277-1280.

Koncept in projekt socialne države, ki sta temeljila na predpostavki, da je z državno intervencijo mogoče zagotoviti miroljubno koeksistenco med demokracijo in kapitalizmom - brez te splošno sprejete predpostavke realizacija celotnega projekta socialne države ne bi bila mogoča - se je udeleževal predvsem v zahodnih razvitih industrijskih družbah v času povojne obnove vse do sedemdesetih let, ko se je začel spreminjati socialnopolitični položaj.

3. STRUKTURNA PROTISLOVJA SOCIALNE DRŽAVE

Spreminjanje socialnopolitičnih razmer je na dnevni red strokovnih razprav postavilo tudi vprašanje, ali je socialna (intervencijska) država še sposobna opravljati naloge, ki jih je do sedaj opravljala na ekonomskem področju, in na drugi strani, ali je sposobna zaščititi porajajoče se emancipacijske forme življenja. Premišljanje o teh njenih sposobnostih pravzaprav vodi k premišljanju o tem, ali ima še dovolj moči, izhajajoče iz projekta socialne države, da lahko kroti procese v kapitalističnem ekonomskem sistemu in ali je sposobna v tej smeri učinkovito delovati, prav tako pa tudi, ali je s pravnobirokratskimi sredstvi sposobna oblikovati nove forme življenja oziroma ali je sploh mogoče z uporabo politične moči zaščititi in razvijati osvobajajoče forme življenja. Vprašanje je torej, kje so meje sožitja med kapitalizmom in demokracijo?

Meje so na ekonomskem področju jasne že od samega začetka uvajanja projekta socialne države. Nacionalne države ne morejo varovati keynezijanskih ekonomskopolitičnih podjetij, ki operirajo po vsem svetu, ker so preozek okvir. Socialna država ima po drugi strani tudi jasno načrtane meje navznoter. Natančno ima opredeljen prostor, kje lahko in kje ne sme uporabljati svoje intervencijske moči. Načelno velja, da ne sme temeljito posegati v pogoje oplojevanja kapitala in to gibljivo mejo skrbno varujejo privatni investitorji, ki se politiki socialne države v načelu nenehno upirajo. Njihov upor se krepi (premoso-razmerno raste) z uspešnostjo realizacije projekta socialne države, ker so trdno prepričani, da socialna država (neposredno ali vsaj posredno) modificira pogoje oplojevanja kapitala. Spričo tega vzrokov za spremenjene pogoje poslovanja, zaradi katerih se zmanjša rentabilnost podjetij, ki povzročajo nepripravljenost za nove investicije in zato tudi upadanje rasti, ne skušajo iskati drugje kot le v projektu in politiki socialne države. Socialna država je namreč uzakonila delavske organizacije (sindikate) kot pogajalske partnerje pri sklepanju kolektivnih pogodb in v njihovih očeh s tem spremenila pogoje poslovanja, saj je ta ukrep povzročil rast stroškov, ki so vezani na najemnino delovne sile. Privatni investitorji pa se na ta dvig cene delovne sile odzivajo tako, da zmanjšujejo delež

družbeno potrebnega dela in da dvigujejo produktivnost, kar dosegajo z nenehnim uvajanjem novih tehnologij. Posledica takšne racionalne investicijske politike pa kljub skrajševanju delovnega časa povzroča presežke delovne sile.

Strukturno nastavljeni protislovni procesi se v nekem trenutku kljub vsemu le zaostrijo do te mere, da privatni investitorji nočejo več investirati, da se pojavi ekonomska stagnacija, da raste brezposelnost, da se ne ustvarja več zadosten presežek za polnjenje budžeta socialne države. Začno se tudi javno postavljati vprašanja o porabi javnega denarja, o neučinkovitosti administracije socialne države - v javnosti se tako vzpostavlja zavest o tesni zvezi med stroški socialne države in nastalim ekonomskim položajem -, o konsenzualno sprejetih sistemskih in strukturnih omejitvah socialnega kompromisa, o neželenih učinkih institucionalizacije itd. S krepitvijo zavesti, da je za nastali položaj kriva predvsem socialna država, ki poleg vsega še preveč porabi glede na njeno učinkovitost, se začnejo krušiti temeljne predpostavke, na katerih je bil zgrajen projekt socialne države. Naraščanje splošnega nezadovoljstva z obstoječim ekonomskim položajem in ponujena interpretacija vzrokov oziroma krivcev za to je bilo dovolj, da so volivci podprli tisti politični program, ki se je zavzemal za razgradnjo socialne države in za novo vzpostavitev razmerja med trgom in državo z namenom, da bi ponovno oživel razcvet ekonomije.

Globoko recesijo kapitalistične svetovne ekonomije, ki se je pojavila v tem času, lahko interpretiramo iz dveh zornih kotov. Iz prvega je videti, da je ekspanzija razblagovljenih politik (keynezijanske) socialne države - kot stranski in nezaželeni učinek - onemogočila delovanje tržnih mehanizmov v takšnem obsegu in vzpostavila takšne pogoje, da je upadlo zanimanje privatnih investitorjev za nove investicije in za odpiranje novih delovnih mest. Ekonomska recesija je iz tega zornega kota videti kot rezultat pretiranega državnega vmešavanja v ekonomijo. Takšno interpretacijo recesije so na političnem odru v osemdesetih letih ponujali neokonservativci in z njo na volitvah tudi uspeli (A. Lukšič, 1990).

Druga razlaga recesije izhaja iz ugotovitve, da je privatni investicijski fond izčrpan in da se bodo zato investicije in poraba v prihodnje izvajale tako, da bodo administrativno naložene na pleča celotnega prebivalstva. Glavne investicije bodo usmerjene v obrambno industrijo in v energetiko, transport in komunikacije, ker so to industrije, ki se zelo hitro razcvetijo in zato lahko hitro poženejo nov cikel kapitalsko-investicijske akumulacije. Imajo pa še neke druge prednosti. Omenjene industrije in njihovi izdelki niso neposredno vezani na odziv trga ali na zadovoljevanje individualiziranih potrošniških potreb, investiranje vanje pa se izvaja s političnimi odločitvami. Zato je za realizacijo takšnega koncepta investiranja in potrošnje potrebna močna država, ki ne bo obremenjena s

pretiranimi socialnimi institucijami, kajti več ko ima država socialnih odgovornosti, manj je sposobna avtoritativno odločati. Administrativno injicirane investicije (in ne samo te) pa imajo poleg ekonomskih tudi socialno in ekološko negativne učinke, zoper katere se borijo državljani in potrošniki, organizirani v različna gibanja, združenja in organizacije. Že samo dejstvo, da so ta gibanja državljanov in potrošnikov nastala, govori o tem, da je treba spremeniti ekonomsko-investicijsko politiko in jo demokratizirati (Offe, 1985).

Socialna država načelno ne sme posegati v način delovanja privatnega ekonomskega sistema. S to prepovedjo je državni administraciji onemogočeno, da bi z ustreznimi sistemskimi prijemi in ukrepi posegla na področje privatno investicijske dejavnosti. Po drugi strani pa česa takega niti ne more storiti, ker je s socialnim kompromisom zavezana, da mora pustiti razredno strukturo lastništva nedotaknjeno - ne sme revolucionarno posegati v razporejanje lastništva nad proizvodnimi sredstvi - in da lahko posega le na področje prerazporejanja dohodka med skupinami, ki opravljajo najemna dela. Tako socialna država ni avtonomni vir bogastva in je odvisna od privatnega kapitala in od uspešnosti privatne proizvodnje. Od nje je odvisno, kako velik bo državni proračun, iz katerega bodo financirane neblagovne institucije. Ravno tako je uspeh projekta polne zaposlenosti in zagotavljanje delovnih mest kot temeljne državljansko-meščanske pravice odvisen od uspešnosti privatne proizvodnje, saj ga sama ne sme neodvisno financirati.

Socialna država se je v sedemdesetih letih znašla v položaju, ko ni bila več sposobna uresničevati svojega temeljnega programa zaradi neuspešnosti privatne produkcije. Hkrati pa se je institucionalno širila in čedalje bolj normativno regulirala vsa področja socialnega življenja, kar je vodilo v "prederigiranost" družbe in v neslutene negativne učinke. Do tega je po ugotovitvah Habermasa (1986) prišlo zaradi tega, ker v konceptu socialne države ni pravila, ki bi zagotovilo, da se državne institucije ne bi razvile čez meje funkcionalnih potreb. Nenehna rast neblagovnih institucij - od šol do bolnišnic - pa je posledično po drugi strani tudi hromila tržno racionalnost. Samorasla logika državnih institucij je torej na eni strani ogrožala svobodo v življenjskem svetu, na drugi strani pa je postala neznosno breme za kapitalistično ekonomijo.

Offe (1985) je ta položaj razložil kot stanje, v katerem pozni kapitalistični sistem ne more niti z institucijami in socialno politiko socialne države niti brez njih. Socialna struktura, ugotavlja, sama sebe hromi tako, da se njeni elementi, ki so nujni za ohranitev in kontinuirano delovanje, hkrati kažejo tudi kot nemogoči; dejansko pa gre za to, da so nujni elementi socialne strukture med seboj nesinhronizirani in zato drug drugemu v napoto¹⁰.

¹⁰ Več o tem v Jürgen Habermas, "Odnosi napetosti između kapitalizma i demokratije", *Marksistička misao*, št.4, 1983, str.231-246.

4. STRATEGIJE REŠEVANJA STRUKTURNIH PROTISLOVIJ SOCIALNE DRŽAVE

Struktura moderne države je nastajala postopoma skozi reševanje razmerja državljanov do državne oblasti in nanjo so vplivali različni idejni tokovi. Na časovni osi njenega razvoja je mogoče zaslediti tri načine reševanja razmerja države do državljanov, ki koreninijo v politični teoriji liberalizma, demokracije in socialne države (Offe, 1985).

Najprej je zgodovinsko gledano vpeljana omejitev oblasti. Liberalna rešitev problema oblasti, ki je potencialno ogrožala življenje, lastnino in kulturno/religiozno identiteto, se je na ustavnopravni ravni uredila tako, da se je zagotavljala svoboda in samostojnost znotraj določenega področja, kamor državni nadzor ni smel segati. Formalna omejitev državne moči, osvoboditev tržnih interakcij in drugih privatnih poslov izpod državnega nadzora so še danes vgrajena v moderno državo. Gre za niz institucionalnih mehanizmov, za ogrodje, ki varuje pred delovanjem administrativnega, fiskalnega, vojaškega in ideološkega nadzora, ki se je sicer stopnjeval v moderni državi.

Nekoliko kasneje je bil uveden akt splošnih volitev. Moderna država nima univerzalno in enkrat za vedno priznanega "meta-socialnega" mandata, iz katerega bi lahko izpeljala svojo legitimiteto, zato se mora obračati na volivce kot na svoj edini vir oblasti. Gre za volilni princip, ki je institucionalno urejen s pravili in procedurami demokratične vladavine in reprezentacije. Najpomembnejši elementi tega principa so splošna volilna pravica, tekmovanje med strankami, splošne volitve, večinsko pravilo itd.

Nazadnje pa je država dobila še intervencijsko vlogo. Tretji element moderne države izhaja iz dejstva, da za obstoj civilne družbe ne zadostuje več le vzdrževanje vojaškega podsistema, pač pa da mora za njen obstoj skrbeti celoten aparat socialne države, katerega naloga je, da vsem akterjem civilne družbe zagotavlja pogoje, da v privatnem življenju povečujejo svojo učinkovitost. Tako akterji civilne družbe postajajo čedalje bolj odvisni od številnih ekonomskih in socialnih politik in od storitev ter delovanja institucionalnega ogrodja države. Ta element moderne države danes prepoznavamo pod pojmom "intervencija socialne države".

Vse tri zgodovinsko utemeljene elemente moderne (socialne) države pa je mogoče gledati v luči njihove harmonije, kompatibilnosti in evolucijsko razvijajoče se krepitve vseh treh elementov, ali pa v luči protislovja, pritiska in inkompatibilnosti. Njihovo soodvisnost je mogoče gledati tudi parcialno in sicer kot odnos med liberalno in demokratično komponento, odnos med liberalno in socialno (welfare) komponento ter odnos med demokratično in socialno (welfare) komponento.

Racionalnost blagovnega trga in racionalnost dejavnosti neblagovnih institucij je mogoče konceptualno povezovati na različne načine. V razvitih industrijskih družbah se je v osemdesetih letih uveljavil neokonservativni koncept, ki je bil usmerjen v krepitev tistih ravnanj, norm in vrednot, ki so nujne za kontinuirano delovanje kapitalističnega ekonomskega sistema¹¹. Poleg tega pa obstajajo tudi alternativni koncepti razreševanja tega problema, ki nagovarjajo predvsem politično levico in ki gredo v smeri razvijanja relativno avtonomnih subsystemov, naravnanih predvsem na produkcijo in distribucijo uporabnih vrednot.

4.1. Neokonservativna kritika socialne države

Neokonservativci so se omejili na analizo razmerja med liberalno in socialno (welfare) komponento moderne države. Izhodišče njihove analize je teza o nasprotju med kolektivnovarstvenim in liberalnim vidikom moderne države - slednje zagotavlja privatno lastnino, pogodbenotrzna razmerja in zato kapitalistično ekonomijo. Njihove ugotovitve se iztečejo v trditvi, da je socialna država postala pretežno breme za ekonomijo. Rešitev vidijo v tem, da je treba pristojnosti socialne države na področju socialne varnosti in drugih storitev prenesti na trg, da bi s tem omejili previsoke cene in znižali rigidno postavljene davke (A. Lukšič, 1990).

Ugotovljena nezdržljivost socialne in liberalne ravni se ne izteče v tezo, da država povzroča glavno škodo liberalnemu redu na ekonomskem področju, pač pa da povzroča predvsem moralno škodo. Fiskalna kriza in kriza ekonomske uspešnosti je za zagovornike te teze posredovana skozi moralno krizo. Zato so kritike socialne države usmerjene na to, da destruktivno vpliva na moralno vezivo družbe, ker tu tiči glavni vzrok ekonomske neučinkovitosti in (ne)produktivnosti.

Neokonservativna kritika¹² temelji na številnih potencialno veljavnih dejstvih, ki jih lahko povzamemo v treh točkah:

1. Zahteve, naslovljene na socialno državo, so se množile kot posledica strukturne logike socialne države. Organizirane skupine državljanov so namreč med sabo tekmovali, da bi se njihove potrebe in interesi uvrstili v sklop socialnih problemov, ki jih je treba sistemsko (prednostno) reševati. Obseg sklopov je postopoma naraščal in čedalje več je bilo (skupinskih) potreb in interesov, ki so se reševali na sistemski način. Naraščala pa so po drugi strani tudi pričakovanja in zahteve organiziranih državljanov po takem načinu reševanja njihovih

¹¹ Več o tem glej v Jurgen Habermas, "Kritika kulture kod neokonservativaca u SAD i SR Njemačkoj", *Pogledi*, št.1, 1983, str.112-124.

¹² Več o tem glej v Claus Offe, "Democracy Against the Welfare State? Structural Foundations of Neoconservative Political Opportunities", *Political Theory*, št.4, 1987, str.501-537.

potreb in interesov. Prvotna namera po preprečevanju pomanjkanja se je spremenila v zagotavljanje statusa, ki ni več omogočal le minimalnega, pač pa maksimalni standard in blaginjo. Socialna država tako iz poroka postane skrbnik blaginje čedalje večjemu številu organiziranih skupin državljanov.

2. Liberalni princip "rule of law" - oziroma varovanje in priznavanje privatne ekonomske sfere in družinskega življenja -, socialni državi onemogoča, da bi segala na področje pravic in kršila formalno-legalno začrtane meje svobode. Zaradi te omejitve se socialne podpore in druge ugodnosti dodeljujejo po principu ugotovljenih potreb ali priznanih zaslug. Kriteriji ter podporni in benefičijski pogoji, ki bi bili moralno zavezujoči in ki bi bili ustrezno merilo za dodeljevanje, pa so seveda vedno dovolj ohlapni, da lahko pride do "moralnega hazarda", uveljavljanja gospodstva in korupcije.
3. Programi socialne države so zato, ker je oblikovanje socialne politike podrejeno imperativu kapitalistične ekonomije, bolj retroaktivni kot aktivni, bolj diferenciatovski kot integrativni. Liberalna narava ekonomije in ne-avtonomno oblikovanje socialne politike namreč onemogoča, da bi socialna politika postopoma dosegala višjo raven racionalnosti in učinkovitosti in da bi bila bolj odporna proti neugodnim vplivom ekonomskih sprememb, fiskalnih kriz in gibanj poslovnih ciklov¹³.

Omenjena dejstva so različne socialne skupine - kliente socialne države, volivce, davkoplachevalce, politične elite in druge skupine - čedalje bolj frustrirala in v nekem trenutku so se morale odpovedati konceptu in projektu socialne države. Projekt je s tem izgubil svojo družbeno bazo - oziroma tiste volivce, ki so mu dajali legitimnost¹⁴. Neokonservativizem je kot intelektualno-politično gibanje v tem trenutku ponudilo "ustrezen" odgovor, sprejemljiv za volivce, ne pa tudi za rešitev strukturnega protislovja¹⁵.

Prerazporeditev volilne baze je seveda najprej pomenila prerazdelitev družbene moči političnih subjektov. Tako so demokrati v ZDA, laburisti v Veliki

¹³ Neokonservativna misel in politika, ki ohranjata liberalno naravo ekonomije kot nedotakljivo predpostavko, pa terjata, da se vodenje sistemov socialnih politik še bolj podredi nihanju ekonomskih in fiskalnih parametrov (Offe, 1983).

¹⁴ Projekt socialne države je podpiral predvsem vertikalno mobilen sloj, ki je imel od socialne države največ koristi. V nastalem položaju je bil ta sloj pripravljn skleniti latentno koalicijo s starim srednjim slojem, ki zagovarja "produktivistično miselnost", in skupaj z njim oblikovati obrambni blok proti deprivilegiranim ali marginaliziranim družbenim skupinam. Tako se je oblikovala "dvo tretjinska večina", prežeta z miselnostjo po ohranjanju pridobljene posesti (Offe, 1985).

¹⁵ Več o tem glej v Claus Offe, *Arbeitsgesellschaft: Strukturprobleme und Zukunftsperspektiven*, Frankfurt am Main, New York, 1984.

Britaniji, socialna demokracija v ZRN, ki so svojo politiko močno opirali na projekt socialne države, po desetletju vladanja izgubili oblast v državi. Tudi sindikati so bili s tem prizadeti, ker je prišlo do sprememb na trgu dela. Njihova moč, ki je bila zgrajena na grožnji, je začela slabeti, izgubljali so članstvo in s tem samostojni vir financiranja, po drugi strani pa so bili prisiljeni braniti kratkoročne interese še zaposlenih.

Neokonservativistično gibanje je po demokratični poti - na splošnih volitvah - dobilo mandat za razgradnjo socialne države in za boj proti sindikatom in levo naravnanim strankam, ki so bili strukturno vgrajeni v institucije socialne države.

Dejstvo pa je, da bi tudi če bi socialni državi uspelo upočasniti ali celo preprečiti negativne posledice svojega uspeha, opisane zgoraj, ostalo odprto vprašanje posledic, ki jih v svetu življenja povzroča intervencijska politika državnih institucij. Prepričanje, da je mogoče harmonizirati tržnost in birokratsko državno reguliranje in nadzorovanje, je sicer veljalo do sedemdesetih let, potem pa so se zaradi negativnih izkustev začela postavljati vprašanja, ali lahko privatna lastnina in tržne relacije služijo kot zaščita pred birokratsko dominacijo, ali so res množična demokracija in na njej zgrajene institucije dovolj močna ovira za birokratizacijo in ali so birokratski modeli regulacije in nadzorovanja dovolj učinkoviti¹⁶.

Socialnodržavnim principom torej ne nasprotujejo le ekonomistični liberalci, pač pa tudi humanistični libertanci, ki so bolj občutljivi na oženje prostora svobode posameznika, na odtujenost ter na učinke profesionalizacije in birokratizacije socialne države¹⁷. Teh problemov pa se niso lotili niti neokonservativci. Tako ostajajo omenjena vprašanja še vedno odprta in do danes še niso bile izdelane ustrezne alternativne institucionalne modalitete¹⁸.

4.2. Kritika socialne države skozi prizmo znanosti in tehnologije

Sedaj prehajam s kratkega abstraktno-shematičnega prikaza temeljnih strukturnih protislovij socialne države, - ki je bil nujen za kontekstualizacijo -, k tematiziranju protislovja, ki izhajajo iz mesta in vloge znanosti v projektu socialne države, in sicer v luči racionalnega vodenja in usmerjanja tehnološke politike in razširitve svobodne izbire potrošnikov kot pomembnega momenta tehnološke politike.

¹⁶ Glej tudi Claus Offe, *Nova družbena gibanja: izziv mejam institucionalne politike*, Ljubljana, DE, 1987.

¹⁷ *Socialna država je s svojo birokracijo in profesionalnim modelom distribucije, nadzorovanja in proceduralnosti segala v prostor skupnostnega in individualnega življenja in tako kolonizirala svet življenja.*

¹⁸ *Modeli moderne morajo biti podvrženi dvojnemu kriterijem ustreznosti: upoštevati morajo emancipacijske možnosti racionalne subjektivnosti in biti morajo sintetični, to je biti morajo učinkoviti regulatorji koordinacije in kompatibilnosti. Več o tem glej v Claus Offe, "Die Utopie der Null-Option. Modernität und Modernisierung als politische Guetekriterie", Soziale Welt, št.4, 1986, str.97-117. Tekst je preveden tudi v Časopisu za kritiko znanosti, št.127, 1990, str.16-37.*

Ingemar Nordin, filozof znanosti in tehnologije, je socialno državo presenetljivo opredelil kot "tehnokratsko državo". Pri svoji opredelitvi je izhajal iz vloge in mesta, ki sta ju znanost in tehnologija imela v socialni državi (1991).

Nordin je ugotavljal, da koncept "tehnokratske države" temelji na dveh predpostavkah, ki ju je treba presprašati. Prva se nanaša na vodenje države in se glasi, da obstaja le en sam racionalni način vodenja države. Spričo tega ne obstaja nikakršna realna potreba po tem, da bi gojili še druge politične ideje in ideološke usmeritve, ki morda odpirajo kakšne drugačne perspektive. Za vodenje države torej zadostuje znanje o edini pravi metodi oziroma tehniki vladanja, ki slehernemu posamezniku prinaša srečo. Sreča vsakega posameznika pa preprečuje nezadovoljstvo in onemogoča, da bi prihajalo do medsebojnih konfliktov in sporov. Razlike v vrednotah in prioritetah, ki se kažejo med posamezniki, pa so le posledica dejstva, da ljudje sami niso sposobni prepoznati svojih resničnih interesov in potreb. Spričo tega mora nekje obstajati nekdo, ki je sposoben resnične interese in potrebe ljudi ugotoviti in predlagati, kako jih čim bolj racionalno zadovoljiti. O tem pa govori druga predpostavka, ki se nanaša na vlogo znanosti in tehnologije, ki naj bi odkrivala objektivne potrebe in tudi načine njihovega racionalnega zadovoljevanja.

- *Znanost, temeljne potrebe in individualna skala preferenc*

Koncept "tehnokratske države" kot tudi vse znanstveno-tehnične utopije ne vsebuje definitivnega vzorca ali podobe, kakšna naj bi bila družba, in zato na posameznika ne pritiska z moralnimi ali ideološkimi idejami, niti ni posameznik prepuščen "muham" enega samega človeka, vladarja. Spričo tega koncepta "tehnokratske države" ni mogoče zavračati s stališča kritike odprtega terorja. Ta v tem primeru povsem odpove. Ideja o tako urejeni družbi pa na prvi pogled sploh ni problematična. Pa kljub temu v tem konceptu obstajajo strukturno vgrajeni mehanizmi prikrite posameznikove nesvobode, ki se jih Nordin loteva skozi razkrivanje "znanstvenega ugotavljanja objektivnih potreb".

Vsa človeška zgodovina je prežeta s koncepti, ki pretendirajo na to, da bi ljudem preprečili, da bi s samoopredelitvijo odločali o sebi in skupaj z drugimi o skupnih zadevah. Vedno se najde določena skupina, pa naj gre za duhovnike, vladarje, izvoljene politike in sedaj so to mesto zavzeli še znanstveni eksperti v sodobni državi, ki pretendirajo na to, da vedo, kaj je najbolje za posameznika. Vprašanje je, ali res lahko drugi, pa čeprav opremljeni z znanjem in informacijami, bolje kot sleherni posameznik presojuje o njegovih lastnih potrebah in interesih. Nordin zagovarja tezo, da je takšno odločanje znanstvenih ekspertov moralno nedopustno in v bistvu psevdoznanstveno. Njegova argumentacija ne

gre v smeri omalovaževanja ekspertnega znanja, češ da ekspertom ne gre zaupati, ali kaj podobnega. Ekspert lahko več ve o svetu kot navaden človek in o tem najbrž nima smisla izgubljeni besed. Niti nima smisla oporekati temu, ali so poklicani, da spregovorijo o “objektivnih potrebah” na sploh. Pač pa se Nordin upravičeno sprašuje, ali je ekspertno znanje zadostna osnova za racionalno odločanje v imenu drugih ljudi. Odločitev, kaj storiti, vključuje skalo rangiranja, ki je odvisna od vrednot in potreb, ta pa vključuje spoznanja in znanje, ki so striktno osebna. Nordin to ilustrira z različnimi primeri. Znanstveniki lahko na različnih področjih zlahka identificirajo temeljne potrebe človeka. Biolog lahko reče, da človek potrebuje hrano, streho in zdravo okolje. Sociolog bi poudaril pomen socialnih odnosov, varnost in komunikacijo. Toda vse te osnovne temeljne potrebe niso tako absolutne, da jih ne bi bilo mogoče nadomestiti s kakšnimi drugimi vrednotami. Tako je na primer pesnik raje lačen, samo da se lahko ves posveti pisanju pesmi. Bi bil morda kaj bolj srečen, če bi ga vlada prisilila, da bi jedel in skrbel za svoje zdravje, zato pa bi se moral odpovedati poeziji? Ali kdo bolje ve kot filozof, da je filozofija zanj pomembnejša vrednota kot socialni odnosi in to lahko celo utemelji z objektivnimi in racionalnimi argumenti? Za nekatere tudi ohranjanje življenja samega ni absolutna vrednota. Alpinisti ali skakalci s pečin vsak dan izpostavljajo svoje življenje in trdijo, da pri tem le deset-odstotno tvegajo, da ne preživijo. Skala preferenc se od človeka do človeka razlikuje. Iz zornega kota posameznika ne obstaja absolutna meja med temeljnimi ter drugimi potrebami in vrednotami. V njegovih očeh obstaja med potrebami sicer neka razlika, ki je razvidna iz različnega ponderiranja, medtem ko drugim njegova razvrstitev pomeni individualno lestvico prioritet.

Nedvomno je znanost sposobna objektivno in korektno identificirati nekatere temeljne in splošne potrebe. Po drugi strani pa velja, da je takšno identificiranje nezadostno za vedenje o potrebah posameznika. Ne glede na to, katere vrednote se opredelijo kot osnovne, lahko ugotovimo, da bi bile te lahko objektivne za eno osebo, za drugo pa ne, in tudi vse temeljne in splošne potrebe dobijo glede na preference posameznika različne prioritete. Kar pomeni, govoreč s stališča zavesti, da tisto “kar je dobro zame, ni nujno, da je dobro tudi zate”.

Takšna opredelitev se ne ujema s čisto znanstveno opredelitvijo človeka, ki je vgrajen v koncept planirane družbe. Eksperti seveda lahko odločajo o interesih drugih ljudi. Pravzaprav lahko to počne vsakdo¹⁹. Toda eksperti ne morejo sprejeti racionalnih ali znanstvenih odločitev tiste vrste, ki jih ponuja Nordinova opredelitev posameznikovih potreb in interesov. Zato so v tem pogledu tudi mnogi koncepti znanstvenega managementa človeških življenj po svoji naravi psevdoznanstveni. Nordin stoji na stališču, da znanstvena teorija o človeku ne

zadostuje kot osnova za planiranje dobre tehnološke družbe, in s tem je nastavil izhodišče za razumevanje, razlago in kritiko racionalnosti tehnokratske države, hkrati pa je afirmiral tehnološki razvoj.

Nordin se eksplicitno postavi na stran libertarne tradicije, torej na stran svobodnega individualnega samoopredeljevanja, toda ne tako, da bi hkrati zavrgel potrebo po znanstvenih spoznanjih. Nordin ovrženemu idealu planirane družbe, ki je zasnovan na znanstveno opredeljenih temeljnih vrednotah, kot alternativo postavlja koncept, ki bi vključeval tako znanost kot splošno vedenje kot tudi nujne informacije o vsakem posamezniku. S tem odpre po eni strani problem individualne svobode in možnosti individualne samorealizacije, pa tudi problem navezave znanstvenih spoznanj na vodenje družbe, po drugi pa vprašanje odprtosti institucionalne nadzidave, ki bi omogočala, da bi pri opredeljevanju temeljnih kolektivnih potreb prišle do izraza individualne skale vrednot? Slednje vprašanje je eminentno vprašanje politične teorije in njene utopične razsežnosti, kateri bo kasneje tukaj namenjeno več prostora.

Nordin je svojo pozornost usmeril predvsem na problem razmerja med znanostjo in planirano družbo z namenom, da bi odkril družbene mehanizme, ki bi razširili prostor individualne svobode in omogočili racionalnejše vodenje tehnološke politike in družbe sploh. Med državo in znanostjo, ki sta se znašli na eni strani in ki stojita nasproti individuumu, želi vpeljati neki varovalni mehanizem, ki bi individuumu omogočal več svobode pri odločanju o načinu življenja. Znanost je potisnil nazaj na raven splošnega, ker sama po svoji logiki ni sposobna zapopasti individualnega. S tem pa se mu odpre prostor za artikulacijo individualnega kot osnova za oblikovanje kolektivnega, skupinskega in skupnega oziroma kot osnova za racionalnejše odločanje družbe o tehnološkem razvoju in o njej sami.

Nordin se pragmatično postavi na stališče obstoječih vrednot individuumu in posameznika rešuje izpod bremen prikrite državne represije. Vprašanje o vrednotah samih pa pušča povsem netematizirano. Morda je treba najprej sploh odpreti možnost artikulaciji individualnih potreb in interesov, da bi se nato postavilo vprašanje o individualnih vrednotah, ki stojijo za temi potrebami in interesi?

¹⁹ Odločitve o temeljnih potrebah posameznika se lahko prepustijo drugim. Nevzdržna pa je argumentacija konservativcev, ki se zatekajo k vzpostavljanju vzporednice med državo in državljani ter starši in otroki. Mnogi starši bi brez obotavljanja odgovorili na vprašanje, ali bi lahko kdo drug bolje poznal njihove objektivne potrebe kot oni sami, odgovorilo afirmativno. Ko pa gre za vprašanje njihovih otrok, starši pogosto bolje vedo, kakšne so objektivne potrebe njihovih otrok kot otroci sami. In zakaj je analogija razmerja med državljani in eksperti ter med starši in otroki nevzdržna? Nordin ne gradi svoje argumentacije le na tem, da obstaja očitna razlika med otroci in odraslimi državljani, pač pa na tem, da gre za dve povsem različni vedenji. Starši poznajo svoje otroke kot individue preprosto zato, ker živijo skupaj. Isto velja za najbližje prijatelje. Človek dovolj dobro pozna sicer omejeno število ljudi, za katere ve, kakšne so njihove potrebe in interesi. Če ljudje živijo skupaj in poslušajo drug drugega, potem bodo dobro poznali posameznika in njegovo preferenčno skalo potreb in interesov. Privilegiran položaj, ki temelji na dobrem poznavanju individualnih preferenčnih skal, je povsem nekaj drugega, kot jo imajo državni uslužbenci, ki se ukvarjajo s socialno-tehničnim planiranjem.

- *Trg kot mehanizem “artikuliranja” individualnih interesov in potreb*

Racionalno vodenje družbe, kot smo ugotovili zgoraj, je povezano z zbiranjem primerne znanja o individualnih potrebah in vrednotah. Pri zbiranju pa nastajajo težave. Mehanizem cen na svobodnem trgu lahko igra odločilno vlogo. Cena namreč v svetu omejenih virov daje agentom informacije o tem, kakšne so preference drugih ljudi. Nobenemu posamezniku ali skupini ni treba vedeti vseh podrobnosti o proizvodnji različnih blag in o njihovih “pravih” cenah, mora pa zato vsak zase vedeti, ali je tržna cena blaga takšna, kakršno je še pripravljen plačati, in seveda na jasnem si mora biti glede podrobnosti svojega lastnega projekta. Znanje, potrebno za “vodenje” celotne proizvodnje, je v industrijski družbi torej razpršeno med milijone agentov. Mises (1981) ugotavlja, da centralizirana organizacija družbe na noben način ne more dobiti teh informacij, ki pa so potrebne za racionalno odločanje v proizvodnji blaga. To seveda tudi pomeni, da se mehanizmov tržne ekonomije ne da nadomestiti z mehanizmi, s katerimi razpolaga centralizirana ekonomija. V teh družbah je cena centralistično določena in veliko koristnih informacij se preprosto izgubi. Informacija za racionalno odločanje izginja na vsakem koraku krožnega procesa: pri zbiranju, razvrščanju, pri analizi in ko se vrača k individualnim agentom. V povsem planirani ekonomiji ni neposrednega stika med proizvodnjo in individualnimi potrebami potrošnikov. Tako lahko prihaja do takšnih učinkov, kot jih poznamo iz planiranih ekonomij: enormno število prevelikih čevljev v trgovinah in pomanjkanje čevljev normalnih velikosti, tisoči desetlitrskih loncev, eno- ali dvolitrskih pa primanjkuje itd. Podobno se dogaja v družbah, kjer so cene delno regulirane. Informacija se tudi tam delno izgublja. Zato je tudi v mešanih ekonomijah še vedno mogoče najti vrsto neumnih investicij in neizkoriščenih resursov²⁰.

- *Produkcija znanstvenih teorij in tehnologij*

Produkcija in tržišče blag se v bistvenih karakteristikah loči od produkcije in tržišča znanosti in tehnologije. Razliko med produkcijo potrošnega blaga in produkcijo znanstvenih teorij je mogoče iskati v lastnostih, saj na primer potrošno blago ne moremo presojati po kriterijih resnice in v njih odkrivati zmote, ali po načinu konzumiranja. Teorij se namreč ne da konzumirati na isti način kot sladolead ali računalnik. Znanstvene teorije nam ponujajo pogled na svet in včasih kakšno uporabno spoznanje, ne moremo pa jih kot druge produkte z uporabo porabiti ali iztrošiti. Razlika je tudi v dostopnosti. Potrošno blago stane in ga je treba kupiti, medtem ko so teorije svobodno dostopne vsem, se sku-

²⁰ Glej Hayek, *Journal of Libertarian Studies*, št.1, 1983.

paj oblikujejo, preoblikujejo, dopolnjujejo itd. Pa tudi pravila oblikovanja znanstvenih teorij so povsem drugačna od logike²¹, ki stoji za produkcijo blaga. Znanstvenik ne bo skušal reči tistega, kar ljudje pričakujejo ali si želijo, da reče. On mora govoriti resnico ali vsaj poskušati govoriti resnico, neupoštevajoč pri tem, kaj si drugi želijo ali v kaj so prepričani. Potrošniki v tem procesu ne igrajo nobene vloge. Povsem drugače je v industriji, ki mora proizvajati izdelke, ki si jih potrošniki želijo. Znanstvena aktivnost je samovodljiva, ker sledi resnici, zato pa potrebuje določeno stopnjo avtonomije.

Kako je pa s tehnologijo? Idealno gledano mora tehnologija proizvajati uporabne tehnike in ničesar drugega. Zato se tehnologi učijo različnih znanosti, umetnosti invencij, preverjanj in oblikovanja. Njihovo profesijo torej konstituirajo specialna znanja. Toda tehnologi niso le načrtovalci in proizvajalci neke mašinerije, ki mora delovati v čistem tehničnem smislu. Proizvajajo uporabno mašinerijo, mašinerijo, ki je nečemu namenjena. Da bi pokrili še to uporabno stran tehnik, pa potrebujejo še druge vrste znanj. Tehnologi morajo na primer vedeti, ali bo njihova mašinerija služila namenu, zaradi katerega jo bodo potencialni uporabniki kupili, in vedeti morajo tudi, ali bodo uporabniki s to tehniko lažje zadovoljili svoje namene, kot so jo zadovoljevali s staro. Če tehnologi ugodijo vsem zahtevam, pozabijo pa poudariti prednosti nove mašinerije, ne bo po njej nihče povpraševal in ostala bi neuporabljena.

Razlika med znanostjo in tehnologijo je torej v tem, da je prva zavezana absolutni resnici, druga pa relativni koristnosti. Koncept koristnosti nima vgrajenega nekega objektivnega elementa; tehnika sicer mora biti dejansko tehnično učinkovita, hkrati pa jo morajo uporabniki opaziti, da obstaja in da je specifična glede na druge. Če nova tehnika ni opažena, uporabnik preprosto napačno sodi o njeni koristnosti. Če se tudi temu zadosti, obstajajo še porabniki, ki imajo različne poglede na koristnost, skozi katere ocenjujejo različne tehnike. Tega znanja o koristnosti tehnike pa nikakor ne moremo dobiti v laboratorijskem preizkušanju, niti v knjižicah s tehničnimi navodili, pač pa le od potencialnih uporabnikov. Kako?

V proizvodnji mašinerij oziroma tehnik spada torej tudi znanje, ki je razpršeno v družbi in pripada uporabnikom tehnologije, ne pa tehnologom (Mises, 1981). Samo oni vedo, kakšni so njihovi načrti, in le oni poznajo okoliščine, v katerih bi jih lahko realizirali. Racionalni tehnolog brez tega znanja ne more ničesar narediti. Če upoštevamo Misesovo argumentacijo, sledi, da sta racionalno načrtovanje in proizvodnja tehnik in mašinerij inherentno odvisna od artikuliranja razpršenih znanj

²¹ Več o tem glej v Andrej Ule, "Nove paradigme v znanosti," *Teorija in praksa*, št.3-4, 1990, str.440-447.

njihovih potencialnih uporabnikov v družbi. Nekako se mora vzpostaviti komunikacijski tok med tehnologi in uporabniki. Mehanizmov za to je več, so pa odvisni od narave potreb. Za zadovoljevanje individualnih potreb je najbrž trg dovolj ustrezen mehanizem. Posameznik se na podlagi lastnega projekta, kako bo zadovoljil svojo individualno potrebo, odloča med različnimi mašinerijami in tehnikami, ki se mu ponujajo na trgu. Pri tem upošteva tiste lastnosti mašinerije in tehnik, ki so najpomembnejše pri realiziranju njegovega projekta, in pa seveda njihovo ceno. Pri zadovoljevanju kolektivnih potreb pa se stvari bolj zapletejo, saj je treba v komunikacijskem procesu, ki bi moral teči med "prizadetimi", opredeliti potrebe oziroma praktične probleme, določiti njihovo prioriteto, narediti ustrezen projekt zadovoljevanja oziroma reševanja, izbrati tehnologije in tehnike, jih javno in strokovno ovrednotiti, zbrati denar za nakup itd. Če se pri zadovoljevanju individualnih potreb vloga tistega, ki določa, kaj je praktični problem oziroma katero potrebo je treba zadovoljiti, potem vloga eksperta, ki odloča, katera tehnika ali mašinerija je za to najbolj primerna in tudi za kakšno ceno je to pripravljen kupiti, združuje v eni osebi, pa se pri zadovoljevanju kolektivnih potreb oziroma reševanju praktičnih problemov te vloge razdelijo med različne kolektivne akterje, ki so (bolj ali manj) institucionalizirani. O tej vrsti tehnologije bo govor kasneje (glej študijo primera).

- *Avtonomna tehnologija in parapraksa*

Kakšne so torej posledice za razvoj tehnologije, če ni sklenjen komunikacijski tok med tehnologi in konzumenti? Na to vprašanje si lahko odgovorimo z izkušnjami iz držav s planirano tehnologijo. Tehnologi so v teh družbah prikrajšani za pomemben del informacij, ki jih potrebujejo pri svojem delu. Prisiljeni so delati v temi brez možnosti, da bi lahko dejansko preverili uporabnost svojih izdelkov. Proizvajajo, kar se jim v glavi porodi, da bi bila dobra in koristna tehnologija. Konsekventno to pomeni, da imajo takšne družbe iracionalen in vijugajoč tehnološki razvoj. Učinki so enaki kot pri planirani ekonomiji. Ljudje bodo uporabili opremo A, da bi naredili B, čeprav bi za to morali uporabiti opremo C. Po drugi strani pa bodo tehnologi porabili veliko denarja za razvoj mašinerije X, bilo pa bi veliko boljše, da bi investirali v razvoj mašinerije Y, ki bi bolj ustrezala praktičnim potrebam potencialnih konzumentov.

Ko ni vzpostavljen komunikacijski tok, govorimo o avtonomnosti tehnologije, ki jo lahko na kratko označimo z naslednjimi besedami: avtonomna tehnologija ne proizvaja tehnike na podlagi osebnih želja in potreb potencialnih uporabnikov, pač pa glede na objektivne in domnevno znanstvene kriterije. Katere so dobre in katere slabe tehnike, se ne vrednoti glede na njihovo uporabnost, pač pa glede na tehnični napredek. Dobre tehnike se preprosto iden-

tificirajo s prispevkom k tehničnemu napredku. Uporabnik tehnologije je, rečeno metaforično, le eden od zob v kolesju globalne podjetnosti, je le sredstvo, s pomočjo katerega se tehnologija razvija naprej.

Razvoj tehnologije je determiniran z znanstvenim in tehnološkim raziskovanjem in zato ni nobenega razloga, da bi pri potrošnikih iskali informacije o tem, kakšno tehniko si želijo, in da bi temu prilagodili njeno načrtovanje in proizvodnjo: v prvem primeru gre za objektivno, v drugem pa za subjektivno utemeljevanje tehnološkega razvoja.

Podjetnost te vrste temelji in se opravičuje s tezo, da obstaja "one best way to solve any given problem, and all problems are technological". Tehnologija v tem konceptu ni vrednota sama po sebi. Družbene osnove "avtonomne tehnologije", ali vsaj stanja, da je tehnologija avtonomna, nedvomno ležijo v veliki meri v centralizirani in planirani proizvodnji tehnologije. Nereflektirana zavest tega stanja pa dobiva v družbeni teoriji podobo tehnokratske teorije družbe²².

Centralno planiranje tehnologije je dejansko nezdržljivo z njeno racionalno proizvodnjo, seveda če gre za tehnologije, usmerjene za zadovoljevanje individualnih in nekaterih kolektivnih potreb, ki niso kapitalsko prezahtevne.

Konceptu "avtonomne tehnologije" Nordin zoperstavi drugačno opredelitev tehnologije. Njegova argumentacija ne sloni na tezi, da je tehnologija preprosto homogena celota, pač pa da obstaja vrsta tehnologij, ki so si med seboj tudi v kompetitivnih odnosih²³. To izhodišče mu omogoči, da vpelje pojem paraprakse, s katerim razume obstoj določenih tehnologij s širokim krogom aplikacij. Pojem aludira na Kuhnov pojem paradigme²⁴ (Kuhn, 1984), ki obsega pojem znanstvene teorije, metafizične teorije, znanstvene ideale in znanje, kako uporabiti teorijo pri reševanju znanstvenih problemov. Podobno je strukturiran tudi pojem parapraksa, saj obsega pojem centralne tehnologije, pojem izvedene tehnologije, tehnološke ideale in praktično znanje "know-how".

Med centralne tehnologije Nordin šteje računalniško, gensko tehnologijo, različne vrste energetskih tehnologij (tej tehnologiji se bomo bolj posvetili) in stroje z notranjim zgorevanjem. V izvedeno tehnologijo pa sodijo vse tiste, ki izrabijo eno od aplikativnih možnosti centralne tehnologije. Centralne tehnologije se med drugim razlikujejo tudi po tem, da so nekatere speljane do ravni zadovoljevanja individualnih potreb posameznika, druge pa do ravni kolektivnega zadovoljevanja potreb.

²² Več o opisu avtonomne znanosti glej pri Elludu (1964) in Winner 1977).

²³ Več o tem glej v Thomas Kuhn, "Objektivnost, vrednostna sodba in izbor teorije," *Časopis za kritiko znanosti*, št.64-65, 1984, str.3-16.

²⁴ Več o tem glej tudi v Thomas Kuhn, "Dodatne misli o paradigmah", *Časopis za kritiko znanosti*, št.64-65, 1984, str.53-68.

Računalniška tehnologija je v zadnjem času nedvomno doživela močan razcvet ravno pri zadovoljevanju individualnih potreb. Danes se na primer ne uporablja več zgolj v čisto znanstvene ali vojaške namene, temveč se je njena uporaba razširila skoraj na vsa področja, od skrbi za invalide do vodenja knjižnic. Računalniška parapraksa je danes močno razširjena, zahvaljujoč intenzivnemu razvoju izvedenih tehnik. V tem je tudi osnovni namen parapraks. Izrabiti je treba vse možnosti za izdelavo ustreznih tehnik, ki so primerne za reševanje čedalje več praktičnih problemov.

Številnim parapraksam je torej naloženo, da razvijajo izvedene tehnologije, da izberejo in uredijo problemske sklope, ki jih je mogoče reševati z aplikacijo centralne tehnologije, ni pa njihova naloga, da (nevtralno) izbirajo med različnimi tehnikami, katere bi bile najprimernejše glede na obstoječi problem. Izvedba različnih tehnik je stvar tehnologov, izbira med njimi pa se mora prepustiti potrošnikom, ki presojujejo in izbirajo glede na svojo preferenčno skalo vrednot in potreb. S pluralnostjo ponudb tehnik se širi prostor svobodne izbire posameznih in kolektivnih uporabnikov in odpirajo se nove možnosti samokreacije in samorealizacije.

Vsaka parapraksa je prežeta z neko značilno notranjo logiko. Reševanje praktičnih problemov jim pomeni veliko več kot le dajanje odgovora na zunanje zahteve in potrebe. Paraprakse jemljejo svojo centralno tehnologijo kot bolj ali manj univerzalno zdravilno sredstvo za vse praktične probleme. Na svet gledajo skozi barvna očala. Vsak tehnolog vidi problem, ki ga je treba rešiti, le skozi lastno paraprakso, in to kot nekaj, kar sme priti samo v njegove roke ali v roke njegovih stanovskih kolegov, nikakor pa ne v roke amaterjem.

Kako se tehnologi lotijo praktičnih problemov? Zunanje potrebe in probleme najprej prevedejo v termine paraprakse in tako jih preoblikujejo. Tehnološki ideal je, da bi imel vsak problem eno samo paraprakso, kar pomeni, da bi se s pomočjo centralne tehnologije (racionalna pot, s pomočjo katere se da rešiti določen problem) izpeljala ena sama tehnologija in tehnika za reševanje določenega problema. Računalniška parapraksa je na primer potrebo po pisanju prevedla v termine računalnika in ustrezne programe. Na podlagi tega je izdelala stroj kot je računalnik z določeno zmogljivostjo in priskrbela primeren urejevalnik besedila. Izdelala je navodila za uporabo, ki odgovarjajo na vprašanja, kot so: kaj se lahko stori z običajnim keyboardom, kaj s funkcijskimi ključi in kaj z dodanimi posebnimi dodatki v programu itd. Nato pa je bilo potrebno poskrbeti še za izpis s pomočjo stroja, kot je tiskalnik. Ideja pisanja besedil z računalnikom namesto s peresom bi se zdela pred leti smešna, danes pa je računalnik skoraj že v vsaki drugi hiši. Ko računalniški parapraksi uspe pridobiti uporabnike (potrošnike), ki si želi-

jo pisati tako in ne več ročno s peresom, se začne proces nenehnega spreminjanja potrebe. Tehnika za pisanje postaja del posameznikovega sveta.

Podobno se dogaja tudi z drugimi tehnikami, ki dobivajo prostor v življenjskem svetu posameznika. Postopoma postanejo nepogrešljiv pripomoček zadovoljevanja individualnih potreb, ki so se razvile s pomočjo teh tehnik. Takrat "govorimo, da potrebujemo avto, TV, telefon itd.". Ali če rečemo bolj splošno in v jeziku potreb, govorimo o potrebi po transportu, komunikaciji, zabavi itd. Tehnika tako s svojo logiko spreminja percepcijo določene potrebe pri njenem uporabniku in spremeni tudi način njenega zadovoljevanja. S tem pa v posamezniku (uporabniku) sproža procese spreminjanja vzorcev obnašanja in življenje življenja oziroma rečeno bolj splošno, v realnem življenju na konkretnih primerih postopoma spreminja razumevanje narave, časa, prostora, gibanja, človeka kot subjekta itd. Tako skozi stranska vrata prihaja v njegovo zavest logika paraprakse, ki se lahko nezavestno širi tudi na reševanje drugih praktičnih problemov in na zadovoljevanje potreb. Kolonizacija zavesti s strani logike parapraks, udejanjene v tehnikah, pomeni korenine široke splošne podpore "tehnokratskemu načinu reševanja praktičnih problemov".²⁵

Potrebe, ugotavlja Nordin, se zdijo nasploh večplastne, prepojene s številnimi plastmi. To dejstvo je najbolj vidno, ko jih začnemo zadovoljevati. Način zadovoljevanja se spreminja, ker se zaradi načina zadovoljevanja spreminja potreba. Pogosto razumemo potrebe, kot da so nerazdružljive s tehnikami, s katerimi jih zadovoljujemo. V tem pogledu zvezanost potrebe in tehnike omogoča razumevanje, da je glavna naloga novih parapraks ta, da potrebe "predelajo" v pojme novih tehnologij.

Za obstoj parapraks je potreben svoboden trg, ki omogoča, da med njimi obstaja tekmovalnost in nobena tehnološka rešitev nima na trgu absolutnega monopola. Potrošnik je sicer pod določenim pritiskom tehnološke propagande, ki pogosto spreminja vsebino sporočil, toda tako se seznanja s pluralno ponudbo. V tržnih razmerah nobena parapraksa nima absolutnega privilegija pri opredeljevanju potreb in problemov potrošnika. Potrošniki lahko svobodno primerjajo med tekmujočimi formulacijami in izmed njih izberejo tisto, ki jim ponuja najprimernejšo tehniko za zadovoljitev potreb in problemov glede na osebno preferenčno skalo. Pri izbiri se torej ne ozirajo na tako imenovane splošne znanstvene kriterije.

²⁵ Več o tem glej v Jurgen Habermas, *Technik und Wissenschaft als "Ideologie"*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a. M., 1968 in v prevodu: *Tehnika i znanost kao "ideologija"*, Zagreb, Školska knjiga, 1986.

- *Paraprakse v planirani in demokratični družbi*

Kaj se dogaja s parapraksami oziroma določenimi tehnološkimi rešitvami v družbah s planirano tehnologijo? Načrtovalci-tehnokrati, zaposleni v državnoupravnem aparatu, so člani posameznih parapraks. Tehnologija je v teh družbah centralno planirana in zato potrošniki tehnologije niso v položaju, da bi razsojali med tekmujočimi parapraksami. Razsojanje o tem je na ramenih načrtovalcev-tehnokratov, ki dobi formo konflikta in notranjega boja za moč. Kompetitivnost med parapraksami na trgu zamenja notranji boj za moč med načrtovalci-tehnokrati. Tehnologi, ki v teh notranjih bojih zmagajo, nato svojo paraprakso uveljavijo kot "najboljšo in edino možno rešitev". Resnici na ljubo je treba povedati, da ta brezkompromisen boj med zagovorniki različnih parapraks ni tisto, kar je problematično. Problematični tudi niso mehanizmi in sredstva, ki so se jih zmagovalci posluževali v boju, saj so ti sestavni del oblikovanja političnih odločitev; in ravno tega se navadno loteva moralizatorska kritika. Notranja gonilna moč, ki slehernega tehnologa poganja v boju naprej, je z vidika logike parapraks povsem racionalna. Tehnolog ne poskuša svoje paraprakse uveljaviti iz egoističnih ali temu podobnih motivov, čeprav mu moralizatorska kritika to pripisuje, temveč ga njegov osebni pogled na svet prepričuje, da je njegova priljubljena tehnika resnično najbolj racionalna in najbolj uporabna tehnika. Tehnolog želi delati dobro in načrtovati tehnologijo za ljudi na racionalen način in to po svojih najboljših močeh. S tem prepričanjem gre v bolj ali manj "podel" boj z drugimi tehnologi. Mehanizmi tega boja pa so družbeno predpostavljeni in posredovani.

Parapraksa, ki v boju zmagaja, pa kljub najboljšim željam ne rešuje problemov. V družbi lahko obstajajo različne vrste gospostva, različne vrste diskurzov, različne vrste energij, različne vrste transportov, različni načini zdravljenja itd., na voljo pa je v tem primeru en sam tip tehnologije za zadovoljitev večplastnih potreb in reševanja praktičnih problemov. Tako je treba na primer vse probleme, ki so vezani na zdravljenje ali šolanje, reševati znotraj uveljavljenega javnega sistema. Vsi problemi v energetiki se zožijo in obstajajo tako rekoč le še jedrsko energetski problemi. Vsi transportni problemi so zvedeni na problem cestnega ali železniškega transporta. In tako naprej. Rezultati zmagujočih paradigem so podobni rezultatom avtonomne tehnologije. Za vsak problem in potrebo na kateremkoli področju obstaja en sam in edini najboljši način za njegovo rešitev oziroma zadovoljitev. Potrošnik tudi tu nima besede pri razvoju tehnologije. Uporabljati mora torej le tisto, kar dobi.

Na svetu ne obstajajo čiste tehnokracije, trdi Nordin, je pa v praksi Sovjetske zveze mogoče najti dovolj ilustrativno dejstvo, v Sovjetski zvezi namreč ni bilo znanstvenikov in tehnologov, ki bi bežali iz nje. Kot pravi Nordin, se zdi zelo verjetno, da v državah in na področjih, kjer imajo tehnologi nekaj

moči, logika paraprakse prevlada²⁶. Ne glede na to, ali se določeni fenomeni v planirani ekonomiji razlagajo s pomočjo ekonomskih, ideoloških ali tehnoloških pojmov, pa obstaja neizpodbitno dejstvo, da je sovjetski družbeni sistem predpostavljala tehnološke monopole. Še več. Totalitaristični politični voditelji so morali sprejemati tehnološke odločitve. Imeli so dve možnosti: odločati se po meri lastnega neprofesionalnega mišljenja ali pa prositi za nasvet tiste tehnologe, za katere so čutili, da jim lahko zaupajo. V državi, kjer sta znanost in tehnologija del uradne ideologije, kot je bilo to v Sovjetski zvezi, se zdi jasno, da so tehnologi zavzemali tudi pomemben prostor v odločevalnem procesu. Zato je bil obstoj monopoliziranih parapraks v tej družbi neizogiben.

Edini način, da se odpre prostor svobode tako za razvoj različnih parapraks kot za individualnega potrošnika, je v spremembi družbeno predpostavljenih mehanizmov, ki to preprečujejo. Boj za to se začel v glavi, torej na konceptualni ravni, ker je treba najprej presprašati koncept, ki omogoča tehnološki monopol. Do tedaj pa velja, da ni nobene tehnologije in tehnike, ki bi bila boljša in racionalnejša kot je obstoječa.

Med tehnokratskim in demokratično-političnim inženiringom obstaja pomembna razlika. Tehnopolitika je v družbi z demokratično-političnim inženiringom determinirana in odvisna od splošnih volitev in ni odvisna izključno od vladanja tehnične elite. Demokratični politični inženiring vključuje možnost, da lahko politični reprezentanti uporabnikov socialne tehnologije modificirajo ali povsem odklonijo predlagani tehnološki sistem, če jim ni po meri. V teh družbah torej vendarle obstaja vsaj neki informacijski kanal od uporabnikov do tehnologov-načrtovalcev, sicer posredovan prek političnih predstavnikov. V zadnjem času pa izkušnje z okoljevarstvenimi in drugimi problemi kažejo, da ta posredni mehanizem ne zadošča več.

Demokratični politični inženiring je bil vključen v različne variante socialne države, ki so nastajale kot rezultat različnih reform in eksperimentov z institucijami. Socialna država je sčasoma postala prava mojstrovina socialnega inženiringa in je segala na področje zadovoljevanja najrazličnejših individualnih in kolektivnih potreb. Obsegala je participacijo uporabnikov, nadzor potrošnikov nad kakovostjo blaga, enakost in spoštovanje človekovih pravic itd. Noben vitalni vidik človekovega življenja ni bil izpuščen: stanovanje, transport, hrana, delo,

²⁶ Dejstvo je, da so v Sovjetski zvezi dlje časa zavračali uvedbo nove elektronske tehnologije v znanost, v bolnišnice, v proizvodnjo itd. Namesto tega so razvijali mehanske spretnosti. Zakaj je prišlo do tega? Zakaj so se iz leta v leto odločali za velike investicije v razvoj nesmiselnih namakalnih metod za agrikulturo, ko pa so obstoječe alternativne metode, vsaj zdelo se je tako, bolj prepričljive in učinkovite. Zakaj so gradili rečne kanale za transport (ideja iz devetnajstega stoletja) namesto železnic (ideja tega stoletja)? Zakaj so se odločali za investiranje v kolektivne transporte nasploh? Je bil to res zgolj čisti ideološki fenomen? Ali je to mogoče razložiti s pojmom paraprakse? Če že ni mogoče nasploh tehnološkega prepada med Zahodom in Vzhodom razložiti z dejstvom, da so bile mnoge uveljavljene tehnologije brez ustrezne konkurence, pa je mogoče z vidika parapraks to dejstvo osvetliti vsaj delno.

otroško varstvo, šolanje, visoko šolstvo, zdravstveno varstvo in kultura. Pod težo lastne iracionalnosti in zaradi astronomske cene, - o teh protislovnih procesih smo že govorili - se je to področje povsem sesulo.

Kaj se je dogajalo s svobodnimi in odprtimi demokratičnimi razpravami, če je obstajala le enotna parapraksa? Notranje meje demokratičnega inženiringa so zarisane z dejstvom, da uporabnikom ne ponuja primerne pluralizma. Tekmovanje med parapraksami je bilo zvedeno na raven političnega, kar pomeni, da se je med njimi bil boj na vse ali nič za pridobitev vladne moči in privilegijev. Ko se je tako določena parapraksa uveljavila, je bila porabnikom dejansko na voljo vedno le alternativa med "the one best solution" ali "no solution at all". To je veljalo skoraj za vsa področja družbenega življenja. Ko so na primer otroci dorasli za šolo, so jih lahko starši vpisali le v eno obstoječo vrsto šol, kamor so se vpisali vsi. Če je kdo zbolel, je imel na voljo samo en način zdravljenja. In tako naprej. Logika paraprakse je tako povsem oblikovala in obvladovala določen socialni prostor. V tem prostoru je imela zmagojuča tehnologija popolno komando in nenadzorovano, notranjo moč.

Znotraj paraprakse so bili vsi praktični problemi formulirani s pojmi centralne tehnike. Vrednostni sistem in ontološki pogled na svet sta bila prilagojena in narejena po meri ekspanzionistične paraprakse. V monopolističnih razmerah, je obstal le majhen prostor za drugačen pogled na družbo in njene probleme. Tehnologom je hitro uspelo navaditi porabnike, da so tudi oni gledali socialne probleme v družbi na "en sam način". Nekako je ostalo zunaj polja razmišljanja danes že povsem sprejemljivo stališče, da ne obstaja splošna "best solution" za kateri koli obstoječi praktični problem ali potrebo.

Način oblikovanja "one best solution" v socialnih državah je bil sicer drugačen kot v bolj čistih tehnokratskih družbah. Prevladujoča parapraksa, ki je monopolno opredeljevala tudi pogled na svet in probleme, se je naprej uveljavljala z pomočjo političnega procesa kot takšnega. Da bi parapraksa lahko preživela, je morala zmagati v politični bitki, za kar pa je potrebovala politične zaveznike. Izvoljeni reprezentanti so se nato praviloma veliko bolj ukvarjali z uspehom parapraks kot pa z mnenjem državljanov. Če obstaja samo ena prevladujoča parapraksa med znanstvenimi eksperti in če obstaja sožitje med uveljavljeno paraprakso in političnimi voditelji, potem je težko prodreti z alternativno paraprakso na dnevni red odločevalnega procesa. Tako se je uveljavila ena prevladujoča parapraksa med znanstveniki in oblastniki.

Ko se je enkrat parapraksa uveljavila v politični sferi, je potem samo še pridobivala vedno nove ugodnosti. Na voljo je imela nove in izjemne možnosti za uveljavljanje svoje tehnike. Prav tako je imela moč, s katero si je priskrbela

finančno podporo (denar od davkov), moč, ki oblikuje zakone, in tudi moč, ki lahko druge izključuje²⁷. Razpolagala je torej z močjo, ki izjemno presega okvire moči, ki jih ponujajo tržni mehanizmi. Dejansko tekmovanje med parapraksami bi bilo manj problematično, če bi tudi druge imele na voljo zadostno količino davkov, vpliv na zakone, javno infrastrukturo in druge ugodnosti.

Kaj pa se je dogajalo s svobodnimi in odprtimi demokratičnimi razpravami, če so obstajale različne paraprakse? Če je obstajala močna notranja razprava med znanstvenimi eksperti glede kompetitivnih teorij in parapraks, potem je bil to nedvoumen znak za drugačno obnašanje tudi politikov. Politiki različnih barv so se seveda zavzemali za paraprakso, za katero se jim je zdelo, da je v skladu z njihovo ideologijo, in pa hkrati skušali počasi drugo za drugo izločiti druge konkurenčne paraprakse. Izbira seveda ni potekala po notranjih kriterijih paraprakse, pač pa je bila bolj odvisna od tega, kaj je v danem trenutku politično bolj koristno. V tem primeru sta bili dinamika in hitrost sprememb med parapraksami bolj odvisni od politične igre, ki se načeloma vedno igra za krajše obdobje. Spričo tega paraprakse niso testirane na podlagi njihove realne uporabnosti, pač pa na podlagi njihove sposobnosti, da ohranjajo politike pri moči.²⁸ V tem primeru obstaja le "one best solution at a time", individualni uporabnik pa ima še vedno zelo majhen vpliv na zadovoljevanje svojih potreb. Edina razlika je v tem, da tokrat namesto njih ne izbirajo in vodijo tehničnega razvoja znanstveniki in tehnični eksperti, pač pa politiki in/ali administratorji. Pluralizem znanstvenih in tehnoloških pristopov je očitno nujen, ni pa zadosten pogoj za višjo stopnjo svobodne izbire posameznika in njegove samorealizacije in za racionalnejši tehnološki razvoj.

Demokratični socialni inženiring je od čisto tehnokratskega pristopa boljši tako s humanega kot s tehnološkega vidika. Toda tudi v državah z demokratičnim socialnim inženiringom je resno omajan vpliv uporabnikov na tehnološki razvoj. Politično planirana tehnologija nikakor ne more postati ideal, četudi nanjo gledamo s čisto tehnološkega vidika, preprosto zato ne, ker tehnologija sama potrebuje za svoj učinkovitejši razvoj pluralizem parapraks. Isto velja tudi za demokratični socialni inženiring. Možnost sprememb oziroma zamenjav parapraks je v demokratičnih sistemih sicer dopuščena, vendar pa se lahko izpelje le tako, da "one best solution" zamenja drugo "best solution".

²⁷ V socialnih državah so spremembe v sociotehničnih zadevah zelo počasne. Ilustrativen primer sta vzpon in padec arhitekturne paraprakse in njene dolgoletne simbioze s socialdemokratsko stranko na Švedskem (Sandstrom, 1989), ki je bila kombinirana s sociopsihološko paraprakso - zavzemala se je za znanstveni management družinskega življenja (Carleson, 1990).

²⁸ Na Švedskem, navaja Nordin (1991), so šolski sistem, univerze in ustanove za mentalno zdravje tak primer. Na teh področjih je že bilo veliko reform, toda niti ena ni bila posebej uspešna z vidika uporabnikov.

- *Socialna država kot parapraksa*

Pojem paraprakse Nordin razširi še na samo državo in jo opredeli kot super-paraprakso z argumentom, da država obsega vse javne socialne tehnologije v družbi. Kljub empiričnemu dejstvu, da obstajajo različne vrste držav - od različnih monarhij in republik, socialnih držav, pa tudi različne diktature in demokracije - in da težijo k različnim ciljem in dosegajo različne rezultate, pa vse uporabljajo iste vrste tehnik, da storijo to, kar naklepajo storiti. Vse države imajo namreč monopol nad zakonodajo in fizično močjo.

Za socialne države je značilno, da imajo vse razvite socio-tehnološke paraprakse (socialna varnost, izobraževanje, zdravstveno varstvo, varstvo okolja itd.), lastna znanja in tudi "know-how". Poleg tega pa imajo vgrajeno specifično metodo uporabljanja legislature in davčne moči za doseg svojih ciljev. Od tega sta potem delno odvisni tudi struktura javnih socialnih tehnologij in njihova dinamika.

Logiko delovanja sociotehnoloških parapraks v socialni državi Nordin ilustrira s primerom obnašanja in ravnanj nameščencev in tudi drugih članov družbe. Nameščenci se dobro zavedajo, da se njihove storitve plačujejo iz davkov in ne na podlagi prodaje na trgu. Zato se kadarkoli imajo probleme s finančnimi resursi, obrnejo neposredno na politike in terjajo potrebno količino denarja. Pri planiranju in implementaciji svojih nalog pa lahko vedno računajo na uporabo državnih metod, s katerimi se lahko urejajo ekspropriacija zemlje, obvezno zdravstveno zavarovanje in šolska ponudba, legislatura proti privatnim zdravnikom in privatnim otroškim vrtcem, privilegije pri zidanju hiš, predpisovanje posebnih davkov itd.

V pojmih državnih parapraks pa ne razmišljajo le nameščenci oziroma zaposleni v teh parapraksah, pač pa tudi drugi člani družbe. Ob pomanjkanju alternativnih rešitev so se člani družbe hitro naučili, kako v pojmih državne paraprakse formulirati probleme v javnem sektorju. Tipično vprašanje tega novogovora so vprašanja tipa: kaj bi morali ("mi") storiti v zvezi z brezposelnostjo, slabim izobraževanjem, visokimi cenami hrane, hitrejšo rastjo natalitete, revščino itd. Tip vprašanj, postavljenih na način "mi-problemi", implicira, da morajo biti problemi rešeni s političnimi sredstvi. Oblikovani blok enoumja se začne krhati šele takrat, ko se začne javno izražati nezadovoljstvo uporabnikov storitev tako na račun njihove kakovosti kot na račun njihove pestrosti ponudbe.

Socialne paraprakse na ta način uveljavljajo svoje tehnike, ki postajajo avtonomne. Podobno kot pri vseh drugih parapraksah, o katerih smo že govorili, se tudi v socialni državi pojavi problem avtonomnih tehnologij. Spričo tega je za socialne paraprakse značilen imperializem, monopol in tudi tendenca po tem, da morajo uporabniki spoštovati tehnike paraprakse zato, da se lahko ta širi naprej

(pristajanje uporabnikov kot sredstvo za njeno ekspanzijo). Nedvomno je tudi tu treba vzpostaviti vzvratno zanko, kjer bo imel uporabnik storitve ključno vlogo. Z neko vrsto državne paraprakse pač družba mora živeti. Tisto, kar izhaja iz argumentov o parapraksah filozofije tehnologije, bi morda veljalo upoštevati tudi pri državi, namreč da je treba tehnologijo držati stran od države, kolikor je to pač mogoče. S tem se odpira možnost pluralizma ponudb storitev in svoboda izbire porabnika, ki tako "slepo", toda po svoji preferenčni lestvici in vrednotah, participira pri usmerjanju razvoja socialnih parapraks.

Nordin svoje argumentacije torej ne usmerja proti dosežkom znanosti in tehnologije, pač pa proti družbenim mehanizmom, prek katerih je znanje vključeno v reševanje praktičnih problemov in zadovoljevanja potreb. Procesi, ki smo jim danes priča, so zelo daleč od idealov razsvetljenstva, v katerih igrata znanost in tehnologija veliko vlogo služitelja človeštvu. Morda je največja napaka razsvetlenskega gibanja, ugotavlja Nordin, ravno ideja o zvezi med znanostjo, ki počiva na dejstvih, in politiko, ki počiva na brutalni sili. Rešitev je morda v tem, da se odpovemo ideji o implementaciji znanja s političnimi sredstvi, ne pa tudi znanju in tehnologiji, ki morata dobiti v projektu novega razsvetljenstva mesto v civilni družbi, zunaj področja neposrednega vplivanja države.

4.2.1. Razmerje med politiko, stroko in javnostmi

Nordinova interpretacija notranje logike znanosti in tehnologij ter njune vpetosti v koncept družbenih mehanizmov omogoča, da sedaj stopamo na bolj abstraktno raven razmerja med stroko in politiko ter da si na konceptualni ravni ogledamo načine reševanja konfliktov med njima. Nordin nam s svojo interpretacijo ponuja izhod v kontekstu tržnih mehanizmov reguliranja, ki rešujejo to protislovno razmerje v korist racionalnejšega tehnološkega razvoja in svobodnejše izbire potrošnikov med različnimi tehnikami. Ker pa išče rešitve tega razmerja v omenjenem kontekstu in ne na ravni načelne zastavitve, to je na ravni modelov reševanja razmerja med stroko in politiko, kot so to storili Weber, Ellul in Schelsky, Lubbe, Dewey in Habermas, ostaja ujet v predpostavke liberalnega koncepta družbe, čemur pa se sam želim izogniti.

- *Vključevanje znanja v vodenje moderne države*

Začetki vključevanja strokovnega znanja v vodenje moderne države segajo v čas oblikovanja nacionalnih držav. Moderna država je zrasla na nacionalnih in teritorialnih ekonomijah - te pa so nastajale kot rezultat tržnega prometa - kot potreba po centralni finančni upravi, ki je terjala vključevanje strokovnega znanja pravno šolanih ljudi. Tehnično znanje pravno izšolanih ljudi se po svoji na-

ravi ni razlikovalo od na primer strokovnega znanja vojaških kadrov. Če so morali slednji organizirati vojsko, so morali uradniki organizirati stalno upravo. Pravzaprav pa je šlo v prvem obdobju vključevanja strokovno-tehničnega znanja v vodenje politike in države prej za “art” kot pa za “science” (Habermas, 1968).

Do preloma pride po veliki krizi leta 1929 oziroma ko se je oblikoval koncept socialne države, v katerem dobita znanost in tehnologija osrednje mesto. Prepričanje, da je mogoče s politično implementacijo znanosti in tehnologije družbo učinkoviteje organizirati in jo voditi, se utemeljuje in opravičuje s tezo, da je znanost najboljša metoda, s katero se lahko oblast dokoplje do spoznanja o osnovnih in objektivnih potrebah v družbi. Na podlagi tega spoznanja lahko nato družbeni tehnologi oblikujejo ustrezne tehnike zadovoljevanja teh potreb in s pomočjo metode “poskusa in zmote” se skupaj s politiki dokopljejo do najbolj racionalne tehnike. Tako razsvetljeni management, ukoreninjen v znanstvenem vedenju in tehnološki racionalnosti, rešuje sleherni družbeni (praktični) problem. V slepi boj zagovornikov parcialnih interesov vehementno posega v interesu vseh (Nordin, 1991:458).

Toda šele po drugi svetovni vojni so se politiki, birokrati in vojaki začeli zares ravnati po strogo znanstvenih priporočilih pri izvajanju svojih javnih dolžnosti. S tem, pravi Habermas (1968), se je začela nova stopnja nastajanja birokratske oblasti modernih držav²⁹ ali nova stopnja “racionalizacije”, kot je ta proces poimenoval Weber.

Prodiranje znanstvenih spoznanj v oblikovanje in izvajanje politike pa povzroča, da je politika čedalje bolj prepletena s tehničnim znanjem in prežeta s ciljno racionalnostjo. S prodorom znanosti in tehnologije (tehnike) v politiko pa se spremeni tudi sama struktura odločevalnega mehanizma.

• Max Weber

Weber je opredelil odnos med strokovnim znanjem in politično prakso v miselni tradiciji Hobbsa. Izhajal je iz spoznanja, da obstaja konfrontacija med oblastjo uradnikov in političnim vodstvom, zato je oblikoval model, v katerem je strogo ločil funkcije strokovnjakov in politikov.

Praksa samopotrjevanja in oblasti zahteva od politikov po eni strani tehnično znanje, po drugi pa še pripravljenost vsiljevati decidirano voljo³⁰. V končni kon-

²⁹ Habermas ne misli, da so sedaj znanstveniki prevzeli oblast v svoje roke, pač pa, da se izvrševanje oblasti navznoter in potrjevanje moči navzven ni več racionaliziralo le s posredovanjem upravne dejavnosti, ki je organizirana z delitvijo opravil in urejena po pristojnostih ter vezana na določene norme, pač pa se je struktura upravne dejavnosti spremenila zaradi zakonitosti novih tehnologij in strategij (1968). Ta prehod je empirično zaznamovan z naraščanjem obsega državnih naročil po raziskovanju in po znanstvenem svetovanju v javnih službah.

³⁰ Glej v Max Weber, “Politika kot poklic”, v: Frane Adam (ur.), *Politika kot poklic*, KRT, Ljubljana, 1992.

sekvenci se politično delovanje ne more več racionalno utemeljiti, pravi Weber, saj se politično odločanje zvede na izbor med različnimi vrednostnimi lestvicami in močjo verovanja, ki si med sabo konkurirajo. Na tej ravni torej ni trdnih argumentov in navsezadnje sploh ni obvezno niti prespraševanje vrednostnih lestvic in moči verovanja skozi komunikacijski proces.

Po drugi strani pa Weber strokovnjakom pripiše strokovno znanje, s katerim lahko določajo tehnike racionalnega upravljanja in vojaške varnosti. Iz tega lahko izvedejo tudi še sredstva politične prakse, ki upoštevajo znanstvene kriterije. Strokovnjaki pa s svojim znanjem ne morejo v konkretni situaciji legitimirati praktičnih odločitev. Weber s tem zatrjuje, da političnih odločitev v zadnji instanci ni mogoče v zadostni meri legitimirati z umom, ker je racionalni izbor sredstev, ki ga lahko opravijo strokovnjaki, povezan z iracionalnimi stališči, ki so splet vrednot, ciljev in potreb. Weber je prepričan, da šele jasna in popolna delitev opravil med strokovno informiranim in tehnično šolanim vodstvom birokracije in vodji, politiki, katerih odliki sta močna volja in moč, omogoča poznanstvenjenje politike.

Webrovo razmišljanje o odnosu med strokovnjaki in politiki je nastajalo v začetku tega stoletja in je zavezano temu obdobju. Vprašanje, ki si ga zastavlja Habermas, je naslednje: Ali je Webrov decizionistični model še ustrezen in ali ima še veljavo v času, ko smo že globoko v drugi fazi racionalizacije, ko se je konflikt med politiki in strokovnjaki še bolj zaostрил³¹?

- *Tehnokrati*

Vprašanje, kako rešiti nenehno nastajajoče potencialno konfliktno torišče med politiki in strokovnjaki oziroma med politiko in znanostjo, si je v času nove stopnje racionalizacije, torej po drugi svetovni vojni, postavil leta 1954 Ellul v knjigi *La Technique ou l'enjeu du siècle*. Ellul se je s to knjigo uvrstil v tradicijo, ki jo je začel Bacon in ali se je nadaljevala prek Saint-Simona in drugih avtorjev, ki so želeli opustiti decizionistično definirano razmerje med strokovnim znanjem in politično prakso in ga urediti po tako imenovanem tehnokratskem modelu. Podobno je omenjeno vprašanje reševal nemški sociolog Schelsky v knjigi *Der Mensch in der wissenschaftlichen Zivilisation*, ki je izšla sedem let kasneje, leta 1961. Oba omenjena avtorja, Ellul in Schelsky, sta odnos odvisnosti strokovnjakov od politikov obrnila. Politiki so v njunem konceptu postali izvršni organ znanstvene inteligence, ta pa ni samovoljna pri političnih

³¹ Habermas ugotavlja, da se je z raziskovanjem sistemov, posebno pa s teorijo odločanja, ki je proizvedla vrsto novih tehnologij za politično prakso z izboljševanjem obstoječih instrumentov in ki je s preračunanimi strategijami in avtomatiko odločanja racionalizirala tudi sam izbor kot tak, povečal pritisk strokovnega znanja strokovnjakov specialistov in se postavlja nasproti odločitvam voditeljev, politikov. Tako se povečuje trenje med strokovnjaki in političnimi voditelji (1968).

odločitvah, kot je to značilno za politike v Webrovem decizionističnem modelu, pač pa je v konkretnem okolju podvržena realni prisili tehnike in razpoložljivim pomožnim virom ter optimalnim strategijam in predpisom za uporabo. Na kratko lahko vse to zapopademo s pojmom Schelskega o “prisili stvari” kot tisti sili, ki se ji morajo strokovnjaki podrediti pri političnih odločitvah (A. Lukšič, 1990).

Habermas se strinja tudi z izpeljano tezo obeh avtorjev, da politiku v tehnični državi ne ostane nič drugega kot fiktivno odločanje, seveda če drži predpostavka, da je mogoče na tak način racionalizirati odločanje o praktičnih problemih. Torej je treba izbor opraviti v situaciji negotovosti, da bi se s tem izognili vznemirjenosti, kar v konsekvenci pomeni, da se na ta način racionalizira celotna problematika odločanja³².

V kontekstu tehnokratskega razmišljanja mora zato država opustiti substanco oblasti in jo zamenjati z učinkovito uporabo obstoječih tehnik v sklopu strategij, ki jih izsiljuje logika stvari; država postane aparat čistega racionalnega upravljanja in ni več aparat za nasilno uveljavljanje interesov, ki jih ni bilo mogoče načelno utemeljiti, temveč samo decizionistično zastopati.

V tehnokratskem modelu Habermas ne išče napak v izpeljevanju in gradnji, pač pa presprašuje prepostavke, na katerih je zgrajen celoten tehnokratski model. Po eni strani tehnokratski model predpostavlja imanentno prisilo tehničnega napredka, po drugi pa isto racionalnost pri tehničnih in praktičnih problemih. Osamosvojenost tehnike pa je le privid, ki nastaja zaradi samonikle rasti družbenih interesov, ki vodijo razvoj tehnike.

Habermas oporeka tudi drugi predpostavki tehnokratskega modela, češ da novi postopki, ki so bili oblikovani po drugi svetovni vojni, to je v drugi fazi racionalizacije, ne spravljajo s sveta problematike, ki je povezana s praktičnimi problemi. Raziskovanje, ki razširja možnosti tehničnega razpolaganja (oblikuje nove paraprakse), ne more hkrati odgovoriti tudi na vprašanje o “sistemih vrednot”, to je o socialnih potrebah, o objektivnem stanju zavesti, o smereh emancipacije in regresije itd.

Habermasovo vztrajanje pri razločevanju dveh vrst vprašanj, pri razločevanju tehničnih in praktičnih vprašanj, pomeni, da ohranja kontinuiteto z Webrom. Na tej točki, ko zapre vrata pred tehnokratskimi predpostavkami o istosti narave tehničnih in praktičnih vprašanj in pritrdi Webru, pa se mu odpirata dve možnosti:

³² Habermas dopušča možnost, da se lahko vzpostavi razmerje med politiki in strokovnjaki, kot ga zagovarjata Ellul in Schelsky, toda le kot začasna rešitev v fazi nedovršene racionalizacije oblasti, kjer iniciativa preide na stran znanstvene analize in tehničnega planiranja.

- Ali najde komunikacijske forme, ki se bodo razlikovale od teoretsko-tehničnih, hkrati pa omogočile racionalno razjasnjevanje praktičnih vprašanj, kar bi mu omogočilo, da sestopi tako iz webrovskega kot iz ellul-schelskega terena,
- ali pa spozna, da se o praktičnih vprašanjih, za katere je prepričan, da se nanje ne da povsem odgovoriti s pomočjo tehnologije in strategij, ni mogoče odločiti na osnovi argumentov, in se vrne na Webrov decizionistični model.

Habermas odkrije, da se je za slednjo možnost odločil Hermann Lübbe.

- *Hermann Lübbe*

Hermann Lübbe je v delu *Zur politischen Theorie der Technokratie* (1962) razširil decizionistični model. Vanj je vpeljal novo stopnjo racionalizacije, ohranil pa je Webrovo in C. Schmittovo načelno delitev med tehničnim znanjem in izvajanjem politične oblasti. Prostor čistega decizionizma se je v drugi fazi racionalizacije zožil toliko, kolikor večji in vedno bolj prefinjen arzenal tehnoloških sredstev ima politik na voljo, in toliko, kolikor se lahko opre na sredstva strateškega odločanja³³. Z zoževanjem prostora decizionističnemu odločanju pa se je problematika političnih odločitev zvedla na samo jedro, na točko, ki se je ne da več racionalizirati. Od te točke pa nadaljnje uvajanje tehnične pomoči pri odločanju vodi le nazaj v čisti decizionizem, osvobojen vseh zavezujočih analiz.

Razširjeni decizionistični model Hermanna Lübbeja je imel deskriptivno veljavo glede odločanja v šestdesetih letih v odločevalnih centrih v ZDA, ki so se pri vodenju množične demokracije opirali na znanstvene informacije, pa tudi v tistih državah, v katerih je prevladal koncept socialne države.

Ne glede na to, da decizionistični model ustreza dejanskim proceduram poznanstvene politike, pa ne zadosti svojim lastnim teoretskih zahtevah in ga je mogoče še naprej reflektirati in s tem pokazati na njegove notranje meje. Habermas pokaže, da vrednote, ki temeljijo na interesnih pozicijah, in tehnike, ki se lahko uporabijo pri zadovoljevanju potreb (te so vrednostno naravnane), niso ločene, kakor predpostavlja decizionistični model, pač pa so medsebojno povezane. Tako se zgodi, da se vrednote odtrgajo od realnih potreb, ki se zadovoljujejo s tehnično ustreznimi sredstvi, torej postanejo ločene od tehničnih sredstev, s katerimi se zadovoljujejo realne potrebe, izgubijo svojo funkcijo in postanejo ideologija, ki je zapisana odmiranju. Po drugi strani pa je mogoče z

³³ Z analizo politik kot tehniko obdelovanja podatkov na določenem področju družbenega življenja je dana možnost vladajočim, da se odločajo na osnovi politološko obdelanih podatkov, s tem pa se možnost decizionizma v osemdesetih letih še bolj zožuje, politika pa se poznanstvenja.

novimi tehnikami, ki nastajajo zaradi spremenjenih interesnih situacij, oblikovati nov sistem vrednot. Zaradi predpostavke o ločenosti vrednostnih in življenjskih vprašanj od strokovne problematike ostaja decizionistični model abstrakten ne glede na to, koliko mu uspe zapopasti realno prakso. Omenjeno hibo pa nekako razrešuje Dewey s svojim pragmatičnim konceptom.

- *Dewey*

Dewey se je prvi lotil pragmatičnega preverjanja obstoječih vrednot, tistega, o čemer je Weber menil, da je še zunaj oziroma neobvezen predmet razprave. Uporaba novih tehnik, ki se čedalje bolj razširjajo v družbo, za Deweya ni več samoumevno povezana z obstoječimi vrednostnimi usmeritvami, pač pa obstoječe, tradicionalne vrednote izpostavlja pragmatičnemu tehtanju, ki preverja moč njihove obstojnosti. Kako si Dewey zamišlja pragmatično preverjanje tradicionalnih vrednot? Prepričanja o obstoječih, tradicionalnih vrednotah, povezana s tehnikami, ki so na voljo in ki si jih je moč zamisliti, se smejo ohranjati le, če so takšna, da jih je mogoče preverjati, oziroma če obstajajo možnosti, da se realizirajo vrednote v proizvedenih dobrinah ali v spremenjenih okoliščinah.

Dewejevo pragmatično prespraševanje vrednot je za Habermasa sprejemljivo, ker je prepričan, da se s tem odpira prostor, ki omogoča racionalni pogled na razmerje med tehnikami, ki so na voljo, in praktičnimi odločitvami, razmerje, ki ga decizionistični model povsem ignorira.

Na podlagi spoznanja o prehodu na drugo stopnjo racionalizacije in na podlagi refleksije teoretsko elaboriranih modelov političnega odločanja, ki skušajo reševati problem razmerja med znanostjo in politiko, je Habermas izdelal svoj pragmatični model, ki vpeljuje tudi javnost kot pomembno kategorijo v odločevalnem procesu. Njegova analiza modelov se nanaša na moderne množične demokracije dvajsetega stoletja. Pojem "demokracije", v katerega se ovijajo različni modeli, ga ne zavede in zatrjuje, da je le pragmatični model zavezan demokraciji. Da bi razvozlali, kaj mu pomeni pojem demokracija, moramo torej slediti njegovi argumentaciji, ki jo razvija skozi kritiko decizionističnega, tehnokratskega in pragmatičnega modela.

Delitev pristojnosti med strokovnjaki in političnimi voditelji po decizionističnem modelu pušča povsem ob strani politično delujočo javnost, ki je zvedena le na legitimacijsko funkcijo vodilne politične skupine. Vodilne osebnosti so izbrane in voljene na reden plebiscitarni način, kar pomeni, da ima politično angažirana javnost možnost vplivati le na zasedanje položajev, ki jim pripada pravica odločanja, ne pa tudi možnosti oblikovanja smernic bodoče politike. Spričo tega Habermas ugotavlja, da demokratične volitve prej potekajo kot akla-

macija kot pa v obliki javnih razprav in da znotraj tega modela lahko pričakujemo le še to, da se osebe, ki bodo odločale, legitimirajo pred politično javnostjo. Decizionistični model pa načeloma izključuje možnost javne razprave o odločitvah. Na osnovi Webrovega modela poznanstvenjenja politike je Schumpeter razvil teorijo, ki se je v šestdesetih letih močno uveljavila v politični sociologiji. Proces demokratičnega oblikovanja volje je Schumpeter zvedel le na urejen postopek aklamacije za elite, ki se menjavajo na oblasti. S tem se je ohranila oblast v svoji iracionalni substanci, saj se je lahko s tem le legitimirala, ne pa tudi racionalizirala.

Tehnokratski model poznanstvenjenja politike terja ravno narobe, to je tisto, kar decizionističnemu modelu spolzi iz rok, terja racionalizacijo oblasti. Politična oblast je tu omejena na racionalno upravljanje, kar pomeni, da model izključuje kakršno koli obliko demokracije. Politično delujoča javnost bi lahko v modelu, kjer bi bili politiki strogo podrejeni prisili strokovnosti, opravljala le legitimacijsko funkcijo upravnega osebja in raziskovala strokovno kvalifikacijo vodilnih funkcionarjev. Če bi se na primer pojavile konkurenčne skupine voditeljev, vsi z ustrezno izobrazbo, bi bilo načeloma politično delujoči javnosti vseeno, katera bi prišla na oblast. Vsako demokratično oblikovanje volje je v konceptu tehnokratsko upravljane družbe povsem nepomembno. Politična volja naroda je nadomeščena z zakonitostjo stvari, ki jo proizvaja človek sam v podobi znanosti in dela, pravi Schelsky (A. Lukšič, 1990).

- *Habermas*

Pragmatični model³⁴ pa zato, da bi bila tehnična in strateška priporočila v praksi uspešno izvedena, terja posredovanje politične javnosti. S tem Habermas vpeljuje javnost kot pomemben element v implementaciji znanstveno-tehničnih spoznanj. Komunikacija med strokovnjaki in institucijami političnega odločanja mora biti vezana na družbene interese in vrednostne usmeritve življenjskega sveta kot takega. Politične institucije, ki koreninijo v življenjskem svetu s tradicionalnim samorazumevanjem praktičnih potreb, usmerjajo tehnični razvoj in narobe, samorazumevanje je merjeno in kritizirano glede na tehnično izvedljive možnosti zadovoljevanja potreb. Tako v obe smeri teče povratna komunikacija. Bistveno pa je to, da je komunikacija vezana na to, kaj je v konkretnem položaju praktično potrebno³⁵ (praktično potrebno temelji na družbeno normiranem predrazumevanju in je zgodovinsko določeno).

³⁴ Glej tudi Jurgen Habermas, "Što je univerzalna pragmatika?", *Naše teme*, št.11, 1984, str.2346-2356.

³⁵ O filozofski utemeljenosti Habermasovega razumevanja "zgodovinske določenosti praktičnih potreb" glej več v članku Darija Zadnikarja v *ČKZ*, št.152-153, 1993, str.17-38.

Habermas na kratko odgovarja tudi na vprašanje, kako se oblikuje družbeno normirano predrazumevanje. Predrazumevanje je zavest, ki se lahko le hermenevitično pojasni in ki se lahko oblikuje le skozi komunikacijski proces med državljani, ki živijo skupaj. Komunikacija v pragmatičnem modelu, ki poznanstvenja politično prakso, ne more biti ločena od komunikacije, ki poteka že pred njo in je po svoji naravi predznanstvena. To predznanstveno komunikacijo pa je mogoče institucionalizirati kot demokratične forme javnih razprav³⁶. Na podlagi tega Habermas zaključí, da je za poznanstvenjenje politike konstitutivno razmerje med znanostjo in javnim mnenjem.

Deweyjev pragmatični model ne izpostavlja razmerja znanosti in javnega mnenja kot pomembne teme, ker je bilo Deweyu samo po sebi umevno, da lahko komunikacija poteka v okviru zdravega človeškega razuma in nezapletene javnosti. Habermas pa je v analizi strukturne spremembe meščanske javnosti (1987) opozoril na naivnost takšnega pričakovanja in tudi sam razvoj znanosti je pokazal, da je posredovanje tehničnih informacij še nerešen problem znotraj posameznih disciplin in seveda tudi med znanostmi in široko javnostjo.

S tem se odpira nov problem - informiranje javnosti in njeno vključevanje v razpravo. Vztrajanje pri trajni komunikaciji med znanostmi, ki se znajdejo v prostoru politike, in javnostmi, ki jo terja Habermas v pragmatičnem modelu, sproža novo vrsto težav. Habermas tu sicer ne izpostavlja zelo pomembnega vidika te komunikacije, namreč da je trajna komunikacija med znanostjo in javnostjo pravzaprav nujna bolj zaradi poučevanja javnosti o tehnično-varnostnih vidikih nove tehnologije kot pa zaradi seznanjanja javnosti o rezultatih in dosežkih znanosti in tehnologije, saj se je šele poučena javnost sposobna vključiti v komunikacijski proces kot enakopraven partner. V ospredje, pač v skladu z duhom časa šestdesetih let, postavlja zavračanje očitkov, češ da želi s tovrstno komunikacijo prenesti na množico tisto, kar po naravi stvari spada v znanstveno razpravo in da se s tem znanost ideološko zlorablja. Vztrajanje pri medsebojni komunikaciji tako sproži potencial, ki ga nosi v sebi kritika ideologije, in tej se Habermas ne želi izogniti, saj je njegovemu stališču kot pripadniku frankfurtske šole tuje, da se zoperstavljata svetovnonazorska in znanstvena interpretacija rezultatov in da se vztraja pri pozitivističnem ločevanju teorije in prakse³⁷. Njegova zavrnitev omenjenega argumenta kritike ideologije je dovolj prepričljiva, saj pokaže, da je ta kritika ujeta v pozitivistično omejenost in ide-

³⁶ Več o tem glej tudi v Jürgen Habermas, "Oznanstvena politika i javno mnenje", *Kulturni radnik*, št.2, 1979, str.186-203.

³⁷ Weberov koncept nevtralnosti znanosti temelji na razmejitvi znanosti od vrednot. Zato se zdi, da se Weber lahko prepričljivo zoperstavlja navidezni racionalizaciji praktičnih vprašanj, torej da se lahko upre kratki zvezanosti tehnične stroke in javnosti, javnosti, na katero se lahko manipulativno vpliva, in da se lahko upre izkrivljenosti, ki je je znanstvena informacija deležna v javnosti.

ologijo, ki preprečuje znanosti, da bi prišla do samorefleksije, kar seveda ovira tudi proces racionalizacije oblasti. Kritika ideologije meša dejanski problem trajnega komuniciranja med znanostjo in javnostjo z rušenjem logičnih in metodoloških pravil znanosti same³⁸.

Za ilustracijo Habermas vzame ZDA, kjer se je poznanstvenjenje politične prakse najbolj razvilo, in pokaže, da razprava med politiki in znanstveniki čedalje bolj jasno postavlja v ospredje hermenevtične probleme, ki se skozi komunikacijo tudi samodejno rešujejo. Glavna težava je po njegovem v tem, da ti problemi kot taki ne prodrejo v zavest, da se jih ne reflektira, da hermenevtika še ni postala predmet zanimanja kakšne znanstvene discipline, da še ni eksplicitno prevedena v znanstveni jezik. Nereflektirana razmerja vzbujajo vtis, pri neposrednih udeležencih pa lahko ta vtis preraste celo v formo samorazumevanja, da je delitev dela pri odločanju med tistimi, ki posedujejo tehnično znanje, in razsvetljenimi odločevalci logično neizbežna. Nereflektiranje hermenevtičnih problemov, ki jih naplavlja komunikacija med politiki in znanstveniki, vodi v privid o nevtralnosti znanosti, ki se v takšni praksi nenehno potrjuje. Izhod iz tega začaranega kroga je v tem, da se naplavljeni hermenevtični problemi, ki se v praksi rešujejo povsem nezavestno in samodejno, vzamejo kot predmet premišljanja, refleksije in da se tako odprejo vrata v nov način zavestnega reševanja razmerja in odnosa med politiko in znanostjo, kjer pa ima organizirana javnost pomembno vlogo³⁹.

Reševanje razmerja med politiko in stroko, ki jih ponujajo omenjeni modeli, so poskusi reflektiranja in vzpostavljanja modelov nujno potrebne komunikacije med dvema segmentoma v visoko tehnološko razvitih družbah. Nordin dovolj prepričljivo pokaže, da si znanstveniki, zavezani resnici, in tehnologi, zavezani logiki paraprakse, gradijo svoje vizije o političnem procesu odločanja in o družbi sploh ter tudi svoje praktično ravnanje v procesih odločanja, kolikor so vključeni vanje, na podlagi logike stroke same. Kolikor bolj so zvesti tej logiki, toliko bližje so idejam "tehnokratske države". Podobno se dogaja politikom. Bolj ko so zvesti logiki oblasti, bližje so decizionističnemu modelu. Samopercepcije pozicije njih in drugih, povzdignjene v model, vodi v navidezno nerazrešljiv in večer konflikt. Ali so strokovnjaki zainteresirani, da se rešijo praktični problemi? Ali so politiki zainteresirani, da se rešijo praktični problemi? Eni in drugi se morajo ravnati po pravilih igre, ki pa so si med seboj različna in ki niso prvenstveno usmerjena v reševanje praktičnih problemov. Šele razširitev zavesti onstran logike paraprakse in ne

³⁸ Habermas tu vztraja na stališču, da je treba znanosti omogočiti avtonomijo pri oblikovanju njenega znanja, ki teče po njej imanentni logiki, toda to še ne pomeni, da rezultati oziroma končna spoznanja ne morejo postati predmet javne razprave.

³⁹ Glej tudi v Jürgen Habermas, "Predgovor k novi izdaji (1990) strukturnih sprememb javnosti", *Javnost*, št. 1-2, 1994, str. 23-43.

reševanje praktičnega problema omogoča sestop iz omejenosti. To pa je mogoče doseči z vpeljevanjem javnosti kot tretjega elementa v komunikacijski proces, ki jo skrbi predvsem reševanje praktičnih problemov in ki zato sega prek omejenosti političnih in znanstvenih krogov. S tako postavljenim komunikacijskim procesom pa se začne učni proces za vse tri segmente družbe.

4.2.2. Odpiranje političnega

Nordinu je uspelo znanost in tehnologijo osvoboditi izpod okrilja socialne države in ju vrniti v civilno družbo; v dobro tako nadaljnega bolj racionalnega tehnološkega razvoja kot tudi v dobro kreacije in samorealizacije posameznika, kar omogoča svobodna izbira med različnimi parapraksami na trgu. S tezo, s katero Nordin konča svoja razmišljanja o socialni državi, znanosti in tehnologiji, pa Beck začenja in trdi, nasprotno kot Nordin, da sta bili znanost in tehnologija že vseskozi vpeti v civilno družbo oziroma v njen tehnoekonomske sistem in torej zunaj pravil igre političnega odločanja. V tem vidi tudi glavni vir (ekoloških) težav, s katerimi se spopada sodobni razviti industrijski svet. To pa močno vpliva tudi na razmerje med znanostjo, javnostjo in politiko.

Beckova ugotovitev, da se sodobna družba ne more izogniti rizikom, ga napeljuje na to, da jo opredeli kot rizično družbo (Risikogesellschaft)⁴⁰. Zanj je značilno, da ni zmožna eksternalizirati atributov rizika. Riziki nastajajo kot posledica odločitev, ki dobijo svojo materializacijo v industrijski proizvodnji. Ta vrsta rizikov pa je povsem drugačne narave, kot so bili riziki, s katerimi so se spopadale dosedanje kulture na različnih stopnjah družbenega razvoja⁴¹. Riziki so postali v industrijski družbi motor samopolitizacije moderne, v rizični družbi pa tudi koncept, mesto in medij političnih sprememb.

Rizična družba se prvič v zgodovini spopada sama s sabo kot proizvajalko rizikov, ki ji grozi njeno lastno uničenje in sploh uničenje življenja na Zemlji. Ti riziki so posledica človekovega delovanja, so izraz visoko razvitih produktivnih moči in zato ne moremo več govoriti, da je človeška družba ogrožena in v nevarnosti zaradi neznanja, negospodstva nad naravo, da je vir nevarnosti tisto, kar uhaja človeškemu dosegu⁴². Do rizikov takšne vrste nas je pripeljalo znanje in popolno gospodstvo nad naravo. Toda problem ni v znanju in tehnologiji, pač pa v razhajanjih med sistemom norm, institucij itd., ki predstavljajo objektivne ovire in ki so bile vzpostavljene kot funkcionalna opora produkciji in reprodukciji živ-

⁴⁰ Glej tudi v Andrej Kim, "Tveganje kot družbenovrednotna kategorija", TIP, št.3-4, 1995, str.212-219.

⁴¹ Glej tudi Thomas Schmid, "Die Chancen der Risikogesellschaft", v: Politik in der Risikogesellschaft, Frankfurt am Main, 1991.

⁴² Glej tudi Stefan Breuer, "Das Ende der Sicherheit. Ulrich Becks "Gegengifte"", v: Politik in der Risikogesellschaft, Frankfurt am Mein, 1991.

ljenja v industrijski družbi ter univerzalnimi principi moderne, kot so človekove pravice, enakost, funkcionalna diferenciacija, metoda argumentacije in skepticizma. Temeljno protislovje, kakor ga opredeli Beck, je v tem, da se lahko v obstoječih institucijah industrijske družbe le delno, sektorsko, segmentno ter na selektivni način realizirajo principi moderne. Industrijska družba spričo tega sama sebe destabilizira, njena kontinuiteta postaja vir njene diskontinuitete⁴³.

Pretrsi, nakopičeni (ekološki) problemi zato niso posledica brezizhodne krize, pač pa prej posledica uspehov modernizacijskih procesov industrijske družbe, ki presegajo omejitve in pričakovanja same industrijske družbe. Rešitev, ki jo ponuja Beck, ni v ohranjanju institucij industrijske družbe, pač pa zahteva, da se reši duh moderne iz okov institucij industrijske družbe, torej zahteva več moderne⁴⁴. Ta proces označuje s pojmom reflektivna modernizacija. Več moderne mu pomeni, da je treba radikalizirati kategorije klasične industrijske družbe, torej tudi politične in naprej še njene institucije, torej parlamentarno demokratično ureditev.

Industrijska družba je glede na svojo zasnovo polmoderna družba⁴⁵, pravi Beck, z vgrajenimi protimodernimi elementi, ki niso nekaj starega ali tradicionalnega, pač pa prej konstrukt in produkt same industrijske epohe. Z razvojem industrijske družbe so nastajale njej ustrezne institucionalne nadzidave kot forme parlamentarne demokracije. Principi, ki so veljali zanje, pa so bili omejeni le na nekatere institucije. Tako na primer demokratične procedure niso veljale za področje biznisa, znanosti in tehnologije, to je za tisto področje, ki je dejansko odločalo in upravljalo s (sub)politično inovativnostjo, skrito v pojmu napredek. Neuniverzalnost veljave oziroma omejenost veljave principov parlamentarne demokracije le na določene komunikacijske in odločevalne forme pa je postajalo čedalje bolj vidno z razvojem rizičnih produkcijskih moči, katerih osnovo tvorijo znanstvena spoznanja in iz njih izpeljana tehnologija. Prizadete javnosti so z zahtevo po nadzoru izvora rizikov in groženj začele proces problematiziranja latentne vloge tehnokonomskih subpolitičnih akterjev, ki so dejansko oblikovale razmere socialnega življenja. Proces se je nadaljeval s kritičnim prespraševanjem tako temeljnih kategorij politične ureditve kot tudi s prespraševanjem gonilne kategorije industrijske družbe, to je pojmom napredka. Tema dvema področjema posvečam poglavji B in C.

⁴³ Glej tudi v Oskar Lafontaine, "Leben in der Risikogesellschaft", v: *Politik in der Risikogesellschaft*, Frankfurt am Main, 1991.

⁴⁴ Beck ponuja bolj optimistično vizijo prihodnosti, kot jo ponujajo ekološki vizionarji negativnih utopij.

⁴⁵ Glej tudi v Ulrich Beck, "Von der Vergaenglichkeit der Industriegesellschaft," v: *Politik in der Risikogesellschaft*, Frankfurt am Main, 1991.

V nadaljevanju tega poglavja bom odprl in osvetlil nekatere kritične točke komunikacijskih in odločevalnih form industrijske družbe, da bi lahko v poglavju C pokazal na možen način organiziranja rizične družbe, kakršen se že danes zarisuje v razvitih industrijskih državah.

- *Idejne korenine delitve na “politics in subpolitics” in njene meje*

V projektu industrijske družbe je bilo razmerje med družbenim in političnim vzpostavljeno z modelom “divided citizen”. Citizen je po eni strani postal citizen, ki je postopoma oblikoval svoje pravice in dolžnosti v vseh arenah politike, po drugi strani pa bourgeois, ki je branil svoje privatne interese v svetu dela in biznisa. Na ravni družbene in politične organiziranosti se je model “divided citizen” odzrcalil v dveh sistemih, v politično-ekonomskem in tehnološko-ekonomskem sistemu.

V politični sferi je kot temeljni princip uveljavljen princip participacije “citizens” v institucijah reprezentativne demokracije (stranke, parlament ipd.). V teh institucijah teče komunikacijski proces in proces odločanja, zasnovan na uporabi politične moči, ki sledi maksimi legalnosti in principu legitimnosti, kar pomeni, da se lahko moč in dominacija izvajata le s konsenzom tistih, ki se jim vlada.

Delovanje “bourgeois” in tehno-ekonomsko oblikovanje interesov pa se razume kot nepolitično. Nepolitično naravo⁴⁶ dobi to področje preprosto zaradi enačenja tehnološkega in socialnega napredka (progres) in zaradi prepričanja, da smer tehnološkega razvoja in rezultati tehnološke transformacije bolj ali manj sledijo nujnim tehno-ekonomskim objektivnim potrebam po premagovanju ovir.

Dejstvu, da so tehnološke inovacije izboljševale pogoje za kolektivno bivanje kot za bivanje posameznikov, ni nihče nasprotoval. Toda to odobravanje se je uporabljalo tudi za zavračanje tistih, ki so ugotavljali, da so tehnološke inovacije povzročale tudi negativne učinke (brezposelnost, premeščanje, ogrožanje zdravja, naravne katastrofe itd.) - ti so bili v bolj ali manj drastični obliki vedno prisotni. Tovrstna opozorila se skušajo minimalizirati, negativni učinki pa opravičevati s tem, da inovacije pripomorejo k zviševanju življenjskega standarda. S tem se negativni učinki in posledice tehnoloških inovacij niso reševali. Enako usodo so doživljala tudi tista mnenja, ki so opozarjala na negativne socialne in ekološke posledice, ne glede na to, kako temeljito so bila teoretsko utemeljena⁴⁷.

⁴⁶ Na predstavi o nepolitični naravi temelji ignorantska moč tehnologov do družboslovnih spoznanj in znanja. Prepričani so, da je mogoče vse objektivne socialne ovire razrešiti z uvajanjem novih tehnologij in s pomočjo tehnik. Reflektiranje je zanje izguba časa. Čas je treba izkoristiti bolj racionalno z odkrivanjem in uvajanjem novih tehnologij.

⁴⁷ Glej tudi v Ulrich Beck, “Überlebensfragen, Sozialstruktur und oekologische Aufklärung”, v: *Politik in der Risikogesellschaft, Frankfurt am Main, 1991.*

K temu sta pripomogli tudi institucionalna ureditev in razdelitev pristojnosti industrijske družbe. Uvajanje tehnoloških inovacij je bilo sistemsko izrinjeno iz procesov političnega legitimiranja, delno zaradi narave demokratično administrativnih postopkov, delno pa zaradi dolgotrajnosti, ki jo terja sama implementacija tehnoloških inovacij. Proces nenadzorovane implementacije pa ni bil brez legitimacijske zaščite. Pri tem je igral glavno vlogo pojem napredka, ki je nadomestil klasično demokratično institucijo volitev. Pojem napredka je imel celo to magično moč, da si je pridobil privolitev vnaprej za cilje in posledice, ki so bile nepoznane in netematizirane, in zato brez velikih težav spravljal z dnevnih redov razpravljanje o neprijetnih vprašanjih.

Proces implementacije tehnoekonomske inovacije je bil tako sistemsko neoviran in nenadzorovan in dejansko imun na kakršno koli zunanjo kritiko.

Sicer pa so bile odločevalne pristojnosti glede inventivnih procesov v industrijski družbi razdeljene. Del pristojnosti je bilo zbranih v političnem sistemu in te so bile podrejene načelom parlamentarne demokracije. Drugi del pristojnosti pa se je nahajal zunaj pravil javnega nadzora in presojanja in so bile sestavni del svobodnega odločanja o investiranju na področju ekonomije, raziskovanja, znanosti in tehnologije.

Čeprav se zdi, da akterji na področjih ekonomije, raziskovanja, znanosti in tehnologije s težnjo po uveljavljanju na trgu, z uporabo pravil "profit-makinga", s sledenjem znanstvenemu in tehničnemu povpraševanju itd. počno vse prej kaj drugega kot spreminjajo pogoje vsakodnevnega življenja, pa ni tako. Socialne spremembe, ki jih povzročajo, so zanje le nekakšen latentno prisoten učinek ekonomskih, znanstvenih in tehnoloških odločitev, ki nikoli ne pride pod natančen drobnogled.

V industrijski družbi so torej z razdelitvijo odločevalnih pristojnosti in nadzorovanja inventivnega procesa oblikovane razmere, ki ne dopuščajo, da bi bilo mogoče znotraj institucionalne mreže celostno zapopasti realna dogajanja v družbi, kolikor so ta rezultat inventivnega procesa. Socialne spremembe so spričo tega porinjene na rob premišljanja kot nekaj, kar ni treba misliti.

Položaj se spremeni šele potem, ko socialne in ekološke (okoljske) posledice inventivnih procesov (rizika) postanejo tako velike in očitno ogrožajoče, da jih ljudje kot porabniki dobrin in uporabniki storitev niso bili več pripravljeni molče sprejemati. Šele s tem so bili dani realni pogoji za sprevidenje notranjih meja koncepta industrijske družbe. Ta proces se je pravzaprav začel z globalizacijo industrijske družbe. Ko se je začel intenzivnejši proces prepletanja političnega in nepolitičnega oziroma prepletanje institucije parlamentarne demokracije z institucijo nedemokratičnih socialnih sprememb, ki se je skrival pod legitimirajočim

dežnikom napredka in racionalizacije, so se s tem po tiho že začele priznavati notranje meje koncepta industrijske družbe.

Razmerje med institucijami političnega sistema in industrijskim proizvodnim ciklusom, znanostjo in tehnologijo pa je v osnovi postavljen tako, da institucije političnega sistema (parlament, vlade, politične stranke) funkcionalno predpostavljajo tisto - industrijski proizvodni cikel, tehnologijo in biznis, kar je že vgrajeno v sistem in kar ga celo pogojuje. Njuno razmerje je torej postavljeno v prid slednjega in zato se dejansko pod pretvezo tehnookonomskega napredka potihoma vnaprej programirajo permanentne spremembe v vseh razsežnostih socialnega življenja. Tako zastavljena pravila načrtovanja in nadzorovanja socialnih sprememb seveda nimajo nič skupnega z osnovnimi pravili demokracije, ki obsegajo znanja o ciljnih socialnih sprememb, razprave, volitve, konsenz itd.

Na tem protislovnem procesu je počivala socialna država, katere namen je bil omejiti socialno neenakost, sočasno pa spodbuditi pospešen proces razvoja produkcijskih moči, torej predvsem znanosti in tehnologije. Razvoj znanosti in tehnologije, kot sem že omenjal, je bil vkomponiran v sam koncept socialne države kot nosilec socialnih sprememb, poskrbel pa je tudi, da je s pojmom napredka legitimiral socialne spremembe.

V sedemdesetih letih sta postali obe zgodovinski predpostavki, socialna neenakost in politično nadzorovan znanstvenotehnoški razvoj, problematični. Socialna država, da bi se lahko še naprej ohranila pri življenju (ne da se več administrativno zajemati kapitala in ga tudi administrativno prerazdeljevati), se je odpovedala utopičnim energijam, sočasno pa so prodrli v javno zavest spoznanja o njenih notranjih mejah in njenih senčnih straneh (koloniziranje sveta življenja)⁴⁸. V tem času pa so začeli industrijsko družbo že močno pretresati valovi tehnoloških sprememb, ki se jih ni dalo več nadzorovati. Pritiski zaradi sistemsko vgrajenega političnega distanciranja do nenehne destrukcije zunanje in notranje narave, zaradi sistemske transformacije dela, zaradi krhkosti statusno utemeljene spolne razlike, pa zaradi izgube razredne zavesti in tradicije in stopnjevanja socialnih razlik in ne nazadnje zaradi novih tehnologij, ki se gibljejo na robu katastrofe, so bili tako močni, da razlogov zanje preprosto ni bilo več mogoče tolerirati⁴⁹.

Tehnološke spremembe so dobile glede na obseg in globino takšne razsežnosti, da jih ni bilo več mogoče ignorirati. Prišle so na dnevni red in med drugim ter-

⁴⁸ Sledila je kritika socialne države tako s strani zastopnikov kapitala kot tudi s strani predstavnikov civilne družbe. Beck (1986) to dejstvo označuje s pojmom refleksivna modernizacija, ki v sebi nosi zahtevo po večji stopnji svobode.

⁴⁹ V tehnookonomskem sistemu je prišlo do uvajanja tehnologij, ki rušijo obstoječe modele in vzorce organiziranja in ravnanja ljudi in ki po drugi strani ogrožajo naravno osnovo bivanja na Zemlji. Oboje je na eni strani spodbudilo kritiko sindikatov, na drugi pa ekoloških, mirovnih, feminističnih in okoljevarstvenih gibanj.

jale tudi prespraševanje ločitve političnega (politics) od nepolitičnega (non-politics). S tem se je začel tok reform demokratične ureditve industrijske družbe, ki zagotovo zasenči vse poskuse političnih reform v zadnjih nekaj desetletjih.

- *Redefiniranje delitve političnega in nepolitičnega*

Videz očitnega zanemarjanja in brezbriznosti politike do dogajanj v tehnoekonomskega sistemu in njena distanca od posledic, ki jih ta povzroča, je varljiv. Ta videz je resničen le v toliko, kolikor je rezultat pojma političnega, ki se reducira zgolj na delovanje političnega sistema in kolikor se po drugi strani temu zoperstavlja dogajanja v družbi, ki jih zaznavamo kot vrtnec revolucionarnih sprememb⁵⁰.

Znotraj tako opredeljenega pogleda mesto socialne transformacije ni znotraj, pač pa zunaj političnega in zato nujno nastopa v formi nepolitičnega. Socialne spremembe spričo tega torej neustavljivo in potihoma dobivajo videz nepolitičnega.

Nastajajočega nezadovoljstva s politiko ni mogoče razumeti le kot protest proti politiki sami (razumljeno v reduciranem pomenu). Razumevanje nezadovoljstva s politiko je treba razširiti in ga razumeti tudi kot protest proti porušnemu ravnovesju med delujočo politično avtoriteto, ki se igra na način političnega in postaja čedalje bolj nemočna, in med širokim poljem socialnih sprememb, ki so sistemsko izključene iz političnih odločevalnih procesov.

Na tem razumevanju protesta gradi Beck svojo zahtevo po sistematičnem revidiranju koncepta političnega in nepolitičnega, ki je po njegovem postal nejasen in netransparenten. Njegov namen je, da z redefinicijo političnega in nepolitičnega utemelji zahtevo po politični participaciji, ki jo proizvaja ozkost obstoječega političnega sistema, po drugi strani pa želi doseči, da tehnoekonomskega razvoj, ki generira prostor rizika in ogroženosti, izgubi svojo nepolitično naravo.

Prostor političnega se je začel odpirati zaradi dveh procesov, ki sta postala prosojna v sedemdesetih letih. Intervencijska moč socialne države je močno upadla, in sicer ne zaradi sistemskih nedodelanosti ali političnih napak v delovanju, pač pa, paradoksalno, zaradi učinkovitega delovanja.

Socialna država je postopoma širila pravice in dolžnosti državljanov in s tem vzpostavljala normativno osnovo, ki je omogočala, da so ti lahko z uporabo teh pravic po eni strani omejevali delovanje akterjev v političnem sistemu, hkrati pa po drugi strani uveljavljali nove oblike politične participacije - kot je na primer iniciativa državljske skupine in družbena gibanja - zunaj političnega sistema.

⁵⁰ Razvoj pojma političnega obravnava tudi Giovanni Sartori v *La Politica, logica e metodo nelle*, Edizioni, Milano 1979. Slovenski prevod VII. poglavja z naslovom "Kaj je Politika?" je objavljen v ČKZ, št.174, 1995, str.117-134.

Ti procesi so bili torej mogoči zaradi uveljavljene oblike demokracije in socialne države, ki so jo državljani znali izkoristiti za varovanje svojih interesov in pravic tako, da so izkoriščali medije javnega in zakonitega nadzora in se po potrebi tudi posvetovali in organizirali. Učinek teh procesov je bil tudi ta, da je vladajoča politična moč izgubljala na pomenu in teži.

K odpiranju političnega pa je po drugi strani pripomogel tudi tehnoekonomski razvoj. V tem času je nastalo nešteto tehnoloških inovacij, pri katerih niso bile poznane stopnje rizika. Zaradi posledic, ki so kvarno vplivale na naravo in človeka, in zaradi širjenja področij, ki so bila izpostavljena potencialni ogroženosti in spreminjanju, je uvajanje novih tehnologij in posledično tudi vsa znanost izgubljalo svojo nepolitično naravo.

Misel o alternativni družbi, potem ko je bila utopična energija izrinjena iz parlamentarnih razprav in iz izvršnih organov, se je preselila v prostore, kjer so načrtovali aplikacije mikroelektronike, jedrske tehnologije in človeške genetike. V tehnologijo so bili položeni vsi upi, ki pa so kmalu začeli razpadati. Za to je poskrbela organizirana javnost, ki se je začela vmešavati v nastajanje novih tehnologij. Inventivni proces je s tem izgubil svojo politično nevtralno avreolo, ni pa prišel tudi pod parlamentarno proceduro.

Zaradi svoje narave (prisila stvari) je tehnoekonomski sektor še naprej zaščiten pred parlamentarnimi zahtevami po legitimnosti in je spričo tega nekje vmes med političnim in nepolitičnim. Postal je tretja entiteta, ki si je pridobila negotov, hibridni status subpolitičnega. Za to področje čedalje bolj velja, da je obseg socialnih sprememb, ki jih proizvaja, obratno sorazmeren glede na demokratično pridobivanje legitimnosti.

To dejstvo pa je pomenilo velikanski problem razvitih industrijskih družb, ki so se morale spopasti z vprašanjem, kako naj se organizirajo, da bodo kos novim potencialom (rizičnosti) tehnološkega razvoja. Socialna država in obstoječi parlamentarni sistem temu problemu nista dorasla.

Kaj je bilo mogoče kljub temu narediti? V razvitih industrijskih družbah so se začele ustanavljati posebne agencije, ki so bile legalno odgovorne in izpostavljene vladnemu nadzoru in ki so začele skupaj z mediji, občutljivimi za rizike, posegati v intimno sfero tehnoekonomskega managementa. Njihove interpretacije rizikov in sploh posledic novih tehnologij niso bile zavezane tehnoekonomske objektivni nujnosti.

Tehnoekonomske področje je bilo tako soočeno še z drugimi strokovno utemeljenimi pogledi na tehnoekonomske razvoj. Na tem področju se je odprl nov pluralni prostor. Z vmešavanjem vladnih agencij in medijev se je začel torej vzpostavljati nov komunikacijski prostor, v katerem postanejo usmeritve razvoja

in rezultati tehnoloških sprememb izpostavljeni javni obravnavi in s tem legitimiranju. Tako dobita biznis in tehnoznanstveno delovanje novo politično in moralno razsežnost, za oba pa je do tedaj veljalo, da jima je ta zunanja in zato tuja.

Skratka, rast rizikov v industrijski družbi je bila tisti moment, ki je silil k temu, da so se prostori, ki so bili prepuščeni le enemu načinu interpretacije, odprli še za druge medije, ki so tehtali o virih in teži rizikov, in da se je sprožil komunikacijski proces, v katerem so prišle do izraza različne interpretacije in pogledi, ki niso bili strogo zavezani logiki stvari same.

Ti procesi so se odvijali do sredine šestdesetih let, ko se je koncept socialne države še dograjeval in ko je politika še razpolagala z močnimi potenciali intervencijske države.

Do prevrata je prišlo nekoliko kasneje, ko se je ta potencial, ki je strukturalno industrijsko družbo, preselil iz političnega v subpolitični sistem znanstvene, tehnološke in ekonomske modernizacije. Tako je politično postajalo čedalje bolj nepolitično, nepolitično pa politično.

Transformacijski prevrat, ugotavlja Beck, je bil intenzivnejši v tistih industrijsko razvitih državah, ki so vztrajale pri nespremenjeni zunanosti političnega in nepolitičnega, oziroma če so vztrajale pri prvotni delitvi med političnim in nepolitičnim, še posebno, ko je šlo za vprašanje socialnih sprememb, in če je bila ta delitev v zavesti močno zasidrana. V teh državah se je pod krinko normalnosti s pomočjo tehnoekonomskega sistema izvajala tiha revolucija. Tehnoekonomski sistem se je po eni strani izogibal državnim intervencijam, po drugi pa neprizanesljivo vsiljeval svoje proizvode javnosti, ki je postajala čedalje bolj občutljiva in kritična do stranskih učinkov njenih produktov. Prav zaradi naraščajoče občutljivosti in kritičnosti pa je bilo treba te produkte v očeh javnosti ustrezno upravičevati (legitimirati).

Kaj se je s tem zgodilo? Dejanska odgovornost za politične spremembe, ki je locirana v demokratičnem političnem sistemu, se je iz demokratičnega političnega sistema preselila v tehnoekonomsko in znanstveno področje, ki pa je po definiciji področje nepolitičnega in ki zaradi tega ni izpostavljeno demokratičnemu legitimiranju.

Premik odgovornosti je pomemben in problematičen tako za politiko kot za znanost in tehnološki razvoj. V projektu socialne države je bila politika sposobna razvijati in vzdrževati relativno avtonomijo do tehnoekonomskega sistema s pomočjo političnega intervencionizma na trgu. S prevratom pa je bila političnemu sistemu odvzeta moč interveniranja, ohranila pa se je njegova demokratična narava. V novih razmerah postajajo politične institucije administratorji (upravljalci) razvoja, ki ga niso niti načrtovale, niti ga niso sposobne

strukturirati, so ga pa konec koncev prisiljene zagovarjati. Ta položaj političnemu sistemu ne prinaša nič dobrega. Zaradi novega strukturnega položaja, iz katerega ni več sposoben učinkovito intervenirati, je politični sistem ogrožen in pod nenehnim močnim javnim pritiskom (problem legitimnosti).

Odločitve v znanosti in biznisu, kot smo že ugotovili, so obremenjene s politično vsebino, za katero pa akterji ne pridobivajo demokratične privolitve (legitimnosti). Navsezadnje do nje niti ne morejo priti, ker ni sistemsko vzpostavljene komunikacijskega prostora, v katerem bi si te odločitve to lahko pridobile. Odločitve, ki sprožajo in spreminjajo družbo, so spričo tega anonimne, tihe in skrite očem javnosti.

Najbolj karakteristične tovrstne odločitve so nedvomno odločitve o velikih investicijah. Te odločitve postavljajo v ospredje ekonomskoprofitne kriterij, potencialov socialnih sprememb pa ne jemljejo resno, ker so iz njihove perspektive povsem obrobni.

Socialnih posledic, ki jih povzročajo inovacije in posledice posledic, zaradi samorazumevanja in zaradi institucionalnih vezi ne upoštevata niti empirična in analitična znanost, ko inovacije načrtujeta. Znanstvenorazvojnemu projektu oziroma znanosti je zato imanentno, da ni sposobna odkriti in predvideti posledic lastnih rezultatov in jih opravičiti.

Latentni učinki, ki jih povzročajo odločitve v biznisu in znanosti, se kumulirajo in preraščajo v rizike, ki ogrožajo eksistenco, hkrati pa prav zaradi tega izgubljajo svojo latentnost. Tisto, česar nočemo videti, in tisto, česar si ne želimo, čedalje bolj grozeče in očitno spreminja svet (Beck, 1986).

Največja ovira pri pridobivanju legitimnosti za odločitve v znanosti in biznisu je ideja o nujnosti tehnološkega napredka in njegova narava o nemožnosti odločanja o njem. Ta ideja zavzema mesto osrednje gonilne sile, ki opredeljuje razmerje med političnim in nepolitičnim in ki vodi v negotovo in neznano prihodnost.

Nosilci oziroma zagovorniki te ideje, ki načeloma tudi ne vedo, kam vodi pot, in katerih interesi so usmerjeni v povsem drugo smer in jih je mogoče tudi realizirati, govorijo politikom, kam, in to brez načrtovanja in zavesti. Politiki pa morajo z nekaj praktičnimi potezami volivcem predstaviti to popotovanje na nepoznana področja kot svojo lastno vizijo in z njo pridobiti njihovo naklonjenost. Ideja o nujnosti tehnološkega napredka in zaverovanost vanjo omogoča in nekako sili, da se njeni predstavniki in zagovorniki vedejo, kot da vedo, kam vodi pot. Politiki vzamejo to kot dejstvo, ki ga oblikujejo v lastno zgodbo in jo s pomočjo gest zaupanja ponudijo volivcem. Tu ni prostora za alternative.

Nujnost tehnološkega napredka in njegova narava o nemožnosti odločanja o njem postaja zaprta soba, v kateri ni prostora za javnost in za proces demokra-

tičnega legitimiranja. Zaupanje volivcev pa na neki stopnji odpove. Anarhija ne več nevidnih učinkov dobiva moč na prizorišču zahodne demokracije in nastajati začnejo dvomi v politiko, politični sistem, v znanost, v tehnološki razvoj itd.

Ideja napredka je torej ključ za razvozlanje protislovja med političnim in nepolitičnim. Možnosti za rešitve se odprejo s prespraševanjem in z refleksijo mesta in vloge ključne kategorije industrijske družbe.

Dejstvo, ki velja za odločitve tako v biznisu kot v znanosti, da odsotnost prostora za pridobivanje legitimnosti odreže biznis in znanost od socialnih posledic njihovih inovacij, postaja nevrvalgična točka sodobnih družb in zato tudi predmet premišljanja o novem načinu organiziranja družbe. O tem bo tekla beseda v poglavju C.

- *Politični sistem izgublja svojo funkcijo*

Pričakovanja glede vloge političnega sistema so ujeta v nekakšno dvojnost. Po eni strani se pričakuje, da bo vpliv njegove intervencije v industrijo (na njeno tehnološko transformacijo) in na znanstvenoraziskovalno področje omejen, sočasno pa se po drugi strani ohranja predstava o političnem sistemu kot centru politike kljub spoznanju o njegovih omejenih intervencijskih zmožnostih⁵¹.

Iz strokovnih (znanstvenih) in javnih razprav, ki se pri nas kontinuirano vlečejo že več let, v tujini pa intenzivno že tri desetletja, je mogoče razbrati, kakšna je splošna raven zavesti glede tega vprašanja in kakšna so pričakovanja glede državne intervencije.

Zagovorniki koncepta "ungovernability"⁵² se vrtijo v tem začaranem krogu. Ker si ne postavijo vprašanja, ali lahko tisto, kar prihaja iz delavnic tehnokonomskega razvoja, vstopa v svet življenja brez predhodno odobrenih načrtov, brez vsakokratne privolitve družbe in brez kakršne koli zavesti o možnih posledicah, ne morejo priti do spoznanja, da se je center odločanja, kjer se dejansko sprejemajo odločitve o spreminjanju družbe, preselil. Brez tega spoznanja pa jim ob sicer pravilno ugotovljenem dejstvu ostane le tarnanje nad izgubo političnega centra in/ali vztrajno ponavljanje - sklicujoč se na normativnovrednostna pričakovanja -, da se morajo odločitve, ki spreminjajo družbo, ponovno koncentrirati v institucije političnega sistema in/ali nemočno zavzemajo za popravke. Njihove reakcije so brez prave realne moči in odločitve, ki bi jih moral glede na črko ustave sprejemati parlament in poslanci, še naprej sprejemajo ali vodstva strank ali pa državna birokracija.

⁵¹ V neokonservativističnih konceptih prihaja ta dvojnost najbolj nazorno na plan. Predvidevajo omejevanje in vzpostavljanje restriktivnih pogojev za politično delovanje, po drugi strani objokujejo izgubo političnega centra.

⁵² Glej več o tem v Claus Offe, "Nemogućnost vladanja" ili renesansa konservativnih teorija?, MUS, št.4-5, 1983, str. 39-60 in tudi v: Družbena moč in politična oblast, Ljubljana, 1985.

Tendenco, da parlament kot politični center še naprej izgublja na moči, krepi pa se vloga vodstev političnih strank in/ali državne birokracije, ugotavljajo tudi empirični raziskovalci, ki skušajo to razložiti kot neizogibno posledico naraščajoče kompleksnosti razmerij v industrijskih družbah. Ob tej pa odkrivajo še tej nasprotno tendenco avtonomiziranja državnega aparata, ki raste in se krepi proti volji državljanov.

Niti normativni kritiki niti empirični raziskovalci pa izginjanja političnega centra ne znajo zapopasti skozi realno protislovje, s katerim bi lahko dejansko razkrili korenine tendence tako izginjanja političnega centra kot avtonomizacije državnega aparata.

V nadaljevanju bom natančneje razčlenjeval kontekst in razloge, ki so oblikovali razmere za razvoj omenjenih tendenc.

Selitev parlametarne moči v stranke in/ali državno birokracijo se je sprožila zaradi dveh razlogov. Po eni strani so se tehnokratsko omejevala področja, o katerih naj bi tekkel proces odločanja v parlamentu in izvršilnih organih, po drugi strani pa sta se krepila moč in vpliv skupin, ki so (bile) korporativno organizirane. Tehnokratsko omejevanje področij odločanja je pogojeno s naraščajočo scientizacijo političnih odločitev. Politične agencije namreč izpeljujejo le tisto, kar jim priporočajo znanstvene ekspertize (na primer na področju politike energetike ali okolja, kot tudi pri izbiri tehnologije in njenih izpeljav). Operativno področje političnih agencij je torej spričo tega zelo ozko naravnano, zato tudi reševanje tistih praktičnih problemov, ki bi lahko obšli strokovno obdelavo, so ali izločeni ali pa gredo kljub vsemu v strokovno obdelavo predno gredo v proces odločanja. Politika si ne želi več sprejemati odločitev brez predhodnega strokovnega premisleka. Scientizacija političnih odločitev pa ima še celo vrsto drugih posledic in odpira vrsto problemov, o katerih je nekaj že bilo govora.

Iz uradnih aren - parlamenta, vlade, politične administracije - je politika po drugi strani emigrirala na področje korporativizma⁵³. Vpliv skupin pritiska, ki izkoriščajo birokratsko organizirane urade, se širi na odločitve državnih organov kot tudi na oblikovanje volje v političnih strankah. Tako se ustvarjajo vnaprej izoblikovane politične odločitve, ki jih morajo udeleženci v procesu odločanja nato braniti kot lastne kreacije. Nekateri ta proces razlagajo in razumejo kot

⁵³ O korporativizmu glej več v I. Lukšič, G. Lehmruch, M. Zver, ČKZ, št.160-161, 1992, str.9-57.

⁵⁴ V marksistični kritiki in v teoriji države, ki navsezadnje nima avtonomnega koncepta o političnem, je povezava državne moči s posebnimi interesi (special interests) pripeljana do skrajnosti. V različnih variantah je država, ki je razumljena kot "idelani popolni kapitalist" v smislu Marxove karakterizacije, povsem omejena na področje delovanja "management committee of the ruling class". Minimum avtonomije, ki jo uživajo državni aparat in demokratične institucije, izhaja iz nujnosti po združitvi omejenih, kratkoročnih, konfliktnih in nepopolno formuliranih "individualnih kapitalističnih" interesov, ki jih mora kot splošne vsiliti odpornikom iz lastnih vrst. Politični sistem je tudi tu še razumljen kot center politike, toda brez lastne avtonomije. Takšno razumevanje izhaja iz preveč poenostavljenega razumevanja razmerja "baze" in "nadzidave", ki je napačno formuliral stopnjo avtonomizacije političnega delovanja v razvitih parlamentarnih demokracijah (Beck, 1986).

spodkopavanje države s strani privatnih skupin pritiska, ki imajo kvazi uradno naravo, drugi pa nasprotno kot dobrodošel popravek v smislu konsolidacije in avtonomizacije vladnega aparata⁵⁴.

Različne diagnoze obstoječih trendov v politiki se razlikujejo glede na politično izhodišče in glede na to, da nekatere bolj druge manj vključujejo elemente "unbinding of politics" (osvobajanja politike) pri poskusih demistifikacije države (Willke, 1983), ne razlikujejo pa se v tem, da še vedno implicitno ali eksplicitno, dejansko ali normativno ohranjajo predstavo o političnem centru, ki ga pripisujejo demokratičnim institucijam političnega in administrativnega sistema industrijske družbe.

Beck se prav v tej točki radikalno razlikuje. Sklicuje se na Habermasov pojem nove nepreglednosti (Habermas, 1986), ki je nastal v osemdesetih letih za označitev družbenih in političnih trendov. V ozadju tega pojma stoji ideja o temeljiti in radikalni transformaciji političnega, ki izgublja položaj političnega centra. Moč političnega se je do tedaj udejanjala skozi centralizacijo političnega sistema. Zaradi čedalje močnejšega trenda izkoriščanja "civil rights" (državljske pravice), ki se udejanja v formi nove politične kulture, in zaradi sprememb socialne strukture, ki je povezana s preходом nepolitike v subpolitiko (iz non-politics v sub-politics), pa se je začela moč političnega centra diferencirati. Koncept razvoja, ki je temeljil na harmonizirani formuli tehnični napredek je enak socialnemu razvoju, je izgubil svojo legitimno osnovo. Tako obe tendenci vodita k "unbinding of politics", ki ga Beck do konca radikalizira v duhu še več moderne.

- *Demokratična monarhija*

Prelom na področju tehnookonomskega razvoja kot tudi spremembe v notranjih relacijah politike so v drugi polovici dvajsetega stoletja prekinile dolgotrajno kontinuiteto v političnem razvoju. Koncepti, fondi in instrumenti politike in nepolitike so zaradi tega postali nejasni, brez razlagalne moči in neuporabni. Takšna ugotovitev pa spodbuja in sili k premisleku o možnostih nove zgodovinske tematizacije političnega.

Spremembe notranjih relacij v politiki so nastale kot posledica uveljavljanja političnih pravic. Moč intervencije, ki jo je imela socialna država, se ni izčrpala in tudi delokalizacija politike se ni spremenila zaradi napačnega političnega ravnanja, pač pa predvsem zaradi uspehov, ki jih je imela politika socialne države.

Beck na tej točki do konca zaostri svojo misel s trditvijo, da bolj ko je bil uspešen boj za uvajanje in razširitev političnih pravic v dvajsetem stoletju, bolj vprašljiv je postajal politični sistem in bolj fiktivna je postala zahteva po koncentraciji odločanja na vrhu političnega in parlamentarnega sistema, ki se je pojavljala sočasno.

Koncept socialne države je prevzel iz razmerja med *citoyen* in *bourgeois* naivno pričakovanje, namreč da bo mogoče širiti demokratične pravice državljanov in hkrati ohraniti hierarhična razmerja oziroma razmerje avtoritete pri sprejemanju odločitev v političnem sistemu. Beck je to pričakovanje posrečeno označil s kontradiktornim pojmom demokratična monarhija, s katerim je želel opozoriti na obstoj enega centra oblasti oziroma na monopolizacijo demokratično oblikovanih odločevalnih pravic. Takšna predstava demokracije narekuje tistemu, ki je prišel na oblast, da razvije vladarsko-diktatorske lastnosti in da na avtoritaren način vsiljuje svoje odločitve od vrha navzdol. Hkrati pa terja od agencij, interesnih in državljanskih skupin, prizadetih z odločitvami, da pozabijo na svoje pravice in tako postanejo pravi “demokratični subjekti”, ki brez vprašanj sprejemajo zahteve oblasti oziroma države po dominaciji. Pravila demokracije so v tem primeru omejena le na izbiro političnih predstavnikov in na participacijo pri oblikovanju političnih programov.

Predstava o centru politične oblasti oziroma ideja o demokratični monarhiji pa čedalje bolj izgublja na veljavi. Čedalje bolj postaja jasno, da je iskanje političnih rešitev tako kot uveljavljanje državljanskih pravic negotovo in odvisno od nešteto okoliščin. Ne pristaja se več na to, da v politiki in v subpolitiki obstaja le ena in najboljša možna rešitev. Zahteva po pluralnosti rešitev ima pomembne posledice v odločevalnem procesu. Politično odločevalnih procesov, ne glede na njihovo raven, ne gre več razumeti kot vsiljevanje ali implementacijo nekega modela, ideje, dokončno izoblikovane vnaprej kot “racionalne” od posameznika ali skupine, za katero se predpostavlja, da je kompetentna, izobražena, modra ali ker je vodilna, in ki morajo zato biti vsiljene proti volji in “iracionalnemu odporu” podrejenih agencij, interesnih in/ali državljanskih skupin in posameznikov.

Oblikovanje programa in sprejemanje odločitev se čedalje bolj razume kot proces kolektivne akcije (Crosier in Friedberg, 1979), kar pomeni, da gre za proces kolektivnega učenja in za kolektivno kreacijo, za komunikacijski in odločevalni proces, ki se odvija v ustreznih komunikacijskih in odločevalnih formah. To pa postaja predmet vse pogostejšega razmišljanja. Sprememba v razumevanju odločevalnega procesa terja spremembe tudi v institucionalni mreži.

Prva je na udaru vladajoča odločevalna avtoriteta političnih institucij, ki jo je nujno treba decentralizirati. Politično-administrativni sistem ne more biti več edini ali centralni lokus političnih dogodkov. Ti z demokratično mrežo strinjanj in participacije, pogajanj, reinterpretacij in morebitnih odporov namreč nujno segajo prek zgolj formalne horizontalne in vertikalne strukture pooblastil in jurisdikcije.

Kot smo že ugotovili, počiva pojem centra politike na svojvrstni razpolovitvi demokracije. Na eni strani so polja subpolitične akcije, na katerih se

ne aplicirajo demokratična pravila, na drugi pa politika še vedno kaže monarhične poteze, ko gre za sistematične, od zunaj injicirane zahteve. Politično vodstvo mora v tem kontekstu kazati trdo roko in diktatorsko moč prisile tako do administracije kot do interesnih skupin, spoštovati pa mora državljane, jih obravnavati kot enake med enakimi in jim prisluhniti; njihove strahove in skrbi mora vodstvo vzeti silno resno.

Na tej predstavi o centru politike so naprej zgrajena tudi pravila obnašanja tako oblasti kot volivcev, ki le krepijo to predstavo. Najbolj ilustrativen primer so volilne kampanje. Sistem volilnih kampanj je zgrajen na poudarjanju uspehov prejšnjih politik ali z njihovim zavračanjem, kar nenehno krepi in obnavlja trenutno fikcijo kvazi demokratičnega "dictator for a term". Sistem volitev s svojimi pravili igre omogoča, da se vzpostavlja in utrjuje domneva, da so vlada in stranke, ki jo podpirajo, odgovorni za vse dobro in slabo, kar se zgodi v času mandata. Vlada in stranke pa bi nase lahko prevzele to odgovornost le, če ne bi bile natančno to, kar so: demokratično izvoljene in delujoče v družbi, v kateri imajo državljani in različne agencije številne možnosti, ki jim omogočajo uveljavljanje demokratičnih pravic in dolžnosti.

- *Demokratizacija kot proces*

Model političnega sistema industrijske družbe je torej v sebi razvijal kontradiktorni tendenci specializacije in monopolizacije politike. Demokratizacija in dedemokratizacija, moderna in kontramoderna, sta bili na kontradiktoren način vedno zlit v tem modelu. Po eni strani je tendenca po centriranju in specializaciji političnega sistema in njegovih institucij (parlamenta, izvršilnih oblasti, administracije itd.) dejansko nujna, saj le tako lahko procesi oblikovanja politične volje in reprezentiranje državljskih interesov ter skupin sploh dobijo kakršno koli organizacijsko formo. To je tudi edini način, da se demokracija prakticira kot izbira političnega vodstva.

Tendence po centralizaciji pa ne gre omejiti le na nenehen pritisk na celotno delovanje z namenom, da bi se eliminirala neprijetna vprašanja, skrajšale razprave in omejile konzultacije. Tendenco po centralizaciji je treba nujno umestiti v medsebojno povezane tenzije in kontradikcije, zakoreninjene v strukturi demokratičnega političnega sistema: razmerje med parlamentarno razpravo in javnostjo na eni strani in pa izvršilno oblastjo na drugi, ki je odgovorna parlamentu; ta meri svoje uspehe glede na moč, s katero je sposobna izpeljati svoje odločitve. Ta kontekst politike nujno proizvaja fikcijo o nekem vodstvenem centru moderne družbe, saj navsezadnje niti politične intervencije tečejo skozi vse razlike in medsebojne povezave.

To avtoritarno razumevanje vodenja in političnih vodstvenih pozicij pa po drugi strani zaradi uveljavljenih in nenehno dopolnjujočih se demokratičnih pravic ni sistemsko dopuščeno in zato nerealno. Demokratizacija z omogočanjem ločene konzultacije, nadzorovanja (monitoringa) in odpora zato navsezadnje le velja za nakakšno samooslabitev in delokalizacijo politike. Od tu je prav mogoče sklepati, da je politika, kjer koli so zaščitene pravice, porazdeljena socialna bremena, konzultacije možne in državljani aktivni, bolj generalizirana. Sočasno pa se s tem rahlja tudi predstava o centriranju hierarhične moči odločanja na vrhu političnega sistema.

Pod določenimi pogoji povratni učinki prav tako nastanejo v legalno zaščiteneh demokracijah. Nezadovoljstvo z neodločanjem in avtoritarno naravo prevladujočih pogojev, ko se pojavi, postane notranji motor procesa demokratizacije. Na ta način se na vsaki stopnji dosežene demokracije oblikuje potreba po višji stopnji koristne demokracije, ki nato producira nove standarde in zahteve, ki se oblikujejo v mnenje, usmerjeno v spreminjanje pogojev, ki generirajo nezadovoljstvo. S tem uspešne politike in demokracija na določeni točki pripeljejo institucije političnega sistema v položaj, v katerem te izgubijo svojo veljavnost in si celo moralno spodjedo svojo substanco. Uveljavljanje demokracije, v kateri se državljani zavedajo svojih pravic in jih v življenju tudi uporabljajo, producira različno razumevanje politike in tudi različne institucije; gre za družbo, ki je na poti demokratizacije. V ta protislovni proces je bila ujeta tudi socialna država.

- *Izpopolnjevanje državljanskih pravic in diferenciacija kulturne subpolitike*

Demokracija industrijskih družb ima postavljenih nešteto ovir za omejitvev politične oblasti. Od devetnajstega stoletja je obstajala delitev oblasti, ki je zagotavljala vzajemen nadzor sodstva, parlamenta in vlade.

S pojavom socialne države je tudi avtonomija kolektivnega trgovanja dosegla socialno in pravno priznanje. Od takrat so postala osnovna vprašanja zaposlovalne politike na trgu dela predmet razprav med seboj tekmujočih strank, državo pa je to sililo, da je bila v teh konfliktih nevtralnno vmešana.

Proces zakonske zaščite se je nato še nadaljeval. Eden zadnjih korakov sta državno normiranje svobode in neodvisnost tiska. Zakonska zaščita in neodvisnost v kombinaciji z množičnimi mediji (časopisi, radio, TV) in novimi tehnološkimi možnostmi povzročata večplastno rast oblik publicitete. Kljub temu, da te oblike nikakor ne sledijo povzdignjenim ciljem razsvetljenstva, saj so predvsem v službi trga oglasov in potrošnje (tako vseh vrst blaga kot vseh vrst institucionalno proizvedenih informacij) in kljub temu, da verjetno ne pripomorejo k dvigovanju artikulacije, premagovanju izolacije in celo neumnosti, pa vendarle nekako

opravljajo dejansko ali potencialno nadzorno funkcijo (monitoring), s tem ko lahko vzamejo v pretres politične odločitve. In v tem se skriva njihova moč.

Proces normiranja kolektivnih in individualnih ravnanj vzpostavlja in oblikuje posamezne centre subpolitike, ki skozi to in skozi uveljavljanje temeljnih pravic, ki so ravno tako substancialno dovršene in zaščitene v smislu krepitve avtonomije - in bolj ko so temeljne pravice substancialno zaščitene in dovršene, večji avtonomni prostor definirajo centrom subpolitike - zmanjšuje možnost zlorabe politične in ekonomske moči.

Iz tega sledi paradokсна ugotovitev, da politična modernizacija, če pod tem razumemo proces realizacije civilnih in ustavnih pravic na vseh področjih, slabi in rahlja politiko (politics) in politizirano družbo (politicizes society). Oziroma, če misel oblikujemo malo bolj natančno, proces modernizacije krepi moč subpolitike in sočasno spreminja oblastna razmerja v družbi.

Proces modernizacije postopoma poraja nove centre in področja akcije, subpolitiki pa omogoča, da razpolaga z različnimi možnostmi zunajparlamentarnega nadzora (monitoring), ki je sicer lahko usmerjen k sistemu in hkrati proti njemu. S tem se na podlagi priborjenih pravic, ki se nenehno ščitijo, sproži proces ločevanja delno avtonomnih kooperativnih in alternativnih politik (politics) med seboj, ki imajo bolj ali manj jasno opredeljena področja in sredstva. Z izpopolnjevanjem, razširjanjem interpretacij in elaboracijo obstoječih pravic pa se po drugi strani sproža proces spreminjanja oblastnih razmerij znotraj družbe.

Vrh političnega sistema se mora spričo tega spopadati s kooperativno organiziranimi nasprotniki, z opredeljevanjem oblikovano močjo ("definition making power") medijsko usmerjene publicistike itd., kar lahko bistveno sodoloča in spreminja agendo (delo, poslovanje, dnevni red, zapisnik, notes) politike. Vlogo vseprisotne nadzorne agencije političnih odločitev pa prevzemajo nase tudi sodišča. Paradoksalno je, da sodišča dobivajo to vlogo ravno v času, ko na eni strani sodniki terjajo svojo sodniško neodvisnost (celo proti usmeritvi politike) in ko poskušajo na drugi strani državljani, ki se spreminjajo iz lojalnih naslovnikov političnih dekretov v politične participante, na podlagi svojih temeljnih pravic tožiti državo na sodišču, če se jim in kadar se jim zdi to potrebno.

Beck ugotavlja, da imamo opravka s strukturalnim tipom demokratizacije, ki v poljih subpolitike slabi možnosti soopredeljevanja in nadzor parlamenta, ker ga preprosto obide. Morda se zdi celo paradoksalno, da se ta tip strukturalne demokratizacije pojavi vzporedno s parlamentom in političnim sistemom.

Nedvomno se z demokratizacijskimi procesi stopnjuje kontradikcija, ki je bila že v začetku nastavljena. Posledice pa so enormne. Razmah demokratizacije, kot smo že ugotovili, preze prvoten dom demokracije, to je parlament.

Zakonodajalske in odločevalne avtoritete, ki še naprej ostajajo pro forma, slabijo; politično življenje v prvotno načrtovanih centrih, formah politične volje, pa izgublja svojo vsebino in grozi jim popolna ohromitev. Po drugi strani pa se pomembni procesi definirajo in elaborirajo tako, da so bolj ali manj usmerjeni proti temeljem uveljavljenih ustavnih pravic, proti možnostim za demokratično soopredeljevanje in tudi nadzora v poljih subpolitike.

Kot posledica teh protislovnih tendenc se oblikuje model specializirane demokracije, kjer dobivajo forme nove politične kulture svoje mesto⁵⁵. Skozi te forme in na podlagi že uporabljivih ustavnih pravic imajo heterogeni centri subpolitike možnost vpliva na proces sprejemanja politično oblikovanih odločitev.

Vse to pa ne pomeni, da je državna politika izgubila na vseh področjih monopolen vpliv. Država je kljub temu trendu ohranila monopol na centralnih področjih zunanje, vojaške in notranje politike. S tem se je nekako izkristaliziralo dejstvo, da so centralna področja vpliva države od revolucij v 19. stoletju naprej ravno ta, saj obstaja relativno sklenjeno razmerje med mobilizacijo državljanov in tehnofinančnim opremljanjem policije. Danes lahko celo potrdimo na primeru razprave o "largescale" tehnologiji, da sta udejanjanje državne oblasti in politična liberalizacija v prepletenem odnosu - neokonservativni koncept razvoja to zgovorno potrjuje. To ilustrira tudi študija primera ekološke sanacije TE Šoštanj v Sloveniji.⁵⁶

Socialna in kulturna diferenciacija politike vpliva tudi na globalno strategijo sprejemanja odločitev in na implementacijo. Tradicionalno razumevanje politike, ki verjame, da je mogoče doseči zastavljene cilje, če se uvedejo ustrezni ukrepi, zamira. Novi pristopi v politiki raje stavijo na sodelovanje različnih akterjev, na sodelovanje, ki je lahko celo v nasprotju s formalnimi hierarhijami in gre prek opredeljenih odgovornosti⁵⁷. Politična sfera sicer še naprej ohranja hierarhično podobo, opušča pa oblastna razmerja in odpira prostor za kooperativnost⁵⁸.

V tej zvezi je mogoče razumeti, zakaj postaja beseda participacija, ki nastopa v političnih razpravah in različnih disciplinah družbene znanosti, kodna beseda.

⁵⁵ Glej tudi v Bernhard Claussen, "Politische Bildung in der Risikogesellschaft", v: Politik in der Risikogesellschaft, Frankfurt am Main, 1991.

⁵⁶ Glej A. Lukšič, Komunikacijski in odločevalni vidiki v energetiki, Inštitut za ekologijo, Ljubljana, 1995.

⁵⁷ Na različnih stopnjah političnega procesa dobijo priložnosti za konzultacijo in kooperacijo popolnoma različni agenti in skupine agentov. Vse to podarja naključnost (kontingenčnost) politične sfere, ki pa je navzven v formalnem pogledu ohranila konsistentno hierarhično podobo.

⁵⁸ Raziskave v Nemčiji so pokazale, da je za sistem izvršilnih administrativnih agencij pogosto karakteristično pomanjkanje strogih oblastnih odnosov in prevladovanje horizontalno povezanih kanalov. Celotno kjer so formalni hierarhično odvisni odnosi prisotni med superiornimi in subordinatnimi oblastmi, možnosti vertikalnega vpliva pogosto niso popolnoma izkoriščene (Mayntz, 1980).

Diferenciacija politike pa je vplivala tudi na znanosti, ki so se ukvarjale s političnim. Pojmi, kot so racionalna izbira, hierarhični model sredstev za dosego cilja politike (kar je bilo verjetno vedno fiktivno, toda dlje časa kultivirano z birokratskimi raziskavami in odločevalnimi teorijami) so začeli izgubljati na pojasnjevalni moči. K temu so pripomogle tudi teorije, ki so poudarjale konzultacijo, interakcijo, pogajanje, network: torej soodvisnost in komunikacijski proces med odgovornimi, vplivnimi in zainteresiranimi agencijami in akterji, in sicer od formulacije programov prek izbire ukrepov do oblik njihovega vsiljevanja.

Družbene znanosti so pravzaprav le s težkim srcem sprejele prehod politike v politični proces, zaradi uporabnosti političnih znanstvenih analiz pa so ohranile predpostavke o premočrtnosti in strukturi tega procesa (v programu ali v ukrepih ali v vsiljevanju). Prav tako še vedno vztraja pri fikciji politično-administrativnega sistema kot centra politike. S tem pa si zapirajo vrata pred spoznanjem dejanskih potencialnih možnosti razvoja, ki jih Beck vidi v odpiranju politike (unbinding of politics).

B.

KONEC KONSENZA O NAPREDKU IN MOŽNE OPCIJE RAZVOJA

UVOD

Modernizacija političnega sistema je čedalje bolj ožila socialna področja, na katerih je bila mogoča kakršno koli hitra korenita in velika sprememba, in opredeljevala pravila igre za ravnanje individualnih in kolektivnih akterjev. Ovire te vrste so bile postavljene na različnih ravneh; legalni, ekonomski in socialni.

Bolj ko so se zapirale in regulirale politične možnosti interveniranja v socialni prostor, bolj so se odpirale možnosti za intervencijo vanj posredno z modernizacijo tehnoeconomskega procesa. Tehnologije kot so mikroelektronika, ki omogoča spreminjanje celotne socialne konstitucije sistema zaposlovanja, genska tehnologija, ki človeka postavlja ob bok "Kreatorju", saj je z njo sposoben ustvariti nova bitja in s tem celo revolucionirati biološke in kulturne temelje družine itd., tako globoko posegajo v kulturni in socialni prostor, da jih ni mogoče več jemati kot nekaj povsem zunanjega in ločenega od kulturnega in socialnega prostora. Načelo (pre)oblikovanja in konstruktibilnosti je postalo splošno načelo, pod katerega ne zapade več le zunanja narava, pač pa tudi človek sam kot subjekt kreativnosti in preoblikovanja. Kje so meje "še varnega" in kje se začne riziko, je problem, ki ga posledice omenjene tehnologije postavljajo v ospredje političnega premišljanja. Kje so meje zaupanja v prepričanje o nenehnem napredku in vsemogočni tehnologiji, kaj vzpostavlja konsenz o napredku, zakaj je začel razpadati in kakšne politične opcije se proti temu procesu ponujajo danes na političnem odru razvitih industrijskih družb. To so vprašanja, s katerimi se bom ukvarjal v tem poglavju.

1. PRVA RADIKALNA KRITIKA NAPREDKA WALTERJA BENJAMINA

Industrijska družba je bila prepojena z napredkom. Ideja o napredku je tako močno vgrajena v zavest te družbe, da jo je le redkim uspelo opaziti, da ne gre za

“samo-po-sebi-umeven” pojav. Vera v napredek je ostala vse do sedemdesetih let predmet premišljanja samo nekaterih izbranih intelektualcev. Prvo radikalnejšo kritiko napredka industrijske družbe zasledimo pri Walterju Benjaminu. Njegova kritika je bila prva in še danes ekološko in mirovniško poučna. Tu jo želim na kratko prikazati skozi Benjaminov celotni opus.

Walter Benjamin se pravzaprav ni nikoli sistematično ukvarjal s problemom moderne tehnologije. V njegovih delih lahko odkrijemo le elemente, ki pa ga uvrščajo med prve mislece, ki so se lotili kritičnega premišljanja te tematike.

Odklanjajoč pozitivizem in naivne optimistične aksiome, prevladujoče v glavnem toku marksizma pred II. svetovno vojno (mislim na drugo in tretjo internacionalo)⁵⁹, je Benjamin skušal sprožiti alarm, svareč pred nevarnostmi, ki so bile inherentne takratnemu modelu tehnološkega napredka. Njegov dvojni protest - proti tehničnemu napredku v vojskovanju in proti destruktiji narave - ima preroški zven in je zato aktualen še danes.

Korenine Benjaminove drže do tehnologije lahko iščemo v romantični tradiciji. Nemški romantiki in neoromantiki (konec 19. stoletja) so kritizirali civilizacijo - brezdušni materialni razvoj, ki temelji na tehničnem in znanstvenem napredku, birokratski racionalnosti, kvantifikaciji socialnega življenja - v imenu Kulture, organskega telesa morale, kulturnih, religioznih in socialnih vrednot. Še posebej so javno obtoževali usodne rezultate mehanizacije, delitev dela in blagovno produkcijo, in ves čas hlepeli po predkapitalističnem in predindustrijskem načinu življenja.

Seveda je bil romantični antikapitalizem več kot le konservativizem ali reakcionarnost. Vseboval je tudi moč revolucionarne tendence. Romantični revolucionarji so kritizirali kapitalistično industrijsko ureditev v imenu starih vrednot, toda njihovo upanje je temeljilo na postkapitalistični, socialistični in brezrazredni utopiji. Ta radikalni pogled na svet - pomembnejši avtorji so William Morris, Georges Sorel, v Nemčiji pa Gustav Landauer in Ernest Bloch - je postal Benjaminovo kulturno ozadje in prvi poriv njegovega refleksivnega odnosa do tehnologije.

Prvič se je s tehnologijo soočil v delu *The Religiosity of our Times* (1913). V njem je pod vplivom diskurza romantike še verjel, da človeštvo potrebuje novo religijo. Šele po letu 1924, ko je Benjamin začel simpatizirati s komunističnim gibanjem in se ukvarjati z marksizmom, je njegova kritika postala bolj specifična in bolj politična.

V tekstu *The Weapons of Tomorrow* (1925) opisuje moderno tehnologijo v službi “internacionalnega militarizma”. Bojni plini mu kot militaristična tehnologija služijo za primer takšne tehnologije, za katero je značilno, da ne ločuje

⁵⁹ Več o tem glej Božidar Debenjak: “Prevazilaženja marksizma Druge i Treće internacionale i konstituisanje savremenog marksizma”, *Socializam*, št.10, 1982, str. 1568-1581.

več vojaka od civilista in uničuje človeško, živalsko in rastlinsko življenje.

V delu *One-Way Street* (1928) skuša konfrontirati problem tehnologije, obravnavano v marksističnih terminih, z delavskim bojem. Najbolj impresivna paragrafa sta "Fire Alarm", v katerem vidi, da je padec buržoazije s proletarsko revolucijo edina rešitev pred propadom tri tisoč let stare civilizacije, v katerem govori še o tehnologiji in razrednem boju in o odnosu med kapitalizmom in militaristično manipulacijo s tehnologijo.

V "To the Planetarium" (1932) pa stoji na stališču, da mora tehnologija postati instrument "poroke" med humanostjo in kozmosom, tehnologija ni namenjena za obvladovanje narave, pač pa za obvladovanje razmerja med naravo in človekom, kar pomeni, da je treba tehnologijo spraviti pod human nadzor.

Benjamin je videl v buržoazni družbi velikanski prepad med gigantsko močjo tehnologije in minimalno moralno iluminacijo njene moči, prepad, ki se je pokazal skozi imperialistično vojno. Povečevanje tehničnih artifaktov in virov moči ne bo absorbirano in kanalizirano skozi destrukcijo, zato bo vsaka naslednja vojna tudi suženjski upor tehnologije.

Benjamin je verjel, da bo v liberalizirani družbi tehnologija prenehala biti "fetiš usode", češ da je edini ključ do sreče; emancipirano človeštvo bo uporabljalo in pojasnilo skrivnosti narave zahvaljujoč tehnologiji, ki bo posredovana skozi humano shemo stvari.

V *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction* (1936) ponovno poudarja, da je imperialistična vojna "upor tehnologije". Če je naravna uporaba produktivnih moči preprečena z izkoriščevalskim sistemom, rastjo tehničnih naprav, z novimi viri energije, bo raslo moledovanje za njihovo nenaravno uporabljanje, kar je mogoče doseči predvsem v času vojne. Zato je mogoče tehnološko formulo kapitalistične družbe strniti v misli, da v izkoriščevalskem sistemu samo vojna predstavlja tisto stanje družbe, ki mobilizira vse razpoložljive tehnične vire.

Benjamin se je zavedal, da so njegovi pogledi na tehnologijo radikalno drugačni od optimističnih pričakovanj dominantne ideologije v delavskem gibanju - od pozitivistično usmerjenega marksizma, ki ga je od konca 19. stoletja naprej posebej socialna demokracija. To najbolj jasno pokaže v Eduard Fuchs v *Collector and Historian* (1937), kjer kritizira pozitivistično identifikacijo tehnologije z naravoslovjem: tehnologija ni le golo znanstveno dejstvo, pravi, pač pa tudi zgodovinsko, ki je danes v veliki meri determinirano s kapitalizmom. Socialdemokratski pozitivizem ignorira dejstvo, da je tehnologija v buržoazni družbi v službi produkcije blaga in vojne. In prav ta apologetični in nekritični pogled je socialiste tudi teoretično zaslepil, da niso sprevideli destruktivne strani tehnološkega razvoja in njene socialne negativne posledice. Kontinuiteta tega

pogleda na tehnologijo se začenja s Saint-Simonovim slavospevom industriji in se nadaljuje do moderne socialdemokratske iluzije, koncentrirano izražene v odkritem blagoslovu tehnologiji.

Benjamin verjame, da moč in zmogljivost mašinerije segata prek socialnih potreb in energije, ki razvijajo tehnologije prek tega praga, so destruktivne - služijo predvsem za tehnično popolnost vojne. Benjamin s svojo pesimistično-revolucionarno perspektivo nasprotuje plitkemu optimizmu modernih Marxovih epigonov, navezujoč se na Marxovo napoved o barbarskem razvoju kapitalizma⁶⁰.

V eseju o Baudelaire (1938) in zapisih za načrtovano knjigo o Parisian Arcades je Benjamin povzel Marxov pogled na tehnologijo. Negativne vplive mehanizacije in moderne kapitalistične tehnologije, ki delujejo na delavski razred in ki so ena od rdečih niti v Kapitalu, je Benjamin zapisal v obliki romantične nočne more: preobrazba človeških bitij v avtomate. Splošna tendenca kapitalistične produkcije je, da delovni pogoji narekujejo uporabnost delavca in ne narobe; odvzeti to moč mašineriji pomeni popolnoma spremeniti njeno tehnično konkretno formo. Delo s stroji delavce uči, da usklajujejo svoje lastno gibanje z uniformnim konstantnim gibanjem avtomata. Industrijski delovni proces je "avtomatična operacija", v kateri je vsak akt natančna ponovitev prejšnjega. Benjamin je primerjal obnašanje delavcev v tovarni z obnašanjem pešcev na križišču velikega mesta, tako kot ga je videl in opisal Edgar Allan Poe. V obeh aktih kot da so se ljudje prilagodili strojem in da sebe lahko izražajo le avtomatično; v obeh primerih živijo svoje življenje kot avtomati, ki so popolnoma brez lastnega spomina. Industrijski čas Benjamin primerja s časom v peklju. S stališča peklenke narave modernega industrijskega dela ni presenetljiva Benjaminova ostra kritika ideologije dela kot nove verzije (v sekularizirani

⁶⁰ 1) V Komunističnem manifestu lahko najdemo pasuse, ki entuziastično slavijo buržoazni tehnološki napredek, toda takoj za tem najdemo pasus, ki govori o negativnih posledicah industrijske tehnologije: delo je izgubilo individualni karakter in konsekvantno izgubilo ves šarm za delavca; proletarijat je postal privesek strojem in njegovo delo je postajalo bolj in bolj "repulzivno". Tudi v Grundrisse Marx omenja velik civilizacijski vpliv kapitala, toda nikoli ne pozabi dodati, da stroj delu odvzame vso njegovo neodvisnost in atraktivnost. Marxu pomeni kapitalistična tehnologija degradacijo in intenziviranje dela. V Kapitalu prihaja temna stran industrijske tehnologije iz ozadja jasno v ospredje: ker mašinerija, delo v kapitalistični tovarni postaja "vrsta torture", "mizerna tortura ..."

2) Marx ne zapostavlja niti ekoloških posledic kapitalistične tehnologije. V poglavju o "Veliki industriji in agrokulturi" v Kapitalu zapiše, da kapitalistična produkcija moti menjavo med človekom in zemljo in nenehno ogroža naravne pogoje njene permanentne rodovitnosti. Kapitalistična produkcija razdejana tako fizično zdravje urbanega delavca kot duhovno življenje ruralnega delavca. Vsak korak v smeri napredka kapitalistične agrikulture, vsaka kratkoročna pospešitev rodnosti, je hkrati napredek v smeri uničevanja permanentnih pogojev rodovitnosti ... Kapitalistična produkcija razvija samo tehniko in kombinacijo družbenih procesov produkcije, medtem ko sočasno podcenjuje vire zdravja: zemlje in delavca.

Marx je daleč od tega, da bi bil romantik. Sam je veliko pisal o romantičnem kriticismu kapitalistične industrijske civilizacije in tehnologije, kamor ni uvrščal le utopičnih socialistov (Fourier), pač pa tudi malo buržoazijo (Sismondi) in torije (David Urquhard) in se od njih tudi distanciral. Njegove kritike tehnologije ni mogoče reducirati na kritiko tehnologije kot take, pač pa je kritiziral način njene uporabe v kapitalizmu. Kontradikcije in antinomije ne izhajajo iz mašinerije same, pač pa iz kapitalistične ureditve razmerij. Dialektična kvaliteta njegovih misli o tehnologiji je bila v marksistični literaturi zapostavljena in je padla na raven tehnološkega napredka, njene dosežke pa je slavila kot božjo milost.

formi) stare protestantske etike dela.

Benjaminova kritika vulgarnega marksizma je postavila na dnevni red vprašanje globalnega razumevanja tehnologije. Vulgarni marksizem je slep za vse nevarnosti in socialne negativne posledice moderne tehnologije in priznava le napredek v smeri gospodstva nad naravo in ne v smeri retrogradnje družbe. Benjaminova kritika gre globlje in zadeva aksiom gospodstva nad naravo (Beherrschung = mastery) ali njeno izkoriščanje s pomočjo tehnologije. Za pozitivistični koncept obstaja narava zastonj (nature "exists gratis"- formula socialdemokratskega ideologa Josepha Dietzgena), narava je reducirana na blago in razume se jo le s stališča menjalne vrednosti, je tu, da se jo eksploatira s pomočjo človeškega dela. Benjamin je v iskanju alternativnega razmerja med človeštvom in njegovim naravnim okoljem priporočal vrnitev na utopične socialiste 19. stoletja, še posebej na Fouriera⁶¹.

Benjamin je v *One-Way Street* (1923-26) sprožil prvi požarni alarm z mislijo, da bo ekonomski in tehnični napredek pod kapitalizmom, če proletarska revolucija ne bo prišla pravočasno, pripeljal do katastrofe. Tudi porazi revolucij v Nemčiji, Franciji in Španiji, ki so vodili v eno največjih katastrof v zgodovini človeštva, to je drugo svetovno vojno, Benjaminu niso odnesli upanja v revolucijo, jo je pa redefiniral skozi verzijo alegorične podobe, ki jo je uporabil leta 1920: "Marx said that the revolutions are the locomotives of world history. But perhaps they are something different. Perhaps the revolutions are the hand of the human species travelling in this train pulling the alarm brakes."

Kljub vsem oviram in sekundarnim problemom, ki jih je povzročal kapitalistični razvoj, in kljub osamljenim intelektualnim kritikam kapitalistične vere v napredek je mit o napredku vse do sredine osemdesetih let živel v vseh dejavnih družbenopolitičnih konceptih politične levice⁶².

Medtem ko je bilo nezaupanje v napredek некоč domena le peščice

⁶¹ V zapiskih za knjigo "Parisian Arcades" (1938) Benjamin povzema Bachofena, ki ugotavlja, da v matriarhalnih družbah ni obstajal moderni ubijalski koncept izkoriščanja narave - narava je bila razumljena kot dajajoča mati. Tako bi moralo biti tudi v primeru socialistične družbe. Ko presahne tisti moment produkcije, ki utemeljuje izkoriščanje človeškega dela, bo "delo zaradi svoje spremembe izgubilo tudi svoj karakter izkoriščanja narave s strani človeštva". S tem bo doseženo tisto, kar imenujemo model otroške igre, ki je prisotna v Fourierovi paradigmi "travail passionné of the harmoniens". Takšno delo je prežeto z duhom igre in ni naravnano na produkcijo vrednot, pač pa na izboljševanje narave. V Tezah (1940) pa je Fouriera slavil kot utopičnega vizionarja dela, ki presega teze izkoriščanja narave. Benjamin s to gesto ne želi nadomestiti marksizma z utopičnim socializmom, pač pa je prepričan, da je Fourier komplementaren z Marxom in kontrasten z razumevanjem Marxa in razumevanjem dela v socialdemokratskem programu.

⁶² Glej tudi v Andrej Kim, "Vzpon in kriza ideje napredka", TIP, št. 12, 1991, str.1401-1420.

⁶³ S kritičnim vpogledom v nevarnost in škodo industrijske kapitalistične tehnologije je Benjamin odprl renoveriranje marksizma na tem področju in odprl pot za kasnejšo refleksijo frankfurtske šole. Na njegovo misel pa se lahko danes sklicujeta dve pomembni gibanji konca 20. stoletja: ekološko gibanje in protijedrski pacifizem. Če danes beremo njegovo delo "Fire Alarm", zadostuje le, da nadomestimo besedo "plin" z "nuklear" in spet postane delo relevantno in vroče.

ozaveščenih intelektualcev, pa zdaj postaja zaradi rastočega rizika in lastnega izkustva del vsakdanje individualne zavesti⁶³. Nezaupanje v napredek je načelo tudi zaupanje v metodo poskusa in zmote ter sploh možnost sistematičnega gospodstva nad zunanjo in notranjo naravo.

2. KRITIKA NAPREDKA (NEKATERI SOCIALNI VIDIKI)

Napredek je več kot le ideologija in v tem se skriva njegova moč. Je ravnanje za nenehno spreminjanje družbe, ki je po svoji naravi normalno institucionalizirana zunajparlamentarna struktura (Beck, 1986). Socialne spremembe, ki nastajajo kot njegovi "stranski produkti", se skrivaj pojavljajo, ne da bi bilo treba polagati kakršne koli račune. V skrajnih primerih je mogoče napredek vpreči tudi neposredno v službo politične oblasti, s katerim ta legitimira nasprotovanje prej prevladujočim razmerjem, in tudi proti tistim političnim silam, ki želijo ohraniti status quo. V čem se skriva tako velika legitimacijska moč napredka?

2.1. Socialne predpostavke konsenza o napredku

Legitimacijsko moč konsenza o napredku si bomo pogledali v luči v teoretskih premišljanjih že skoraj pozabljene povezave socialno-politične kulture in tehnoekonomskega razvoja, ki je bila tematizirana kot kulturni vpliv na sistem dela, tehnologije in biznisa in v središču številnih klasičnih študij in socialnih znanosti na začetku tega stoletja, toda le z namenom, da spomnim na kontekst, kakor sta ga zastavila Weber in Veblen.

Max Weber (1988) je raziskoval, kako pomembna sta bila kalvinistična religiozna etika in notranji asketizem, ki jo je ta vsebovala, za vzpon in uveljavljanje profesionalizma in kapitalistične podjetniške aktivnosti.

Nekaj desetletij za njim je Thorsten Veblen⁶⁴ argumentiral, da zakoni ekonomije niso večni in ne morejo biti razumljeni samostojno in izolirano, ker so vpeti v kulturni sistem družbe. Trdil je, da se morajo če se spremenijo socialne forme in vrednote življenja, nujno potem transformirati tudi ekonomski principi. Če na primer večina populacije iz kakršnega koli razloga zavrača vrednoto ekonomske rasti, postane naše mišljenje o strukturi dela, kriterijih produktivnosti in smeri razvoja sumničavo in zato nastane nov tip pritiska v političnem delovanju.

Oba, Weber in Veblen (zagovarjali pa so te teze tudi drugi avtorji) sta vsak po svoje zatrjevala, da so delo, tehnološke spremembe in ekonomski razvoj vpeti v sistem kulturnih norm, prevladujočih pričakovanj in vrednostnih orientacij ljudi.

To temeljno spoznanje, ki v sebi nosi potenciale revolucionarnih sprememb, pa

⁶⁴ Povzeto po Ulrich Beck (1986).

je ostalo brez kakršnega koli praktičnega učinka. Tako je bilo zato, ker sta socialna in politična kultura po drugi svetovni vojni ostali stabilni vse do šestdesetih let⁶⁵. Dokler je “variabilnost” konstantna, ne vstopi v polje pogleda, ker preprosto ne niha in kljub pomembnosti ostane neprepoznana, pravi Beck in nadaljuje, da se začne položaj nenadoma spreminjati, ko stabilnost postaja nestabilna. Tako lahko retrospektivno rečemo, da šele z razpadom normativnega ozadja kulturnega konsenza o napredku postane vidna njegova pomembnost za razvoj ekonomije in tehnologije.

2.2. Razpad kulturnega konsenza o napredku

V sedemdesetih letih, tudi z vzponom nove politične kulture, pa je socialno ozadje konsenza o napredku v tehnoekonomski sferi začelo razpadati (Braczyk, 1986). Kulturni konsenz je temeljil na treh enačbah, ki so čedalje manj držale:

1. Tehnični napredek je enak socialnemu. Osnova te enačbe je prepričanje, da tehnološki razvoj prinaša uporabne vrednosti, ki jih lahko vsak posameznik uživa kot član družbe, in sicer v obliki polne zaposlenosti, v izboljšanju kvalitete življenja, v zvišanju življenjskega standarda itd.
2. Izenačitev tehnološkega (tehničnega) in socialnega napredka je dovoljevala, da so se negativni učinki napredka (kot so prestrukturiranje, nevarnost izgube dela, ogrožanje zdravja ali uničevanje narave) obravnavali ločeno, da so bili marginalizirani in obravnavani retrospektivno kot “socialne posledice tehnoloških sprememb”⁶⁶. Tako so bile zahteve po socialnem in političnem strukturiranju tehnološkega razvoja na lep način speljane na stranski tir, pa tudi reševanje kontroverznih posledic se je izvajalo tako, da ni prizadelo izvajanja tehnoloških sprememb. Dopustno je bilo torej govoriti le o negativnih socialnih posledicah. Ob tem je tehnološki razvoj ostajal neproblematiziran in nesporen, sledil je svoji lastni “objektivni logiki”.
3. Nosilci in proizvajalci konsenza o napredku v tehnološki politiki so tri velike pogajalske skupine: stranke, sindikati in zaposleni. Državi pa je ostala le indirektna naloga, da absorbira socialne posledice in nadzoruje

⁶⁵ Po drugi svetovni vojni so v zahodnih industrijskih državah sovpadli ekonomski, tehnični in individualni napredek. “Ekonomska rast, naraščanje produktivnosti in tehnološke inovacije niso bili le ekonomska objektivnost, ki je ustrezala le interesom managementa po oplemenitju kapitala. Ti dosežki so odpirali tudi možnost večje individualne potrošnje in širitev prej še ekskluzivnih standardov življenja. V tem duhu je bila rekonstruirana med vojno opustošena industrijska družba. Prepletanje individualnih, socialnih in ekonomskih interesov, vsi ujeti v ekonomsko in tehnološko razumevanje napredka, je bilo uspešno zaradi dveh razlogov: ker so se pridobitve širile po načelu booma in ker so postale tehnološke inovacije izračunljive. Oboje je bilo tudi zapredeno v politično upanje in vgrajeno v koncept socialne države. Tako pa sta se stabilizirali sfera politike in sfera nepolitike “tehnološke transformacije”.

⁶⁶ Socialne posledice so bile razumljene kot krivice, ali drugače rečeno, kot natančno določeni sekundarni problemi določenih skupin, zaradi katerih ni bilo mogoče podvomiti v vrednote tehnološkega razvoja kot takega.

riziko. Socialne posledice so bile sicer predmet razhajanj in nasprotovanj med omenjenimi kolektivnimi pogajalskimi skupinami, toda nasprotja so se stalila na konsenzu o tehnološkem razvoju. Konsenz o osnovnih vprašanih tehnološkega razvoja se je še dodatno krepil s splošno sprejetim nasprotovanjem “ludizmu”, “sovraštvu do tehnologije” ali “kritike civilizacije”.

Proces dezintegracije temeljnih podpornih stebrov konsenza o napredku v tehnoekonomske politiki se je začel sredi šestdesetih let. Razpadati je začela formula konsenza, češ da tehnološki napredek sovпада s socialnim, razpadla je osnovna odgovornost kolektivnih pogajalskih skupin, prišlo je do ločevanja socialnih od tehnoloških sprememb, nastal je očitek na račun sistemskih ali objektivnih ovir. Proces dezintegracije se ni začel zaradi mahinacij kulturne kritike, kot so prepričani neokonservativci, pač pa kot posledica uspešnega procesa modernizacije. Riziki so z modernizacijo rasli, hkrati pa so razkrajali pogoje harmonične formule o enotnosti tehnološkega in socialnega napredka.

Družbene skupine, ki so se soočale na področju tehnoekonomske politike, niso bile podučene o “interorganizacijskih strukturah interesov”, same pa niso bile sposobne zaznati teh problemov. Tako so se na primer zaposleni in sindikati v konfliktih v zvezi z jedrskimi elektrarnami postavili na stran tradicionalnega tehnološkega konsenza in tako, ne da bi vedeli, sedli na klop za gledalce. Konflikti pa so se brez njih odvijali med državno oblastjo in državljanskimi protestnimi skupinami. S tem se je povsem spremenil socialni in politični scenarij konfliktov, saj so ga izzvali akterji, za katere se na prvi pogled zdi, da so povsem oddaljeni od vprašanj tehnologije in ekonomije.

Sprememba arene bojevanja in tematike (tehnoekonomska politika) ter sprememba partnerjev (državljske protestne skupine) ni naključna. Razvoj najbolj rizičnih tehnologij - jedrske tehnologije, genske tehnologije, univerzalizacija kemičnih strupov - je najbolj neposredno prizadel svet življenja, ki je našel svoje advokate v neposredno prizadetih posameznikih, organiziranih v protestne skupine, in ne toliko industrijskih aren, ki so jih branili sindikati in delodajalci. Državljske skupine so po logiki stvari nato zahtevale soudeležbo v procesih odločanja, ko je govor o vprašanih, ki so jih prizadevala.

Socialne konflikte, ki so nastali zaradi zahteve po demontaži jedrskih elektrarn, niso izzvale številne manjše skupine oporečnikov, ki delajo težave in godrnjajo. Njihovo nasprotovanje ima indikativno vrednost, ker so prvi znanilci spreminjajočih se temeljnih vrednot v industrijski družbi. Pokazali pa so tudi na razlike med socialnimi skupinami, ki jih doslej še nismo poznali.

Obstoječe politične organizacije bi morale to dejstvo čim prej spoznati in ga vzeti vsaj tako resno, kot jemljejo resno datume volitev. Državlanske protestne skupine namreč jasno napovedujejo nove oblike politične participacije (Braczyk, 1986).

S premikom polja družbenega konflikta in s spremenjenimi akterji pa tudi znanost znotraj sebe doživi neki premik in izgubi moč enovitega in edinega vira legitimiranja politike. Družbene protestne skupine ne sestavljajo neizobraženci ali advokati "nove kulture kamene dobe", pač pa so aktivisti znanstveniki - jedrski inženirji, fiziki, genetiki, računalniški znanstveniki ipd. - ali državljani, pred katerimi ni mogoče prikriti, da so izpostavljeni nevarnosti, rizikom in pristojnostim institucij. To so ljudje, ki vedo, kako argumentirati, kako se dobro organizirani, kako vzpostaviti komunikacijsko mrežo za pretok (proti)informacij (imajo celo lastne časopise, uporabljajo najnovejšo informacijsko tehnologijo itd.) in ki so sposobni, da širši javnosti in sodiščem postržejo z ustreznimi dokazi.

Tehnoekonomski razvoj izgublja svoj kulturni konsenz ravno v trenutku, ko so tehnološke spremembe najbolj intenzivne in ko so spremljevalne socialne spremembe postale tako globalne in rizične, kot niso bile še nikoli⁶⁷.

3. DILEMA TEHNOLOŠKE POLITIKE

Kljub izgubi vere v napredek se v procesih tehnoekonomske transformacije nič ne spremeni. Beck to paradokсно ugotovitev razloži s konceptom tehnoekonomske subpolitike. Obseg socialnih sprememb je inverzen glede na njihovo legitimnost: večji ko je obseg, manjša je verjetnost, da si je pridobila ustrezen javni pristanek ali celo javno podporo. Spričo tega izguba vere v napredek nima nikakršne moči, da bi se karkoli spremenilo v uveljavljeni oblasti tehnološke transformacije⁶⁸, ker je zunaj njenega dosega. Učni proces tehnoekonomske subpolitike se ne odvija kot komunikacijski proces, ker je izključena iz demokratičnega odločevalnega sistema, pač pa skozi trg, kar pa je za rizično tehnologijo nesprejemljivo.

Ni pa izguba vere v napredek brez moči na področju politike. Odpornosti proti kritiki v tehnoekonomski sferi, stoji nasproti izjemna občutljivost nanjo pri demokratično legitimirani politiki. Tu pa nastane zanka, v katero je ujeta politika. V političnem sistemu se namreč ne sprejme nobena neposredna odločitev o proizvodnji

⁶⁷ Glej tudi v Andrej Kim, *Pasti razvoja: ekološke študije*, Ljubljana, 1985.

⁶⁸ Strah pred napredkom v genski tehnologiji se je že močno razširil. Veliko se govori o tem v medijih. Cerkve protestirajo. Celotni znanstveniki, ki so zvesti napredku, se ne morejo otresti teže govoric. Vse to pomeni osmrtnico za tiste odločitve, ki so bile sprejete že pred dolgimi leti. Ali bolje rečeno, do nobene odločitve sploh ne pride. Vprašanje "čelali" ni nikoli čakalo pred vrati. Nobena komisija ga namreč ni hotela obravnavati. To vprašanje je bilo vedno v napoto. Doba človeške genetike, realnost, o kateri ljudje danes razpravljajo, se je pravzaprav začela že veliko prej. Nekdo lahko reče napredku "ne", toda to ne spremeni smeri napredka. Napredek je bianko ček, ki je časčen in onstran privolitve in legitimiranja.

takšne ali drugačne tehnologije. Potemtakem tudi moralno ne more prevzeti nase odgovornosti za njene stranske (socialne) učinke. Tehnološka politika nadzoruje le gibanje finančnih podpor in prek zakonodaje kanalizira in blaži nezaželene učinke tehnologij. Tudi raziskovalna politika ne sega na področje sprejemanja odločitev o znanstveno tehničnem razvoju in njegovi ekonomski eksploataciji.

Odločitve o znanstveno-tehničnem razvoju sprejema neposredno industrija, saj ima avtonomijo odločanja o investicijah in pa monopol nad tehnološkimi aplikacijami. V podjetjih je modernizacijski proces tesno nadzorovan in je vedno skrit v formo ekonomskega načrtovanja, je v funkciji ekonomske koristnosti ali rizika, ta pa je v rokah ekonomske subpolitike.

Zaradi delitve dela med državo in industrijo je država strukturno v slabšem položaju in nenehno zamuja s svojimi posegi na različnih ravneh. Najprej se bori, da bi ujela korak s tehnološkim razvojem v svetu, o katerem se dejansko odloča nekje drugje. Kljub vsej podpori raziskovalnim projektom in njenemu vplivu na cilje tehnološkega razvoja ostaja država sekundarni subjekt v tehnoekonomske procesih⁶⁹.

Intimna povezava med odločitvami o tehnološkemu razvoju in odločitvami o investicijah obstaja na spretnjen način. Industrija je zaradi konkurence prisiljena svoje načrte kovati skrivaj. Njihove odločitve so politikom in javnosti na vpogled šele potem, ko so bile že sprejete. Tako se pod krinko investicijskih sprejmejo odločitve o tehnološkem razvoju, še predno se o tehnološkem razvoju sploh javno razpravlja. Proceduralno pa je zadeva urejena tako, da se šele v tem trenutku terja premišljanje o tehnološkem razvoju.

Ugovori javnosti proti sprejetim odločitvam so seveda možni, nosijo pa na sebi breme nekaterih posledic. Vsakdo, ki izpostavlja stranske učinke neke tehnologije, je razumljen, kot da škoduje podjetnikom, ki so investirali v svojo prihodnost in v prihodnost zaposlenih in navsezadnje škodi celo vladni ekonomski politiki. Ugovori proti sprejetim odločitvam torej ogrožajo kapital, s tem pa seveda delovna mesta, in nasprotujejo vladni politiki.

Dejstvo je torej, da je lahko sodba o stranskih učinkih izrečena šele po odločitvi o investiranju, ki je motivirana z dobičkom. Po drugi strani pa je posledice tako in tako težko natančno oceniti vnaprej. V tem pogledu so lahko vladni nasprotni ukrepi implementacijsko tempirani le dolgoročno⁷⁰.

⁶⁹ V parlamentu ne zasledimo glasovanja o zaposlovanju in razvoju v mikroelektroniki, genski tehnologiji in podobnem. V parlamentu lahko pride največ do glasovanja o podpori tej industriji (mikroelektroniki, genski tehnologiji ipd.) v obliki različnih zakonsko opredeljenih bonitet, in sicer z argumentom, da se zavarujejo ekonomska prihodnost države in delovna mesta. V Sloveniji je bila tak primer Iskra-Delta.

⁷⁰ Zastrahujoče je spoznanje, da bodo danes industrijsko proizvedeni problemi, ki temeljijo na večerjšnjih odločitvah o investiranju in predvčerajšnjih tehnoloških inovacijah, v najboljšem primeru šele jutri trčili skupaj z vladnimi protiukrepi, kar bo morda šele pojutrišnjem imelo kakšen učinek (Jaenicke, 1979:33).

Delitev dela med državo in industrijo prepušča industriji prvotno moč odločanja, toda brez odgovornosti za stranske učinke, medtem ko je politiki naloženo demokratično legitimiranje odločitev, ki jih sama ni sprejela. Opravljati pa mora še nevhvaležno nalogo blaženja stranskih učinkov tehnologije. Država se tej vlogi ne more izogniti. Njena ekonomska politika je tako ujeta med stranske učinke in načrte ekonomske ozdravitve. Bolj ko stranski učinki (ali občutljivost javnosti zanje) rastejo in večji ko postaja interes za ekonomsko ozdravitev (tudi v smislu množične brezposelnosti), toliko bolj se oži prostor za svobodno akcijo ekonomske politike, ki je ujeta med mlinske kamne kritične javnosti in ekonomskih prioritet.

3.1. Socialne funkcije vere v napredek

Rešitev iz tega položaja pa ponuja model napredka⁷¹, ki ne potrebuje legitimiranja za spremembe, ki jih prinaša. Napredek lahko razumemo kot legitimno socialno spremembo, ki ne potrebuje demokratične politične legitimnosti. Zaupanje v napredek nadomesti volitev, njegova moč pa je v tem, da je nadomestek za vsiljiva vprašanja, da je tudi tip konsenza vnaprej za cilje in posledice, ki ostanejo neznane in neomenjene. Pravzaprav je napredek kot politični program nepopisan list papirja, ki zahteva splošno strinjanje, kot da vodi naravnost v obljubljeni nebesa.

Pojem napredka obrača na glavo temeljne demokratične zahteve. Tudi če je nekdo zaskrbljen zaradi socialnih posledic, ki jih povzroča napredek, to ni prepuščeno vnaprejšnjemu, pač pa retrospektivnemu premišljanju.

Pri napredku imamo, tako se vsaj zdi, opravka vedno z nečim novim, čeprav se dejansko vseskozi vse vrta okoli ekonomskih prioritet, tekmovanja na svetovnem trgu ali okoli posameznih poslov. Socialne spremembe pa so praviloma vedno porinjene povsem na rob. Gre za nenehno spreminjanje družbe v neznan smer brez programa in volitev.

Sicer pa lahko upamo, da se bodo stvari odvijale v pravo smer in da bo na koncu vse, čemur smo se odrekli in za kar smo se prikrajšali, tako ali drugače le povrnjeno. Postavljanje vprašanja "zakaj ali zaradi česa" je odveč in zato nezaželeno. Konsenz vnaprej brez nepotrebnih vprašanj in odgovorov nanje je celo njegova predpostavka.

Napredek je torej podobno kot proces racionalizacije sprejnjena podoba racionalne akcije. Smo priča protimodernemu zaupanju v napredek. Gre za tip

⁷¹ Več o napredku, teoriji razvoja in družbenem razvoju glej v Andrej Kim: "Evolucija, napredek, merila napredka", TIP, št.5-6, 1992, str.508-511.

posvetne religije moderne. Vsi dejavniki religioznega zaupanje se sklicujejo nanjo, na primer zaupanje v neznano in nejasno ali zaupanja v boljše razsojanje drugega, ne da bi poznal pot ali način itd.

Zaupanje v napredek je samozaupanje moderne v lastno tehnologijo, ki je postala kreativnost sama. Produktivne moči, skupaj s tistimi, ki jih razvijajo in upravljajo, znanost in biznis, so zavzele mesto boga in cerkve. Fascinacija napredka, nadomestnega boga, ki opravlja božjo službo v epohi industrijske družbe, pa bolj ko ga zemeljsko preskušamo, bolj nas preseneča.

Družbene spremembe, ki se legitimirajo z napredkom, so dejansko prežete z institucionalno neodgovornostjo. Zaupanje v absolutni imperativ, pojmovan tu kot napredek, je proizvedeno. Neodgovornosti znanosti ustrezata implicitna odgovornost biznisa in čista odgovornost politike po legitimiranju⁷².

Učinkovanje vere v napredek in njene tradicije, ki je kreirala in hkrati subvertirala moderno, pa se izteka v transformacijskem procesu, v katerem nepolitika tehnokonomskega razvoja postaja subpolitika z vgrajeno potrebo po legitimiranju.

3.2. Vere v napredek in utopije prihodnosti

Moderna religija napredka ne glede na to, kako je lahko kontradiktorna, pripada določeni dobi in se ohranja tam, kjer se njene obljube spopadajo z razmerami, ki onemogočajo, da bi se te obljube izpolnile. Take razmere so očitna materialna revščina, nerazvite produktivne moči ali razredno utemeljene neenakosti, ki determinirajo politične razprave⁷³.

V razvitih industrijskih državah se konec sedemdesetih let končuje epoha, v kateri se končujeta dva zgodovinska procesa. Politika se je po eni strani borila proti notranjim mejam z ekspanzijo socialne države, po drugi pa so se možnosti za socialne spremembe znašale v rokah znanosti, tehnologije in raziskovanja. Tako je ob institucionalni stabilnosti in nespremenjenih zakonih organizirana moč socialnega spreminjanja prešla iz področja politike v subpolitiko.

Razmišljanje o prihodnosti in oblikovanje družbe se je temu ustrezno začelo seliti iz parlamenta v raziskovalno-industrijske laboratorije. O idejah o alternativni družbi se ni več razpravljalo v parlamentu ob razpravah pri sprejemanju novih zakonov, pač pa ob razpravah o aplikacijah mikroelektronike, genske

⁷² "Anarhija stranskih učinkov" korespondira z vladno politiko, ki edina daje blagoslov predpisanim odločitvam, pa z ekonomijo, ki prikrija socialne spremembe kot tudi latentne faktorje "cost-intensifying", in pa z znanostjo, ki uvaja pojem napredka z jasno zavestjo o svojih teoretskih zmožnostih in z željo po tem, da se ji ne bi bilo treba ukvarjati s posledicami lastnega delovanja (Beck, 1986).

⁷³ V industrijsko nedorazvitih državah pojem napredka združuje vse tri elemente: socialni, tehnični in individualni razvoj. Zato je iluzorno pričakovati, da se bodo te države z lahkoto odpovedale temu konceptu. Lahko pa pride do zunanjega pritiska nanje tudi v obliki pomoči, če grozi, da se bodo stranski učinki internacionalizirali.

tehnologije in informacijskih medijev. Politične utopije, kolikor jih je bilo, so bile le še spekulacije o stranskih učinkih novih tehnologij in zato niso mogle biti drugačne kot negativne (katastrofične) utopije.

Strukturiranje nove prihodnosti je začelo potekati indirektno in neprepoznavno v raziskovalnih laboratorijih in v pisarnah izvršilnih organov, ne pa v parlamentu ali v političnih strankah. Vsi drugi - celo najodgovornejši in najbolj obveščeni ljudje v politiki in znanosti - bolj ali manj živijo od drobtinic informacij, ki padejo z miz načrtovalcev tehnološke subpolitike. Raziskovalni laboratoriji in management v prihodnost usmerjenih industrij so pod masko normalnosti dejansko postali "revolucionarne celice". Tukaj se strukture nove družbe implementirajo z zahtevo po realizaciji ultimativnih ciljev napredka in znanja, ki so zunaj dosega parlamentarnega sistema. Tako pa ni zato, ker bi želeli nasprotovati parlamentarnemu sistemu, pač pa preprosto zato, ker se ga ignorira.

Nepolitika, ki jo udejanjajo neokonservativistične politične sile in ki nima niti zavesti o razvoju niti vpliva nanj, ima od sredine osemdesetih let odločilno vlogo v politiki zahodnih demokracij. Politika postaja javno financirana agencija, ki propagira sončne strani razvoja, ki ga sicer ne pozna in na katerega ne more aktivno vplivati. Politiki skušajo s svojim ravnanjem obdržati status quo, dejansko pa s tem pospešujejo transformacijo v "alternativno" družbo, ki je niti ne slutijo, hkrati pa krivijo "kulturno agitacijo", češ da sistematično spodbuja strah pred prihodnostjo. Na drugi strani pa poslovneži in znanstveniki, ki se v svojem vsakodnevnem delu ukvarjajo z načrti za revolucionarno strmoglavljenje sedanjega socialnega reda, vztrajajo z nedolžnimi obrazi objektivnosti pri tem, da niso odgovorni za nič, kar prinašajo njihovi načrti in odločitve.

To splošno nezavestnost utirjenega procesa lahko preseka šele grozeča nevarnost in riziko, ki tiči v njej kot notranji potencial ozaveščanja. Prvi koraki v tej smeri se že kažejo v izgubi kredibilnosti. Kredibilnosti ne izgubljajo le posamezniki, ki igrajo svoje poklicne vloge, pač pa tudi poklicne vloge same⁷⁴, ki jih igrajo posamezniki.

4. POLITIČNI ARANŽMAJI PRIHODNOSTI

V modernizacijskem procesu zahodnih družb je delitev oblasti in moči zelo fluidna in se giblje znotraj sive cone političnega aranžmaja med tremi variantami, ki se med seboj ne izključujejo, kljub temu pa ima ena hegemonsko pozicijo.

⁷⁴ Najbolj jasno se to pokaže tam in takrat, ko stranski učinki napredka po obsegu in formi postanejo epohalna socialna sprememba. V teh primerih postane povsem transparentna prava narava napredka v vsej svoji grozljivi podobi.

1. nazaj v industrijsko družbo, reindustrializacija
2. demokratizacija tehnološke transformacije in
3. diferencirana politika.

V nadaljevanju bom opisal posamezno opcijo in pokazal na njene notranje meje in pomanjkljivosti.

4.1. Nazaj v industrijsko družbo in ugovori

Reindustrializacija⁷⁵ prisega na svoj trezni realizem, ki ga gradi na spoznanju in izkušnjah iz zadnjih dvesto let na področju napredka in civilizacije ter njune kritike, katere jedro je zajeto v ocenah ekonomskih razmer in nespremenljivih tržnih silah⁷⁶.

Zagovorniki te opcije ocenjujejo, da imamo danes opraviti z ožvljanjem antimodernističnih gibanj in argumentov, ki so sicer že od vsega začetka kot senca spremljali industrijski razvoj, toda brez realne moči, da bi zavrla industrijski napredek. Temu in trendom “nove” ekonomske nujnosti - brezposelnost ali industrijska konkurenca -, ki drastično zmanjšujejo prostor političnemu manevriranju, se je ta opcija sposobna uspešno upreti.

Njeno temeljno prepričanje je, da se bodo stvari naprej odvijale tako kot so se dosedaj, le da bodo uvedeni še nekateri ekološki korekturni ukrepi, o čemer natančneje govorijo spoznanja o “post-zgodovini” in spoznanja o neizogibnosti razvojne poti v smeri industrijske družbe.

Zdi se, da gre celo pojem napredka tej opciji zelo na roke. Na vprašanje “kaj naj bi storili” (vprašanje, ki si ga postavlja vsaka generacija znova), je odgovor jasen: “Zaupati je treba v napredek. Vse bo tako kot do sedaj, samo da bo vse večje, hitreje in več.”

Scenarij ravnanj in misli, ki ga predvideva omenjena opcija, je povsem jasen: gre za ponovno izdajo izkušenj industrijske družbe od 19. stoletja dalje, ki se projicirajo na družbo 21. stoletja. Rizike, ki jih proizvaja in povzroča industrializacija, dejansko za to opcijo niso povsem nova vrsta groženj, pač pa so tako kot v preteklosti izzivi za jutrišnji dan - mobilizirajo nove znanstvene in tehnološke moči in tako se “izdelujejo in postavljajo klini na lestvi napredka”.

Opciji reindustrializacije ne gre nasprotovati v njenih zahtevah, da je treba odpirati tržne možnosti na podlagi uveljavljene stare tržne logike in tudi temu ne, da je sedanje nevarnosti še vedno mogoče prepuščati kasnejšim generacijam v prepričanju, da bodo v prihodnosti tehnično razrešljive in obvladljive. Opozoriti

⁷⁵ Ta politična opcija ima večinsko podporo tako v politiki in znanosti kot tudi v javni sferi. Pod njo izginjajo razlike v zapriseženih političnih pogledih in pozicijah in celo izginjajo nacionalne meje. Pod to opcijo se podpisuje veliko solidnih in uglednih ustanov.

⁷⁶ Morebitno nasprotovanje in oporekanje tem predpostavkam je označeno kot nezasiščana ignoranca ali kot mazohistično samouničevanje.

pa velja na dve neizpodbitni pomanjkljivosti pri takšnem razumevanju družbe:

- značaj industrijske družbe kot polmoderne družbe
- da kategorije, v katerih razmišljajo (modernizacija - tradicije) in kategorije, v katerih živijo (modernizacija industrijske družbe), pripadajo dvema različnima stoletjema in da se je v tem času svet spremenil kot še nikoli doslej.

Zagovorniki te opcije niso uvideli, da se v modernizaciji - to je v konstantnosti inovacij - pojavi kvalitativna diskontinuiteta in Beck (1986) opozarja na morebitne posledice, ki bodo sledile, če danes vztrajamo pri miselnosti, ki ustreza začetku moderne.

Ekonomske prioritete imajo v tej opciji osrednje mesto. Njihov imperativ pa prodira tudi v vse druge predmete in probleme (ekonomska kolonizacija). Tako je tudi zaradi pomena, ki se pripisuje zaposlovalni politiki. Tako skonstruiran osnovni interes seveda sili akterje k slepemu sprejemanju investicijskih odločitev, ki pa vzpostavlja in ohranja v gibanju tehnološki in zato tudi socialni razvoj in ne terja spoznanja o tem, kam gredo stvari in zakaj ravno tja.

Praktični učinki opredeljene opcije pa so dvosmerni:

- na polju tehnoloških subpolitik se kopiči potencialna moč za strmoglavljenje obstoječih socialnih razmerij⁷⁷
- politiko postavlja v vlogo legitimacijskega zaščitnika njej zunanjih odločitev, ki pa družbo spreminjajo od spodaj navzgor⁷⁸.

S pojavom rizikov in groženj se je spremenil celoten kontekst razmišljanj in ravnanj. Za politiko postane javno zagovarjanje nečesa, o čemer nihče nikakor ne more vedeti, kakšni bodo končni rezultati, zelo delikatno. Nepredvidljiv položaj je odprt za dvome in strahove in velika verjetnost je, da volivci morebitnega "sporodsljaja" na naslednjih volitvah ne bodo spregledali. Zato se politika trudi, da bi riziki prišli pod njeno oziroma vladno jurisdikcijo in postopoma si celo jemlje pravico intervencije v kontekste, iz katerih riziki izhajajo, to je v industrijsko proizvodnjo. S tem pa država že vstopi na področje, ki se mu je prej odpovedala.

⁷⁷ Marx je sicer potencialno moč za strmoglavljenje obstoječih socialnih razmerij pripisal proletariatu, neupoštevajoč možnosti, da bo morda delavski razred lahko prišel pod zaščito državne oblasti in da bo izpostavljen kritiki neprijetne javnosti in drugače organiziranim družbenim silam, kot so delavski sindikati.

⁷⁸ Vlada v razmerah popolne demokratične moči sama prevzame nase omejujočo vlogo zagovornika napredka in razvoja, ki ga uradno omiljuje, je pa sama povsem v rokah in vedno v negotovosti elementarne moči, to je industrije. Ob množični brezposelnosti se še bolj okrepi omejevanje politike zgolj na legitimacijsko vlogo napredka. Bolj ko se ekonomska politika drži svoje usmeritve in bolj ko se stopnjuje množična brezposelnost, več neomejenih možnosti imajo tovarne in manj prostora ostaja vladi, ko hoče delovati v duhu svoje ekonomske politike. Politika se tako znajde na drsečem pobočju samoonemoganja.

Ravnanje politike je lahko tudi povsem drugačno. Glede na to, da predhodna odločitev determinira naslednjo - s tem ostaja opcija sama v sebi konsistentna -, pravi Beck, je zelo verjetno, da bo država predpostavljala in se delala, da riziki dejansko sploh ne obstajajo. Tako ostajajo realni riziki zamolčani in izrinjeni iz odločevalnega procesa. Cena, da se ohrani zvestoba do svoje prvotne temeljne predpostavke (tržnost) in da se ohrani konsistentnost celotne opcije, je lahko zelo visoka, ki pa je ne bo plačala le vladajoča politična elita.

V tem kontekstu je razumljivo, sicer pa se zdi paradokсно, da z rastjo občutljivosti javnosti za rizike hkrati raste tudi politična potreba po tem, da se minimalizira raziskovanje te problematike. S takšnim ukrepanjem politika predvideva, da si bo ponovno pridobila jamstvo za svojo legitimno vlogo kot tako.

Riziki kljub vsemu le prodirajo v socialni proces (na primer umiranje gozdov) in zahteve po politično ustreznih zdravilih postajajo čedalje prodornejše. Če pa postanejo celo tako pomembne, da lahko odločijo na volitvah, pride na dan samopredpisana impotenca politike, ki ovira njeno aktivnost v smeri oblikovanja ustreznega političnega zdravila⁷⁹.

- *Beckova kritika koncepta reindustrializacije*

Beck na podlagi tega zaključí, da tej opciji ostaja prikrit in nerazpoznaven antagonizem med projektom industrijske družbe in projektom moderne. Tako kot ni "logika stvari" (course of things) tako nespremenljiva kot se pogosto kaže tehokratom, prav tako tudi alternativa ne leži v antagonizmu med kapitalizmom in socializmom, kot so domnevali v tem in prejšnjem stoletju zagovorniki socializma ali kapitalizma. S tema dvema primerjavama Beck namiguje, da je realne probleme treba pač pravilno zapopasti in si postaviti pravo vprašanje. Morda je bil slepi marš v epohi industrijske družbe nujen, v pogojih rizične družbe pa bi bila zgodovinsko napačna presoja položaja in razvojnih tendenc lahko usodna.

Reindustrializacijska strategija, ki poskuša podaljšati 19. v 21. stoletje, aspekt rizika, nevarnosti in možnosti prehoda v rizično družbo napačno zapopade in razume. Izvorna napaka te strategije, trdi Beck, je v tem, da je antagonizem med industrijsko družbo in moderno ostal prikrit in neprepoznan. Rezultat trajne izenačitve razvojnih pogojev moderne v 19. stoletju, ki so povzete v projektu industrijske družbe, z razvojnim programom moderne sploh, preprečuje tej opciji pogled na to:

- da v centralnih področjih projekta industrijske družbe obstaja bifurkacija, razcep

⁷⁹ Za to impotenco najdemo ilustrativne primere v polemikah, ki so se v zahodnih državah odvijale v prvi polovici osemdesetih let, o vpeljevanju katalizatorja, o največji dovoljeni hitrosti na avtocestah ali ob zakonodajnih razpravah, ki naj bi zmanjšala onesnaženje in strupe v hrani, zraku in vodi.

- da privrženost izkušnjam in maksimam moderne ponuja kontinuiteto in možnost za premagovanje omejenosti industrijske družbe.

Zato opcija reindustrializacije ni sposobna: prvič, da bi - z vstopom žensk na trg dela, z demistifikacijo znanstvene racionalnosti, z izgubo vere v napredek, s spremembami v politični kulturi, ki so se zgodile, in to ne z delovanjem parlamenta, - branila zahteve moderne pred bifurkacijami, ki nastajajo v nedrih industrijske družbe in drugič, da bi predlagala ustrezne institucionalne rešitve za tista socialna področja, ki še niso ustrezno urejena. V tem pogledu ji potenciali, ki jih nosijo v sebi riziki in nevarnosti in ki jih tako moderna kot industrijska družba sistematično osvobajata, ne da bi jih predvidevali in ne da bi računali na zahtevo po racionalnosti, ne pomenijo izziva za kreativno domišljijo. S tem pa zapira možnost, da bi prišle na površje človeške sposobnosti o zavestnem oblikovanju družbe in sveta, v katerem človek živi.

Za pravilno presojo razmer nam šele pojem riziko omogoča vpeljavo nove strukturne diferenciacije med politiko in ekonomijo, ki poteka onstran njihovih obstoječih institucionalnih meja. Brez pojma rizika ostane delitveni položaj med njima prav tako prikrit in neviden kot so prikriti in nevidni različni interesi posameznih sektorjev in skupin.

Ko razmere ocenjujemo skozi prizmo rizika, ni več mogoče govoriti o poenotenosti ekonomskih interesov. Vedno dobimo na eni strani tiste, ki nekaj dobijo, in na drugi tiste, ki nekaj izgubijo. Zato pojem rizika ne preprečuje, pač pa omogoča politične odločitve in je zato zelo učinkovit instrument za vodenje in izbiranje smeri ekonomskega razvoja. Glede na to je povsem pravilna in tudi statistično dobro podkrepljena ocena, da percepcije rizika nasprotujejo ekonomskim interesom, toda ne v celoti, le selektivno, in tudi ni nujno, da ekološka alternativa terja nevzdržno visoke stroške.

Delitev vlog med ekonomskimi interesi in politiko se s pojmom rizika dokončno skristalizira. Naj še enkrat ponovim, da stranski učinki rizikov padejo pod okrilje odgovornosti politike in ne biznisa. To pomeni, da biznis ni odgovoren za tisto, kar povzroči, politika pa je odgovorna za nekaj, nad čimer nima nobenega nadzora. V tem stanju ohranja politika strukturalno neugoden položaj: politika nima samo opraviti s svojimi frustracijami (z javnostjo, stroški za zdravje ipd.), pač pa je tudi nenehno odgovorna za nekaj, kar je vedno težje opravičevati, saj sta vzrok in sprememba le-tega zunaj področja njenega neposrednega vplivanja. Tako dolgo, dokler se vzdržuje takšno stanje med politiko in ekonomijo, obstaja med njima tudi takšna delitev odgovornosti.

Izhod iz kroga samoonelemogčanja politike je v novi opredelitvi odgovo-

rnosti za rizike in za stranske učinke. Z zakonsko opredelitvijo rizika politika lahko po eni strani opredeli odgovornosti, po drugi pa se v interesu "splošne javnosti" ustvarijo področja nezakonitih sistemskih pogojev. Po drugi strani pa lahko pridobi tudi na vplivu tako, da vztraja na percepciji možnih rizikov in da jih tudi javno razkriva. Razkrivanje morebitnih rizikov ne hromi politične akcije in zato tudi ni potrebno, da se za vsako ceno s pomočjo znanosti, ki je konceptualno slepa ali zunanje nadzorovana, prikrivajo že tako vznemirjeni javnosti. Še več. Vztrajanje pri opredeljevanju možnih rizikov odpira možnosti za oblikovanje novih političnih opcij, ki omogočajo, da se ponovno vzpostavi in okrepi demokratičen parlamentarni vpliv.

Navsezadnje pa zanikanje potencialnih rizikov, rizikov v nobenem primeru ne odstranijo. Prav nasprotno. Če je bila na zanikanju zgrajena stabilizacijska politika, se lahko kaj hitro zgodi, da se ta sprevrže v svoje nasprotje in postane vzrok vsesplošne politične destabilizacije⁸⁰.

Naraščajoče javne občutljivosti za rizike, ki se je krepila z internacionalizacijo demokratičnih pravic, se ne da več potešiti z odmikajočimi se in dolgoročnimi demonstracijami politične neučinkovitosti ali le s simboličnimi operacijami in kozmetičnimi popravki.

Beck travmatično ocenjuje, da klima naraščujoče javne senzibilnosti in hkratno zanikanje (nereševanje) stranskih učinkov vodita politiko v njeno uničenje in vzpostavitev režima trde roke. Družba, ki je prilagojena na minimaliziranje problemov, je nepripravljena, ko jo udari šok prihodnosti (Toffler, 1980). Šok bo pri ljudeh še bolj intenziviral politično apatijo in cinizem, že obstoječo vrzel med socialno strukturo in politiko (med političnimi strankami in volivci) pa se bo samo še bolj poglobil. Morda se vse skupaj le ne bo ustavilo pri izgubi javnega vpliva na posamezne predstavnike in stranke, pač pa se bo izgubil javni vpliv na oblikovanje sistema demokratičnih pravil sploh. S tem pa bi zagotovo stara koalicija med negotovostjo in radikalizmom ponovno oživila. Želja po političnem voditelju bi znova zlovešče odjeknila. Hrepenenje po trdi roki bi raslo, dokler bi lahko ljudje okoli sebe opazovali le razpadanje sveta. Želja po redu in gotovosti bi oživila duhove preteklosti.

Stranski učinki politike, ki ignorira stranske učinke, grozijo, da uničijo politiko sploh. In kljub temu to spoznanje ne izključuje možnosti, da postane nek koncept iz preteklosti možna razvojna opcija za prihodnost, čeprav v drugačni formi.

⁸⁰ Dosedanja izkustva z nepredvidenimi riziki nam prepričljivo govorijo, kako hitro se lahko ta nenadoma spremenijo v rizične družbene situacije večjega obsega. Šele v takšnih trenutkih je v del javne zavesti prodrlo spoznanje, kako skromno so se obravnavali predvsem politični in tudi tehnološki "skriti potenciali" tehnologije. K tej negotovosti je treba prišteti še naraščajočo negotovost na področjih socialnega življenja: v poklicih, družini, odnosih med spoloma, zakonu itd., ki zaokroži celoto in omogoča uvid v dinamizirano socialno razpoloženje in ostrino družbenih razmer.

4.2. Demokratizacija tehnoeconomskega razvoja in ugovori

Demokratizacija tehnoeconomskega razvoja je model razvoja, ki prisega na tradicijo moderne in na njeno idejo o možnosti institucionalne samoomejitve. Od samega začetka moderne so bile tehnoeconomske inovacije razumljene kot motor permanentnih socialnih sprememb in kot take izključene iz javnih razprav, o katerih bi bile možne demokratične konzultacije, monitoring in nasprotovanje. Tako je bilo zato, ker v inventivnem procesu ni bilo institucionalno zagotovljenih možnosti za demokratično razpravo.

Eno temeljnih nasprotij industrijske družbe je, da v njej tiči možnost, da se odreče želji po znanju, ki jo poganja naprej, in da se odpove racionalnosti, razsvetljskim principom in napredku⁸¹. Smo na stopnji razvoja družbe, za katero je značilna tako vera v progresivni razvoj kot tudi grožnja in skepticizem vanj. V tej dvojnosti se družba bolj obrača stran in proti socialni formi, ki ji je bolj kot kateri koli drugi uspelo uveljaviti znanje in ki je postala sposobna, da zapopade osnovo lastnega razvoja. To je mogoče prepoznati v doktrinarnih konfliktih, tendencah, da se nekaj označuje za heretično, da se ponovno postavljajo grmade za sežiganje in da se želijo na neracionalen način reševati konflikti in izbojevati bitka socialnega razvoja.

Tej tendenci se je treba zoperstaviti s tem, da se znanost podvrže odločevalnemu procesu, in sicer na ustrezen način, ki bo javno dostopen, oziroma uvesti je treba demokratizacijo v znanosti. Preskušene instrumente političnega sistema je treba torej prenesti na polje znanosti. Mogoče je uveljaviti več modelov: od parlamentarnega preverjanja korporativnega tehnološkega razvoja do posebnih "modernizacijskih parlamentov", v katerih interdisciplinarne skupine strokovnjakov predvidevajo, razvijajo in sprejemajo načrte, vse do vključevanja državljskih skupin v tehnološko načrtovanje in procese odločanja v raziskovalni politiki.

Vsem modalitetam demokratizacije tehnoeconomske subpolitike je skupna misel, da je treba pomožno ali alternativno "vlado", če na področju znanosti in raziskovanja deluje neka pomožna "vlada", ki je svobodna pri odločitvah o investiranju in raziskovanju, podvreči parlamentarni odgovornosti oziroma terjati od nje, da legitimira svoje odločitve "racionalizacijskega procesa" pred demokratičnimi institucijami.

- *Parlamentarizacija*

Zagovorniki te opcije v svojih predlogih o demokratizaciji tehnoeconomske subpolitike tiho vztrajajo pri predstavi industrijske družbe in demokracije 19. sto-

⁸¹ Modernizacija je "racionalizacija", čeprav se v sistemu hkrati dogaja še nekaj, kar gre prek zavestnega znanja in nadzora.

letja. V tem pogledu se v ničemer ne ločijo od zagovornikov reindustrializacije. Demokracija 19. stoletja predpostavlja centralizacijo, birokratizacijo itd. in kot taka ustreza določeni stopnji zgodovinskega razvoja družbe. Postane pa vprašljiva v trenutku, ko ne ustreza več spremenjenim družbenim razmeram. Cilji, ki naj bi jih dosegli z demokratizacijo, so povsem jasni in prosojni: treba je prekiniti prakso, da pride do javnih političnih razprav šele potem, ko so odločitve o raziskovanjih in investiranju že sprejete. To pomeni, da posledice in organizacijska svoboda delovanja mikroelektronike, jedrske ali genske tehnologije spadajo v parlament in to predno se sprejmejo temeljne odločitve o njihovi aplikaciji. Rezultati uveljavitve te opcije pa ne bi prinesli nič drugega kot nove birokratsko parlamentarne ovire pri implementaciji avtomatizacije, tehničnega znanja in znanstvenega raziskovanja.

- *Socialna država*

Druga možnost za preprečevanje rizikov pa je nadaljnja ekspanzija socialne države, ki svojo argumentacijo utemeljuje na pričujočih dejstvih tehnološkega rizika in na analogiji rizikov revščine, značilne za 19. stoletje in za prvo polovico 20. stoletja. Obe vrsti rizikov sta stranska učinka industrializacijskega procesa, ki si sledita z določeno zamudo. Ob dejstvu, da ima druga podobno politično pot kot prva⁸², je mogoče od rizika revščine dobiti kakšne koristne socialne in politične izkušnje za pravilnejše ravnanje s tehnološkimi riziki⁸³.

Z razširitvijo funkcij socialne države še na preprečevanje tehnoloških rizikov dobimo pravzaprav ekološko varianto socialne države, ki poskuša odgovoriti na dva danes temeljna problema: destrukcijo narave in množično brezposelnost. Za varstvo in zaščito narave bi se moral z ustrezno zakonsko regulativo in političnimi institucijami oblikovati zavarovalni sistem. Agencije bi morale biti oblikovane in opremljene z ustreznimi normativi tako, da bi se lahko učinkovito zoperstavile izkoriščanju in destrukciji narave. Ta način zavarovanja narave bi moral biti v primerjavi s starim načinom zavarovanja pred revščino oblikovan tako, da bi ohranjal predvsem zdravje, ki ga ogrožata polucija okolja in hrane. V tem pogledu bi morali nujno spremeniti tudi zakonsko osnovo tako, da ne bi žrtvam poleg njihovih vsakdanjih problemov nalagali še težkih bremen dokazovanja.

Pri uveljavljanju ekološke variante socialne države pa je mogoče pričakovati odpor pri privatnih investitorjih in pri aktivistih družbenih gibanj (iniciatorjih

⁸² Politična in zgodovinska pot rizika revščine je šla od grenkega zanikanja revščine, prek boja za percepcijo in priznanje revščine, pa do politične in legalne posledice ekspanzije države blaginje. Zdi se, da gredo isto pot tudi tehnološki riziki.

⁸³ Različni zgodovinski primeri rizikov revščine nam govorijo, da se za industrijsko proizvedene primere rizikov nasploh ni treba zatekati k zanikanju kot edini in najprimernejši strategiji reagiranja. Primeri rizikov so lahko tudi spodbudne okoliščine za razširitev možnosti tako za nove politične akcije kot za oblikovanje zahtev po razširitvi demokratičnih pravic do varstva in zaščite.

od spodaj), čeprav ni nujno, da se ovire in omejitve ter stranski problemi, ki so nastajali ob intervencijah za omilitev rizika revščine, ponovijo tudi v primeru varovanja in zaščite narave.

Odpor privatnih investorjev je mogoče utemeljiti z objektivnimi razlogi: naraščale bi plače in druge ugodnosti zaposlenih tako kot so v primeru varstva pred riziki revščine. Po drugi strani pa na podjetnost posredno vplivajo tudi splošna bremena, ki niso vključena v pobude tehnološke politike. Za nekatera podjetja so splošna bremena strošek, drugim pa odpirajo nove trge. Torej bi se tudi v primeru varovanja in zaščite narave možnosti za ekspanzijo in stroški neenakomerno porazdelili med sektorje in podjetja. Kakšna bi bila ta porazdelitev, pa bi bilo seveda odvisno od ekološko usmerjene politike. Interesne skupine biznisa bi se zato selektivno razdelile glede na lastno presojo rizika. Na tej podlagi bi se oblikovale koalicije, ki bi pomagale politikom, da bi s političnimi demokratičnimi akcijami v realnost vnašali anonimno kreativno moč napredka.

Pobude od spodaj pa bi bilo mogoče pričakovati tam, kjer bi prisotnost strupov ogrožala življenje ljudi in naravo ali kjer bi bili temelji tradicionalnega družbenega življenja ali kooperativno delo ogroženi zaradi birokratskih avtomatičnih odredb oziroma ukrepov. V takšnih okoliščinah se sistematično porajajo pričakovanja, ki bi se lahko iztekla v ekspanzijo političnih demokratičnih pobud od spodaj.

Ekološka varianta socialne države ne opravi z dvema pomembnima problemoma, ki sta bila značilna tudi za socialno državo: znanstvenim avtoritarizmom in prekomerno birokracijo.

- *Teoretski ugovori Ulrika Becka*

Beck opozarja še na eno skupno predpostavko vseh do sedaj opisanih opcij, namreč da ima industrijska družba vodilni politični nadzorni center, ki pokriva vse njene reprodukcije⁸⁴.

Modernizacija je v teh opcijah razumljena kot avtonomija, diferenciacija in individualizacija. Po drugi strani pa obe opciji iščeta rešitve za subprocesse v recentralizaciji političnega sistema, katerega jedro je model parlamentarne demokracije.

Beck opozarja, da kritike ne gre usmeriti le v to, da opcija ekološke socialne države ohranja temeljne plati birokratskega centralizma in intervencionizma, katerega neželene strani so zaradi očitnega javnega zavračanja že izključili, pač pa predvsem v to, da ignorira dejansko stanje, namreč dejstvo, da današnja moderna družba nima nadzornega centra.

⁸⁴ Politični nadzorni center so centralni organi odločanja, v katere se stekajo vse nadzorne niti določenega političnega sistema. Če se kaj dogaja proti temu sistemu ali mimo njega, je to razumljeno kot neuspeh politike, demokracije itd.

Vprašanje, zakaj je prišlo do tega, da so se avtonomne tendence bolj razmahnile, kot je dopuščala samokoordinacija subsystemov ali enot, prav tako pa tudi vprašanje, zakaj je prišlo do umanjkanja političnega centra ali usmeritve v moderni, sicer lahko naredimo za predmet razpravljanja in premišljanja, je pa zelo nevarno, da se znajdemo v slepi ulici.

Ugotovitve, da alternative, sproducirane v procesu modernizacije, vodijo v enosmerno ulico anomij, temeljijo na strahu pred spremembami in neznanim, in zato terjajo krepitev političnega nadzornega centra. Možno pa je tudi ugotoviti, da se je mogoče anomiji izogniti z oblikovanjem intermediarne forme vzajemnega nadzovanja⁸⁵, ki se izognejo parlamentarnemu centralizmu in ki terjajo parlamentarističnemu sistemu podobno obvezno legitimiranje.

Ujetost v premise institucionalnih centrov politike seveda ne dovoljuje, da bi nove socialne pojave videli kako drugače kot nepomembne, insuficientne, neprimerne, nestabilne forme, katerih delovanje je treba prav zaradi tega poriniti na rob neparlamentarne legalnosti.

Njihovo vrednotenje se povsem spremeni, če se pri analizi opusti premisa nadzornega političnega centra in če se upošteva stanje stvari celotnega političnega konteksta sodobnih družb. V tem primeru novi socialni pojavi, ki so nastali na ozadju obstoječih temeljnih pravic in diferencirane subpolitike, dobijo podobo form nastajajoče eksperimentalne demokracije, saj vpeljujejo nove oblike neposrednega posvetovanja in deljenega nadzovanja in se odpovedujejo fikciji centraliziranega usmerjanja in celo napredku kot takemu.

4.3. Diferencirane politike

Opcija, ki zagovarja diferenciranost politike, izhaja iz predpostavke, da ne obstaja več en center politike in da tega ni mogoče več zanikati. Načrt prihodnosti političnega organiziranja temelji na "unbinding of politics", kar pomeni, da obstaja širok razpon politike (politics), ki gre od glavne usmeritve politik (politics), sekundarnih politik, subpolitik do alternativnih politik, ki so sicer že nastale v razviti demokraciji in v povsem diferencirani družbi.

Politika se je na določen način generalizirala in je zato ostala brez lastnega centra. Tega se ne da spremeniti niti z zahtevo po demokratizaciji. Prehod izvršilne politike v politični proces, s katerim je politika izgubila svojo edinstvo, svoj koncept in svoj način delovanja in to hkrati, je seveda priložnost za žalovanje, je pa tudi priložnost za pogled v prihodnost.

S prehodom se najavlja drugo obdobje modernizacije, obdobje, ki ga Beck

⁸⁵ Beck (1986) odkriva, da so zaradi razvoja politične kulture v Nemčiji v zadnjih petindvajsetih letih nastali naslednji modeli: medijska publiciteta, državljanske aktivne skupine, protestna gibanja in podobno.

opisuje s konceptom refleksivnosti. Zakon funkcionalne diferenciacije, ki je značilen za prvo obdobje, je bil subvertiran z dediferenciacijami, to je s konflikti rizika in kooperacije, z moralizacijo produkcije, z diferenciacijo subpolitik itd. S to drugo stopnjo racionalizacije se uvaja tudi princip fleksibilnosti, ki nasprotuje principu centralizacije in birokratizacije, ki je skoncentriran v rigidnosti socialnih struktur. V rizičnih razmerah in negotovostih, ki smo jim priča, seveda fleksibilnost dobiva na veljavi.

Fleksibilnosti ustrezno nastajajo tudi nove, čeprav še ne dovolj premišljene forme nadzorovalnih (monitored) samokoordiniranih sistemov⁸⁶ in decentraliziranih akcijskih enot. Izkušnje za bolj prilagodljivo strukturo demokracije je mogoče najti že v dosedanjih transformacijskih procesih, ki so se začeli z uvajanjem načela delitve oblasti (uveljavljeno v modelu industrijske družbe) in se nadaljevali z načelom o svobodi tiska.

Kljub razpadanju monopolov v različnih sferah - tako na primer razpada monopol znanosti nad racionalnostjo, monopol ljudi nad poklicem, monopol zakona nad seksualnostjo in monopol politike (politics) nad politikami (policy)⁸⁷-, ki so zrasli z industrijsko družbo in ki so bili vgrajeni v njene institucije, pa fasade nedolžne realnosti vztrajajo in svetovi se ne zrušijo. Se pa zaradi različnih razlogov vztrajno drobijo v koščke.

Razpadanje monopolov nosi s sabo tudi veliko rizikov za kontinuiteto udejanjanja koncepta moderne. Zato so v tem pogledu utemeljeni zagovori v smeri preprečevanja razcepa (bifurkaciji) njenih načel, kakor se udejanjajo v industrijski družbi.

Negotovost, ki jo povzroča razpadanje monopolov, odpira po drugi strani nove možnosti za nadaljnjo širitev polj svobode, enakosti in samoizpolnitve, ki jih obljublja koncept moderne, kar ravno tako izziva občutke negotovosti. Ta načela so torej usmerjena proti omejitvam, proti funkcionalnim imperativom in fatalizmu napredka, ki so značilni za industrijsko družbo.

Vztrajanje fasad nedolžne realnosti in razloge za to, da se svetovi, ki ustrezajo industrijski družbi, ne zrušijo, Beck išče v ravnanju posameznikov, ki zaradi

⁸⁶ Bistvene spremembe so se na primer zgodile v ekonomskem sistemu. Tudi tu dosežki niso več rezultati nevidnih interesov posameznikov in tehničnih "prisil", pač pa je tudi to področje regulirano z določeno subpolitiko, ki upošteva vidike socialnih sprememb, ki pa gredo lahko v različne smeri. V tem pogledu se je "tehnoekonomska prisila" za polucijske emitente (onesnaževalce) dopolnila še s pritiskom javnosti tako, da se jim je med prej številnimi možnimi rešitvami izbor omejil le na nekatere. "Pomožno vlado" je dobila tudi zasebna sfera, ki sicer fizično ne obstaja, je pa dejavna in učinkovito spreminja pogoje življenjskih form, kar je razvidno iz hitrega naraščanja variant modelov življenja. Teh sprememb pa ji ni uspelo spodbuditi z zakoni in resolucijami, saj je zakonodajni poti odvzeta pravica in tudi možnost, da bi tu smela intervenirati. Moč pomožne vlade na tem področju se skriva v spoznanju posameznika, da v zasebni sferi ni treba slediti tradicionalnim vzorcem zakona in družine, odnosa med moškim in žensko itd., ki pa je lahko prišlo šele potem, ko je imel znanje o splošni detradicionalizaciji, oziroma šele, ko se je odločil zanjo.

⁸⁷ Monopoli so po Beckovi oceni navsezadnje tudi v nasprotju z načeli, ki so se začela uveljavljati s konceptom moderne. Monopol znanosti nad racionalnostjo na primer izključuje samoskeptičizem, pa tudi profesionalni monopol je v nasprotju z univerzalistično zahtevo po enakosti, s katero je moderna sploh stopila na zgodovinski oder itd.

razhajanja dogovorjenih in dejanskih vlog, zaradi delitve na notranje in zunanje v posamezniku itd. popačeno razumejo razvoj in socialne razmere. Igranje vlog “kakor da” je vgrajeno v industrijsko družbo kot način ravnanja posameznika in na številnih področjih posamezniki še vedno igrajo svojo vlogo po besedilu industrijske družbe, čeprav ta ne ustreza več socialnim razmeram, v katerih živijo. Pa jih kljub temu igrajo zase in za druge. Pri tem vztrajajo kljub zavesti, da se sicer vse odvija povsem drugače⁸⁸.

Fikcije imajo svoje mesto v funkcionalnem igranju vlog in v strukturi moči industrijske družbe, svoje mesto pa izgubijo v realnosti, za katero je značilna množica nejasnosti, ki so rezultat procesov reflektivne modernizacije.

Beck z oživljanjem že nekoliko pozabljene misli o socialnih protislovjih, ki gredo skozi vsakega posameznika in ki so jih prav zaradi tega sposobni tudi razrešiti, ponovno vrača posameznikom potencialno moč kreatorja socialnih razmerij in s tem nadaljuje miselno tradicijo filozofije prakse in njenih predhodnikov.

- *Potreba po novi opredelitvi politike*

Nova opredelitev politike je pogoj, da bi sploh lahko razumeli doseženo stopnjo diferenciacije subpolitike. Razumevanje politike, ki je bila osnova za specializacijo politike v političnem sistemu, namreč tega ne omogoča iz preprostega razloga: ta opredelitev je generirala proces od znotraj in zato z njo ne moremo od zunaj zapopasti rezultatov njenega procesa.

Prav zato Beck na novo opredeli politiko kot necenter odločanja in nato raziskuje pomen te opredelitve. Sprašuje se, katere izgube in dosežke prinaša “unbinning of politics” politični sferi in mrežam sub- in alternativni politiki oziroma skuša opredeliti, kaj sploh obsega. Politike (politics) na noben način ne generalizira v smislu široko razvejene demokracije. Izhaja namreč iz zgodovinsko utemeljene zahteve, da mora politika postati kos samoomejevanju. Predno pa na novo opredeli politiko, opravi s fikcijo.

Politika ni več edino ali centralno mesto za sprejemanje odločitev o aranžmajih (načrtih) politične prihodnosti. Pri volitvah in kampanjah ne gre več za izvolitev “vodje naroda”, ki potem drži vajeti oblasti in ki je potem odgovoren za vse dobro in slabo, ki se zgodi za časa njegove izvolitve. Če bi bilo tako, bi živeli v diktaturi, ki voli diktatorja, ne pa v demokraciji. Vse ideje centralizacije v politiki so obratnosorazmerne s stopnjo demokratizacije družbe, pravi Beck. To spoz-

⁸⁸ Ravnanje “kakor da” je obvladovalo sceno od 19. do 21. stoletja. Znanstveniki delujejo, “kakor da” bi imeli v najemu resnico, in morajo to početi za zunanji svet, ker je od tega odvisen njihova celoten socialni položaj. Politiki so primorani - še posebej v času volilnih bojev - simulirati moč odločanja, ki jim ga nalaga sistemsko zgrajen mit o tem, da moč odločanja poznajo bolje kot kdorkoli drug itd.

nanje je ključno, saj dejstvo, da operiramo s fikcijo centralizirane državne oblasti, vzpostavlja ozadje, na katero se projicira realna neodvisnost politike, kateri se pripisuje večja moč, kot jo dejansko ima. Zato se lahko ob njeni izkazani šibkosti in neuspehih kaže "močna roka" kot edina korektivna sila, ki dobi moč na podlagi rezultatov univerzalnega državljanskega uporništvu, ki pa po svoji naravi terja aktivno sodelovanje in nasprotovanje.

Isto velja tudi za drugo stran istega razmerja, torej za različna polja subpolitike. Biznis, znanost itd. se ne morejo več sprenevedati, da ne delajo tega, kar delajo, to je da spreminjajo pogoje socialnega življenja in da z lastnimi sredstvi oblikujejo politiko. Nobenih zadržkov in utemeljenih razlogov ni, da bi morale ostati kaj skrito ali prtajeno. In to je zasluga moderne, ki je odprla možnosti zavestnih aranžmajev in uporabo cele pahljače ravnanj.

Beck naredi na tem mestu odločilen obrat, ko ugotovi, da se je tam, kjer je vse mogoče nadzorovati, kjer je vse produkt človeških naporov, vzpostavila doba legitimiranja. Ni več nobenih dominantnih objektivnih pritiskov, razen če jih posamezniki dovolijo in če jih naredijo, da jim dominirajo.

S tem ko Beck zavestnim posameznikom vrača moč kreacije, pa jim ne daje tudi samovolje: ne morejo vsega narediti tako, kot si želijo in jim ugaja. Daje jim le moč, da lahko odvržejo krinko objektivnih pritiskov in zavestno uravnotežijo interese, stališča in možnosti. V tem kontekstu tudi ni več mogoče dopuščati akumuliranih privilegijev, ki ustvarjajo "faits accomplis" in ki so bili pripeti ali na optimistične obljube napredka ali pa na kozmično nespornost (fatalizem). Vse postaja prosojno, nič se ne skriva več za ničimer, ni več razklanosti.

- *Nove možnosti nadzovanja raziskovanja*

Nadzovanje raziskav, ki redefinirajo vprašanje življenja in smrti - bolj konkretno, kako se je v prihodnosti mogoče obvarovati pred človeškimi gentskimi napakami, ne da bi omejili svobodo spoznavanja v raziskovanju, brez katerega ne moremo živeti - in ki se je do sedaj izvajalo skozi regulativo oziroma parlamentarne odločitve, Beck rešuje na bolj odprt način. Kot predlaga, lahko dosežemo učinkovit nadzor tako, da čim bolj razširimo možnosti, ki bi jih legalno zaščitili in znotraj teh meja bi potem subpolitika uveljavljala svoj vpliv.

Pogoj za vzpostavitev tega nadzora pa je obstoj strogih in neodvisnih sodišč ter obstoj medijev z visoko stopnjo kulture komuniciranja. Gre za dva glavna stebra v sistemu subpolitičnega nadzovanja, za katera iz izkušenj v preteklosti vemo, da nista zadostna sama po sebi. Nadgraditi ju je treba z možnostjo samokritike posameznih področij v imenu javnega interesa.

Nosilci monopolov na posameznem področju so podvrženi vgrajeni možnos-

ti samonadzora (institucija recenzij), ki se tudi prakticira. Ni pa zadostna. Dopolniti jo je treba z možnostmi po samokritiki oziroma notranji kritiki. Praktično to pomeni, da se področjem, ki so jih do sedaj pretežno obvladovali profesionalci ali operativni managerji in ki do sedaj še niso bila odprta v javni prosotoru, zagotovi institucionalno zaščito⁸⁹, ki bi omogočila in spodbudila alternativna vrednotenja, alternativne profesionalne prakse, razprave znotraj organizacij in poklicev o posledicah njihovega lastnega razvoja in potlačenega skepticizma⁹⁰.

Institucionalizacija samokritike je pomembna predvsem za tista področja, na katerih brez ustreznega tehničnega znanja (know-how) ne moremo prepoznati niti rizikov niti odkriti alternativnih metod, da bi se rizikom izognili. Pravzaprav to pomeni, da bi se bilo treba pred samim raziskovanjem najprej spopasti z različnimi mnenji o rizičnosti določenih postopkov in načrtov v kontroverznih in alternativnih razpravah in to ne le v intradisciplinarnih krogih, pač pa tudi v interdisciplinarnih delnih javnih sferah, ki bi morale biti tudi institucionalizirane. Formiranje komunikacijskih form, v katerih bi se odvijale kontroverzne in alternativne razprave o rizičnosti določenih postopkov in načrtov, je še v povojih. Pri tem pa je treba imeti v mislih tudi, da znanost nima monopola nad racionalnostjo in da so racionalni tudi tisti pomisleki javnosti, ki izhajajo iz strahu, neznanja ..., ker vplivajo na počutje in posredno na zdravstveno stanje.

Predno pa se bo razprava o detajlih komunikacijskih form, v kateri bi se samokritika instrumentalizirala, katere monitorne (nadzorovalne) možnosti bi bile te interprofesionalne in supreprofesionalne agencije sposobne izvajati -, pa si bo treba izboriti pravico do kritike znotraj poklicev in organizacij, prav tako za pravico do stavke in jo zagovarjati v imenu javnega interesa.

Sprememba uradne politike na posameznem področju pa se lahko izvede šele takrat, ko se soočijo in pod isto streho združijo različne možnosti. Razpravo o zmanjšanju stroškov v zdravstveni oskrbi bi lahko oživili le, če bi imeli razvito učinkovito alternativno medicino s trdnimi dokazi.

Če se ohranja razlika, politika ne more ponovno vzpostaviti niti svojega monopola in razlika na različnih poljih subpolitike bi po vsej verjetnosti pridobivala na pomenu.

⁸⁹ Kakšne vrste regulativ in zaščit bi terjala vzpostavitev samokritike v posameznih primerih, se v podrobnosti ne da predvideti. Veliko pa bi dosegli že, če bi zakonodajajo spremenili tako, da raziskovalci ne bi bili vezani na mnenja tistih, za katere delajo in ki jih financirajo. Stokovnjake bi morali osvoboditi molka, ki ga zapovedujejo njihovi delodajalci, v zakonodaji pa bi se morali odpovedati strokovni ali poslovni tajnosti. Potem bi bilo tudi lažje doseči, da bi inženirji poročali o svojih izkušnjah v organizacijah in o rizikih, ki jih vidijo in producirajo, oziroma vsaj to, da ne bi pozabili na rizike, ko zapustijo svoje delovno mesto.

⁹⁰ Le kadar medicina oponira medicini, jedrska fizika oponira jedrski fiziki, genetika genetiki in informacijska tehnologija informacijski tehnologiji, lahko prihodnost, ki je narejena v epruvetah, postane razumljiva in uporabna za zunanji svet, pravi Beck. Uveljaviti samokriticizem v vseh njegovih formah ni nevarnost, pač pa edina pot, da se lahko (vsaj nekatere) napake, ki bi prej ali slej uničile naš svet, odkrijejo vnaprej in s tem zmanjšajo riziko.

Notranja kritika odpira komunikacijski proces med strokovnjaki posameznega področja in akterje sili v reflektiranje lastnega individualnega in skupinskega ravnanja. V tem pogledu notranja kritika pripomore k zavestnejšemu usmerjanju napredka.

Vloga in mesto politike sta v tej opciji drugačne narave tako znanosti kot biznisa. V biznisu in znanosti bi morale obstajati bitke med določenimi interesi in pogledi, politika pa bi morala vzpostavljati splošne (zakonske) pogoje, pregledati splošno uporabnost zakonov in ustvariti konsenz. To pomeni, da je bistvena naloga politike varovanje in ohranjanje diskurzivnih funkcij politike - ki potihoma že prevladujejo, toda ostajajo prekrite s fikcijo oblastnih konstrukcij. V primerjavi z vlogo centrov subpolitike bi morala skrbeti bolj za varovalne učinke. Že doseženo stopnjo socialnih in demokratičnih pravic bi morala varovati pred poseganjem vanje (celo s strani politike same) in jih razširjati. Inovacije pa bi morale nasprotno kot pravice hoditi po poti navzdol, po paradoksnih poti samoosmočanja (self-disempowerment), na kateri bi legalni in institucionalni pogoji poskrbeli za to, da bi se nadaljevali procesi socialnega učenja in eksperimentiranja, ki so usmerjeni proti obstoječim omejitvam. Taki procesi vključujejo razvoj novih oblik življenja v smeri individualizacije ali pluralizacije in kritike znotraj profesij.

Za fasadami industrijske družbe, ki se jih še vedno vzdržuje, nastajajo forme nove delitve dela in moči med politiko in subpolitikom skupaj z veliko riziki in nevarnostmi.

5. IZHODIŠČA LEVE OPCIJE

Utopije politične levice so bile do sedaj usmerjene v doseganje maksimuma. Nov politični projekt pa je ravno nasprotno zasnovan na zagotavljanju minimuma⁹¹. Usmerjen ni v realizacijo neke vsebinsko opredeljene utopije, pač pa na zaviranje in omejevanje razdiralnih učinkov dinamike moderne na tehnoloških, vojaških, ekonomskih, birokratskih in ekoloških področjih družbe. Omejevanje in zaviranje poteka prek obstoječih institucionalnih mrež in postopkov. Na ta način se uveljavlja načelo odgovornega samoomejevanja.

Pri zagotavljanju minimuma torej ne gre za neko skromnost, pač pa za primernejšo reinterpetacijo "levega" političnega projekta, katerega osnovni princip je, da nikogar ne sme postaviti v položaj, v katerem bi kaj izgubil. To se nanaša na izgubo materialnih subsistenčnih sredstev, človekovih in državljanskih pravic in svoboščin, možnosti politične in državljanske participacije ter na žrtvovanje militarističnim ali ekološkim katastrofam. Omejevanje oziroma preprečevanje izgube

⁹¹ Več o tem glej tudi v Claus Offe, "Die Utopie der Null-Option. Modernität und Modernisierung als politische Guetekriterien", *Soziale Welt*, št.4, 1986, str.97-117.

velja tako za posameznika kot za socialne skupine in za družbe kot celoto.

Povsem umestno vprašanje je, kako to doseči, saj kriteriji preprečevanja že po naravi stvari niso enkrat za vselej oblikovani. Kriterije preprečevanja je treba vsakič znova opredeliti, preverijo pa se lahko le v primernih postopkih in ustreznih institucijah, za katere je značilno, da so moralno senzibilne, da imajo smisel za realno in da imajo mišljenje na ravni časa. Politika minimalnih standardov torej ni fragmentarna, vezana na določene potrebe, določene sektorje ali socialne skupine, pač pa se usmerja na potencialno največje nevarnosti in na fleksibilno iskanje virov za maksimalno zadovoljevanje potreb.

Nov politični projekt leveice torej ni usmerjen na konkretne cilje, ki se jih želi doseči, pač pa na univerzalne negativne cilje in na preprečevalne kriterije. Ta projekt pa nima svojega mesta le v misli oziroma v modelu rizične družbe in njenih potrebah po "inteligentnem samoomejevanju".

Svoj pravi praktično-pragmatični profil dobi v kontekstu neokonservativnih in postmodernističnih političnih projektov, ki mu stojijo nasproti kot jasno izražen antipod. Tovrstni politični projekti so usmerjeni k odstranjevanju omejitev, ki so bile materializirane v institucijah in postopkih, in jih nadomeščajo s svobodno igro poljubnosti, postavljena nad um, mesto, ki pripada pravicam, pa zavzemajo strateško oblikovane politične forme. Prebijanje omejitev poteka na ekonomskem, vojaškem področju, na področju razvijanja tehnologij in državne oblasti, na področju tradicij in kulturnih norm, torej na vseh ravneh samo zato, da bi se sprostila ovirana evolucija, to je da bi se sprostili procesi modernizacije. Osnovna poanta je v tem, da materialno vsebino postavijo zunaj političnega reguliranja in ciljnega določanja. Prevladujoči vzorec neokonservativnih in postmodernih projektov je mogoče strniti v nekaj gesel: s-poti-spraviti-zavore, dereguliranje, odprava rigidnosti, pospeševanje in olajševanje, transakcije na trgih dela, blaga in financ, fleksibiliziranje, liberalizacija, davčno razbremenjevanje.

V tem družbenem kontekstu, v katerem imajo neokonservativni in postmodernistični projekti hegemonsko pozicijo, sproža tako diskurzivna etika kot projekt moderne leve politike vprašanje samoomejevanja, ne glede na to, da je nastavek diskurzivne etike proceduralno izjemno zahteven, materialno pa pičel, in da je projekt moderne leve politike zasnovan na predstavah o proceduralni pravičnosti in "prepovedi predstav". Vprašanje samoomejevanja pogojev, motivov, posledic in umnih dilem si ti akterji postavljajo kot dolžnost⁹².

⁹² Nastavke za striktno proceduralno etiko samovezjanja, ki zase terja, da je utemeljena na univerzalističnih načelih in obvezni argumentaciji, lahko najdemo pri Adornu, Benjaminu, Schumpetru in drugih. Na svoj način se ukvarjajo z isto problematiko kot diskurzivna etika, ki terja, da se zapolni vrzel med racionalnostjo ravnanja na eni strani in institucijo pravičnosti na drugi. Ta zahteva se danes postavlja kot ključno vprašanje.

C.

DISKURZIVNA ETIKA IN NOVE KOMUNIKACIJSKE IN ODLOČEVALNE FORME

1. REFLEKSIJA TEORIJE O RIZIČNI DRUŽBI

Beckovo teorijo rizične družbe Offe uvršča med socialno teoretske alternative, ki so teoretsko in praktično produktivne. Problemov se Beck loteva z mikro-ravni "formalnih iger". Za takšne pristope je značilno, da se sprašujejo, pod kakšnimi institucionalnimi pogoji in po preseganju katerih dilem racionalnega ravnanja je mogoče pričakovati konvergenco med moralnimi zmogljivostmi individua, ki odgovorno prevzema nase samoobvezo, in obstojem strukturnih problemov družbe, ki se jih da reševati samo skozi moralno formo. Tako zastavljeno vprašanje odpira novo obzorje, utira nove miselne poti in omogoča drugačen pogled na utopične potenciale družbe, konstruira novo levo pozicijo v političnem.

Do sedaj smo se seznanili z Beckovim razumevanjem protislovnih procesov v družbi, ki zaradi strukturne umeščenosti znanosti in tehnologije v ekonomski podsistem generirajo in terjajo vzpostavljanje novih pravil igre in bolj odprt način političnega organiziranja družbe. Nadaljnja tematizacija te problematike terja, da se vsaj pregledno seznanimo z Beckovo diagnozo sodobne družbe. Iz nje-gove diagnoze namreč izhajajo pomembne posledice za način organiziranja družbe, ko gre za temeljna vprašanja eksistence in ko gre za reševanje žgočih sodobnih praktičnih problemov.

V "Risikogesellschaft" (1986) je Beck s svojo diagnozo do temeljev zamajal dosedanje prevladujoče predstave o sodobni družbi. Zanj družba ni več prvenstveno razredna, saj zaradi naraščajoče participacije dela na celotni proizvedeni pogači strukturno določena igra kapitala in dela, akumulacije in izkoriščanja pre-prosto ni več glavna dominanta⁹³. V osnovi je sodobna družba veliko bolj rizična kot razredna. Če Beck trdi, da sedanja družba ni več prvenstveno razredna, s tem

⁹³ Glej tudi v Jürgen Habermas, *Strukturne spremembe javnosti, Studia humanitatis, Ljubljana 1989* in v: Claus Offe, "Delo kot ključna sociološka kategorija?", *Teorija in praksa*, št. 12, 1986, str. 1545-1563.

še ne negira, da ne obstajajo pomembne polarizacije v družbi. Ravno nasprotno. Ugotavlja, da se globalni strukturni nastavek konfliktnih razmerij vzpostavlja z obstojem neenake porazdelitve škode, ki ni recipročna s porazdelitvijo prednosti. To seveda pomeni, da se pri nekaterih kopiči škoda in so marginalizirani kot socialna skupina, pri drugih pa se koncentrirajo prednosti. Na račun marginaliziranih socialnih skupin seveda nihče ne kopiči bogastva, torej jih ne izkorišča in niso izkoriščeni in zanje bi bila prednost že to, da bi zmanjšali delež škode, ki jo je utrpelo okolje, v katerem živijo.

Beck je torej v svojo teorijo vgradil igro kolektivne samopoškodbe, ki je nadomestila igro kapitala proti delu. Pravilo te igre pa govori, da nihče v igri ne dobi, vsi povzročajo sebi in drugim škodo, ki ene bolj in druge manj neposredno prizadene. Gre torej za "krožni ogrožajoči učinek storilca in žrtve" (1986:50), gre za igro, v kateri sovpadajo politične, razredne in družbene vloge storilca in žrtve.

Iz Beckovega modela rizične družbe izhaja vrsta pomembnih nasledkov. V družbi s poškodovano strukturo je še možna vzročna terapija. V njej je mogoče nekaj ukreniti v korist "izkoriščenih", s posegi popraviti strukturne pomanjkljivosti, kot je na primer vzpostaviti nadzor nad materialnimi sredstvi, nadzor nad privilegiji, nadzor nad politično močjo itd. in tudi izkoriščeni lahko nekaj storijo zase z bojem, v katerem si lahko izborijo in priskrbijo določene dobrine in prednosti. V takih družbah je država imela in ima še vedno pomembno mesto.

V družbi, ki jo opredeljujejo razmere kolektivnega samopoškodovanja, v kateri sočasno vsi pridobijo in vsi izgubijo, ali pa se izgube še bolj stopnjujejo pri marginaliziranih socialnih skupinah, toda ne zato, da bi njihovo trpljenje prinašalo profit drugim privilegiranim, da bi bili sredstvo bogatenja drugih, ne gre več za "poškodovano strukturo razredne družbe", za delitev na izkoriščene - izkoriščevalce, in državna politika tu nima več pomembne vloge niti moči, ker preprosto nima več kaj uravnavati. V družbi kolektivnega samopoškodovanja tudi potreba po institucionalnih ovirah, ki preprečujejo določenemu skupinskemu interesu, da bi dobil svoje ojačitve v sistemu, izgine. Država tudi izgubi vlogo prerazdeljevalca pravic in virov med socialnimi skupinami. Usmerjevalni naporji glede redistribucije se premaknejo s področja državne politike neposredno v "javnost", se subjektivirajo. Javnost s tem dobiva novo vlogo in tudi nov profil, saj se vanjo uvrščajo tisti člani družbe, ki so sposobni in pripravljeni svoje ravnanje usmerjati po pravilih kolektivno racionalne in odgovorne samoobveze. Država skratka tu nima več vsebinsko opredeljene vloge, nima več izključne pristojnosti, da postavlja in izpeljuje norme, pač pa lahko s svojimi mehanizmi reguliranja posega v proces samoobvezovanja le tako, da mu postavlja orientacijske točke, glavno vsebino pa mu daje javnost sama.

V Beckovem modelu rizične družbe igrajo pravo, ustava in državna politika, sicer v starih modelih družbe glavni varuhi in skrbniki kolektivnega uma, stransko, če ne celo negativno vlogo. Člani rizične družbe se preprosto ne odzivajo več na način reševanja “družbenih” problemov kot ga je tematiziral Hobbes; država s pravno prisilo, ko določa interes družbe, izsili ali kako drugače doseže, da vsi člani družbe “posamezno na umen način priznajo”, kot da gre za njihov skupen interes.

V rizični družbi, kot rečeno, ta način odpove in zato se nujno ponovno postavlja “problem vzpostavljanja reda”. Tam, kjer danes Hobbov način odpoveduje, to je tam, kjer ni ustrezne instance, ki bi bila dovolj “suverena”, morajo posamezniki, povezani v družbene asociacije in združenja, prevzeti nase breme oblikovanja “skupno najboljšega”. Pri tem se morajo samoobvladovati, uveljavljati svojo praktično zmožnost presoje in upoštevati kulturne tradicije svojih življenjskih form. Tako je mogoče nadomeščati preobremenjeno državno oblast, zoper katero so se obrnili predvsem nasprotniki socialne države in teoretski utemeljitelji neokonservativizma (A. Lukšič, 1990)

Osnovni orodji države, denar in pravo, s katerima je lahko država doslej regulirala mehanizem izkoriščanja in uzakonjevala novo strukturo privilegijev, nista več zadostni za reševanje vrste nasprotij, problemov in pravic “internacionalizirane” rizične družbe. Država danes potrebuje neko nujno dopolnilo. Šele kombinacija njenih klasičnih orodij z državljanji, ki se povežejo v razne asociacije in združenja in za katere je značilno, da so razsvetljeni, da imajo razvit čut za solidarnost in odgovornost in da so oblikovalci samoobvez, s katerimi usmerjajo svoja ravnanja, omogoča zadostno učinkovitost pri reševanju praktičnih problemov.

Naslednja pomembna posledica Beckovega razumevanja družbe se dotika statusa “objektivnega” vedenja. V Beckovem razumevanju družbe preprosto ni prostora za neko vnaprej dano “objektivno” vedenje o tem, katera ravnanja in katere opustitve, kdaj in za koga so pomembne in kako gravitirajo bremena rizika. Ravno tako kot tudi ni trdno opredeljenega mesta, s katerega bi lahko praktično uporabili vzročno terapijo. Pač pa nasproti temu ugotavlja, da sočasno obstaja na eni strani praktično omejevanje kolektivnih samopoškodb, ki je odvisno od obstoječe morale članov družbe, in na drugi strani vedenja poljubnih pomenov iz različnih pomenskih prostorov o vzrokih, posledicah in možnostih za izhod iz materialne nuje.

Ko politika oblikuje različne vzročne navezave, scenarije, distribucije dolgov itd., oboje hkrati vstopa vanjo. To pa ne pomeni, da politika v rizični družbi opušča svojo oprtost na strokovno znanstveno avtoriteto, temu vedenju se preprosto ne more odpovedati. Kljub temu je treba poudariti, da znanost glede posredovanja vsebin rizikov ne glede na svojo stalno zahtevo po racionalnosti izgublja svojo vlogo. Javnost in laiki se v takšnih primerih raje zatečejo k temu, da

sami kognitivno zapopadajo svoj položaj, kar pomeni, da morebitni riziki spodbujajo in oživljajo mite, paniko in komunikacijo strahu, ter da se pri reševanju praktičnih vprašanj te vrste zatekajo k samopomoči.

Dvoplastnost politike je v rizični družbi nujnost in se je ne da odpraviti niti na račun moralnega presojanja niti na račun vedenja, še posebej, kadar gre za vprašanje odkrivanja vzrokov, posledic in oblikovanja scenarijev, na primer pri odpravljanju smoga ali umiranja gozdov ali ...

Offe (1990) ugotavlja, da formula v Beckovem modelu ustreza praktično-teoretičnim problemom. Akterji (prizadeti in udeleženci) se vsaj na retorični ravni, motivirani z dobrimi nameni in zahtevami, zavzemajo za samoomejevanje, odgovornost in zmernost. So za namerno samoprepredčevanje "napačnih gibanj" tako, da si sami postavljajo zavore in sponse. Naraščajoča zavzetost te vrste nas ne more presenetiti ob dejstvu, da naraščajoče izginja zaupanje v avtoriteto obstoječega institucionalnega sistema, to je v organizirano znanost in državno politiko, da bi "pravilno" teoretično določal in praktično usmerjal gibanja v družbi.

2. KONCEPT KOMUNIKATIVNEGA RAVNANJA POSAMEZNIKOV

Offe (1990) gradi koncept na treh med seboj povezanih variablah. V določenem družbenem sistemu se na podlagi moralne orientacije članov družbe vzpostavi določena količina funkcionalnih "potreb", ki jih je mogoče operacionalizirati. Druga konstrukcijska variabla je reflektivna sposobnost članov družbe, s katero člani vzpostavljajo ravnotežje med praktičnim umom in življenjskimi formami. Ta sposobnost članom ni dana ob rojstvu, pač pa jo ponotranjijo, če jo in v kolikšni meri, skozi socializacijski proces. Od nje je odvisna njihova osebna avtonomija. To seveda pomeni, da je "stopnja" moralne zavesti strukturno zamejena. In tretja variabla so družbene asociativne forme (komunikacijske in odločevalne forme), strukture kolektivnih ravnanj (akterji) in strukture pomenov kolektivnih identitet (ideologije). Te komponente ne smejo biti takšne vrste, da bi pri posamezniku vzbujale občutek, da je preobremenjen z "nevzdržnim" rizikom, če se drži svojih moralnih pogledov, kar pomeni, da ne sme biti žrtev prevare ali izkoriščen po drugi osebi⁹⁴.

Konstrukcija, zgrajena na teh treh variablah, pa vsebuje nekaj šibkih točk. Od individua zahteva moralno moč presojanja ter avtonomno in racionalno sposobnost samoobveze. Po drugi strani pa sočasno zahteva drugačne družbene razmere, izoblikovan kontekst, v katerem so individui šele sposobni zadostiti zahtevam moralne racionalnosti⁹⁵.

Priča smo spremenjenim pogojem ravnanj za vsakega člana družbe in zato se

⁹⁴ Glej tudi v Claus Offe, "Mogu li demokratske institucije djelotvorno iskoristiti moralne vrijednosti?", *Politička misao*, št. 4, 1989, str. 85-106.

spremenijo tudi za znanstvenike, raziskovalce in moralne filozofe. Ti so do sedaj v družbi imeli privzdignjeno vlogo. Verjeli in zanašali so se na moč svojih konstrukcij in na kriterije, ki so jih z bolj ali manj odvetniškim uspehom uveljavljali v družbi kot moralne dobrine oziroma kot znanje. Sedaj pa se morajo kar na lepem opreti na moč in tendenco realnega družbenega razvoja, torej morajo najprej tendence odkriti in jih potem uveljavljati s tako močjo, kakršno premorejo prepričanja.

2.1. Diskurzivna etika

Diskurzivna etika korespondira s strukturnim in problemskim stanjem sodobne družbe. Ukvarja se s postopki komunikacijskega procesa in ne z njenimi rezultati, torej s pravili in postopki normira komunikacijski proces, ki naj bi bil pošten in iskren. Toda ne tako, da bi vnaprej terjala moralno ovrednotenje tistega, kar se doseže šele s pomočjo in na koncu komunikacijskega procesa, to je ne vrednoti svojih materialnih rezultatov. Cilji njene argumentacije niso usmerjeni k oblikovanju pozitivno "dobrega", pač pa k odpravljanju partikularističnih privilegijev in pristranskosti, k ozaveščanju kognitivnih borniranosti⁹⁶ in razgrajevanju strateških interesnih navezav. Iz praktičnih diskurzov želi to "odpraviti" tako, da normira postopek samonadzorovanja.

Temelji na normi razumevanja, ki je kot predpostavka racionalna in vsebovana v vsaki verbalni komunikaciji. Na tej predpostavki utemeljuje kriterije racionalnosti in iz nje izpeljuje norme, ki uravnavajo postopek komunikacijskega procesa. V komunikacijskem procesu velja kot argument tisto, kar akter (govorec) iskreno izrazi, brez podmene kognitivnih (intelektualci) ali socialnoekonomskih (lastniki) privilegijev -, in izjava mora ustrezati realnosti (nadzorovano po realnosti).

"Avtonomne javnosti", kolikor sledijo pravilom diskurzivne etike, uveljavljajo pravila inteligentnega "samooomejevanja". O sami vsebini samooomejevanja pa se ne da soditi s substancialnimi kriteriji, saj so vsi dosedanji poskusi utemeljevanja substancialne nravnosti zašli v argumentacijske stiske, pravi Habermas (1983). Zato se lahko o vsebini sodi le posredno s pomočjo proceduralnih kriterijev dobrega. Habermas spričo tega uvaja posredne enačice moralnega načela, ki se vzdržuje vseh pozitivnih opisov in se nanašajo prej na negativno oškodovano življenje kot

⁹⁵ Glej tudi v Jürgen Habermas, "Kraj individua?", *Naše teme*, št. 11, 1981, str.1774-1782.

⁹⁶ *Offe ob Habermasovi šestdesetletnici zapiše, da je njegov program praktične filozofije privlačen izziv za premišljanje, saj sam postavlja družbena in socializacijska razmerja kot povsem legitimni kriterij, po katerem se merijo njegovi moralni vpogledi. Habermas moralnih vpogledov ne razume niti v duhu tradicionalne formalne etike niti v duhu moralnih filozofov aristotelovske tradicije. Moralni vpogledi pri njem ne vsebujejo več motivacijske moči, sodbam torej ne dopušča, da bi imele praktičen učinek. V tem pogledu izstopa iz toka zgodovinsko-filozofskih hipotez in hipotek, iz toka tradicij utopij. Glej v: "Spona in zavora: Moralni in institucionalni aspekti "inteligentnega samooomejevanja"", ČKZ, št.152-153, 1993, str. 47-70.*

afirmativno na “dobro”. Posredne enačice moralnega načela pa vsebujejo tudi “prepoved predstav”, kot je na primer pojem socializma, razumljen kot obsežna strukturna formula za neki določeni družbeni red, ki udejanja emancipacijo⁹⁷.

Diskurzivna etika torej izhaja iz predpostavke, da je mogoče v kulturnih, socializacijskih in pravno političnih razmerjih in tudi v življenjskih formah vsaj v zametkih odkriti neko možnost njihovega lastnega razvoja. Predpostavlja, da imajo razmerja in življenjske forme neki notranji potencial in zato možnost samorazvoja.

S problemom korespondence med predpostavkami diskurzivne etike in socialnimi praksami pa se ukvarja Offe (1993) in trdi, da se lahko problem konvergence popolnoma razgrne le tako, da temeljne kategorije življenjskih form in sveta življenja “napajajo” diskurzivno etiko in da se po drugi strani soočajo z ustaljenimi sociološkimi (politološkimi) kategorijami.

2.2. Asociativna razmerja

Za potrebe razmišljanja in reševanja problematike konvergence Offe uvaja pojem “asociativna razmerja”⁹⁸, s katerim razume institucionalno preoblikovanje institucionalne skupnosti, notranje razlike ter postopke urejanja konfliktov med socialnimi kategorijami oziroma institucionalna in proceduralna merila, ki vzpostavljajo kontekstualne pogoje ravnanj. Čeprav je, kot pravi, pojem še precej nejasen in v nekaterih pogledih sporen, ga kljub temu uvaja kot ključni pojem za razumevanje problema konvergence. Institucionalne forme - glede na to, ali bolj ali manj kvalitetno “ujamejo” notranjo diferenciacijo v svetu življenja, ki jo člani družbe med sabo v celoti delijo-, kljub vsemu omogočajo boljše ali slabše možnosti reševanja problema “približevanja”, konvergence na empirični ravni⁹⁹.

Praktična vrednost institucionalnih in proceduralnih meril je v tem, da v ugodnih pogojih nagovarja akterje, da “odgovorno” ravnajo in da takšno ravnanje sploh dopuščajo. Hkrati pa omogočajo, da se v komunikaciji med akterji prespra-

⁹⁷ Pojem socializma v tem pogledu učinkuje kot globalna ciljno usmerjena formula, ki pa je danes operativno že povsem izpraznjena. Socializem se je v tem pogledu izčrpal in politična levica je postavljena pred nalogo, da si oblikuje nov projekt, ki ne bo zgrajen na principu dosedanjih utopij (vsebinsko zastavljen cilj).

⁹⁸ Glej tudi v Adolf Bibič, *Civilno društvo i politički pluralizam, še posebno šesto poglavje Asociacijski pluralizam*, Zagreb, 1990 in v: “Nekateri vidiki pluralizacije družbe in države na Slovenskem”, TIP, št.7-8, 1992, str.703-713 in v: “Civilna družba in demokracija”, TIP, št.7-8, 1993, str.769-779 in v: “Civilna družba, politična družba in demokracija”, TIP, št.11-12, 1993, str.1296-1298.

⁹⁹ Offe je prepričan, da če se iz kakršnih koli razlogov (zaradi stroškov, rizika, strahu ali morda zaradi kakršne koli kombinacije med njimi) odpovemo pojmu “asociativna razmerja” in “igram”, ki so utemeljene v tem pojmu in so iz njega izpeljane, potem ostaneta samo še dve poziciji, ki sta si polarni. Na eni strani kontinuuma je fundamentalistična drža, ki je zaposlena s samouživanjem pri ustvarjanju svojega pravnega reda. Zanj je značilno, da nima stika s praktičnim umom oziroma ga prekine. Na drugi strani, kot njen antipod, pa stoji, kot jo je označil Offe, “realistična moralna nespornost”, ki je v praksi prevladujoča in je nekako “preostanek strukturno moralnih nezahtevnosti”. Za to pozicijo je značilno, da nima stika s kategorijami, raba kategorij je zunaj njenega polja zamisljivosti. V osnovi pa sta si obe poziciji zelo blizu. Če je prva zavezana monomaniji svoje idealne sle, je druga zavezana sli po materialnem okoriščenju (ibid.).

šujejo v bolj ali manj širokem obsegu načela, ki jih je mogoče razbrati iz ravnanj in odločitev. S tem se odpre prostor za možnost preseganja omejitev skrajnih stališč.

2.2.1. Ustavne pravice in nova politična kultura

Ustavne pravice so najosnovnejša merila takšne vrste, ki ponujajo normativno možnost za oblikovanje nove politične kulture. Po svoje lahko služijo kot vzvodi za decentralizacijo politike in imajo kot take dolgoročne ojačevalne učinke. Te pravice se lahko zelo široko/različno interpretirajo in so v različnih zgodovinskih okoliščinah prav zaradi te možnosti izhodišča za zlom predhodno prevladujočih restriktivnih in selektivnih interpretacij.

Nazadnje se je ta "emancipatorični potencial" ustavnih pravic pokazal v trenutku množične politične aktivizacije državljanov, ki so se organizirali v številne iniciativne skupine, pa v tako imenovana nova socialna gibanja in spodbudili alternativno kritične profesionalne prakse med fiziki, kemiki, jedrskimi fiziki, zdravniki itd. Te skupine so le izkoristile že prej uveljavljene formalne pravice, ki so dopuščale zunajparlamentarno usmerjene akcije¹⁰⁰.

Politično aktivirani državljani, ki so se sklicevali na ustavne pravice, pa niso ostali osamljeni. Osrednji forumi subpolitike, kot so sodstvo in javni mediji, so jim stali ob strani. Vzpostavila se je podporna vez med aktiviranimi državljani, sodstvom in javnimi mediji. Izkušnje so pokazale, da so ti forumi odigrali pomembno vlogo in da lahko od njih pričakujemo najmanj to, da bodo tudi v prihodnje podpirali zahteve po varovanju državljanskih interesov (varovanje okolja, protijedrska gibanja, zaupni podatki itd.).

V tej zvezi se lahko temeljne ustavne pravice pokažejo za akcijsko učinkovite v več različnih smereh, ker jih je mogoče široko interpretirati in kot take, na različne načine ojačene, omogočajo in povečujejo "moč odpora baze" in podrejenih agencij proti nezaželenim intervencijam od "zgoraj".

Naraščajoče samozaupanje in participativni interesi državljanov, ki jih zasledimo danes, namigujejo, da gre za proces nezaupanja in za odpor proti državnim avtoritetam in po drugi strani celo za nasprotovanje avtoritarnemu razumevanju demokracije. Iz uveljavljanja demokratičnih pravic v smeri konkretne demokracije pa vodi še povsem logičen korak. Da uveljavljanje demokratičnih pravic ne bi postalo neustrezen poskus političnega vplivanja, je treba razgrajevati predstavo o centru politike pri znanstvenikih. Ti so do sedaj sledili svojim starim dobrim navadam in fiksirali svoj pogled na politični sistem kot na mesto dogajanja (lokus) politike.

¹⁰⁰ Posamezniki in skupine so te pravice nekoč uveljavljali tudi za ceno strahu pred stradanjem in šikaniranjem, ki so jih bili deležni s strani tako imenovane oblasti, ker so skozi različne forme problematizirali in načrtno spodkopavali vse prvotne politične načrte.

V teh mnogovrstnih novih okoliščinah lahko prepoznavamo različne vrste političnih akcij, katerih vsebine in izzvani konflikti niso več determinirani le z bojem za pravice, pač pa tudi z njihovo elaboracijo in uporabo za vso družbo. V tem pogledu temeljne pravice, ki vsebujejo univerzalno pravnoveljavno zahtevo (uveljavljale so se v zadnjih dveh stoletjih v zahodnih družbah), odpirajo splošen proces in zato ugotavljamo, da danes oblikujejo bistvo političnega razvoja. Boj za njihovo sprejetje se je bil v parlamentih, paradoksalno pa je, da danes po drugi strani omogočajo vzpostavljanje centrov subpolitike, ki se razvijajo in diferencirajo vzporedno s parlamenti. S tem pa se morda odpirajo nove strani v zgodovini demokracije. Najbolj ilustrativno je mogoče te procese slediti že na prej omenjenih vrstah in formah subpolitke: sodstvu in javnih medijih.

- *Sodstvo*

Profesionalna pozicija sodnika, kot je opredeljena v zakonu, omogoča delno avtonomno stopnjo odločanja, in sicer najprej skozi nove oblike nadzora in interpretacije, nato pa še skozi zunanje spremembe.

V zadnjem času javnost in sodstvo pretresa udejanjanje teh možnosti in jih doživljajo kot nekaj, kar je nasprotujoče. Pravice so bile prvotno v rokah dolgotletnih legalnih načel sodne neodvisnosti. V zadnjem času pa sodniki uporabljajo svoboščine aktivno in jih samozavestno provocirajo. Razloge za to je verjetno mogoče iskati v generacijskih spremembah in poznanstvenjenih procesih (scientization processes).

Da se je ta proces odprl v sodni praksi, nedvomno odločilno vpliva več pogojev, Beck pa navaja dva. Izrečene sodbe so do sedaj temeljile na objektivnih konstruktih, ki sedaj zaradi reflektivnega scientističnega proučevanja predmeta obravnave izgubljajo svojo moč in sodbe so zato vsaj delno odprte tudi za individualne odločitve sodnikov. Na to kažejo znanstvene analize, narejene v Nemčiji, ki so se ukvarjale z legalnimi interpretacijami in sodnim odločanjem. Analize razkrivajo različne koristne načine delovanja sodne administracije, ki so znotraj okvira zakonov in ki spoštujejo pravila interpretacije le tega; do sedaj so bile te možnosti o različnih načinih ravnanj in delovanja ob strani najbrž zaradi ustreznega kadrovskega rekrutiranja in zaradi prevladujočih fundamentalnih prepričanj. Scientizacija pa je razkrila različne koristne tehnike dokazovanja in tako subjektivirala sodniški poklic in v to vejo oblasti vnesla do sedaj neznano notranjo pluralizacijo. Sodišča so s tem postala pomemben del profesionalne politike (professional policy).

Morda je to najbolj nazorno videti pri velikih javnih temah in konfliktnih primerih, ki so postali tudi predmet obravnav na sodiščih, kot so na primer

vprašanje jedrske tehnologije in sploh vprašanja varstva okolja, pa tudi vprašanja, ki so vezana na družine in zakonske zveze, ter tudi na delovno zakonodajo. Eksperti in njihovi nasprotniki se soočajo v protislovni bitki mnenj in končno odločitev v teh bitkah mora navsezadnje izreči sodnik. Razsežnost profesionalne politike sodniške odločitve pa je delno razvidna iz izbire ekspertnih prič, ki že vsebuje nekako usmeritev sodniške končne odločitve, delno pa v tem, da po dolžnosti, predno izreče sodbo, temeljito pretehta in ponovno uredi vse argumente za in proti.

Proces izrekanja sodb je torej pluraliziran in politiziran tudi zato, ker znanost, ki sistematično goji in kultivira dvom o lastnih spoznanjih - prevelika produkcija hipotetičnih izoliranih detajlnih rezultatov - sodnemu sistemu ne more priskrbeti ustreznih enoznačnih dokazov. Neodvisni sodnik je tako postavljen v položaj lastnega presojanja, ki pa je zagotovo drugačen od prvotnega sprejemanja odločitev oziroma izrekanja sodb.

Posledica tega procesa se odraža tudi na zakonodaji, ki se vedno pogosteje znajde na zatožni klopi. Sodni proceduralni pregledi poteka kontroverznih administrativnih ravnanj sedaj postajajo del normalnega odločevalnega procesa. Tako je na primer odločanje o tem, ali, kje in kako se bodo gradile jedrske elektrarne, podvrženo tudi sodnemu proceduralnemu pregledu. K temu pa lahko dodamo, da je čedalje bolj vnaprej negotovo in težko predvidljivo, kako se bodo glede posameznih problemov iztekli proceduralni postopki na sodišču in predvsem kako dolgo bodo ti postopki trajali. Tem postopkom pa niso izpostavljeni vsi problematični primeri, zato nastajajo "siva področja nevarnosti", ki krepijo občutek o pomanjkanju državnega vpliva. Seveda se s tem odpira problem zakonodajne pobude nasploh. Ponovni pregledi političnih odločitev, ki so sprejete v konfliktnih primerih, se odvijajo skozi prizmo sodnih procedur na različnih ravneh: regionalnih, državnih, mednarodnih in nato ponovno vstopajo v politični sistem. Ta postopek krči odklone pri sporazumevanju in dogovarjanju.

- *Tisk*

Pravica do svobode tiska kljub vsem problemom v zvezi z njeno interpretacijo in z vsemi svojimi možnostmi omogoča številne priložnosti za diferenciacijo širokih in delno javnih sfer, in to od globalnega tv omrežja do šolskega časopisa. Prek tega se odpirajo upoštevanja vredne možnosti vplivanja na opredelitev, kaj je socialni problem, čeprav so te možnosti vpliva zelo partikularizirane ter omejene in obrzdane z materialnimi pogoji produkcije informacij in splošnimi legalnimi in socialnimi pogoji. Imajo pa pomembno vlogo za javno - in zato tudi politično - percepcijo problemov, kar je mogoče ilustrirati s političnim boomom, ko je šlo za vprašanja okolja, in tudi za vzpone in padce družbenih gibanj.

Vzpon moči javnih medijev je mogoče ponazoriti v povezavi in primerjavi z znanstvenimi analizami. Drage in ekstenzivne znanstvene analize pogosto niso zapažene niti v agencijah, ki so jih naročile, dokler tv ali množični tisk o njih ne poroča. Ljudje v politični administraciji berejo in poslušajo javne medije, ne berejo pa rezultatov znanstvenih analiz. Razloga za to ne gre iskati v nerazumljivosti ali neberljivosti znanstvenih poročil, ali morda v sposobnostih in usposobljenosti politične administracije, pač pa v tem, da je družba oblikovana tako, da so politično relevantne stvari objavljene v enem vodilnih nacionalnih javnih medijev. Zdi se lahko, da so to zadeve, ki so povsem neodvisne od vsebine in argumentov znanstvenih poročil. V teh prispevkih ni več mogoče odkriti sledi o znanstveni raziskavi, ker je ta s svojimi dognanji prikazana v luči zasebne potrošnje: vznemirja tisočglavo množico in zato zahteva osebno odgovornost in javna (nasprotna) stališča.

Moč, s katero se opredeljujejo problemi in prioritete, razvite pod temi pogoji (in jih ne smemo zamenjati z močjo urednikov, ker ti pogoji sovpadajo z uredniškim delom zaposlenih), počiva na duši "circulation figures in ratings" in na dejstvu, da lahko politična sfera ignorira natisnjeno javno mnenje le ob riziku, da izgubi bazo volilnih glasov.

Moč javnih medijev se krepi in stabilizira z navado gledanja TV in z novimi informacijskimi tehnologijami, na pomembnosti pa dobivajo tudi zaradi demistifikacije znanstvene racionalnosti. Iz obilice hipotetičnih ugotovitev množično medijska publiciteta izbere specifične primere tako, da na ta način dosežejo tisti potrebni pribitek družinskosti in življenjske verodostojnosti, ki se je ne da več doseči znotraj medija znanstvenih rezultatov. Ljudje preprosto ne verjamejo več neposredno znanstvenim izsledkom in tu se vrinejo mediji, ki znanstvene izsledke prilagodijo tako, da jim javnost verjame. Znanost tako posredno prek medijev pride ponovno do veljave.

To pa ima pomembne posledice tudi za politiko. Na primer poročilo o odkritju strupov v deponijah, če je to kar čez noč katapultirano na naslovne strani časopisov, spremeni politično agendo. Uveljavljeno javno mnenje, da gozdovi umirajo, nekako izsili nove prioritete. Ko je bilo na evropski ravni znanstveno dokazano, da ima formaldehid kancerogene učinke, je takratni kemijski politiki grozil kolaps. Na vse to je morala politika odgovoriti z ustreznimi argumenti, računi in finančnimi načrti.

Moč publicitete ne more anticipirati političnih odločitev in ostaja deloma vezana na ekonomijo, na legalne in politične predpostavke ter na koncentracijo kapitala v novem biznisu.

- *Zasebnost*

Polje subpolitike pa se navsezadnje oblikuje tudi na področju zasebnosti (privacy). Število rojstev je ključno za vsa področja politike (politics). Ravno tako kot vprašanje, kako se ljudje obnašajo kot starši; na primer v primeru, če želi mati nadaljevati svojo kariero ali pa se povsem posvetiti družini.

Po naravi imajo vsa vprašanja, na katera morajo v življenjskih situacijah odgovoriti tako moški kot ženske, politično razsežnost. Kazalci problemov - naraščajoče število ločitev, upadanje natalitete, povečanje števila zunajzakonskih življenjskih skupnosti - ne odražajo le družinskih in ekstradružinskih odnosov med moškim in žensko, pač pa kažejo tudi na hitro spreminjajoče se parametre, ki morajo biti upoštevani pri vseh političnih načrtih in usmeritvah. Odločitve, kot so na primer, ali imeti otroke, koliko in kdaj, niso izpostavljene zunanjim intervencijam, celo takrat ne, ko so to pomembne točke, na primer v upokojitveni in zaposlovalni politiki, pri zakonu o javnem dobru in pa v socialni politiki. Tako je preprosto zato, ker je odgovornost glede družine in zasebnosti ustavno urejena tako, da je na ramenih posameznika oziroma parov, ki živijo skupaj.

Zakonsko varstvo zasebnih področij obstaja že dlje časa, ni pa imelo vseskozi enako pomembne teže. Z detradicionalizacijo sveta življenja so področja zasebnosti začela živeti, skupaj s tem pa je nastala tudi negotovost v osnovah socialne politike. Dosežki žensk na področju enakopravnosti in izobrazbe in pa njihov vstop na trg delovne sile kaže po eni strani le na razširitev enakih možnosti, ki so bile že prej uveljavljene, na do sedaj izključeno skupino. Posledice te razširitve pa se po drugi strani multiplicirano kažejo na različnih področjih: v družini, zakonu, starševstvu, v spremienanju števila rojstev in brezposelnosti, v javni blaginji, v sistemu zaposlovanja itd.

Tako se s procesom individualizacije razširja obseg političnega strukturiranja in teren sprejemanja odločitev v zasebni sferi, ki je bila do sedaj pod ravnijo državnega vpliva. Zahteva ženskega gibanja "osebno je politično" (personal is political) tako naleti na "state of affairs", ki se v zgodovini čedalje bolj uveljavlja.

Omenjena področja kulturne in socialne subpolitike - sodstvo, zasebnost, državljske iniciativne skupine, nova socialna gibanja, medijska pozornost - vodijo k formam nove kulture, ki so nekatere institucionalno zaščitene, druge pa ne. Taka politična kategorizacija, že celo v svojih fluidnih formah ali ravno zaradi tega, postane pomemben faktor vplivanja na politiko in tehnokonomski razvoj v zadnjih desetletjih.

Učinkovitost in moč tovrstne politične kulture je v tem, da polni abstraktna zakonska pravila s socialnim življenjem. Natančneje, na postopnem spreminjanju, odpiranju in premagovanju selektivnih interpretacij, ki se uveljavljajo za univerzalno veljavne temeljne zakone.

V zahodnih razvitih družbah lahko odkrijemo inkorporirana institucionalno strukturna načela in iz njih izvedena demokratična, predstavniška in državnopravna formna določila. Vprašanje pa je, ali so ta določila zadostna predpostavka, ki bi omogočala, da se sploh generirajo kakršne koli zahteve, se sprašuje Offe (1993).

Klasično sredstvo, s katerim so družbe reševale problem “svobodnih jezdecov” (“free rider” problem), je bila pravna prisila. Habermas (1983) temu nasproti zastavi problematiko pravnega reguliranja nekoliko širše. Dopustne morajo biti norme, ki so moralno dobro utemeljene, toda spet ne vse; le tiste, pravi Habermas, ki uravnavajo prakso tako, da lahko od vseh drugih pričakujemo, da se bodo obnašali normativno konformno. Habermas tako vzpostavi notranjo vez med normo in pravno prisilo, izpelje “pravno povezanost” norm, ki se izkaže kot ključna predpostavka v asociativnih razmerjih.

Naslednje vprašanje je, ali način določanja postopkov (tako državnopravnih kot parlamentarno demokratičnih) povsem ustreza zahtevanim merilom, ki terjajo, da se pri oblikovanju teh postopkov enakomerno upoštevajo vsi v tistem trenutku prizadeti interesi in v tistem trenutku relevantni aspekti primera. Rečeno drugače, vprašanje je, ali so res v komunikacijski in odločevalni proces, ko se oblikujejo in ko se odloča o postopkih, vključeni glede na primer vsi pomembnejši akterji in nosilci relevantnih znanj.

Habermasov odgovor je optimističen in temelji na tem, da je treba upoštevati proceduralna pravila, toda tako, da se uporabljajo aktivno in samozavestno. S tem se postopoma oblikuje politična javnost, ki je zainteresirana za sodelovanje pri oblikovanju postopkov. Racionalna kakovost politične zakonodaje postane potemtakem odvisna tudi od ravni udeležencev, od njihove izšolanosti, od stopnje njihove informiranosti in nenazadnje od ostrine artikulacije vprašanj v širši javnosti. Rečeno bolj abstraktno, racionalna kakovost politične zakonodaje zavisi od volje in zavesti državljanov, katerih moč in kakovost izvira iz obstoječega stanja socializacijskih razmerij.

Povsem druga vrsta vprašanja pa je, ali so demokratično državnopravni postopki skupaj s kognitivno moralnimi dispozicijami javnosti dovolj. Odgovora na to vprašanje ni mogoče dati vnaprej, saj se sproti zarisuje skozi naravo “iger”, v katero so akterji vključeni s svojimi ravnanji in odločitvami.

2.3. Institucionalni pogoji kolektivnega ravnanja kot filter

V tem poglavju bom pozornost posvetil asociativnim razmerjem, ko so v funkciji filtra. Asociacijska razmerja glede na svojo propustnost odločajo o tem, ali so kognitivne in moralne zmožnosti individua, pridobljene v socializacijskem procesu in podedovane kot kulturna dediščina, zmožnosti, ki motivirajo

aktivnost in razvoj, sploh dopuščene in ali se zahtevajo ter v kakšnem obsegu. Tako lahko asociativna razmerja tudi onemogočajo, da bi bile te zmožnosti individuov izkoriščene in postale del navad. Onemogočanje pa se lahko dosega ali s prezahtevnostjo ali s premajhno zahtevnostjo do individuov¹⁰¹.

Če je tako, potem za razvoj moralnih zmogljivosti individua ne zadostujejo le ustrezni postopki odprtega, poštenega in argumentiranega oblikovanja volje in odločanja, ki so normirani v ustavi, niti ni dovolj zmožnost individuov, ki so si jo pridobili v socializacijskem procesu, da znajo moralno postkonvencionalno presojeti. Tudi kombinacija ustavnega jamstva in občanskega poguma in njuna sin-teza v ustavnem patriotizmu ne zadošča.

Za razvoj moralnih pristojnosti morajo poleg vsega tega obstajati tudi “ustrezni” socialno strukturni in institucionalni pogoji kolektivnega ravnanja v civilni družbi. Torej v civilni družbi mora obstajati ustrezen vzorec delitve dela in “asociativni design” (Offe, 1993).

V družbi, ki ne razpolaga z ustreznimi empiričnimi asociativnimi razmerji, ostanejo izpraznjene centralne politične kategorije (kot so na primer v historičnem materializmu razred in stranka kot struktura in tudi kot institucionalna nosilca kolektivnega ravnanja) brez ustreznega modernega nadomestila, kot se je zgodilo v socialističnih državah. V teh primerih so se socializacijska, ustavna in pravna razmerja razvijala tako kot so se že pred tem: brez ustreznih kolektivnih identitet, brez korporativnih nosilcev in institucionalnih katalizatorjev “moralnih pogledov” in zato tudi ni prišlo do izrabe potencialno razpoložljivih moralnih zmogljivosti. Vezi skupnosti, utemeljene na tem, da govorijo skupni jezik in s tem da živijo podoben moderniziran svet življenja, in artikulirane le prek medijev in prek nje oblikovanje javnosti so same zase le preveč šibke, da bi razprle potencial solidarnega ravnanja¹⁰².

2.3.1. Institucionalni pogoji komunikativnega ravnanja in solidarnost

Solidarnost je danes v mnogih problemskih kontekstih malo prisotna. To nam potrjujejo že osebna izkustva, ko gre za polno upoštevanje potrebe sodobnikov, torej v socialni razsežnosti, kaj šele, da bi priznavali potrebe bodočih generacij, torej v časovni razsežnosti, ki jim z našim ravnanjem krojimo življenjske

¹⁰¹ “Vsaka univerzalistična morala je dodeljena ustrezni življenjski formi. Ta morala potrebuje določeno skladnost s socializacijskimi in vzgojnimi praktikami, ki v odraščajoče vnašajo močan nadzor vesti, jih interiorizirajo in ki zahtevajo sorazmerno abstraktne ego identitete. Univerzalistična morala potrebuje tudi določeno skladnost s takšnimi političnimi in družbenimi institucijami, ki že utelešajo postkonvencionalne pravne in moralne predstave”. (Habermas, 1985:1049).

¹⁰² Offe postavlja še drugo pomembno trditev. “Socialno integrativna sila solidarnosti” se lahko preplete s silo drugih dveh krmilnih resursov, kot sta denar in administrativna moč, toda le pod pogojem, da ustrezni asociativni kontekst, ki je v njima utemeljen in ju kasneje lahko preseže, ponuja relativno priložnost za razvoj solidarnosti.

možnosti. Pravzaprav nas ne more presenetiti to, da če je že solidarno ravnanje na socialni ravni slabo motivirano, da bo kaj bolje s solidarnim ravnanjem do bodočih generacij. Toda kljub temu se je vredno vprašati, na kaj pa naj vendarle opremo intertemporalno "tovarištvo"?

Max Frisch je prvi opozoril na dejstvo, da je solidarnost, ki je usmerjena v prihodnost, na neki točki zamejena¹⁰³. Prepričan je, da lahko v skrajnem primeru svoje pravnuke še dojamemo kot osebe in se zato lahko še čutimo prizadeti ob njihovih sankcijah in moralnih grajah. Kasnejših generacij pa, če mislimo v kontekstu individumov in sorodstvenih vezi, ne dojamemo več kot osebe in smo do njih brezbrizni. Vsako sklicevanje na moralno zmogljivost intertemporalne solidarnosti je tu torej povsem odveč.

Če zamenjamo individualni in sorodstveni kontekst z institucionalnim kontekstom naroda, pa se položaj bistveno spremeni. Identiteta posameznika/sodobnika, ki pripada narodu, se projicira v vsako časovno točko v prihodnosti, kar pomeni, da se čuti odgovornega za svoje ravnanje pred svojimi potomci oziroma ni ravnodušen do prihodnosti svojega naroda. S tem pa se vzpostavi kontekst, ki dopušča moralnemu ravnanju, da pride do izraza. Podobno je mogoče intertemporalno solidarnost opreti tudi na kontekst, ki je širši od naroda in ki je zgrajen na razumevanju ljudi, kot da so del božanskega načrta. Tu naj opozorim še na en kontekst, ki je ožji od naroda in ki tudi omogoča intertemporalno solidarnost. Če posameznik misli v kontekstu pripadnosti nekemu poklicu, znanosti ali umetnosti, in lahko dejansko - ali pa le misli, da lahko - bistveno vpliva na sodbe in odločitve svojih sodobnikov, potem čuti moralno odgovornost, še posebej, če si želi postati eden pomembnih in omembe vrednih prednikov. Institucije, kot so verske skupnosti, narod ali poklicni stalež, torej omogočajo časovno razsežno solidarnost.

Možno pa je, da je institucionalni pomen, ki ga na neki časovni točki oblikuje univerzum "pripadnikov" instituciji in ki je povsem veljaven in legitimen, le preširok in na primer postanejo živalske in rastlinske vrste ali celo posamezni individualni primerki v kontekstu božjega stvarstva predmet moralnega sočustvovanja. V tem primeru se zdi, da je problem prejudiciran. Na drugi strani pa imamo primere, kjer je institucionalno oblikovan pomen preozek. Na primer restriktivna organiziranost branžnega sindikata vodi k temu, da problem brezposelnosti preprosto izloči iz delokroga svojega delovanja. Solidarnost do brezposelnih torej ostane stvar individualnega angažmaja, ki pa je veliko bolj neučinkovita in rizična.

¹⁰³ Povzeto po Claus Offe, "Spona in zavora: Moralni in institucionalni aspekti "inteligentnega samoomejevanja"", ČKZ, št. 152-153, 1993, str. 61.

Pri oblikovanju institucionalnega pomena ima osnovno vlogo pojem "prizadetega". Ta pojem pokriva univerzum tistih, katerih interesi in argumenti zaslužijo, da so vključeni v komunikacijski in odločevalni proces o nekem spornem vprašanju. Samo z analizo spornega vprašanja, torej po vsebinski plati, se pojma "prizadetega" ne da razjasniti. Šele analiza institucionalne razrezanosti določene politične arene, torej formni vidik, ki nam prikaže strukturno sestavo organov in njihovo medsebojno povezanost, nam daje podrobnejšo sliko "prizadetega", saj je individualni zahtevek šele prek institucije zamejen, posredovan in opredeljen kot zahtevek "prizadetega".

"Prizadeti" pa je v primerih, ko je govor o nacionalnem in državnem kontekstu, ki gradi svojo kontinuiteto na nenehno modificirajočem referenčnem okviru, v povsem drugem položaju, ko gre za zgodovinsko presojanje moralnih vprašanj, od tistega, ki ga ta primer ne zadeva neposredno in je do tega v zunanjem razmerju. "Prizadeti" v vsakem primeru s svojim ravnanjem pripomore k oblikovanju institucionalnega nacionalnega pomena¹⁰⁴.

Druge vrste skrajnost pa je dosežena, ko so partnerji, ki so v medsebojnih odnosih, oblastno že vnaprej močno disocirani in zaprti za spontano oblikovanje solidarnosti zaradi vnaprej vgrajenih pričakovanj in spodbud. V tem primeru pa gre za analitični mejni asociativni kontekst, ki jemlje pogum za kakršno koli vrsto moralnega ravnanja. Asociativni kontekst torej individuumu omogoča, da se pripozna kot "pripadnik" in kot tak "prizadet".

Asociativni kontekst pa opravlja še druge funkcije. Ena teh je restriktivna funkcija, ki jo lahko izvaja tako, da na široko zaobide merila neke univerzalistične moralne teorije. To se na primer zgodi takrat, ko asociativni kontekst "vsrkava" lokalne, partikularne tradicije in predstave o nramnosti, ki ne morejo vzdržati preiskusa svojega lastnega posploševanja. Toda po drugi strani je pomembno poudariti, da ne smejo biti tovrstne tradicije in predstave iz njega povsem izločene. Njihova katalizatorska vloga je še kako pomembna. Lahko napeljujejo na ravnanja, ki prvič, pa naj gre še za tako ozke kroge, terjajo premišljanje o vprašanjih pravičnosti in solidarnosti ali pa so v funkciji, da varujejo neposredno prizadete posameznike pred neznosnimi in neupravičenimi zahtevami in moralnimi preobremenitvami. Navadno pa se na lokalni ravni ob tem aktivirajo še druge institucije interesnega združevanja, predstavljanja in posredovanj, ki ravno tako aktivirajo lokalne zmogljivosti moralnih sodb.

V teh institucijah se postopoma izoblikujejo določene pričakovane stalnice in na tej podlagi se vzpostavi neka raven zaupanja. Če na primer do oblikovanja

¹⁰⁴ V teoriji iger je ta ekstremni primer označen z "dilemo ujetnika".

pričakovanih stalnic ne pride, postanejo moralne zmogljivosti neposredno prizadetih preobremenjene. Po drugi strani pa če do tega pride, seveda ne pomeni, da bo njihova zmogljivost ostala omejena na horizont konkretne lokalne nravnosti. Institucije in postopki namreč delujejo kot “skriti učni načrt”. Preferenčni red se oblikuje tako, da nihče nima niti nikakršne možnosti niti moči, da bi ga vnaprej manipulativno določil ali celo paternalistično vsilil ¹⁰⁵.

Za analitične potrebe Offe uvede tri razsežnosti: stvarno, socialno in časovno, s katerimi opiše nastajanje pričakovanih stalnic kot osnovo za graditev medsebojnega zaupanja. Posredovalne asociacije lahko v civilni družbi zagotovijo, da se veljavna pravila interno posplošijo v tem pogledu, da so obvezna za vse in da posamezniku zato ni treba skrbeti, ali bo njegovo ravnanje, ki je v skladu z veljavnimi pravili, ostalo brez odziva drugih ali celo, da ga bodo ti izrabili v svoj namen (socialna razsežnost). Asociacije pripomorejo tudi k stabilnejšim pričakovanjem (časovna razsežnost). Pričakovanja bodo bolj stabilna, če bosta sočasno izpolnjena dva pogoja. Prvi pogoj se nanaša na sposobnost asociacij, ki morajo biti v stanju, da vzbujajo zaupanje, da se ravna po sodobnih pravilih, ki imajo določene preference tudi za prihodnost. Drugi pogoj pa se nanaša na nadzor nad neugodnimi presenečenji. Bodoče sestvo tistih, ki bodo udeleženi v teh asociacijah, mora biti dovolj podobno sedanjemu sestvu, ker to zagotavlja, da je mogoče obdržati nadzor nad neprijetnimi presenečenji, do katerih lahko pride.

Institucionalni nosilci kolektivnega ravnanja, pravi Offe, opravljajo svojo funkcijo le, če udeležencem ponudijo sporazumne in kognitivno dovolj sprejemljive pomene realnosti in če udeležence spodbujajo k temu, da pošteno (torej ne prirejeno glede na svoje strateške usmeritve) izražajo svoja spoznanja in posredujejo informacije, s katerimi razpolagajo. S tem zadovoljijo merila stvarne razsežnosti. Tako je mogoče zagotoviti relativno zanesljivost in preprečiti možnost, da bi prišli za določene moralne orientacije posameznikov v položaj nevzdržnega rizika.

Asociativna mreža ali komunikacijske in odločevalne forme so po eni strani rezultat, po drugi pa oblikovalec in spodbujevalec določene politične kulture, od katere je odvisna kakovost komunikacijskega in odločevalnega procesa in tudi kakovost odločitev. Tako lahko pričakujemo, da bodo razširjene kreposti republikanske politične kulture ne le pripomogle k vsakokrat boljšemu argumentiranju, da se neka zadeva prizna in da se uveljavi, pač pa da bodo dale še “dovolj dobre” argumente. Za “dovolj dobre” pa je mogoče pripoznati le tiste vrste argumentov,

¹⁰⁵ Goodin o tem pravi: ... multiple preference orderings actually operative within the individual ... which he applies differently according to the context ... The social decision machinery changes preferences in the process on aggregating them ... An individual's response depends on the institutional environment in which the question is asked. (Laundering Preferences, v: J. Elster, A. Hylland (add.): Foundations of Social Choice Theory, Cambridge, 1986:87).

ki tako obsežno upoštevajo po eni strani stvarno, časovno in socialno soodvisnost (interdependence), po drugi pa posledice ravnanj, da ne vzpostavljajo kakršnih koli, pač pa ustrezne samopogoje človeške vrste. Torej gre za argumente tiste vrste, ki vodijo v ravnanja, na katere posledice se še vedno da ustrezno ukrepati, ne da bi nam preostala le možnost obžalovanja in kesanja. V tej zvezi pomeni, da nekdo odgovorno ravna le, če svoje ravnanje koncipira kot metodično prespraševanje in preskušanje v futurum exactum na podlagi ravnanj ekspertov, generaliziranih drugih kot tudi lastega sebe, torej reflektivno glede na tiste, ki vedo, na tisto, kar je skupno vedenje, in na tisto, kar on sam ve in misli. Tako se dokoplje do mesta, to je do pozicije zavesti, iz katerega lahko stvarno, časovno in socialno ovrednoti merila ravnanj prej omenjenih nosilcev vedenja.

Offe je s temi opozorili pokazal na "skrite" potenciale asociacij, ki pri udeležencih po eni strani terjajo, po drugi pa pospešujejo njihove moralne orientacije. Ta opis pa mu služi tudi za normo, s pomočjo katere osvetli, v kolikšni meri posamezni institucionalni aranžmaji, ki agregirajo interese in preference, dejansko izpolnjujejo prej omenjene razsežnosti.

Socialni sistemi so danes čedalje bolj odvisni po eni strani od avtonomnega moralnega samodiscipliniranja svojih pripadnikov kot tudi od njihovega civiliziranega samokrmiljenja po drugi strani. Odvisnost socialnih sistemov od teh dveh elementov je tem večja, čim manj je mogoče pomanjkljivosti samokrmiljenja socialnega sistema kompenzirati z medijem pravne prisile in denarne spodbude. To pa še posebej velja za nekatera področja sodobne kompleksne družbe in njenih delnih sistemov, ki kažejo eminentno funkcionalno potrebo po tem, da so množice odgovorno etično naravnane. Na teh področjih je zgolj prisotnost etike odgovornosti pri vodilni eliti in ekspertih nezadostna. To velja na primer za trivialne situacije ravnanj, ki so sestavni del vzgojnih, zdravstvenih, potrošniških ali prometnih razmerij, ali pa na bolj splošni ravni, ko gre za urejanje razmerij med spoloma, rasami, generacijami, med domačini in tujci, med profesionalci in njihovimi klienti oziroma povsod tam, kjer se problemov kolektivne blaginje in sistemskega krmiljenja ne da reševati s pomočjo cen ali pravno prisilo ali celo z vedenjem in poklicno prakso ekspertov.

Na teh področjih je mogoče probleme reševati, če se jih sploh da, le z razširjanjem civilizirane solidarnosti, ki mora potekati uvidevno, preudarno, solidarno in abstraktno. Gre za vprašanje morale, ki konstitutivno ranljivost teh področij kompenzira s tem, da zagotavlja varovanje fizične integritete, in z vzpostavitvijo spoštovanja dostojanstvo individua.

2.3.2. Institucionalni pogoji komunikativnega ravnanja in etična orientacija

Odgovornoetične dispozicije, ki spodbujajo tovrstne aktivnosti solidarnosti, imajo povsem kvaliteto moralnih norm. Med njimi in zapovedmi, ki so na ravni vsakdanje npravnosti, obstaja razlika v tem, da zapovedi ne morejo ničesar storiti na omenjenih področjih ravnanj, saj se tu ne da shajati s stereotipnimi vzorci reševanja konfliktov, s stereotipnimi partikularističnimi tradicijami in "dobrimi pravicami". Po drugi strani pa se odgovornoetične dispozicije razlikujejo tudi od pametnih pravil. Ta so usmerjena na reguliranje ravnanj posameznika v tem smislu, da če se jih posameznik morebiti drži, lahko izboljša svoje prednosti ali zmanjša svoje slabosti. Toda končni rezultat je tako neznaten, tako negotov in v učinkih tako dolgoročen, da preprosto na podlagi prednostnih kalkulacij ta pravila ne motivirajo ustreznih ravnanj v dovolj širokem obsegu.

Po drugi strani pa ne glede na to, da so odgovornoetične orientacije še kako ves čas pomembne za delovanje kompleksnih socialnih sistemov, hkrati pa niso motivirane s to konstitutivno funkcionalnostjo, saj izvirajo iz moralnega samoobvezovanja, ki se ga ne da izsiliti in ki ni izsiljiv. To seveda pomeni, da sta v odgovornoetičnih dispozicijah motiv in funkcija ločena in da je njuna motivacija zunaj polja ciljne racionalnosti. Odgovornoetične orientacije so torej v popolni domeni presojanja in odločitve posameznika.

- *Etična orientacija ter socialne in institucionalne strukture*

Odgovornoetične orientacije seveda niso neodvisne od socialnih in institucionalnih struktur. Nastajale so lahko in se razvijale v restriktivnih socialnih kontekstih in so zato obremenjene s riziki, ki so kot izkušnja izhajali iz restriktivnih kontekstov, ali pa vsebujejo neupravičene zahteve. Najbolj produktivna je pri analizi tega razmerja družbena teorija iger s tezo, ki poudarja, da bolj ko je bil asociativni kontekst neustrezen, tem bolj je ravnanje odklonilno do kooperativne strategije. Če to tezo nekoliko obrnemo, pomeni, da so ravnanja v ugodnih asociativnih kontekstih dozretnejša za kooperativne strategije.

Ugotovili smo že, da je treba odvisnost socialnih sistemov od moralnega samoobvezovanja zastaviti povsem empirično kontingentno. Na isti način je treba zastaviti tudi samo zmožnost moralne samoobveze, torej kot empirično naključen problem. Kontingenten pa je ta problem v naslednjih relacijah:

- ko primerjamo enostransko privilegirana gledanja kognitivno-moralnih zmožnosti socializiranih individuov med seboj

→ pa tudi v kontekstu asociativnih razmerij, ki so določena s strukturo delitve dela, z ustrojem institucij kolektivnega ravnanja, z agregacijo in posredovanjem interesov ter s predpisanimi postopki reševanja konfliktov.

- *Moralno tehtanje in vrednotenje institucionalnih aranžmajev*

Moralna zmogljivost individuuma ni odvisna le od struktur njegovih ego identitet, ki jih je interioriziral v socializacijskem procesu, kot tudi ne samo od okvirnih usmeritev, ki so pravno institucionalizirane in izpeljane iz ustave. Koliko moralnih zmogljivosti bo razvil posameznik in jih tudi praktično uporabljal, je odvisno od narave "iger", ki se odvijajo v formah kolektivnega ravnanja. Njegovi motivi, da bi praktično pomagal drugim, se lahko učinkovito aktivirajo le tedaj, ko je sam v neposrednem soočenju z že obstoječo konkretno potrebo drugih ljudi po pomoči, ali pa takrat, ko je med njim, ki želi pomagati, in tistimi, ki potrebujejo pomoč, že vzpostavljeno pravno, birokratsko, profesionalno proceduralno posredovanje, ali morda posredovanje dobrodelnih organizacij. V tem primeru procedure delujejo kot nekaj, kar lahko znatno obremenjuje motive potencialnih pomagalcev. Ti se soočajo vsaj s štirimi pomisleki. Najprej se soočijo z mislijo, da je njihova pomoč brez učinka (ker je posamična), da je neučinkovita (ker je neprofesionalna), da je odvečna (ker so vse storili tisti, ki "so za to plačani") ali celo, da bo izrabljena (na primer ker je narobe naslovljena).

Ti pomisleki pa imajo manjšo težo in so zato motivi pravičnosti in solidarnosti pri posamezniku močnejše izzvani, če je politična javnost institucionalno ustrezno organizirana ali če obstajajo ustrezna javna združenja (če so izpolnjeni ustrezni institucionalni pogoji).

Če vzamemo pod drobnogled osnovne forme institucionalne organiziranosti politične javnosti v zahodnih demokracijah, pridemo do naslednjih ugotovitev:

- *Volitve*

V strankarski demokraciji so najbolj množičen politični akt volitve, ki na idealen način nevtralizira motiv pravičnosti in solidarnosti in ga celo obravnava kot irelevantnega. Volilni akt, ki temelji na tajnem in simultanjem izboru, namreč konstituira "igro", v kateri sem "jaz" zaščiten pred grožnjami in morebitnimi sankcijami "drugih" in celo nimam niti priložnosti niti povoda, da bi zavzel kakršno koli odgovorno stališče do tega. Ravnanje vseh drugih pa mi postane znano v obliki agregiranega rezultata šele takrat, ko je moj volilni akt že končan. Takrat pa nima več niti možnosti niti priložnosti, da bi reagiral na ravnanje drugih v kooperativnem smislu "assurance game" (prepričevalne igre).

Socialna (volivec je ločen od izvoljenih oseb), časovna (ločeni v času trajanja mandata od bodočih aktivnosti izvoljenih) in stvarna (volivci so ločeni od spornih vprašanj, ki so jih sicer sami opredelili) “realna abstrakcija”, ki je imanentna volilnemu aktu, pa še dodatno pripomore k uveljavljanju te “igre”. In še med potekom volilnega akta so volivci individualno preobremenjeni, kolektivno pa destimulirani, da bi pri volilnih odločitvah upoštevali svoje moralne orientacije. In krog je sklenjen.

- *Pravo*

Moralne zmogljivosti se lahko do neke mere uveljavijo skozi modus pravno posredovanega samoomejevanja družbe. To velja posebej tedaj, ko gre za odgovorno upoštevanje ranljivosti človeškega življenja in njegove naravne osnove. V teh primerih se poslužujemo pravnih organizacijskih sredstev regulativne politike, na primer da bi zaščitili delovno silo, okolje in zdravje ljudi. Odprto pa je seveda vprašanje, ali niso morda moralne zmogljivosti v podobi pravnozavezujočega samoomejevanja družbe podrejene kakšnim drugim ravno tako praktika-bilnim aranžmajem.

Preuss (1988) je v študiji o racionalnih mejah pravnega zagotavljanja varnosti pokazal, da binarna shema prava dopušča vse, kar ni eksplicitno prepovedano. Zato imajo v pravu, ki se nanaša na okolje, tehnično določene mejne vrednosti pravzaprav funkcijo uveljavljanja pravice do onesnaževanja. Tovrstno regulativno pravo, dokler se naslovniki gibljejo pod tehnično utemeljenimi normativi (ti niso moralno utemeljevani), ki so zapisani v zakonu, sploh “onesnaževalcev” ne sili, da bi reflektirali odgovornost lastnih ravnanj. Moralno nevtraliziranost pa je mogoče zaslediti tudi pri kalkulacijah takrat, ko se ne spoštujejo zgornje meje zakonsko dovoljenih normativov. Tovrstne kalkulacije pa se pojavljajo do tedaj, dokler kazenska določila niso prepovedne narave¹⁰⁶.

Binarna pravna konstrukcija omogoča, da se v družbenem diskurzu loči raven reguliranja od družbenih kontekstov, verjetnostnih domnev, vrednot in interesov ter od njihovih refleksij. Sočasno ta konstrukcija dopušča, da se razmišljanje o riziku, za katerega se je družba odločila na racionalni način, čedalje bolj pušča ob strani, kot se pušča ob strani razmišljanje o alternativnih formah uravnavanja.

¹⁰⁶ Preuss, U.K., “Sicherheit durch Recht - Rationalitätsgrenzen eines Konzepts”, v: *Kritische Vierteljahrsschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, št.3, 1988).

- *Sindikati*

Najbolj transparentno je mogoče raziskovati odvisnost motivov pravičnosti in solidarnosti, ki se podaljšujejo naprej na socialne, časovne in stvarne razsežnosti, na primeru sindikalnega zastopanja delavskih interesov. Ti motivi so še posebej odvisni od konkretnih form, v katerih je institucionaliziran razredni konflikt. Da bi to postalo bolj razumljivo, si moramo ogledati zahodnoevropski sindikalni sistem in v njem dva najbolj skrajna tipa organiziranosti, britanskega in švedskega.

Britanski sindikalni sistem povezuje v ohlapen federativni sistem poklicne in sektorske sindikate. Ti sindikati so glede na tematska področja, torej v stvarnem pogledu, znotraj katerega nastopajo kot reprezentanti, v glavnem omejeni na distributivne interese svojih članov, na zagotavljanje realne mezde in zaposlitve. Niso pa sposobni zagovarjati dolgoročne tarifnopolitične strategije, ker med njimi vlada rahla konkurenca za članstvo. V primeru konflikta na primer vedno stopi v ospredje želja po ohranitvi obstoječega števila članov, dolgoročna strategija pa ostaja v ozadju.

Rezultat teh institucionalnih parametrov se kaže v nezmožnosti britanskega sindikalnega gibanja, da bi se držal socialnega dogovora, da bi postal zastopnik običaj politično-moralnih zahtev in da bi postal nekaj drugega, ki bi bil sposoben sindikalno moč drugače uporabiti, kot se uporablja sedaj; pod pritiskom konservativne vladne politike se sprevrne v kontraproduktivno lokalistično militantnost.

Temu nasproti pa stoji švedski sistem industrijskih odnosov, ki ima vgrajena merila solidarnosti, pravičnosti in odgovornosti. K temu so bistveno pripomogli sindikati s svojim programom egalitarne in aktivne politike na področju trga dela, poklicnega izobraževanja, socialne in davčne politike (uveljavila se je s pomočjo vladajoče socialne demokracije), pa z mezdnopolitiko, ki je eksplicitno solidarna, in z uvrščanjem na svoje dnevne rede tudi produkcijsko-politične in ne zgolj distributivno politične problematike. Tako so prihajala moralna vprašanja nadaljnega razvoja družbenih razmerij v krog sindikalnega in javnega obravnavanja, kjer so se upoštevala tudi merila solidarnosti, pravičnosti in odgovornosti.

Na teh dveh primerih seveda ne smemo narediti globalnih zaključkov. Opozoriti je treba še na neko vmesno razsežnost. V vmesnem prostoru med individualnim občanom in globalnim ustavno določenim družbenim redom se umesti še "moč" institucionalnih struktur, ki pa je bolj opazna v svoji negativni kot pozitivni podobi. Namreč, "neugodni" institucionalni konteksti zanesljivo ovirajo pojavljanje moralnih diskurzov, po drugi strani pa "ugodni" institucionalni pogoji še ne zagotavljajo njihovega pojavljanja, delujejo pa kot "šibka prisila".

To seveda pomeni, da se socialno znanstvena analiza ne more zanesti na to, da bi bilo mogoče z institucionalnimi popravki hkrati oblikovati nove zametke v ravnanski orientaciji akterjev.

2.4. Samoomejevanje na znanstvenem in raziskovalnem področju

Danes ni več mogoče zanikati potencialnih groženj, ki jih v sebi nosi obstoj rizičnih in drugih tehnologij. Ali torej tehnologije in še posebej rizične tehnologije spreminjajo naravo samoomejevanja na znanstveno-raziskovalnem področju in s tem tudi izhodišča tradicionalne etike? V času fizičnega bivanja na Zemlji so za človeka pomembna štiri razmerja: razmerje do samega sebe, do soljudi, do narave in do boga (Kim). Ta razmerja so tematizirana v različnih percepcijah (etikah), ki so se sicer zgodovinsko spreminjale, vedno pa se je z njimi poskušalo vplivati in uravnnavati človekovo ravnanje predvsem do soljudi.

Medtem ko so bile sistematičnim moralnim samoomejitvam in zato tudi nadzorovanju izpostavljene le nekatere prakse v človekovem življenju, pa se v zadnjem času krepi težnja po tem, da bi se sedaj reguliralo ravnanje posameznikov tudi na tistih področjih, ki do sedaj niso bila "moralno" obremenjena. Mednje sodijo tudi znanstveno-raziskovalna področja. V Sloveniji smo že dalj časa priča sprejemanju etičnih kodeksov za posamezne znanstvene discipline in vede, s katerimi se želi na posameznem disciplinarnem in raziskovalnem področju usmerjati - z odobravanjem in samoomejevanjem - ravnanja strokovnjakov: raziskovalcev, tehnologov, znanstvenikov. Rastoči pomen moralnih omejitev na znanstveno-raziskovalnem področju se kaže navsezadnje tudi v ustanovitvi komisije, ki se ukvarja z etičnimi vprašanji genske tehnologije pri Ministrstvu za znanost in tehnologijo.

Širjenje in uporaba splošnih etičnih konceptov na posamezna področja znanstvenega in tehnološkega raziskovanja temelji na dejstvu, da se v znanstveni skupnosti krepi zavest o nujnosti reguliranja ravnanj tako v raziskovalnem procesu kot v njihovem komuniciranju med seboj in z drugimi javnostmi. Profesionalne etike tako zavezujejo strokovnjake k reflektivnemu "samoomejevanju" znotraj moralne skupnosti, ki pa je večinoma tradicionalno omejena le na razumne in svobodne ljudi.

Prepričanje, da je dovolj narejenega, če se napišejo in uporabljajo profesionalne etike, pa je v času, ko ni več mogoče zanikati eksistencialne rizičnosti nekaterih tehnologij in sploh moči znanja, s katerim človeštvo razpolaga, kot ugotavlja etik Jonas (1984), na mehkih tleh.

Tradicionalna etika ne zadostuje več¹⁰⁷. Njene predpostavke, da je narava bolj ali manj konstantna in da je nespremenljiva tudi narava človeka samega, kot tudi njeno izhajanje iz človekovih ravnanj, ki so izključevala razmerja z drugimi ljudmi, sodobniki, ki segajo prek prijateljskih, sorodstvenih in sosedskih vlog, ne zdržijo več. Obseg človekovega ravnanja se je neznansko razširil. Moderna tehnologija je omo-

¹⁰⁷ Glej tudi v Andrej Kim, *Ekološka (okoljska) etika*, Maribor, 1992.

gočila ravnanja v takšnih razsežnostih in vpeljala je takšne novosti ter ima tako nedoločene posledice, da se jih ne da več stlačiti v tradicionalen, še vedno prevladujoč etični okvir. Narava ravnanj in etika sta, kot ugotavlja Jonas (1984), zaradi nove tehnologije doživela močne notranje pretrese, ki terjajo konceptualne spremembe.

Močno je še prepričanje, da je zdravilo proti rizikom in neželenim učinkom tehnologije razvoj in uporaba nove tehnologije. Takšno prepričanje je na primer predsednika Ronalda Reagana pred več kot desetimi leti vodilo v sklep, da se je mogoče s super tehnologijo, v katero bi vložili trilijon dolarjev, izogniti grožnji jedrske vojne. Tehnologija je tu razumljena kot sredstvo, s katerim je mogoče nadzorovati našo usodo in da nam je vedno na voljo, ko ga potrebujemo. Morda so nas ravno takšni koncepti, kot je "Vojna zvezd", streznili. Morda pa so nas takšni koncepti, pred katerimi se želimo zavarovati in jih odklanjamo, pripeljali do spoznanja, da ni toliko problematična tehnologija, pač pa način mišljenja, ki poraja takšne koncepte. Tisti, ki so prevzeti od sanj o neomejenih sredstvih, s katerimi bojda razpolaga človeštvo, so si pozabili postaviti skromno vprašanje o ciljih.

S profesionalnimi etikami, kot sem že zapisal, se strokovnjaki na posameznem znanstveno-raziskovalnem in strokovnem področju samoomejijo v svojih ravnanjih. Samoomejevanje v ravnanjih je neposredno povezano s tistim, kar hočemo zaščititi (moralni objekti) in pred čemer se hočemo zaščititi (predvidene posledice). Kaj je torej tisto, kar je vredno in deležno znanstveno-strokovne in raziskovalne moralne presoje? Kaj je za znanstveno skupnost vrednota, ki jo je treba jemati kot tako in zato vpeljati instrument samoomejevanja?

Ena od pomanjkljivosti tradicionalnega samoomejevanja človekovega ravnanja se skriva v njeni antropocentrični usmeritvi. Prevladujoče etične usmeritve so poskušale omejevati človekovo ravnanje povsod tam in takrat, ko so bili in če bi bili prizadeti drugi ljudje. V človeško moralno skupnost pa niso bili vključeni vsi živeči ljudje. Zgodovinsko gledano so bili zunaj nje sužnji, pa ženske in tujci. Njim se ni priznaval niti status moralnih objektov, to je tistih, ki bi bili sami po sebi vredni moralnega presojanja; lahko so postali predmet moralnega presojanja le, če je bil prek njih prizadet tisti, ki je imel status moralnega subjekta, to je če so nekomu pripadali.

Čeprav se je moralna skupnost sčasoma širila in čeprav so status moralnega subjekta postopoma dobile tudi ženske in se je razširil na vse ljudi razen na otroke in slaboumne, ki pa imajo le status moralnega objekta, se antropocentrična etika ne loteva vprašanj transgeneracijskih razmerij. Zanje so pomembni "sodobniki".

Ta časovna omejenost, še posebej če se preseli v profesionalne etike na področju znanosti, tehnologije in raziskovanja, ima pomembne posledice. Ravnanje znanstvenikov, raziskovalcev, strokovnjakov in njihova spoznanja

načeloma ne segajo le v razmerja in razmere sodobnikov, pač pa spreminjajo tudi same substance bivanja na Zemlji. Kje potemtakem postaviti moralne meje raziskovanju in eksperimentiranju in izdelavi rizičnih tehnologij?

Odpira pa se tudi vprašanje, na kateri točki zaščititi predmete raziskovanja oziroma katere predmete raziskovanja vključiti v moralno skupnost kot moralne objekte? Oziroma kateri potencialni predmeti raziskovanja bodo izpuščeni iz moralne presoje in kateri vključeni. Medtem ko je bilo mogoče v zgodovini znanosti tolerirati poskuse na živalih, se sedaj krepi zavest o tem, da se določene vrste zaščiti pred poskusi, postajajo moralni objekti, del moralne skupnosti. Status moralnega objekta predvsem v ekološki etiki pa pridobivajo poleg živali tudi rastline, vode, reke, zemlja, zrak itd. To pa ima pomembne posledice tudi na samoomejevanje znanstvenikov, raziskovalcev in eksperimentatorjev v raziskovalnem procesu. Predmet njihovega raziskovanja in eksperimentiranja je sedaj postal še predmet moralnega presojanja ne le strokovne, pač pa tudi širše javnosti. Pravzaprav se s problemom etičnosti najprej srečujejo tiste znanosti in raziskovalna področja, ki imajo za svoj predmet proučevanja in eksperimentiranja človeka, živali in rastline, žive bitnosti, čedalje bolj pa so na udaru tudi tista področja, ki neposredno posegajo na povečevanje rizikov obstoja naravnih bitnosti na Zemlji. Profesionalne etike se spričo tega v glavnem ukvarjajo z vprašanjem samoomejevanja do predmeta raziskovanja in vprašanjem razmerij in komunikacije strokovne in druge javnosti.

Tehnologija, ki postavlja v negotovost bivanje na Zemlji oziroma življenje vseh živih bitij in sploh obstoj naravnih bitnosti, sili, da si postavljamo vprašanje, ali izumreti ali ne izumreti. S tem se povsem spremeni etični teren premišljanja in samoomejevanja ravnanj.

Dejstvo je, da vse človekove akcije in intervencije vključujejo element stave ali hazardne igre. Pred vsako takšno igro si mora vsak posameznik odgovoriti na vprašanje, koliko se čuti poklicanega, da v svoji igri stavi tudi tisto, kar pravzaprav pripada drugim. V vsakem primeru bo zaradi zapletenega prepletanja človeških ravnanj v svojo stavo vpotegnil še druge. Toda obstaja velikanska razlika med akcijami in ravnanji posameznika, ki v svojo stavo vplete tudi interese drugih ljudi, in kolektivno akcijo, ki v stavo vključuje eksistenco ali celo obstoj človeka v prihodnosti. Stave, ki vključujejo možnost "neeksistence ali dehumanizacijo" bodočih rodov, pač ni mogoče utemeljevati z vidika najvišjega dobrega, pač pa le z vidika izogibanja najvišjemu zlu. Asimetrija med želenim dobrim in uničenjem, ki se mu želimo izogniti in pred katerim bežimo, dovolj zgovorno kaže na to, da nas lahko le grožnja pred strašno prihodnostjo - ne obljuba o čudoviti prihodnosti - odvrča od stave na vse ali nič.

Dejstvo je, da danes riziko v glavnem še ni vračunan v tehnične projekte. Naše sedanje znanstvene in tehnične (kot tudi druge) zmogljivosti se z vprašanjem obstoja človeka, kaj šele naravnih bitnosti kot takih, ne ukvarjajo - do tega imajo le instrumentalen odnos. Nelogično kot tudi nespametno je še naprej popuščati in vidika rizika ne vključevati v znanstveno-tehnološke projekte. Navsezadnje nas je ravno to pripeljalo v sedanji položaj. V tem kontekstu postaja svarjenje bistvo moralnih akcij.

Ne le da obstaja absolutna razlika med posameznikovo odločitvijo o samomoru in kolektivnim samomorom, obstaja tudi absolutna razlika med kolektivnim samomorom ljudi ali naroda in kolektivnim samomorom človeštva. Slednja je pravzaprav odločitev med "being and nothingness", med obstojem človeške narave (z njeno prirojeno zadostnostjo) in njenim popolnim izginotjem. Za nas mora veljati imperativ, da ohranimo človeka za vsako ceno, če je temu alternativa človeški neobstoj, ukazano nam je, da se odločimo za obstoj proti neobstoju. Še več. Če izzivamo celo možnost izginotja vsega, kar nam je poznano kot človeško, pa moramo drugo "naravno dano" absolutno prioritarno ohraniti. V tem pogledu je treba vztrajati pri načelu, da v hazardni akciji ne sme biti nikoli zastavljen obstoj človeštva kot celote in sploh vsega "naravno danega".

Z imperativom eksistence se odpira povsem nova ontološka razsežnost v etiki. Po tem imperativu, strogo rečeno, nismo odgovorni svojim zanamcem (bodočim človeškim individuumom), pač pa ideji Človeka. "Zakaj se moramo brezpogojno zapisati bodoči eksistenci človeštva?" in naprej "zakaj mora Človek sploh obstajati?". To vprašanje je po svoji formi vprašanje "zakaj mora biti nekaj in ne nič?", torej ontološko vprašanje, ki nas obvezuje, da se vrnemo k metafizičnemu preizpraševanju. Odgovor na vprašanje, "ali naj bo in zakaj je, če je, ideja o obstoju človeka vrednota", nam omogoči, da si odgovorimo tudi na vprašanje, zakaj bi morali po dolžnosti zagotoviti nadaljnjo eksistenco Človeka. In če ne zožimo svojega razmišljanja o eksistenci le na Človeka, pač pa ga razširimo na vse oblike življenja, se etični problem še bolj zaostri.

Od tega trenutka je vprašanje širjenja in uporabe obstoječih tradicionalnih (antropocentričnih) etičnih načel in konceptov in širjenje moralne skupnosti z novimi moralnimi objekti, kot so rastline, živali, pa tudi naravne danosti sploh postavljeno v povsem drugo luč.

To spoznanje zahteva tudi obrat v znanosti in raziskovanju. Predmet proučevanja se začne subjektivizirati. Skozi vprašanje smrti oziroma konca bivanja človeka in tudi drugih živih bitnosti se začenja razmislek o razmerju med subjektom raziskovanja in njegovim predmetom. V ospredju ni več vprašanje samoomejevanja ravnanj človeka-raziskovalca do moralnih objektov, kamor so

lahko uvrščene vse naravne bitnosti - pozornost je v tem primeru usmerjena na razmerje in odnos subjekta do objekta in zato etična drža izhaja iz stališča subjekta -, pač pa se postavlja vprašanje razmerja med človekom - raziskovalcem in naravnimi bitnostmi - pozornost je v tem primeru na razmerju med subjektom in objektom in zato etična drža izhaja iz stališča zavesti. Etična drža, zgrajena na poziciji zavesti, ni nekaj novega, pač pa je prisotna pri starih ljudstvih, na primer pri indijancih, ki gledajo nase kot na človeka, ki živi v naravi, je integralni del naravne celote in si ne umišlja, da je zunaj nje in zato nad njo in proti njej.

Zahodna civilizacija si to etično držo vrača s konceptom "sonaravnega", trajnostnega razvoja, razvoja, ki je konceptualno povsem drugačen od tistega, po katerem se je do sedaj razvijala zahodna družba in v katerega sta bila znanost in tehnologija vključena kot glavna pogonska sila. Etična drža znanstvenikov, raziskovalcev in sploh strokovnjakov se bo torej morala začeti meriti z drugačnim merilom, po njihovem odnosu do predmeta proučevanja, do napredka, do dejanske opredelitve do družbenega razvoja, do naravnih bitnosti in narave sploh¹⁰⁸.

2.5. Oblikovanje institucionalnih pogojev komunikativnega ravnanja

Offe (1993) se vnaprej odpoveduje možnosti, da bi bilo mogoče vnaprej priporočati institucionalni "design", ki bi bil praktično uporaben. Temu se odpoveduje tudi, če bi bila izpolnjena naslednja pogoja: da bi obstajalo pozitivno determinacijsko razmerje med institucionalnimi strukturami in asociativnimi razmerji (forma) ter da obstaja ustrezna raven v institucionalnih strukturah sprejetih odločitev, ki bi jih lahko presojali po merilih univerzalističnih načel (vsebina). Prepričan je, da se v prakso ne da vpeljati ustrezne idealne sektorske ureditve, ki bi bila osnovana na znanih merilih, na določenih interesih, akterjih in konfliktih in v prid temu navaja dva argumenta:

1. Takšna predlagana ureditev bi bila do institucionalne realnosti v podobnem razmerju, kot je na primer neki idealen načrt pogozdovanja do pravega gozda. Opravka imamo že z določeno sektorsko ureditvijo, ki jo je treba upoštevati. Spričo tega so "boljši" aranžmaji le delno izvedljivi. Institucij se torej ne da spreminjati na principu "institucionalnega engeneeringa", pač pa le na principu "institucionalnega gardeninga". Za to je več razlogov. Spreminjanje nacionalnih in sektorskih institucionalnih ureditev, ki pletejo

¹⁰⁸ Glej tudi v Andrej Kim, "Holizem, fragmentarnost in interdisciplinarnost v povezovanju ekologije in družbenih znanosti", TIP, št.11-12, 1994, str.939-955.

kompleksno in med seboj močno prepredeno mrežo, teče po neutečenih poteh in lahko terja zastrašujoče visoke stroške. Ta “konservativizem zaradi kompleksnosti” je eden od razlogov za to, da se uveljavljenih asociativnih vzorcev in že uigranih načinov ravnanj ne lotevamo radikalno.

2. Drug pomemben faktor je obstoječa socialna moč. Socialne skupine oziroma interesne kategorije pogosto izgubijo na fleksibilnosti, kot je bilo to pokazano na primeru britanskih sindikatov, takoj ko dopustijo, da se namesto zahtev po univerzalističnem legitimiranju in namesto meril odgovornega samoomejevanja uveljavljajo njihovi lastni cilji in strategije, zato da se v določenem trenutku uveljavijo tako proti svojim nasprotnikom, lastnim članom kot poslovnim partnerjem.

Če pogledamo tovrstno sindikalno prakso iz drugega zornega kota, pa pride-mo do presenetljivih ugotovitev. Namreč, da bi se sindikati sedaj začeli zavzemati za reševanje vprašanj, ki se nanašajo na produkcijsko-politično področje (to je na vlogo načrtovanja, na tehnično načrtovanje, na produktivnost dela, na zunanje učinke produkcije), in se ukvarjati s problemi, ki izhajajo iz potrošno političnega področja (vprašanje uporabnih vrednosti in neškodljivih izdelkov) tako bojevito, kot se že ukvarjajo z vprašanji, ki izhajajo iz distribucijsko-političnega področja, potem bi jih tehtanje teh vprašanj skozi prizmo pravičnosti in solidarnosti kot kolektivne akterje močno oslabilo. Sočasno pa bi se po drugi strani morali odpovedati strateški racionalnosti in preračunljivosti glede na lastno bazo in na svoje interesne nasprotnike. V zameno za to bi pridobili na refleksiji. To pa si lahko privoščijo le močni sindikati, ki imajo za seboj socialdemokratsko vlado (kot je (bilo) to na Švedskem) ali regionalne komunistične vlade v Italiji. Ti sindikati si lahko privoščijo, da svojo politiko tehtajo tudi skozi norme pravičnosti in solidarnosti. Tam pa, kjer stojijo nasproti sindikatom močna združenja delodajalcev, ki lahko zaradi svoje strukturne moči proti zahtevam nepristranskega moralnega tehtanja postavijo na tehtnico ekonomsko racionalnost, mednarodno konkurenco in sklicevanje na zakonsko utemeljene pravice privatne lastnine, ter investicijsko avtonomnost, pa se zaradi teh oblastnih implikacij sindikati ne morejo privoščiti tehtanja svoje politike skozi diskurze, ki temeljijo na normativno moralnem prespraševanju¹⁰⁹.

Offejeva analiza sindikatov pokaže, da imajo na oblikovanje in na ravnanje institucij civilne družbe, ki so utelešenje meril diskurzivne etike in zato tudi po

¹⁰⁹ Diskurz normnega prespraševanja pa lahko prevzamejo tudi slabotne fundamentalistične skupine, ki ne premorejo veliko družbene moči in nimajo v družbi velike teže, in to kompenzirajo s krepostjo, pri čemer jim nikoli ni treba prevzeti nase bremena realizacije.

njih presojane, še kako veliko vlogo obstoječa oblastna razmerja družbenih razredov in da jih zunaj tega konteksta preprosto ne moremo ugledati v njihovi celosti.

Moč posameznih institucionalnih form združevanj, interesnih agregacij in konfliktnega urejanja neke družbe, v katerih individuumi šele prepoznavajo svojo pripadnost in tudi nasprotja, je pravzaprav le v majhni meri odvisna od politične zakonodaje in političnega inženirstva.

Institucionalne forme so veliko bolj odvisne od izzivov, ki jih ljudem prinašajo rezultati socialnostrukturnih in kulturnih sprememb. Institucije se nenehno prilagajajo socialni, interesni in vrednostni strukturi, ki so prisotne v nekem socialnem okolju. Nekako so jih primorane zapopadati in utelešati, sicer ostanejo izsušene. Dober primer transformacije so tradicionalna športna združenja, ki se v velemestni kulturi srednjega sloja ohranjajo v obliki fitness centrov. Strukturne spremembe prisilijo elite, člane in ideelne interesente asociativnih form, da nenehno na refleksiven način iščejo možnosti njihove prenove in boljše rešitve.

Pri notranjih transformacijah pa te institucije naletijo na neki standardni problem. Njihova sposobnost absorpcije in povezovanja heterogenih elementov se lahko posreči le, če se tudi asociativne strukture ustrezno preoblikujejo. Njihovo preoblikovanje bi moralo iti v smeri, da se ne specializirajo več samo na socialno in tematsko ostro omejena področja v sistemu družbene delitve dela, da se ne zavzemajo več za čisto ideološko homogenost in da omilijo zahteve po kulturni hegemoniji. Takšna organizacijsko-politična preoblikovanja so včasih zelo boleča, vodijo pa k internim pluralnim mrežam in notranjim koalicijam, ki so "povzdignjene" nad konkretno socialno bazo, sočasno pa ne le dopuščajo, pač pa celo zahtevajo prisotnost različnih motivov.

2.6. Diskurzivna etika kot norma za ocenjevanje institucionalnih pogojev komunikativnega ravnanja

Proces iskanja ustrezne institucionalne ureditve družbe, ki je danes prisoten v zahodnih, še posebej pa tudi v vzhodnih evropskih družbah, je mogoče racionalizirati in spodbujati z moralnoteoretskimi argumenti diskurzivne etike. Racionalizacija in spodbujanje pa ne more teči neposredno, pač pa le v kontekstu institucionalne analize. Pri tem ima še posebej izpostavljeno vlogo sociološka operacionalizacija filozofskega pojma sveta življenja¹¹⁰.

Diskurzivno etični pogled lahko postane ploden pri razločevalni diagnozi le v navezi z natančnejšim pregledom konkretnih institucij interesnega posredovanja in političnega oblikovanja volje. Tako je lahko ugotoviti, kateri institu-

¹¹⁰ Glej Darj Zadnikar, "Habermas in Lebenswelt", ČKZ, št.174, 1995, str.75-86.

cionalni aranžmaji - glede na dane strukture in pogoje družbene delitve dela in na kakšni podlagi ti stojijo - bolj ustrezajo merilom poštenosti, pravičnosti in solidarnosti in kateri manj, in še kateri asociativni konteksti so bolj v korist razvoju de-kontekstualne moralne sposobnosti presoje in kateri manj. Šele takšna evalvacija asociativnih razmerij lahko izrabi kritični potencial diskurzivne etike.

V drugem delu bom na dveh "študijah primera", ki se ukvarjata z ekološkim praktičnim vprašanjem v Sloveniji, povzročenim zaradi dveh povsem različnih vrst tehnologije, pokazal na ustreznost teoretsko razvitih kategorij iz prvega dela.

2. del

UVOD

Raziskovanje politike ali bolje rečeno posameznih politik si v slovenskem znanstveno raziskovalnem prostoru šele utira pot. Dosedaj ni bilo narejene nobene temeljitejše empirične študije o “zgodovini odločanja” na kakšnem pomembnem področju. Kolikor se je sploh razmišljalo o politiki na posameznih področjih, največkrat pa se je razmišljalo le o politiki na sploh, je bila razlaga politike izpeljana iz splošnih, generaliziranih dognanj, ki so nastajala kot rezultat teoretskih naporov v drugačnih časih in v drugačnih družbenih oziroma političnih strukturah. Spričo odsotnosti empiričnega raziskovanja in spričo generaliziranega pristopa pri razlagi politike je nemogoče pričakovati, da bi bile specifične politične strukture in posebnosti političnih procesov sploh zapopadene in mišljene.

Nič bolje se ni godilo specifičnim političnim strukturam in posebnostim političnih procesov v posameznih družbenih prostorih drugod po svetu. Če gre verjeti Herbertu Kitscheltu, potem so bile empirične raziskave o “zgodovini odločanja” na določenem področju teoretično izpraznjene, po drugi strani pa so se pojavljale razlage politik, ki so bile izpeljane iz temeljnih struktur kapitalističnega načina produkcije. Če prve niso bile sposobne pojmiti in generalizirati svojih rezultatov, druge niso mogle zapopasti svojega konkretnega materiala, specifik in posebnosti določenega poteka odločanja.

Nezadostnost obeh pristopov v proučevanju politike oziroma posameznih politik sili k razmisleku in oblikovanju bolj subtilnejših miselnih form, s katerimi bi bili sposobni zapopasti specifične strukture in posebnosti političnih procesov, ki pa ne bi bile zavezane zgolj opisovanju, pač pa bi bile sposobne tudi pojmljenja, transcendence. Z izoblikovanjem subtilnejših miselnih form bi se po eni strani izognili hiperstrukturalističnemu determinizmu po drugi strani pa teoretičnemu voluntarizmu ob tem, da bi iz obeh preišljeno izvlekli koristne navedbe za razlago posameznih politik.

Herbert Kitschelt predlaga naslednje koristne nastavke, ki bi pomagali pri oblikovanju subtilnejše miselne forme za raziskovanje in razlago politike oziroma posameznih politik:

- tisto, kar v “politično” vstopa (input) in tisto, kar “politično” zapusti (output), ter samo institucionalno razčlenjenost politike je treba umestiti v reprodukcijski cikel družbene formacije (tj. v pozno-kapitalistično podružbljanje). Če misel postavim v obliki vprašanja: katere učinke mora politika proizvesti, da se bodo reproducirali ključni sistemski parametri, oziroma kaj politika dejansko proizvaja.
- raziskovanje mreže političnih institucij in načini posameznih institucij, kako obdelujejo posamezne probleme (tehnike obdelovanja problemov), so za razlago politike neobhodni. Zakaj? Način, kako so institucije med sabo povezane in kako obdelujejo posamezne probleme, govori o tem, na kakšen način se posredujejo in kje se lomijo neposredni funkcionalni odnosi med politiko in npr. poznokapitalističnim podružbljanjem. Kako je organizirano politično zaznavanje problemov, kdo so udeleženci političnih procesov (interesna udeležba) in sam potek odločanja ter implementacije bistveno zaznamujejo politični output. Ob rob naj dodam, da te ravni posredovanosti ne tematizira in ne more tematizirati niti empirični niti hiper-strukturalistični pristop k politiki.
- politiko je treba razlagati tudi iz zornega kota intenc in artikuliranih interesov političnih akterjev. Zgolj s strukturno-teoretsko analizo politike, z analizo, ki je na eni strani vezana na družbo, na drugi strani pa na organizacijo družbe, ni mogoče pojasniti “zgodovine političnega odločanja”, saj so politični akterji poleg tega, da so vezani na institucionalni sistem in na njegova pravila, kreatorji podob družbene dejanskosti, kreatorji političnih programov in strategij, ter povsem avtonomni pri vlečenju političnih potez. S svojim delovanjem na vseh teh ravneh dajejo političnim procesom lastno dinamiko, ki je utemeljena na realnih političnih bojih.

- *Koncept političnih aren*

Na vseh treh zgoraj omenjenih premislekih Kitschelt izdelava teoretski instrument, ki je dovolj občutljiv za specifičnosti političnih struktur in dovzeten za posebnosti političnih procesov v določenem družbenem okolju in ki zato omogoča transparentnejšo analizo politik.

Pojem politične arene je sicer prevzel od Lowena, ne pa v celoti tudi njegove vsebinske opredelitve. Kitschelt v pojmu "politična arena" povezuje dva pojma, ki predstavljata ključ za razumevanje politike: prvi zapopada določene funkcionalne problemske sklope družbene reprodukcije, "policy" in drugi, ki sistematično variirajo glede na institucijsko formo politike in političnih procesov, "politic".

Politična arena mu pomeni nek prostor političnega delovanja, v katerem se družbeni problemski sklopi politično tematizirajo, postanejo predmet politike. Prostor političnega delovanja ima svoje lastne strukturne značilnosti, ki vzpostavljajo notranje meje političnemu delovanju. Za prostor političnega delovanja so značilni naslednji procesi:

- proces oblikovanja političnih problemov
- proces političnega odločanja
- proces realizacije politične odločitve (implementacija)

Omenjene strukturne značilnosti nato vplivajo tudi na oblikovanje tipov političnih akterjev, na oblikovanje sistema političnih institucij in na oblike razširjenosti političnih konfliktov.

Kitschelt se zaveda, da so posamezne dimenzije političnih aren, pa njihovo število in diferenciacija odvisni od razvoja teoretskega znanja o političnih arenah, ki pa se je šele začelo razvijati. Spričo tega si ne dela velikih iluzij, da je njegova tipologija političnih aren, ki jih bom v nadaljevanju povzel, dokončna.

Izhodišče za oblikovanje tipov političnih aren so funkcionalni problemski sklopi, ki jih politično obdeluje poznokapitalistični sistem. Ne da bi se poprej ukvarjal s povzemanjem posameznih poskusov analitičnega razčlenjevanja funkcij družbe, Kitschelt predstavi svojo osrednjo tezo: vsak funkcionalno problemski sklop lahko razstavimo na dve analitično različni areni, na "politično" sistemski in socialno integrativni problem, ki se rešuje s pomočjo represije, ideologije ali ekonomije.

Na osnovi takšne opredelitve izhodišča oblikuje sedem političnih aren.

1. Prva politična arena določa pravice in dolžnosti abstraktnih subjektov menjave, torej pravno ureja medsebojna razmerja med agenti. Državne institucije s pomočjo sredstev, s katerimi razpolagajo kot državne institucije, tj. z monopolom oblasti kot sredstvom sankcioniranja, garantirajo "ustavnost" in "zakonitost" v civilni družbi na ta način, da v njej uveljavljajo pravila, ki so upirjena proti centrifugalnim tendencam menjalne družbe, utemeljenih na konkurenci.

2. Druga politična arena ureja menjalne odnose v ožjem smislu. Splošno rečeno gre za ekonomsko urejevalno politiko. Samodestruktivne tendence podružbljanja v civilni družbi, ki so imele sprva formo monopolnega združevanja, kasneje pa druge forme, se omejujejo s pomočjo politične regulacije in opredeljevanjem menjalnih odnosov. Urejevalna funkcija politike se je uveljavila šele na določeni stopnji podružbljanja in ni bila prisotna že ob nastanku kapitalističnega načina produkcije. Ravno tako so se v kapitalističnem načinu produkcije postopno uvajale še druge ekonomske in ideološke funkcije države.
3. Tretja politična arena obsega ideološka in normativno integrirajoča ravnanja. Vsa ravnanja države so ideološko-simbolične narave, toda ravnanjem, ki vzpostavljajo socialno integracijo, daje Kitschelt specifičen pomen. Metode socialne integracije se uporabljajo v tako imenovanih ideoloških aparatih države kamor uvršča množične medije, področje kulture in religije ter nekatere socialne instance.
4. Četrta politična arena se ravno tako ukvarja s političnim legitimiranjem in ideološko integracijo. Pojemovno se prekriva z O'Connorijevim pojmom "socialni stroški produkcije" (1974:182). Politično ravnanje je v tej areni usmerjeno na socialno marginalne skupine, ki se jih ne da subsumirati pod kapitaliska razmerja in so zato brez neposredne vrednosti za kapitalistični način produkcije. Državne institucije v tem primeru opravljajo ekonomsko neproduktivno vlogo, ki pa je po drugi strani še kako pomembna za integracijo družbenega sistema.
5. Ekonomsko funkcijo politike v poznokapitalističnih državah Kitschelt razdeli na dve politični areni. Politika v peti politični areni se usmerja na zagotavljanje pogojev, ki so nujni za ohranjanje tržne sposobnosti kapitala na ravni ekonomskega procesa reprodukcije. Tako imenovani splošni in posebni pogoji produkcije se ne proizvedejo neposredno po kapitalistični logiki, zato morajo biti politično regulirani in vodeni. Tovrstne pogoje zagotavlja strukturna politika, politika socialnih investicij in infrastrukturna politika. V zadnjo spada tudi energetika, ki se ji bomo v tem delu izključno posvetili.
6. Politika v šesti politični areni pa se nanaša na socialno konsumpcijo, oziroma na produkcijo in reprodukcijo delovne sile. Zato je usmerjena na zagotavljanje pogojev za:
  - kolektivno potrošnjo mezdnih delavcev, kamor štejemo mrežo zdravstvenega sistema, pa regionalno razpredene preskrbovalne in uslužnostne organizacije itd.

- socialno zavarovanje
  - prekvalifikacijo delovne sile
7. Sedma politična arena pa ima posebno mesto v Kitscheltovi teoriji političnih aren, ker na nek način preči vseh predhodnih šest. V sedmi politični areni se tematizira razmerje med politiko in ekonomijo in je zato usmerjena na to, kako deluje ekonomski sistem na tok resursov v državnem območju tj. na državne storitve in kako povratno učinkuje tok resursov v državnem območju tj. državne storitve na ekonomski sistem. Povedano bolj splošno, kako reprodukcijski problemi, ki po svoji naravi niso politični, vstopijo v političen prostor in od tu politično oplemeniteni vstopajo nazaj v “zunajpolitična” družbena področja. V sedmi politični areni gre za tok abstraktnih vrednot, ki se pretakajo skozi politični sistem, za razliko od ostalih šest, ki proizvajajo uporabne vrednote, sicer različnih kvalitiet, toda vse omogočajo, so predpostavke “nepolitičnih produkcijskih razmerij”, ki temeljijo na kalkulacijah menjalnih vrednot.

Namen resursne politike je v tem, da ohranja ekonomsko ravnotežje in rast, ker šele ravnotežje in ekonomska rast omogočata po eni strani mobilizacijo resursov politike (davki, krediti), po drugi pa ohranjanje organizacijskih sredstev politike (institucij kot sredstev preprečevanja, omejevanja, onemogočanja, konkuriranja). V tem smislu postaja ohranjanje ekonomskega ravnotežja in rasti s pomočjo resursne politike “funkcijska funkcija” političnega. Ohranjanje ekonomskega ravnotežja in rasti pa se mora sinhronizirati s tokom resursov skozi različne politične arene. Balansiranje resursnih tokov skozi politične arene pa je stvar budžetske in makro ekonomske politike.

Iz tega je šele možno pojasniti abstraktni karakter politike v kapitalističnih državah, ki postane povsem transparenten šele v sedmi politični areni. Politika reprodukcijske probleme zaznava le posredno, če so ogrožena njena interna politična organizacijska sredstva. Da bi se izogibala tej nevarnosti, je prisiljena kalkulirati z resursi in v toliko predstavlja kalkulacija z resursi vezivo kapitalistične politike, tj. tisto, kar drži politiko skupaj. Politika v celoti je zato, da bi si zagotavljala pogoje lastnega obstanka, dolžna garantirati kapitalistično podružbljanje.

Kitscheltov model političnih aren nam bo v nadaljevanju služil za analizo politične arene za energetiko v Sloveniji, in sicer na primeru dveh ekoloških problemov. Gre za ekološko sanacijo TE Šoštanj in iskanje lokacije za trajno odlagališče nizko- in srednjeradioaktivnih odpadkov.

- *Zastavitev*

TE Šoštanj je s svojo tehnologijo proizvodnje električne energije z SO₂, NO_x in ogljikovimi oksidi ter prašnimi delci onesnaževala zrak, z odpadnim pepelom in sadro pa zemljo in vodo. Problema onesnaževanja zraka, vode in zemlje bi bilo mogoče rešiti s čistilno napravo za razžvepljevanje bloka IV in V, problem pepela in zakisljevanje vode pa z drugo ustrežno tehnologijo in okoljevarstvenimi ukrepi.

Obstoječo termoenergetsko tehnologijo je bilo torej mogoče nadgraditi z novo čistilno tehnologijo - odpraviti neželene stranske učinke stare tehnologije - in s tem rešiti problem onesnaževanje zraka, vode in zemlje. Proizvodnja električne energije bi lahko pod temi pogoji nemoteno tekla naprej. Termoenergetska tehnologija proizvodnje električne energije je torej okoljsko problematična le toliko časa, dokler niso s čistilno tehnologijo odpravljene njeni stranski učinki.

Proizvodnja električne energije z jedrsko tehnologijo pa je povsem druge narave. Proizvodnja električne energije z jedrsko tehnologijo terja dva jedrska objekta: objekt za proizvodnjo in objekt za trajno odlaganje radioaktivnih odpadkov (posebnega za nizko- in srednjeradioaktivne (NSRAO) in posebnega za visokoradioaktivne odpadke (VRAO)). Jedrska tehnologija je sicer okoljsko čista, pomeni pa velik riziko za vsa bitja narave. To velja tako za tehnologijo, ki proizvaja električno energijo, kot za tehnologijo odlaganja radioaktivnih odpadkov.

Ko je bila JE Krško zgrajena in je začela obratovati, je bilo treba po logiki stvari postaviti tudi odlagališče za trajno odlaganje nizko- in srednjeradioaktivnih odpadkov in pa rešiti problem trajnega odlagališča VRAO¹¹¹. Praktičen problem je (torej bil), kako čim ustrežnejše poskrbeti za radioaktivne odpadke.

Najprej se je začel reševati problem NSRAO. Konceptualno ga je bilo mogoče rešiti na dva načina: ali poiskati po mednarodno veljavnih kriterijih varnosti za jedrske objekte ustrežno lokacijo za trajno odlagališče nizko- in srednjeradioaktivnih odpadkov znotraj državnih meja, torej v Jugoslaviji oziroma v Sloveniji (s tehnološkega in strokovnega vidika gradnja še enega jedrskega objekta že od samega začetka ni bila problematična in se je zdela nujna), ali pa jih izvoziti in prepustiti drugi državi, da jih ustrežno trajno uskladišči. V Sloveniji oziroma Jugoslaviji sta bili odprti obe opciji, na koncu pa je bila sprejeta prva, ki je terjala, da se v Sloveniji oziroma Hrvaški najde najustreznejša lokacija za trajno odlaganje nizko- in srednjeradioaktivnih odpadkov.

¹¹¹ Za reševanje trajnega odlagališča VRAO obstajajo tehnološke rešitve, ni pa takšno odlagališče zgrajeno še nikjer na svetu. V Sloveniji se s to problematiko informativno-raziskovalno ukvarjajo vrhunski jedrski strokovnjaki. Glej več o tem v poglavju o delu Agencije za RAO.

Proizvodnja električne energije z jedrsko tehnologijo okoljsko ni problematična, če deluje znotraj robnih pogojev. Poleg te tehnologije pa proizvodnja terja še tehnologije odlaganja različne stopnje radioaktivnih odpadkov in seveda tudi dodatne objekte za trajno odlaganje teh odpadkov, ki naj bi bili praviloma zunaj proizvodnih objektov. To pa družbo in okolje dodatno obremenjuje z rizikom. Proizvodnja električne energije z jedrsko tehnologijo torej ne more s tehničnimi izboljšavami odpraviti rizika, ki ga ta tehnologija pomeni sama po sebi. V tem pogledu je ta vrsta tehnologije problematična za nadaljno proizvodnjo električne energije predvsem za tiste ljudi, ki rizika proizvodnje in odlaganja radioaktivnih odpadkov niso pripravljeni sprejeti v zameno za električno energijo, pridobljeno na tak način. Zato je jedrska tehnologija za prizadete (večina ali manjšina v neki državi) vedno ekološko problematična tehnologija, saj potencialno ogroža okolje in življenje vseh bitij narave.

Opisani tehnologiji proizvodnje električne energije po Becku spadata v povsem dve različni stopnji modernizacije. Termoenergetska tehnologija spada v razred tehnologij industrijske družbe, jedrska tehnologija pa v razred tehnologij rizične družbe. Medtem ko za prvo tehnologijo velja, da okolje onesnažuje (dokler se je ne nadgradi), velja za drugo, da živim bitjem narave nenehno grozi s smrtjo, Medtem ko za prvo velja, da je mogoče njene stranske učinke opaziti predvsem s prostim očesom, to je s človeškimi čutili, torej je neposredno in kratkoročno izkustvena, velja za drugo, da zanjo potrebujemo ustrezne instrumente, učinki so do določene mere nezaznavni in dolgoročnejši; medtem ko za prvo velja, da je mogoče njene stranske učinke odpraviti s čistilno tehnologijo, velja za drugo, da rizika še ni mogoče tehnološko odpraviti; medtem ko za prvo velja, da spodbuja zaupanje v moč tehnologije, velja za drugo, da povzroča strah in nezaupanje vanjo in v znanost sploh; medtem ko za prvo velja, da je bolj lokalna, velja za drugo, da je bolj globalna; medtem ko za prvo velja, da spodbuja konsenz v družbi, ko gre za odpravljanje njenih pomanjkljivosti, velja za drugo, da prej spodbuja družbeni konflikt, ko gre za reševanje praktičnega problema, ki izhaja iz tehnologije same, itd.

Narava tehnologij proizvodnje električne energije (povzročajo onesnaževanje okolja ali pomenijo riziko za okolje) neposredno vpliva na strategije posameznih akterjev (institucionalizirani, neinstitucionalizirani, prizadeti itd.), ki so vključeni v komunikacijske in odločevalne forme, in prek tega opredeljuje naravo komunikacijskega in odločevalnega procesa, za katerega pa ni nujno, da se omejuje le na reševanje praktičnega problema, pač pa lahko na določeni točki začne prespraševati tudi komunikacijske in odločevalne forme, ter druge do tedaj nereflektirane robne pogoje (zaupanje v znanost in tehnologijo, priseganje na napredek itd.).

A.

EKOLOŠKA SANACIJA TE ŠOŠTANJ

UVOD

Prva večja ekološka sanacija v Sloveniji na področju energetike je bila ekološka sanacija TE Šoštanj, ki je opozorila na vrzeli in slabosti odločevalnega sistema tako samoupravnega kot strankarsko-parlamentarnega in na komunikacijske blokade med nosilci odločanja.

Ali je potreba po drugačnih komunikacijskih in odločevalnih formah in pravilih igre - potreba, ki jo je najbolj jasno izrazila TE Šoštanj, normativno določna kot odgovorni akter ekološke sanacije, - motivirana z naravo tehnologije same, ali morda njeni motivi po spremembi kolektivnih in odločevalnih form vendarle ne izvirajo iz poklicne etike odgovornosti do projektno zastavljenega cilja, ki ga je treba doseči v načrtovanem času, s predvidenimi sredstvi in čim kvalitetneje. To je vprašanje, na katero želim odgovoriti v analizi študije primera ekološke sanacije TE Šoštanj.

1. ZASTAVITEV

Ekološka sanacija TE Šoštanj bi morala biti po odločbi izvršnega sveta (vlade) (1987) dokončana leta 1992, toda tedaj se je šele zares začela.

V komunikacijski in odločevalni proces je bilo vključenih več kot 23 različnih institucionalnih nosilcev odločanja in sicer od lokalne do nacionalne in nadnacionalne ravni. Njihovo delovanje in sprejete odločitve niso imele sinergičnega učinka v smeri zastavljenega cilja - realizacije ekološke sanacije TE Šoštanj. Čeprav so imele odločitve normativno in sistemsko kritje - bile so namreč utemeljene v njihovem družbenem poslanstvu in utemeljene s kriteriji in interesi, ki so jih bili zavezani zagovarjati in varovati kot institucije -, so včasih prej povzročale med institucionalnimi nosilci odločanja navidezne konfliktna situacije kot pa kaj pripomogle k reševanju praktičnih problemov.

Zdi se, da je v takšni sistemski in normativno oblikovani situaciji posameznim institucionalnim nosilcem odločanja, ko se na primer njihove odločitve niso izvajale, preostalo le to, da so iskali ustreznega “krivca” oziroma “grešnega kozla”, se spuščali v medsebojno (javno) “obtoževanje”, iskali zaveznike za svoja stališča pri drugih institucionalnih nosilcih odločanja, pri javnosti pa naklonjenost¹¹². Ekološko osveščeni javnosti je na trenutke ostalo le opredeljevanje oziroma izbira med različnimi domnevnimi “krivci” oziroma “grešnimi kozli”, ne pa razmišljanje o odločitvah, ki bi vodile k reševanju praktičnih problemov. Izgubljalo se je veliko energije, denarja, časa in moči. Zdi se, da se tudi v Sloveniji nismo mogli izogniti tako imenovanemu pojavu “družbe grešnih kozlov” (Scapegoat Society), kot je ta pojav poimenoval nemški sociolog Ulrich Beck v knjigi “Risikogesellschaft” (1986).

Tukaj želim pokazati na poskuse, pri katerih je šlo kljub temu za iskanje izhoda iz opisane situacije in skozi to se bo izluščil tudi odgovor na zastavljeno vprašanje glede motivov pobude po spreminjanju komunikacijskih form in pravil igre. Informacije za rekonstrukcijo tega dela komunikacijskega procesa sem črpal iz dokumentov¹¹³, ki se nanašajo na organiziranost komunikacijskega in odločevalnega sistema in ki so jih institucionalni nosilci odločanja v teku komunikacijskega procesa sami napisali.

Dolgotrajni učni proces je TE Šoštanj navsezadnje le pomagal do odgovora na vprašanje, kje tiči največji problem pri implementaciji ekološke sanacije.¹¹⁴ Diagnozi stanja so nato sledili še premisleki možnih rešitev, ki naj bi v prihodnje preprečile komunikacijska “krizna žarišča” med institucionalnimi nosilci odločanja. TE Šoštanj je kot investitor skušala s svojimi predlogi vplivati na racionalnejši način sprejemanja odločitev in na njihovo kakovost. Njen poskus je šel tako v smeri reševanja sistemsko generiranih konfliktnih situacij med institucionalnimi nosilci odločanja kot v smeri vnašanja večje strokovnosti v odločevalni proces na vseh ravneh.

¹¹² O tem glej več v poročilu z naslovom “Raziskava komunikacijskih vidikov ekološke sanacije TE Šoštanj”, poglavje C, Pristop, d.o.o., 1993.

¹¹³ Narava teh dokumentov je različna. Gre za elaborate, zapisnike, sporočila, odloke, pisne predloge, naloge, načrte in nujna sporočila. Dokumenti so dostopni v osebnem arhivu ing. Janeza Črnivca, vodje projekta gradnje in tudi ekološke sanacije TE Šoštanj.

¹¹⁴ O tem glej več v raziskavi Inštituta za ekologijo z naslovom “Različno razumevanje države kot nerefleksirano žarišče neodločanja”, Ljubljana, 1995.

¹¹⁵ Institucionalne nosilce odločanja smo analitsko razdelili na več skupin:

- tiste, ki so bili sistemsko vključeni v ekološko sanacijo TE Šoštanj na:
  - a) republiški ravni (zakonodajni organi - kamor smo uvrstili republiško skupščino oziroma parlament s svojimi izvršnimi organi in komisijami, izvršni organi - kamor smo uvrstili republiški izvršni svet oziroma vlado ter ministrstvo za finance, ministrstvo za industrijo in gradbeništvo, ministrstvo za varstvo okolja in urejanje prostora, ministrstvo za zdravstvo in socialno varstvo, ministrstvo za energetiko in ministrstvo za družbeno planiranje, drugi organi - kamor smo uvrstili republiško komisijo za oceno investicij in zavod za družbeno planiranje, politične organizacije - SZDL (problemsko konferenco o energiji ekologiji in varčevanju)

1.1. Predlogi TE Šoštanj za spreminjanje komunikacijskih form in pravil igre med institucionaliziranimi akterji

Ekološka sanacija se je uradno začela junija 1987 z odločbo Republiškega sanitarnega inšpektorata (Republiški komite za zdravstvo in socialno varstvo). To je bil trenutek, ko na tem področju ni bilo ustrezne zakonodaje, ko je ekološka zavest slovenske javnosti dobivala na moči in se tudi uveljavljala v podobi sklepov političnih organizacij, ko je inflacija skokovito naraščala, ko so se čedalje bolj zaostrovali odnosi med jugoslovanskimi republikami, ko so se konflikti vrednot stopnjevali in čedalje bolj javno manifestirali, in to na različnih področjih, ko se je čedalje bolj majala hegemonška vloga samoupravnih sil, ko so bile čedalje močnejše zahteve po spreminjanju političnega organiziranja družbe itd. V tem času pa tudi institucionalni nosilci odločanja še niso imeli nikakršnih izkušenj s tako obsežnim ekološkim projektom oziroma sanacijo. V takšnih razmerah se je v Sloveniji začela prva večja ekološka sanacija na področju energetike.

V komunikacijski in odločevalni proces so bili vključeni vsi institucionalni nosilci odločanja, ki so v sistemu samoupravljanja igrali kakšno koli vlogo v areni energetike in ki so morali po svoji sistemski funkciji sodelovati pri ekološki sanaciji TE Šoštanj. Njihove pristojnosti in odgovornosti za izvajanje ekološke sanacije so bile različne, odvisne pač od ravni (lokalna, republiška, mednarodna) in od področja njihovega delovanja (strokovna, finančna, normativna, participativna ...) ¹¹⁵. Vsekakor pa so bili, ko se je začela implementacija sanacijskega načrta ekološke sanacije TE Šoštanj, porinjeni v povsem nov položaj. V sanacijskem načrtu, ki ga je leta 1987 izdelala TE Šoštanj in ga dopolnila leta 1988, je imel vsak nosilec odločanja natančno opredeljeno nalogo in določen čas, v katerem je moral to nalogo opraviti. Od tekoče realizacije teh nalog pa je bila odvisna končna uspešnost celotnega projekta.

S sanacijskim načrtom se je torej implicitno uvajal tudi nov način komunikacijskega in odločevalnega sistema, ki je temeljil na načelu projektnega vodenja. Na to novost so se institucionalni nosilci odločanja različno odzivali. Ko se je začelo uresničevanje ekološkega projekta, predvideno v sanacijskem načrtu,

b) občinski ravni (občinska skupščina, izvršni svet občine, občinske upravne službe (uprava za varstvo okolja in urejanje prostora), zavod za urbanizem v Velenju, OK SZDL, šaleško ekološko društvo)

• tiste, ki so bili sistemsko vključeni na ravni:

a) sistemskega združevanja (Elektrogospodarstvo Slovenije, Rudarsko elektroenergetski kombinat Velenje)

b) interesnega združevanja (interesna skupnost elektrogospodarstva in premogovništva, splošno združenje energetike pri Gospodarski zbornici Slovenije, republiška energetska skupnost)

• tiste, ki so bili vključeni "izborno"

a) strokovne in znanstvene institucije (Inženiring za energetiko in ekologijo, Elektroinštitut Milan Vidmar, Inštitut Jožef Stefan, Hidrometeorološki zavod Slovenije)

b) finančne institucije (Ljubljanska banka, Svetovna banka, Evropska banka za obnovo in razvoj)

c) projektantski in izvajalski partnerji (Elektroprojekt, Deutsche Babcock AG in drugi).

so med njimi nastajale različne reakcije, ki so se po eni strani izražale v obliki ignorance, po drugi strani pa kot povsem odkrit konflikt. Glede na to, da se pri rekonstrukciji dogodkov opiram izključno na informacije iz pisnih dokumentov, je študija nujno omejena le na odkrite konflikte, kot so se zapisali v dokumentih.

1.1.1. Konflikt glede organiziranja komunikacijske in odločevalne mreže med TE Šoštanj in Elektrogospodarstvom Slovenije

Komunikacijski in odločevalni proces med institucionalnimi nosilci odločanja v prvem letu (1987) ekološke sanacije ni prinesel nič presenetljivega in vznemirljivega. TE Šoštanj je izdelala sanacijski program, ki je pri drugih nosilcih odločanja po njenih ocenah naletel na popolno ignoranco. Izjema je bil le republiški komite za zdravstvo in socialno varstvo (oziroma Ministrstvo za zdravstvo in socialno varnost). Velika želja TE Šoštanj je bila, da bi s sanacijskim načrtom odprla komunikacijo med institucionalnimi nosilci odločanja, vsaj v tistem delu, ki se je neposredno nanašal na njihovo participacijo pri uresničevanju načrta.

Medtem ko je za prvo leto sanacije veljalo, da so se institucionalni nosilci odločanja odločili za molk in ignoranco (rečeno v jeziku investitorja), pa je zato, ker je sanacijski načrt implicitno uvajal tudi drugačen način komunikacijskega in odločevalnega sistema in procesa, v naslednjem letu prišlo do prvega manifestnega konflikta med TE Šoštanj in Elektrogospodarstvom Slovenije.

Takoj na začetku leta se je odprla razprava o pristojnostih in odgovornostih posameznih nosilcev odločanja oziroma odprlo se je vprašanje organiziranosti komunikacijske in odločevalne mreže, ki bi se morala vzpostaviti med institucionalnimi nosilci odločanja, da bi se ekološka sanacija lahko izvajala po sanacijskem načrtu.

Začetno pobudo za to razpravo je dala TE Šoštanj s predlogom, da se izpelje ustrezna reorganizacija Elektrogospodarstva¹¹⁶ in kot je razumeti iz dopisa republiškem komiteju za energetiko (ministrstvu za energetiko)¹¹⁷ je vztrajala, da je kot investitor najodgovornejša za izvajanje ekološke sanacije, kar ji navsezadnje nalaga tudi odločba republiškega sanitarnega inšpektorata (republiški komite za zdravstvo in socialno varstvo). TE Šoštanj je v teh zahtevah terjala racionalnejšo organizacijo komunikacijskega in odločevalnega sistema, da bi si kot investitor olajšala delo pri ekološki sanaciji¹¹⁸.

¹¹⁶ Četrtega januarja je TE Šoštanj predlagala Elektrogospodarstvu Slovenije, naj se reorganizira z namenom, da bi lažje izvajala predhodna sistemska dela in da bi lažje usklajevalo naložbe na področju energetike.

¹¹⁷ Petindvajsetega januarja je TEŠ poslala dopis republiškem komiteju za energetiko, da zavrača njihov predlog organiziranosti, po katerem naj bi kot investitor poročala Elektroprojektu o svojem delu, meneč, da je TE Šoštanj do Elektroprojekta v takšnem poslovnem razmerju, da mora on poročati njej o opravljenem delu, ker ga je TE Šoštanj kot investitor naročila za določena dela, in ne obratno.

Elektrogospodarstvo Slovenije se z osrednjo vlogo TE Šoštanj pri ekološki sanaciji ni strinjalo, saj je najprej videlo sebe kot usklajevalno telo ekoloških sanacij termoelektrarn v Sloveniji¹¹⁹, nekaj mesecev kasneje pa Elektroprojekt¹²⁰. Kmalu je postalo jasno, da te vloge tudi Elektroprojekt ne želi prevzeti in da bo treba organizirati posebno skupino, ki se bo ukvarjala s splošno obdelavo ekološke problematike v Sloveniji¹²¹.

TE Šoštanj se je s tem predlogom strinjala s pogojem, da se natančno opredelijo obveznosti Elektrogospodarstva Slovenije (EGS) in da se imenuje skupina ljudi iz EGS, ki bo podrejena vodji projekta v Elektroprojektu¹²².

Potek dogodkov, kakor ga zapisujejo dokumenti, nedvoumno govori o tem, da se je razprava med TE Šoštanj in Elektrogospodarstvom Slovenije o organiziranosti razvila zaradi različnih pričakovanj in vizij. Jasno je tudi, da je TE Šoštanj pričakovala od EGS nekaj drugega, kot je bil EGS pripravljen sprejeti in da je EGS ponujal koncept organiziranja, s katerim se TE Šoštanj ni mogla strinjati. Medtem ko je EGS skušal TE Šoštanj postaviti v vlogo izvajalca, sebe pa v vlogo koordinatorja aktivnosti na področju ekološke sanacije, si je TE Šoštanj želela prevzeti veliko več obveznosti in odgovornosti pri lastni ekološki sanaciji. Sebe je razumela kot nosilca investicije, EGS pa kot akterja, ki bi opravljal tiste naloge pri ekoloških sanacijah termoelektrarn in toplarn, ki so skupne vsem investitorjem, torej kot sistemsko nadgradnjo, ki naj bi v tem primeru prevzela nase skupne naloge ekoloških sanacij, tiste, katerim bi se investitorji po medsebojnem dogovoru "odpovedali". In še naprej, medtem ko je TE Šoštanj postavljala v ospredje vsebinske kriterije kot osnovo za organiziranje, se zdi, da je EGS vztrajal najprej pri tem, da se formalno vzpostavi odločevalna in komunikacijska mreža in določi mesto nosilcem odločanja v njej, šele potem so jo zanimale vsebinske naloge, ki naj bi jih opravljali posamezni nosilci odločanja. EGS se je lotila reševanja ekološke problematike bolj z vidika, kako si zagotoviti in okrepiti svoje mesto v organizacijski hierarhiji, kot pa iz vsebinskega vidika, to je reševanja ekološke problematike. TE Šoštanj pa je, ravno nasprotno, skozi pro-

¹¹⁸ Tretjega marca je TE Šoštanj poslala Elektrogospodarstvu Slovenije predlog, da se opredelijo skupne naloge v okviru ekološke sanacije TE Šoštanj, ki jih EGS nalagajo zakonska določila in sprejeti načrti.

¹¹⁹ Tretjega marca je Elektrogospodarstvo Slovenije poslalo TE Šoštanj elaborat, v katerem pojasnjuje pristojnosti termoelektrarn pri ekoloških sanacijah. Po tem predlogu naj bi termoelektrarne prevzele izvajalsko vlogo, EGS pa bi opravljal koordinacijske aktivnosti.

¹²⁰ Šestega maja je Elektrogospodarstvo Slovenije v dopisu TE Šoštanj ugotovilo, da naj koordinacijo ekološke sanacije prevzame Elektroprojekt, ker EGS nima niti toliko denarja, da bi pokrnil osebne dohodke taki službi.

¹²¹ Sedmega junija je Elektrogospodarstvo Slovenije obvestilo TE Šoštanj in interesno skupnost za energetiko in premogovništvo (ISEP), da se bo Elektroprojekt angažiral le do konca leta 1988 in da bo treba v naslednjem letu organizirati skupino, ki se bo ukvarjala z ekološko problematiko.

¹²² Trinajstega junija je TE Šoštanj od Elektrogospodarstva Slovenije zahtevala, da se opredelijo delovne obveznosti EGS in da se imenujejo delavci iz EGS, ki so delovno povezani z Energoprojektom in podrejeni mag. Kuncu.

jektno logiko gledala na ekološko sanacijo kot na problem, ki ga je treba rešiti v zakonsko določenem roku z zgraditvijo ustreznih objektov in nakupom tehnologije in je temu podredila tudi svojo notranjo organiziranost. Nato pa je začela v tem duhu organizirati tudi druge institucionalne nosilce odločanja. Začela je pri Elektrogospodarstvu Slovenije kot tisti instituciji, ki jo je kljub nenehni kritiki zaradi ubogljivosti "navzgor" jemala za svojo institucionalno nadzidavo, kot pomembno skupno institucijo v areni energetike.

Takšno samorazumevanje TE Šoštanj je bilo legitimirano z odločbo republiškega sanitarnega inšpektorata (republiški komite za zdravstvo in socialno varstvo), ki je TE Šoštanj postavila v vlogo investitorja in jo zavezala z roki. Po tej Odločbi TE Šoštanj preprosto ni mogla/hotela/želega prenesti odgovornosti in obveznosti za ekološko sanacijo na druge institucionalne nosilce odločanja na višji organizacijski ravni, bila pa je v dogovoru z drugimi investitorji pripravljena prepustiti skupne dejavnosti ekološke sanacije "višji instanci". Seveda pa je od drugih nosilcev odločanja, predvsem pa od tistih, ki so bili sistemsko vključeni v odločevalni in komunikacijski proces, pričakovala, da ji bodo pomagali pri implementaciji v okviru nalog, ki so bile jasno zapisane v dopolnitvah sanacijskega načrta.

Konflikt med TE Šoštanj in Elektrogospodarstvom Slovenije glede komunikacijske in odločevalne mreže se je, sodeč po pisnih dokumentih, končal spomladi leta 1989. Toda tudi takrat še niso bile razčiščene pristojnosti med TE Šoštanj in Elektrogospodarstvom Slovenije, čeprav je dobival na teži koncept, ki ga je zagovarjala TE Šoštanj, in s tem torej projektna logika. Na podlagi konflikta med TE Šoštanj in Elektrogospodarstvom Slovenije je mogoče ugotoviti, da sta med institucionalnimi nosilci odločanja obstajala vsaj dva nasprotujoča si pristopa k organiziranju komunikacijske in odločevalne mreže, ko je šlo za vprašanje ekoloških sanacij v energetiki.

Do tu je bila pot projektne načrta vodenja izborjena. Zunaj te logike pa so ostali še drugi institucionalni nosilci odločanja, ki so imeli še pomembnejšo vlogo pri uresničevanju sanacijskega načrta, kot jo je imelo Elektrogospodarstvo Slovenije. Medtem ko je bila TE Šoštanj formalno postavljena za investitorja in medtem ko si je lahko izborila osrednje mesto pri ekološki sanaciji proti Elektrogospodarstvu Slovenije, pa ni imela niti nikakršne moči niti sistemskih mehanizmov, da bi pognala druge institucionalne nosilce odločanja v smeri, kot jo je predvideval dopolnjen sanacijski program. Medtem ko je bila do neke mere dobljena bitka za racionalnejšo organiziranost v EGS (ciljno-racionalna organiziranost), kamor sodi tudi TE Šoštanj, in medtem ko se je TE Šoštanj tudi sami uspelo projektu ustrezno organizirati, pa so drugi institucionalni nosilci odločanja ostali povsem neučinkovito organizirani (z vidika implementacije ekološke sanacije).

TE Šoštanj se je torej zavzemala za ciljno-racionalno organiziranje komunikacijske in odločevalne mreže, ki bi omogočala boljšo organizacijo razpoložljivih sredstev, potrebnih za izpeljavo ekološke sanacije. V teh prizadevanjih je bila do sedaj do neke mere uspešna.

1.1.2. TE Šoštanj predlaga spremembe glavnega sistema

Njena prizadevanja, da bi pognala v tek tudi druge institucionalne nosilce odločanja, pa kljub ugotovljeni “nemoči”, “izraženi zaskrbljenosti” niso prenehala.

V začetku leta 1988 je dala tudi pobudo za konzorcij, v katerega naj se združijo predstavniki domače znanosti in industrije, kot nekakšno koordinativno telo na strani ponudbe, in hkrati poudarjala, da ustanovitev takšnega organa ni v njeni pristojnosti.

Leto 1990 je bilo za Slovenijo prelomno. Tedaj so se začele izvajati temeljite institucionalne spremembe na globalni ravni. Začel se je proces transformacije samoupravnega političnega sistema. Spomladi so bile izvedene prve strankarske volitve, razpuščeni so bili nekateri nosilci odločanja (samoupravne interesne skupnosti), nekatere komunikacijske in odločevalne forme so bile razgrajene in vzpostavljale so se nove, država je dobivala čedalje več pristojnosti in moči odločanja. Vse te spremembe so se odražale tudi v areni za energetiko. Razgradile so se stare in vzpostavile so se nove komunikacijske in odločevalne mreže. TE Šoštanj je pri tem igrala pomembno vlogo.

Že v začetku leta 1990 je TE Šoštanj ponovno predlagala nekatere organizacijske spremembe. Elektrogospodarstvu Slovenije je priporočala, da naj ob reorganizaciji v javno in družbeno podjetje prevzame določene naloge glavnega sistema in naloge, ki mu jih bodo prepustila podjetja. V tem predlogu je TE Šoštanj tudi prvič omenila zamisel, da je treba opredeliti raven skrbniškega, raven izvajalskega in raven glavnega sistema. Vse te sisteme je treba podrediti “pravilom delovanja projektnega sistema”.

Čeprav je dobil hegemonsko pozicijo projektni način vodenja ekološke sanacije v Elektrogospodarstvu Slovenije, pa se konflikt glede pristojnosti med TE Šoštanj in Elektrogospodarstvom Slovenije ni končal, kar nazorno dokazuje protest TE Šoštanj, ki ga je poslala republiškememu komiteju za energetiko (ministrstvo za energetiko)¹²³.

TE Šoštanj je v tistem letu začela tudi “pohod” na druge institucionalne nosilce odločanja. Enajstega maja je poslala predsedstvu Republike Slovenije in predsedstvu parlamenta Republike Slovenije ugotovitev, da institucionalni nosilci odločanja

¹²³ V tem dopisu med drugim nasprotuje ugotovitvi, da ekološka sanacija zamuja zato, ker Elektrogospodarstvo nima dovolj pooblastil.

(glavni sistem) ne sprejemajo pravočasnih in s projektno logiko združljivih odločitev. Dogaja se, da določenih odločitev posamezni nosilci odločanja, ki so pomembne za uresničitev ekološke sanacije, sploh ne sprejmejo, včasih jih sprejmejo, pa so v nasprotju z logiko projekta, včasih pa so si odločitve v medsebojnem nasprotju. Zato ugotavlja, da skrbniški sistem (TE Šoštanj), ki mora uresničiti odločitve glavnega sistema, ne more uspešno izvajati svojih nalog. In še, da so bile številne pobude, ki so jih doslej naslavljali na glavni sistem, praviloma preslišane.

V tem dopisu se že jasno zarisujejo izkušnje, ki si jih je TE Šoštanj pridobila v komunikacijskem in odločevalnem procesu z drugimi institucionalnimi nosilci odločanja. Odkrila je njihove šibke točke, odkrila je sistemske pomanjkljivosti in na podlagi tega že začela oblikovati svoje predloge, kako bi se bilo treba z vidika projektne logike lotiti odprtih problemov.

Za predstavitev svojih pogledov na reševanje odprtih problemov komunikacijskega in odločevalnega sistema je TE Šoštanj izkoristila obisk visoke državne delegacije¹²⁴ v TE Šoštanj.

V ta namen je izdelala besedilo z naslovom "Pro memoria"(28. maja 1990), v katerem so med drugim zapisali "svoje videnje napak glavnega sistema, ki zavirajo uresničitev ekološke sanacije". Hkrati pa so dodali, da so to problemi sistemske narave, ki jih bodo morali reševati nosilci najvidnejših funkcij v glavnem sistemu in da so to problemi zunaj njihove moči in pristojnosti.

TE Šoštanj je s tem dokumentom nekako priznala, da nima niti moči niti sistemskih mehanizmov, s katerimi bi lahko sama spravila v pogon institucionalne nosilce odločanja, ki jih sama uvršča v glavni sistem. Po pomoč se je obrnila na najvidnejše predstavnike "zelenih struj" v novi oblasti, ker je menila, da bo tu naletela na razumevanje.

Kako je TE Šoštanj videla odnos med institucionalnimi nosilci odločanja v glavnem sistemu in njo, ilustrativno govori spremeni dopis, ki ga je TE Šoštanj poslala podpredsedniku skupščine Republike Slovenije. V tem dopisu ugotavlja, da je v študiji "Ekološka sanacija TE Šoštanj" omembe vredna le 7. točka, kjer piše, da "nas oblastni organi sprašujejo po tistem, po čemer mi sprašujemo oblastne organe".

Kdo naj o čem odloča in kdo je za to komu odgovoren, je vprašanje, ki dovolj zgovorno prihaja na dan iz tega dopisa. To je vprašanje, na katero je bilo treba ponovno odgovoriti v času razgrajevanja samoupravnih odločevalnih in

¹²⁴ V TE Šoštanj so se začeli zavedati, da institucionalni nosilci odločanja niso pripravljeni delovati po projektni logiki, ki jo je diktiral dopolnjeni sanacijski načrt, in da tudi nimajo nikakršne sistemske moči, da bi jih k temu prisilili. V imenu uresničevanja ekološke sanacije so si zato pri novi oblasti iskali zaveznike z mislijo, da je treba vzpostaviti "zvezo med ljudmi, ki so bili zaradi svojih idej izvoljeni v institucije oblasti, in ljudmi, ki jim je operativna realizacija idej poklic". Novi oblasti pa so tudi povedali, kaj si mislijo o glavnem sistemu, kje vidijo napake in tudi kako bi se dalo te napake popraviti, da bi se projekt ekološke sanacije lažje izvajal.

komunikacijskih form in v času graditve novih razmerij med glavnim in skrbniškim sistemom. Tega posla se je torej v areni za energetiko prva lotila TE Šoštanj z največ izkušnjami, ki jih je znala tudi artikulirati in spraviti v komunikacijski proces med institucionalne nosilce odločanja.

Iz pisma (28. junija 1990), ki ga je TE Šoštanj poslala ministru za energetiko, je razvidno, da se vprašanje organiziranosti za izvajanje investicij še vedno odpira. EGS še vedno vztraja pri stališču, češ da mu “manjka pooblastil, da bi lahko organiziral dobro izvajanje investicij”, in to kljub napisani študiji TE Šoštanj z naslovom “Problematika graditve energetskih objektov” (1988), ki to problematiko natančno razgrinja.

Poleg tega, da je TE Šoštanj opozarjala na šibke točke institucionalnih nosilcev odločanja in sploh celotne komunikacijske in odločevalne mreže, se je lotila še drugega pomembnega vidika ekoloških sanacij, to je strateškega načrtovanja. Na podlagi izkušenj je prišla do spoznanja, da ekološka sanacija v TE Šoštanj zaostaja tako zaradi vrzeli v komunikacijski in odločevalni mreži, zaradi (ne)ravnanj institucionalnih nosilcev odločanja kot tudi zaradi (nepretehtanih in strokovno neutemeljenih) strateških odločitev. Oba vidika je obravnavala s stališča projektne logike.

Oktober je izdelala elaborat z naslovom “Odlok-plan-denar”, v katerem se posveča vprašanju, kako priti do kvalitetnega strateškega načrta ekološke sanacije termoelektrarnih objektov. V elaborat so zapisali predloge za spremembo odločanja v glavnem sistemu, o katerem ugotavljajo, da je odločanje sprotno in nesistematično¹²⁵. Tudi ta dokument so dobili v roke oktobra leta 1990 najpomembnejši institucionalni nosilci odločanja v glavnem sistemu¹²⁶. Mesec dni kasneje je TE Šoštanj k temu elaboratu napisala še dodatek. V njem pa je zapisala ukrepe, ki so potrebni, “da bo strateškemu planu sledila kvalitetna realizacija posameznega projekta”.

Odločitev o ekoloških sanacijah termoelektrarnih objektov naj bi po predlogu TE Šoštanj sprejel glavni sistem oziroma najpomembnejši institucionalni nosilci odločanja v areni za energetiko. Mednje je TE Šoštanj uvrstila sekretariat za varstvo okolja, sekretariat za energetiko, Elektrogospodarstvo Slovenije in predstavnike slovenske skupščine in pustila prostor še za koga. Predlagala je tudi postopek usklajevanja med njimi, ki naj bi tekel tako, da bi prišlo do skupinske

¹²⁵ Elaborat “Odlok-plan-denar” je naslovljena na predsedstvo Republike Slovenije, predsedstvo slovenskega parlamenta, na vlado, na ministrstvo za varstvo okolja in urejanje prostora ter na ministrstvo za energetiko in na Elektrogospodarstvo Slovenije.

¹²⁶ V spremnem dopisu TE Šoštanj ponovno poziva, da je zadnji čas, da se ekoloških sanacij termoelektrarni lotimo po projektne načelu, kar pomeni, da mora glavni sistem (sistem, ki odloča) preiti od sprotnega odločanja o posameznem projektu na strateško odločanje, ki bo zajel celoten program ekološke sanacije. V ta namen so v TE Šoštanj izdelali dokumentacijo (gre za omenjeni elaborat), ki omogoča vpogled v problematiko in s tem omogoča, da se sprejme strateška odločitev.

strateške odločitve (po načelu projektnega delovanja), ker je menila, da “drugačnega usklajevanja med posameznimi resorji glavnega sistema ne poznajo”, so pa glede postopka odprti tudi za druge predloge.

TE Šoštanj je pripravila vse (strokovno podlago, predlagala je institucionalne nosilce odločanja in celo način sprejemanja odločitve), da bi lahko po projektnem načelu prišlo do strateške odločitve na ravni glavnega sistema, ker bi s tem prišli vsi investitorji v areni za energetiko do najpomembnejšega vhodnega podatka, ki ga potrebujejo, da bi lahko začeli izvajati ekološko sanacijo elektroenergetskih objektov v Sloveniji. Nekako je želela od institucionalnih nosilcev odločanja na ravni globalnega sistema doseči, da sprejmejo strateško odločitev, ki bi jo sicer morali sprejeti, še predno je republiški komite za zdravstvo in socialno varnost leta 1987 izdal odločbo. Odločitev bi bila strokovno utemeljena, bila bi finančno pokrita in zato bi jo bilo tudi mogoče uresničiti¹²⁷.

TE Šoštanj je nadaljevala s pobudami o ustreznem organiziranju na področju razširjene reprodukcije elektrogospodarske arene.

Idejo, ki jo je zapisala v dodatku elaborata Ekološka sanacija termoelektrarn, je konec leta poslala ministrstvu za energetiko in Elektrogospodarstvu Slovenije. Predlog vsebuje preoblikovanje skupnih služb EGS v družbo z omejeno odgovornostjo, ki naj bi delovala na področju razširjene reprodukcije in sicer bi opravljala dela, ki bi jih po eni strani naročal glavni sistem in dela, ki bi jih naročala podjetja na podlagi predloženih ponudb in sklenjenih pogodb po drugi strani.

1.1.2.1. Odločevalni sistem na globalni ravni po predlogih TE Šoštanj

TE Šoštanj je svoje poglede na globalni sistem, to je na sistem odločanja, zapisala v besedilu “Pro memoria”, v elaboratu “Ekološka sanacija termoelektrarn” in v njenem dodatku.

“**Pro memoria**”(28.5.1990) ima tri poglavja, in sicer Zaviralni momenti pri realizaciji ekološke sanacije, Vhodni podatki za strateško planiranje in Planske variante obdelave. Svojo pozornost bom posvetil le na eni strani zapisanim zaviralnim momentom, preostali dve poglavji pa se bolj nanašata na vsebino, ki nas tu ne zanima.

V poglavju Zaviralni momenti avtor našteje slabosti v organizaciji in v znanju glavnega sistema ter posledice, ki jih te slabosti povzročajo glavnemu sistemu in posledično tudi skrbniškemu sistemu.

Med slabosti v organiziranju uvršča preveliko število instanc odločanja, nedefinirano vsebino odločanja po instancah, nedefiniranost izdelkov, ki so osnova odločanja, nedefiniranost odgovornosti odločujočih instanc, resorsko

¹²⁷ Glej arhiv Inštituta za ekologijo, Ljubljana.

delo brez timskega pristopa, preveliko število nadzornih instanc, nedefiniranost vsebine nadzora po instancah.

Slabosti v znanju pa so nepoznavanje projektnega pristopa k realizaciji ciljev, postopkov strateškega načrtovanja, projektnih logičnih operacij, projektnih matematičnih operacij, projektnih poslovnih operacij, računalniške podpore in nekrektivnost kadrov v glavnem sistemu.

Te slabosti pa imajo naslednje posledice za glavni sistem¹²⁸: napačne odločitve, nekompatibilne odločitve po instancah, prepozne odločitve, odločitve ad hoc, neuporabnost planskih dokumentov, birokratsko vztrajanje pri slabih načrtih, popraviljanje planskih napak z vmešavanjem v operativo, nespoštovanje logike posameznega projekta, ignoriranje kreativnih idej za delo glavnega sistema, napačno informiranje "navzgor".

Negativne posledice pa se prenašajo tudi na delo skrbniškega sistema¹²⁹: nedodelanost pojma investitor, izostanek jasnosti projektnih nalog, odsotnost pravočasnih inputov za posamezen projekt, nezmožnost zapiranja finančnih konstrukcij, diskontinuiteta v teku posameznega projekta, zamude na začetku in na kritični poti projektov, neizvedljivost projektov v optimalnih okvirih, obremenjevanje skrbniškega sistema z nalogami glavnega sistema, nenehno aktualiziranje nerealnih načrtov, zvrčanje krivde za stanje na skrbniški sistem.

V uvodu elaborata **Ekološka sanacija v termoelektrarnah (denar-plan-odlok)** je avtor zapisal, da to sicer ni njegovo področje delovanja, da pa mu strokovna vest ne dopušča, da bi bil samo zunanji opazovalec dogajanj. Prepričan je, da bo z elaboratom spodbudil k boljšemu delovanju tiste institucije v glavnem sistemu, ki jim je pisanje takšnih elaboratov delovna dožnost.

Avor izhaja iz prepričanja, da je treba pred sprejetjem kakršnegakoli zavezujočega odloka prej temeljito pretehtati ravnotežje stranic v trikotniku plan, denar, odlok. Reševanje tega neskončnega kroga se mora začeti pri denarju, ki gre potem prek izdelave načrta do sprejetja odloka po naslednjem načelu: v okviru uresničljivih finančnih možnosti variramo denar (njegov dotok), v okviru projektov, ki jih moramo uresničiti, variramo plan (oziroma prioriteto projektov), pri tem pa opazujemo rezultat, izražen kot celovito zmanjšanje emisije SO₂ v funkciji odvisnosti od časa. Tisti rezultat, ki je v okviru denarne variante najbolj optimalen po eni strani in po drugi glede na družbeni interes po čistejšem okolju časovno sprejemljiv, pretvorimo v odlok. S tem se postopek strateškega odločanja konča. Tako je odlok izvedljiv.

¹²⁸ Glavni sistem je sistem odločanja, ki ga sestavljajo skupščina Republike Slovenije, republiški izvršni svet, republiški komite za energetiko, republiški komite za varstvo okolja, ISEP, sozd Elektrogospodarstva Slovenije.

¹²⁹ S skrbniškim sistemom je tu mišljena TE Šoštanj.

Po tem postopku je avtor izdelal enaindvajset terminskih načrtov in jih kot strokovno podlago ponudil v družbeno obravnavo (oziroma institucionalnim nosilcem odločanja). S tem elaboratom je želel institucionalnim nosilcem odločanja iz globalnega sistema predstaviti svoj pogled na to, kako naj postopek načrtovanja poteka in kako naj bodo "podani rezultati, da bi jih bilo potem mogoče primerjati s cilji, ker šele to lahko privede do korektnega odločanja".

Avtor nato še enkrat poudarja, da so takšne obdelave v pristojnosti glavnega sistema in da so pogoj za sprejemanje smiselnih odločitev. Zato predlaga, da se takšen način načrtovanja na ravni globalnega sistema tudi prevzame. V zaključku pa je napovedal še dodatek, ki bo govoril o organizacijskih ukrepih, ki so potrebni, da dobremu načrtu sledi dobra realizacija posameznih projektov.

Dodatek (denar, plan, odlok), ki je sledil mesec dni kasneje, je avtor v uvodu ponovno zapisal, da je projektni pristop za uresničitev ciljev "smiselen tudi na drugih področjih vlaganj, še posebej pa takrat, ko vlaganja niso le odraz podjetniškega, pač pa tudi javnega interesa". V nadaljevanju natančneje opiše projektni sistem. Ta vključuje tri podsisteme: glavni, skrbniški in izvajalski sistem. Pri opisovanju posameznega sistema je avtor najprej opredelil njegove pristojnosti, potem pa je zapisal še njegovo diagnozo trenutnega stanja.

Glavni sistem (sistem odločanja) bi moral najprej postaviti grobo strukturo ciljev, iz njih izpeljati strateške načrte, te pa izvesti v obliki projektnih nalog (vsebujejo vhodne podatke in robne pogoje za posamezen projekt) in nato projekt, definiran kot projektno nalogo, naročiti pri skrbniškem sistemu. Po mnenju avtorja je glavni sistem najbolj pomanjkljiv podsistem, ker se ob nedefiniranih ciljih in ob finančni nepokritosti načrtov nenehno lovi okoli ciljev in strateških načrtov, pri čemer nosilec odločanja večinoma sploh ni jasno, da se proces odločanja konča šele z operacionalizacijo projektnih nalog in naročilom, da se izvede. Tu tudi najde razlog, zakaj slednji dve nalogi preprosto izostaneta oziroma sta izpuščeni. Namesto da bi to izpeljal do konca, glavni sistem imenuje "pooblaščen" investitorje, to je vzpostavlja paraskrbniški sistem, projekta pa sploh ne naroči niti ga finančno ne pokrije. Glavni sistem nato prikriva svojo jalovost tako, da simulira nadzorno funkcijo nad potekom projektov, ki jih niso nikoli naredili, niti naročili, še manj pa finančno pokrili.

Naslednji podsistem je skrbniški sistem, to je "sistem vodenja realizacije konkretnega projekta v vseh njegovih fazah (zasnove, opredelitve, izvedbe)". Skrbniški sistem je tisti, ki mora obvladovati projekt v vseh njegovih podrobnostih tako, da na podlagi vhodnih podatkov in robnih pogojev (določi glavni sistem) razčleni projekt do ravni posameznih aktivnosti, naroči izvedbo te aktivnosti, nadzoruje njihovo izvajanje in skrbi, da iznos posamezne aktivnosti postane

vnos naslednje, vse dokler ni dosežen končni cilj. Pri diagnozi skrbniškega sistema pa avtor zapiše, da ostaja brez vhodnih podatkov, brez robnih pogojev in brez enoumnih odločitev. Spričo tega v Sloveniji še ni vzpostavljen ustrezen skrbniški sistem¹³⁰. Tako so na primer komunikacijske poti, ki bi morale potekati znotraj glavnega sistema, tekle proti skrbniškemu sistemu. Skrbniški sistem je bil zato izpostavljen sprotnim in med seboj neuskkljenim intervencijam različnih nosilcev odločanja iz glavnega sistema. Problem je bil v tem, da ni bilo jasno, kaj naj skrbniški sistem počne oziroma kaj je v njegovi pristojnosti in kaj ne.

Avtor na tem mestu opozarja, da je komunikacijski tok tekkel od glavnega sistema k skrbniškemu, in to na način, ki je povzročal navidezne konflikte, saj je bil skrbniški sistem zaradi drugačne samopercepcije in neizdelanega delovanja glavnega sistema po eni strani prisiljen posegati v delovanje glavnega sistema s predlogi in pobudami, po drugi pa ni mogel uresničiti tistih zahtev, sklepov in odločitev, ki so bili v nasprotju z njegovo samopercepcijo. Tako se je vzpostavljala konfliktna napetost med glavnim in skrbniškim sistemom oziroma med državo in gospodarstvom.

Nič manj pomemben podsistem v projektne sistemu pa ni izvajalski sistem, ki izvaja vse dejavnosti, ki vodijo do projektne cilja in ki jih je naročil skrbniški sistem. Izvajalski sistem, ugotavlja avtor, do sedaj ni mogel (terminsko) izvajati nalog, ker so bile slabosti v prvih dveh podsistemih prevelike.

Avtor na podlagi opisa in diagnoze posameznega podsistema predlaga nekatere popravke. Pozornost bomo posvetili le predlaganim popravkom glavnega sistema.

Za glavni sistem predlaga, da ga je treba sploh identificirati, torej odgovoriti na vprašanje, kdo odloča, nato opredeliti način odločanja glede na to, da je institucionalnih nosilcev odločanja več, in potem še opredeliti podloge za odločanje, da bi bile odločitve strokovno utemeljene. Na podlagi strokovnih podlog, izdelanih po predlaganem načinu v zgoraj omenjenem elaboratu, bi lahko glavni sistem sprejel odločitev, ki bi morala postati ciljna usmeritev za vse institucionalne nosilce odločanja v glavnem sistemu. Izvedbo te odločitve pa bi moral prevzeti skrbniški sistem, oziroma tista podjetja, ki so za uresničitev odločitve neposredno zainteresirana in odgovorna.

S to razgrnitvijo projektne sistema je avtor (TE Šoštanj) pokazal, kako si predstavlja racionaliziranje komunikacijskega in odločevalnega sistema in kako si predstavlja izboljšanje kvalitete strateških odločitev institucionalnih nosilcev odločanja v glavnem sistemu¹³¹. S tem je tudi pojasnil svoja pričakovanja glede

¹³⁰ Inženiring TE Šoštanj je bil prvotno zamišljen kot takšen sistem, so pa nekateri delavci zaradi že omenjenih razlogov pokrivali tudi del področja glavnega sistema.

¹³¹ Izkušnje združevanja glavnega in skrbniškega sistema v "zamešan" sistem ne dajejo rezultatov. Zato je treba jasno opredeliti skupne naloge tako, da so te izpeljane iz projektne logike in ne iz parcialnih interesov zagotavljanja eksistence nekaterim institucionalnim nosilcem odločanja, ki so relikti samoupravnemu sistemu. Skupne naloge na področju ekološke sanacije termoelektrarnih objektov v Sloveniji so prepoznavne in bi jih lahko prevzela kakšna obstoječa ali na novo ustanovljena delovna organizacija.

obveznosti in dolžnosti posameznih institucionalnih nosilcev odločanja.

Na podlagi diagnoze glavnega sistema, češ da še ni identificiran, da ni opredeljen način odločanja, niti ni sprejet način izdelave strokovnih podlog za sprejemanje strateških odločitev, se je avtor samoiniciativno lotil omenjenega podviga tako, da je sam opredelil krog institucionalnih nosilcev odločanja, da je predlagal način sprejemanja odločitve in tudi naredil podlogo. Vse to je naredil v dobri veri, da bo s tem omogočil uresničitev sanacijskega programa TE Šoštanj in še vseh drugih ekoloških sanacij termoeenergetskih objektov v Sloveniji, ki so bile predvidene.

S svojim predlogom je TE Šoštanj pravzaprav odprla prostor za predlog po vzpostavitvi komunikacijske in odločevalne forme, ki bi imela reflektivno naravo in v katerem bi se sprejemale strateške odločitve, ki bi se lahko v parlamentu le še potrjevale v obliki zakonov, če bi bilo to še potrebno. Gre za nekakšno korporativno telo, ki bi imelo za nalogo usklajevati vladna področja, kolikor se ta dotikajo ekoloških problemov v energetiki, komunalni ali kje drugje, z zahtevami skrbniškega sistema (gospodarstvom) in ekološko javnostjo. To telo bi delovalo po načelu komunikativne racionalnosti kot vsa korporativna telesa.

ZAKLJUČEK

Organizacijske spremembe tako Elektrogospodarstva kot glavnega sistema je spodbudila TE Šoštanj v prepričanju, da je mogoče s tem izboljšati učinkovitost sprejemanja odločitev institucionalnih nosilcev odločanja in tudi njihovo kakovost. Racionalnost svoje pobude je TE Šoštanj utemeljevala v projektnem načinu vodenja.

V njenih zahtevah se izraža duh po racionalnejšem organiziranju celotnega komunikacijskega in odločevalnega sistema, v katerega so vključeni različni, institucionalni nosilci odločanja na eni strani in po drugi strani tudi zahteva po sprejemanju kakovostnih, strokovno utemeljenih, finančno pokritih sklepov, ki jih bo zato tudi mogoče uresničiti. Gre torej za bolj dolgoročne in bolj sistematične odločitve.

TE Šoštanj je s tem na nek način prestopila meje nalog investitorja, ki izhajajo iz ekološke sanacije, in ob ugotovitvi, da se stvari zatikajo tako zaradi neprimerne organiziranosti institucionalnih nosilcev odločanja v komunikacijsko in odločevalno mrežo kot tudi zaradi neustreznih strokovnih analiz, ki so nujne za sprejemanje kakovostnih rešitev, posegla na področje organiziranosti in odločanja, izhajajoč iz svojih izkušenj in svojega znanja.

Pravzaprav pa drugače ni moglo biti. Kajti edino TE Šoštanj, ki je vzela zares odločbo republiškega sanitarnega inšpektorata, je bila lahko tista, ki je injicirala organizacijske in vsebinske spremembe v areni za energetiko. Drugi institucionalni nosilci odločanja, vključeni v komunikacijski in odločevalni proces ekološke sanacije, so bili le fragmentarno vezani na implementacijo. Vanjo so posegali le

skozi svoje pristojnosti, skozi svoje normativne obveznosti, svoje zadolžitve, svoje interese. Sami zaradi mesta v celotnem sistemu komuniciranja in odločanja niso mogli/hoteli/želeli prevzeti pobude za organizacijsko in vsebinsko spreminjanje, ki jo je nujno zahtevala uspešna implementacija sanacijskega načrta.

Zahteve po drugačnih pravilih igre in po drugačnih komunikacijskih in odločevalnih formah izhajajo pri TE Šoštanj zaradi nemožnosti realizacije cilja, ki ji ga je naložila država in ki ga je zavestno prevzela nase. Vire, ki so preprečevali ali ovirali uresničitev ekološke sanacije, je TE Šoštanj odkrivala zunaj sebe, na področjih, na katera ni imela (odločilnega ali večjega) vpliva, to je na področju sistemskega financiranja ekološke sanacije¹³², motiviranja, aktiviranja in nadzorovanja akterjev višjega ranga, na zakonodajno ureditev in na druga področja.

Konflikten položaj je bil zato strukturiran takole:

- na eni strani je TE Šoštanj, ki ji je s strani države normativno naloženo, da izpelje ekološko sanacijo po načrtu, v katerem so opredeljeni cilji, čas, sredstva in dejavnosti drugih akterjev;
- na drugi strani pa so objektivne okoliščine, to so drugi akterji, ki so bolj ali manj naklonjeni realizaciji zastavljenega cilja v načrtovanih rokih in v okviru načrtovanih sredstev.

Toda konflikti med TE Šoštanj in drugimi akterji niso bili nikoli tehnološko motivirani. Tehnologija, ki naj bi reševala praktični problem, to je odpravila onesnaževanje zraka, vode in zemlje, sploh ni bila problematična. Med različnimi praksami, ki so bile v igri, se je investitor v sanacijskem načrtu kaj hitro odločil za eno prednostno paraprakso, ki ni zbujala nobenih strokovnih ali javnih polemik.

Mnenje vrhunskih strokovnjakov v komunikacijskem in odločevalnem procesu sploh ni bilo prisotno vse do sprejetja odločitve o tujem investitorju spomladi leta 1993, ko je postalo jasno, da pri objektih TE Šoštanj ne bo uporabljeno domače znanje (v obliki tehnologije in tehnike). Šele takrat se je oglasila strokovna javnost, ki je bila zgrožena nad takšno odločitvijo ob dejstvu, da imamo svojo kakovostnejšo čistilno tehnologijo zraka, ki je že izvedena do pilotske naprave in tudi že preskušena v TE Šoštanj, kar je rezultat desetletnega dela vrhunskih strokovnjakov iz Inštituta Jožef Stefan. Razpolagamo pa tudi z ustreznimi izvedbenimi možnostmi v industriji. Strokovnjaki so menili, da je treba spremeniti ekonomsko politiko države, da je treba spremeniti pravila igre itd. Toda tudi ta polemika ni bila motivirana zaradi nestrinjanja glede tehnologije, pač pa zaradi odločitve investitorja o izvajalcu, ki je bila drugačna od njihovih pričakovanj¹³³.

¹³² O tem glej več v raziskavi Inštituta za ekologijo: "Različno razumevanje države kot nereflektirano žarišče neodločanja", Lj., 1995.

¹³³ O tem glej več v raziskavi Inštituta za ekologijo z naslovom "Različno razumevanje države kot nereflektirano žarišče neodločanja", 1995.

Tehnologija, namenjena za ekološko sanacijo TE Šoštanj, ni bila nikoli predmet javnega ali širšega strokovnega konflikta in tudi nikoli ni spodbudila zahteve po novih pravilih igre med vključenimi in prizadetimi akterji.

Tehnologija, ki odpravlja ekološke pomanjkljivosti tehnologije prejšnje generacije, ni vir zahtev po novih bolj odprtih in demokratičnih komunikacijskih in odločevalnih formah. To so tehnologije, ki ne generirajo odprtih javnih konfliktov med akterji, pač pa jih vsi bolj ali manj aktivno podpirajo, pač glede na stopnjo prizadetosti. Konflikt med akterji nastaja prej pri oblikovanju prednostnega seznama reševanja odprtih vprašanj, pri oblikovanju sistema financiranja takšne tehnologije in ustrežnejšega načina organiziranja akterjev za hitrejšo implementacijo ipd.

Konflikti med akterji nastajajo lahko tudi zaradi drugačnih razlogov. Velja pa, da so ti konflikti bolj latentni in zaviti v različna diskurzivna oblačila, kažejo se lahko na vsaki stopnji sprejemanja odločitve in na vsaki stopnji implementacije. Vidni postanejo šele za nazaj.

Ne glede na vir konfliktov, ki nastanejo med akterji, pa konflikti, če ostajajo latentni, povzročajo kolektivno nezadovoljstvo, nezaupanje, sumničenje, iskanje "grešnih kozlov" itd., kar vse ovira proces implementacije. To nezadovoljstvo pa lahko navsezadnje sproži tudi zahteve po spremembi komunikacijskih in odločevalnih form in pravil igre med akterji v smislu večje transparentnosti glede pristojnosti in odgovornosti.

Ekološka sanacija TE Šoštanj se je začela v trenutku, ko bi se morala sicer že končati. Glede na to, da tehnologija ekološke sanacije ni bila nikoli problematična, je bilo mogoče ekološko sanacijo brez velikih socialnih konfliktov začeti takoj, ko so se rešila organizacijska in finančna vprašanja, vprašanje pristojnosti in odgovornosti in druga odprta vprašanja.

Nov hegemonski koncept države, ki se je začel intenzivno uveljavljati spomladi leta 1993, je razrešil marsikatero odprto vprašanje. Med drugim je vzpostavil tudi ustrezne institucionalne pogoje za sprejem pomembnih robnih odločitev, ki so do sedaj zadrževale implementacijo ekološke sanacije TE Šoštanj. Po drugi strani pa so, ko je vlada dobila na področju energetike vse v svoje roke, drugi akterji izgubili svojo prvotno avtonomijo. Leta 1994 se je vlada sistematično lotila preurejanja energetske arene ob pomoči tujih svetovalcev, ker je želela na novo določiti pravila igre med akterji v areni za energetiko. Kakšna bodo pravila igre in kakšna je strategija razvoja energetike, je še odprto vprašanje. Prav tako je odprto vprašanje, ali bo vlada še sledila logiki pojma industrijskega razvoja družbe, ali pa je vendarle prišlo do zamenjave paradigme?

B.

ISKANJE LOKACIJE ZA TRAJNO ODLAGALIŠČE NSRAO

UVOD

Uporaba jedrske tehnologije za proizvodno električne energije ima tudi nekatere nujne dodatne posledice, ki so v nekaterih državah večji, v drugih pa manjši problem. V nekaterih državah tako na primer nimajo ustreznih lokacij, v drugih pa je odnos javnosti do trajnega odlagališča NSRAO preveč odklonilen. Nekaterim državam pa je vprašanje trajnega odlaganja NSRAO iz jedrskih elektrarn vendarle uspelo rešiti.

V Zahodni Evropi je devet držav, ki električno energijo proizvajajo v jedrskih elektrarnah. Od tega jih ima šest (Švedska, Velika Britanija, Francija, Španija, Finska, Nemčija) urejena trajna odlagališča, druge (Nizozemska, Švica, Belgija) pa takšna odlagališča načrtujejo. Italija je z vladnim moratorijem leta 1987 zaprla vse štiri jedrske elektrarne, vse vrste odpadkov pa skladišči tam, kjer nastajajo, torej trajnega odlagališča za NSRAO še nima.

V Vzhodni Evropi je šest držav (Bolgarija, Češka, Slovaška, Romunija, Madžarska, Poljska) z jedrskimi elektrarnami. Vse imajo trajna odlagališča. Na Madžarskem so NSRAO iz jedrske elektrarne na pritisk javnosti prenehali odlagati v skupno odlagališče v bližini Budimpešte, prav tako pa na Poljskem niso smeli več NSRAO z Inštituta za atomsko energijo (Poljska nima jedrske elektrarne v obratovanju) odlagati v začasno skupno odlagališče.

V šestih državah nekdanje Sovjetske zveze, to je v Ukrajini, Kazahstanu, Litvi, Belorusiji, Latviji in Estoniji, shranjujejo NSRAO iz jedrskih elektrarn na njihovih lokacijah ali v neposredni bližini, RAO, ki nastajajo v industrijskih, raziskovalnih in medicinskih ustanovah, pa odlagajo v 15 tako imenovanih "Spetskombinats", ki so v Rusiji.

V sedmih evropskih državah (Portugalska, Irska, Danska, Norveška, Avstrija, Grčija, Albanija), kjer ne proizvajajo električne energije v jedrskih

elektrarnah, pa imajo nekatere od njih posebna odlagališča za NSRAO, ki nastajajo v industriji, medicini in raziskovalnih ustanovah.

V Evropi oziroma v 11 državah tako danes obratuje 12 trajnih odlagališč za NSRAO iz jedrskih elektrarn, šest pa jih še načrtujejo. V svetu jih obratuje že več kot 30.

Skoraj vse države so se pri gradnji trajnih odlagališč za NSRAO soočale tudi s številnimi netehničnimi problemi. Eden teh je bil tudi odpor neposredno prizadete javnosti, ki pa ni nujno lokacijsko najbližja predvideni lokaciji odlagališča. V Švici so prebivalci okrožja Wolfenschiessen, ki je najbližje predvidenemu odlagališču na hribu Wellenberg v kantonu Nidwalden, leta 1994 odobrili lokacijo za odlagališče NSRAO. Toda glede tega so se morali po švicarski zakonodaji izreči tudi drugi prebivalci kantona, ki pa na referendumu niso odobrili projekta.

V Nemčiji imajo tri vrste situacij. V vasi Morleben oblasti nimajo težav z lokalnimi skupnostmi in le od časa do časa pride do akcij nasprotnikov jedrske energije. Prav nasprotno pa je v Salzgitterju, ki je v bližini odlagališča Konrad. Tu je lokalno prebivalstvo organizirano v več odborov za državljansko pobudo, ki nasprotujejo odlagališču in terjajo zaščito prebivalcev kraja Salzgitter. Na področju Gorleben večina lokalnega prebivalstva ne nasprotuje odlagališču, del prebivalstva skupaj z nasprotniki jedrske energije pa že od konca sedemdesetih let organizira akcije za zavrnitev projekta.

Odpor javnosti lahko nastane tudi kasneje, kot na primer na Madžarskem, kjer je javnost nasprotovala odlaganju NSRAO iz jedrske elektrarne v skupno odlagališče v Puspokszilagyju in leta 1989 dosegla, da se vanj odlagajo le NSRAO bolnišnic, industrije, raziskovalnih laboratorijev in univerz. Podobno se je zgodilo na Poljskem. Odlagališče Rozan v bližini Varšave je obratovalo že od leta 1961, sedaj pa zaradi nasprotovanja javnosti iščejo novo lokacijo za trde RAO.

Vodilni predstavniki ustanov, ki skrbijo za ravnanje z radioaktivnimi odpadki v Franciji, Veliki Britaniji, Nemčiji, na Švedskem in v Španiji, glede odnosa prizadete javnosti do trajnega odlaganja NSRAO v njihovem življenjskem okolju, menijo, da se lokalnim skupnostim ne sme ničesar vsiljevati. Prepričani so, da je pomembno obveščati javnost o svojih ciljih in projektih, čeprav to ne bo nujno vodilo k uspehu. Z razlaganjem ciljev, z vzpostavljanjem osebnih stikov in sodelovanjem v lokalnem življenju se pridobi zaupanje. Pri tem ima pomembno vlogo politična podpora, ki omogoča odprt način komuniciranja tudi o uporabi lokalnih virov, o kompenzacijah prizadetemu prebivalstvu itd.¹³⁴

V Sloveniji je mnenje prizadete javnosti glede odlagališča NSRAO v njihovem življenjskem okolju precej nenaklonjeno. Pričujoča analiza se temu prob-

¹³⁴ Več o tem glej Časopis Agencije za radioaktivne odpadke, Agencija RAO, Ljubljana, št.2, 1996.

lemu približuje, vendar ne z uveljavljenimi interpretacijami javnomnenjskih anket, s pomočjo katerih lahko odkrijemo speče potenciale in razpoloženje javnosti do določenega vprašanja, v našem primeru odnosa javnosti do odbranih lokacij za trajno odlagališče NSRAO in na katere mora oblikovalec politike računati¹³⁵, pač pa na že sproženih notranjih potencialih prizadete javnosti tako kot se je ta pokazal v institucionaliziranih ali ad hoc oblikovanih komunikacijskih in odločevalnih formah. Angažirana prizadeta javnost je namreč izkoristila obstoječe komunikacijske in odločevalne forme, kjer pa niso obstajale ali pa so bile opuščene, jih je spontano proizvedla. In ker so komunikacijske in odločevalne forme v kontekstu iskanja lokacije za NSRAO v Sloveniji predmet raziskovanja, je bilo nujno, da sem svojo pozornost posvetil izključno rezultatom delujočih potencialov prizadete javnosti.

Trajno odlagališče NSRAO v Jugoslaviji je bilo načrtovano že ob odločitvi za gradnjo prve jedrske elektrarne kot spremni objekt, ki bi ga začeli graditi po končani gradnji jedrske elektrarne v Krškem. Do zgraditve takšnega odlagališča pa bi JE Krško odlagala NSRAO v zgrajene začasne skladiščne zmogljivosti znotraj ograje JE.

V Sloveniji so NSRAO nastajali že pred gradnjo JE Krško, hranili pa so se v različno kakovostnih začasnih skladiščih NSRAO, ki so bila velika potencialna obremenitev življenjskega prostora in ki so spričo tega zahtevala gradnjo trajnega odlagališča NSRAO.

Trajno odlagališče NSRAO je bilo najprej mišljeno kot zbirno mesto za vse NSRAO, ki nastajajo v industriji, pri znanstvenem raziskovanju, v zdravstvu in proizvodnji električne energije v Jugoslaviji. Ta koncept se je kasneje zožil samo na trajno odlagališče NSRAO iz JE Krško, kamor bi uskladiščili tudi odpadke drugih proizvajalcev NSRAO v Sloveniji, in se potem razširil ponovno kot odlagališče vseh NSRAO, ki nastajajo v Sloveniji v industriji, znanosti in zdravstvu, in le ustrezen delež iz JE Krško, za preostali delež pa bi morala poskrbeti Hrvaška. Koncept odlaganja NSRAO se je spreminjal glede na glavnega nosilca (investitorja), oba pa zaradi konfliktnih situacij, ki so terjale nove glavne akterje, nove strategije, dopolnjevanje pravil igre, drugačna razmerja med akterji, oblikovanje novih komunikacijskih in odločevalnih form itd.

Kljub velikim prizadevanjem Slovenija še nima izbrane lokacije za trajno odlagališče NSRAO. Zaradi razširitve začasnega skladišča NSRAO v JE Krško, zaradi racionalizacije pri nastajanju NSRAO in zaradi možnosti superkompaktiranja NSRAO se tudi nikomur več ne mudi.

¹³⁵ Glej več v raziskavah Slovensko javno mnenje, Inštitut za družbene vede, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

- *Normativni akti*

Tako kot pri gradnji jedrske elektrarne bi morali tudi pri gradnji odlagališča kot novega jedrskega objekta upoštevati mednarodna priporočila. V skladu s tem je Jugoslavija sprejela ustrezna normativna določila, ki so opredeljevala naloge obstoječim institucionalnim akterjem, opredelila nove akterje, določila postopke in proceduralna vprašanja, da bi dosegli čim večjo varnost pred jedrskimi nesrečami in zmanjšali riziko¹³⁶.

Na podlagi teh aktov so bile za jedrsko varnost najbolj odgovorne naslednje institucije:

1. **na zvezni ravni:**

- zvezni izvršni svet
- zvezni sekretariat za gospodarstvo, ki je bil pristojen izdajati predpise na področju jedrske varnosti (glej zakon iz leta 1984)
- zvezna komisija za jedrsko varnost, ki ocenjuje, ali so izpolnjeni vsi predpisani varnostni pogoji, ker je bil to pogoj, da so lahko republiški organi izdajali lokacijsko, gradbeno dovoljenje, dovoljenje za poskusno obratovanje in za začetek obratovanja jedrskega objekta; zvezna komisija je delovala v okviru zveznega sekretariata za gospodarstvo
- zvezni komite za delo, zdravstveno in socialno varnost pa je bil pristojen za sprejemanje predpisov, ki se nanašajo na varstvo pred radioaktivnimi sevanji na vseh področjih, kjer se uporabljajo viri sevanja (na primer predpise za monitoring, za odlagališče RAO)
- zvezna komisija za varstvo pred sevanji, ki je bila svetovalno telo v okviru zveznega komiteja za delo, zdravstveno in socialno varnost.

¹³⁶ Jugoslavija je bila s podpisom sporazuma o pomoči Agencije IAEA pri gradnji jedrskega objekta med IAEA in zveznim izvršnim svetom (Sporazum o projektu, Ur. list SFRJ MP 24/76) zavezana upoštevati priporočila, ki se nanašajo na upravno organiziranost na področju mirolnega izkoriščanja jedrske energije. Zato je morala sprejeti ustrezne normative, s katerimi je obstoječim institucijam naložila izvajanje sprejetih obveznosti. Zaradi njene federativne ureditve so se sprejete obveznosti in pristojnosti razdelile tudi naprej na republiške organe.

Na zvezni ravni so pristojnosti opredeljevali naslednji akti:

- Ustava SFRJ (Ur. list SFRJ št.2/74, 38/81, 70/88)
- zakon o temeljih sistema državne uprave in o zveznem izvršnem svetu in zveznih upravnih organih - zvezni sistemski zakon (23/78, 58/79, 21/82, 18/85, 37/88, 18/89)
- zakon o organizaciji in delovnem področju zveznih upravnih organov in zveznih organizacij - zvezni organizacijski zakon (22- 78, 70/84, 18/85, 24/86, 24/88, 18/89)
- poslovnik zveznega izvršnega sveta (7/84, 29/86, 19/89)
- zakon o varstvu pred ionizirajočimi sevanji in o posebnih varnostnih ukrepih pri uporabi jedrske energije - ZVISJE (62/84)
- zakon o odgovornosti za jedrsko škodo - ZOJŠ (22/78, 34/79).

Najbolj natančno pa razmejuje pristojnosti med zveznimi in republiški organi na področju jedrske varnosti zvezni zakon o varstvu pred ionizirajočimi sevanji in o posebnih varnostnih ukrepih pri uporabi jedrske energije (UL, št.62/84). Zvezni organi so po tem zakonu pristojni za izdajanje zakonov in drugih predpisov in za izdajanje predhodne varnostne ocene, ki je potrebna v postopku izdajanja dovoljenj. Republiški organi pa so zavezani izvajati zvezne zakone, sprejemati republiške zakone, predpise in podzakonske akte, izvajati inšpekcijski nadzor in izdajati dovoljenja in soglasja za jedrske objekte.

2. **V Sloveniji** so bile pristojnosti republiških organov urejene z zakonom o izvajanju varstva pred ionizirajočimi sevanji in o ukrepih za varnost jedrskih objektov in naprav (Ur. list, št. 28/80)¹³⁷. S tem zakonom so bili opredeljeni kolektivni akterji in njihove obveznosti ter pristojnosti:
- izvršni svet skupščine SRS sprejema program ukrepov za varstvo pred ionizirajočimi sevanji in program ukrepov za jedrsko varnost za obdobje petih let; odredi evakuacijo prebivalstva in dobrin z ogroženega območja zaradi jedrske nesreče ali radioaktivnega onesnaževanja itd. Znotraj izvršnega sveta delujejo še številni upravni organi, ki so za svoje delo odgovorni IS.
  - Strokovna komisija za jedrsko varnost je svetovalno telo, ki ga sestavljajo predstavniki različnih republiških upravnih organov in raziskovalnih organizacij, ukvarja pa se z vprašanjem varnosti pred ionizirajočimi sevanji in z ukrepi za varnost jedrskih objektov in naprav. Komisija je bila zadolžena, da daje republiškim upravnim organom strokovna mnenja v zvezi z izdajo soglasij, obravnava osnutke predpisov in jim predlaga njihovo izdajo, obravnava in predlaga načrt ukrepov v primeru jedrskih nezgod in v takih primerih usklajuje delo. Obravnava pa tudi druga strokovna vprašanja s področja varstva pred ionizirajočim sevanjem.
  - Republiški komite za energetiko je pristojen za proizvodnjo elek. energije.
  - Republiški komite za varstvo okolja in urejanje prostora je pristojen za izdajo lokac. dovoljenja za jedrske objekte, vodnogospodarski inšpektorat pa kontrolira izdana dovoljenja in izdaja odločbe na svojem področju.
  - Republiški komite za industrijo in gradbeništvo izdaja gradbena in uporabna dovoljenja za jedrske objekte, republiški gradbeni inšpektorat pa nadzoruje gradnjo jedrskih objektov.
  - Republiški komite za zdravstveno in socialno varstvo je pristojen za vprašanja varstva pred sevanjem v okolju in na ljudi, republiški sanitarni inšpektorat pa za izvajanje nadzora.
  - Republiški štab civilne zaščite je odgovoren za načrtovanje in za izvajanje ukrepov za zaščito civilnega prebivalstva v primeru jedrskih nesreč in radiološke nevarnosti.
  - Republiška uprava za jedrsko varnost
  - Družbeni svet za Republiško upravo za jedrsko varnost
  - Strokovne organizacije, ki so pooblaščen za delo na področju jedrske varnosti, pomagajo s strok. nasveti, mnenji in predlogi upravnim org.

¹³⁷ Zakon je bil v letu 1988 nekoliko dopolnjen.

Poleg teh, bolj splošnih norm pa se je od leta 1984 odlaganje RAO urejalo z zakoni in pravili, ki so jih izdajali zvezni organi¹³⁸ in/ali republiški oziroma organi avtonomnih pokrajin.

V pričujočo analizo komunikacijskega in odločevalnega procesa, ki se je ukvarjal s problematiko NSRAO, sem vključil samo tiste institucije, ki so odigrale najpomembnejšo vlogo v komunikacijskem in odločevalnem procesu pri reševanju problematike odlaganja NSRAO v Sloveniji.

1. ZAČASNA SKLADIŠČA NSRAO V SLOVENIJI

Uvod

V Sloveniji so NSRAO nastajali že veliko pred začetkom obratovanja JE Krško leta 1981. Ti odpadki so se po predpisanih normativih hranili neposredno pri proizvajalcih radioaktivnih odpadkov in v tako imenovanih začasnih skladiščih, ki niso bila nujno v neposredni bližini kraja, kjer so nastajali. V Sloveniji smo imeli več takšnih začasnih skladišč.

1.1. Zavratac

Prvočasno skladišče NSRAO smo v Sloveniji dobili leta 1961. Ko je prišlo do nesreče z radioaktivnim materialom na Onkološkem inštitutu, so 25 m³ kontaminiranega materiala prepeljali v opuščen vojaški bunker pri Zavratacu (Idrija). Lokacija začasno skladišče ni bila prej strokovno preverjena, niti prostor sam ni bil sprva niti označen niti zaščiten. Lokacija začasno skladišče je bila določena z odločitvijo zveznih institucij, ki so ponoči tudi nadzorovale transport kontaminiranega materiala. Šele kasneje, po vplomu dveh domačinov, ki sta tu iskala orožje, so vhodna vrata zabetonirali in nanj narisali opozorilo "smrtno nevarno" in znak za radioaktivno sevanje¹³⁹.

¹³⁸ Na zvezni ravni sta to področje urejala Zakon o varstvu pred ionizirajočimi sevanji in o posebnih varnostnih ukrepih pri uporabi jedrske energije (Ur. list SFRJ, št. 62/84) in Pravilnik o načinu zbiranja, evidentiranja, obdelave, hrambe, dokončne odložitve in izpuščanja radioaktivnih odpadnih snovi v človekovo okolje (Ur. list SRS, št. 40/86). Poleg teh dveh aktov, ki se neposredno nanašata na RAO, pa za prostore in opremo, ki je namenjena za skladiščenje, predelavo in odlaganje RAO, veljajo tudi tisti zakoni in iz njih izpeljani pravilniki, ki zadevajo jedrske objekte. Gre za Pravilnik o pogojih za lokacijo, graditev, poskusno obratovanje, zagon in uporabo jedrskih objektov (Ur. list SFRJ, št. 52/88), za Pravilnik o izdelavi in vsebini varnostnega poročila in druge dokumentacije, potrebne za ugotavljanje varnosti jedrskih objektov (Ur. list SFRJ, št. 68/88), za Pravilnik o strokovni izobrazbi, delovnih izkušnjah, preveritvi znanja in potrdilu o izpolnjenih pogojih oseb, ki opravljajo določena dela v jedrskih objektih (Ur. list SFRJ, št. 86/87), in za Pravilnik o conah materialnih bilanc in o načinu vodenja evidence o jedrskih materialih ter o pošiljanju podatkov iz te evidence (Ur. list SFRJ, št. 9/88).

¹³⁹ Glej Študijo o komunikoloških vidikih pristopa k gradnji odlagališča NSRAO v Sloveniji, Pristop d.o.o., 1993, 1. del, str.B1.

To prvo začasno skladišče v Sloveniji še vedno “obratuje”. Agencija RAO je pri IBE Elektroprojekt Ljubljana naročila strokovno študijo o sanaciji začasnega skladišča leta 1993, izvedba sanacije tega skladišča pa je sedaj v teku¹⁴⁰.

1.2. JE Krško

Drugo začasno skladišče je bilo zgrajeno znotraj ograje JE Krško skupaj z jedrsko elektrarno. Sama gradnja skladišča ni posebej sprožala odzivov prizadete javnosti, je pa bil javni odziv toliko močnejši ob predlogih za njegovo razširitev leta 1989, o čemer natančneje spregovorim v III. delu.

1.3. Podgorica

Tretje začasno skladišče je bilo zgrajeno v Podgorici za odlaganje vseh NSRAO v Sloveniji, ki nastajajo pri raziskovanju, zdravstvu in gospodarstvu, razen za odpadke iz JE Krško in Rudnika urana Žirovski Vrh (RUŽV). Odlagališče je bilo zgrajeno, ker je bilo ugotovljeno, da organizacije in institucije, ki uporabljajo radioaktivne snovi, neprimerno skladiščijo njene odpadke. Odlagališče naj bi obratovalo do zgraditve centralnega jugoslovanskega odlagališča. Objekt tega začasnega skladišča je v ograji Rektorskega centra v Podgorici, lokacija torej ne ustreza zahtevi, da mora biti skladišče NSRAO v čim bolj nenaseljenih območjih. Ta zahteva ni bila upoštevana zato, ker ni bilo denarja. Kljub temu so strokovnjaki z Inštituta Jožef Stefan zagotavljali, da bo skladišče varno¹⁴¹. Gradnja skladišča se je financirala iz zveznega proračuna.

1.3.1. Konfliktna situacija

Med gradnjo začasnega skladišča v Podgorici je prišlo že do prvih intervencij neposredno prizadetih.

Krajani okoliških krajevnih skupnosti so spomladi leta 1985 zahtevali ustavitev del pri gradnji skladišča. Povedali so, da o gradnji niso bili obveščeni in da se bojijo, da bodo žrtev “širših družbenih interesov”. Izrazili so bojazen, da bo Podgorica postala skladišče NSRAO tudi za RUŽV in JE Krško. Ugotavljajo, da v Jugoslaviji še ni zgrajeno centralno odlagališče NSRAO in da tudi ni denarja za takšno odlagališče, JE Krško pa ima v svojem začasnem skladišču dovolj prostora le do leta 1988 in če se problem odlaganja NSRAO iz JE Krško do takrat ne bo rešil, grozi, da bo treba reaktor ustaviti.

¹⁴⁰ Glej Poročilo o delu Agencije RAO v letu 1994, Agencija RAO, feb. 1995.

¹⁴¹ ...” tako varno, da bi se človek lahko brez nevarnosti na njem sončil osem ur na dan 365 dni na leto.” (Študija o komunikacijskih vidikih..., str. B3.)

Krajanji so torej na podlagi tega upravičeno sklepali, da bo v tej stiski začasno skladišče v Podgorici lahko služilo tudi za skladiščenje NSRAO iz JE Krško, ker si Slovenija ni mogla privoščiti tretjinskega primanjkljaja električne energije. Še posebej pa jih je begala informacija, ki je bila objavljena v jugoslovanskih medijih in ki Podgorico poleg Krškega in Žirovskega Vrha omenja kot morebitni lokaciji za centralno odlagališče za NSRAO za vso Jugoslavijo.

Na pomisleke krajanov je Inštitut Jožef Stefan odgovoril, da je bilo skladišče načrtovano že leta 1964 in da zato ni sprožil širše javne razprave. Ogorčenju lokalnega prebivalstva se je pridružila tudi občinska oblast, ki o gradnji začasnega skladišča v Podgorici ni bila niti obveščena.

Delegati SO Domžale so 9. aprila 1985 na seji SO zahtevali ustavitev gradnje, v zboru občin SRS Slovenije 23. aprila pa poleg ustavitve še, naj skupščina zadolži pristojne organe, da določijo drugo, primernejšo lokacijo in naj lokacijo vnese v družbeni načrt. Zbor občin je sprejel sklep, "da mora skupščina storiti vse, da v najkrajšem času pridobi zaupanje občanov", in zato izvršni svet prosi, "da takoj razčisti sporna vprašanja s prizadetimi krajevnimi skupnostmi". Glede na izjavo predsednice zbora občin, češ da niso bili kršeni nobeni predpisi in da zbor občin nima možnosti, da bi upravnim organom dajal kakšne naloge, se seveda upravičeno postavlja vprašanje, ki je tudi razburjalo širšo javnost: Kdo potem sploh lahko ustavi gradnjo, če ne republiška skupščina kot najvišji samoupravni organ?

Prizadeta javnost, kot je razvidno iz protesta, ni nasprotovala gradnji začasnega jedrskega objekta zaradi strahu pred rizikom, pač pa zato, ker ni marala postati žrtev "širših družbenih interesov". Krajanji in občani so želeli preprosto sodelovati pri sprejemanju odločitev, katerih posledice bi jih neposredno prizadele. Da ne bi bili izigrani in čez čas pritisnjeni ob steno ob dejstvu, da JE Krško ne more obratovati, ker nima več prostora v svojem skladišču in je zato edina rešitev skladišče v Podgorici, so prizadeti občani izkoristili vse možne institucionalne poti. Gotovo pa jih je izjava predsednice zbora občin morala močno presenetiti. Kljub temu je bil zbor občin sposoben sprejeti ustrezen sklep, da se je komunikacijski in odločevalni proces lahko nadaljeval. V njem so potem sodelovali prizadeti krajanji iz krajevnih skupnosti okoli reaktorja, predstavniki občin in predstavniki republiškega komiteja za energetiko.

1.3.2. Reševanje konfliktna situacije

Predstavniki občine Domžale so na usklajevalnem sestanku sredi maja zahtevali, da se iz lokacijske odločbe črta klavzula, ki predvideva možnost širitve skladišča, da mora lokacija centralnega odlagališča priti v srednje- in dolgoročne republiške planske dokumente, kar bo zagotavljalo, da bo odlagališče "zgrajeno

najkasneje do leta 1995” in da se naredijo variantni predlogi za lokacijo laboratorijskega proizvodnega obrata za “rumeno pogačo”¹⁴². V začetku junija je IS SRS zagotovil, da bo v planske dokumente vključil tudi lokacijo in gradnjo centralnega odlagališča. V avgustu je bil sprejet program o začetku pripravljanih del za gradnjo skladišča NSRAO iz jedrskih elektrarn, v novembru pa so Elektrogospodarstvo Slovenije (EGS), Združenje energetskih organizacij Hrvaške (ZEOH) in JE Krško podpisali še samoupravni sporazum o financiranju in izvajanju teh del¹⁴³.

Do decembra so bila vsa odprta vprašanja razrešena, tako da je lahko IS SRS ugotovil, da skladišče radioaktivnih odpadkov v Podgorici ustreza zahtevam krajanov in da je Inštitut Jožef Stefan dobil tudi lokacijsko dovoljenje za gradnjo laboratorijske dvorane za “rumeno pogačo”.

1.3.3. Zahteva po družbenem nadzoru skladišča

Po dveh letih SO Domžale od Inštituta Jožef Stefan ni dobila nikakršnega poročila o razmerah v začasnem skladišču NSRAO v Podgorici. Zato je predsednik SO Domžale 4. junija 1987 interveniral, naj IJS izpolnjuje sklep iz leta 1985, ki se nanaša na redno poročanje o stanju v začasnem skladišču. V septembru pa je tudi IS SO Domžale izjavil, da je sodelovanje z IJS zgledno, le da si želijo pogostejših poročil o stanju v začasnem skladišču.

Po ustanovitvi družbenega sveta za RUJV, v katerega je bila s predstavnikom sistemsko vključena tudi občina Domžale, se je ta problem informiranja in nadzorovanja stanja s strani prizadete javnosti v začasnem skladišču v Podgorici razrešil. Po razpustitvi DS RUJV pa se je ponovno odprl.

¹⁴² Krajani so v pogovoru z novinarjem Dela zahtevali, da se odpadki sproti odvažajo v centralno odlagališče, zahtevali so občasen neodvisen strokovni nadzor in vpogled krajanov v odlagališče ter v meritve sevanja. Zahtevali pa so tudi preselitev laboratorijske hale za “rumeno pogačo”.

¹⁴³ Do omenjene problematike je zavzela svoje stališče tudi komisija za varstvo človekovega okolja, ki je na četrti seji (19.12.1985) obravnavala poročilo izvršnega sveta Skupščine SRS o uresničevanju dopoljenih stališč ter pobud, zahtev, predlogov in sklepov občin Ljubljana-Bežigrad in Domžale v zvezi z gradnjo skladišča RAO na območju reaktorskega centra Podgorica. In sprejela do poročila naslednja stališča:

- Poročilo pripomore k širši informiranosti in tekočemu preverjanju uresničevanja nalog, ki jih Skupščina SRS nalaga izvršnemu organu. Vloga tistih, ki se ukvarjajo z varstvom okolja, z razvijanjem nove tehnologije in s prestrukturiranjem gospodarstva je tudi obveščanje javnosti s strokovno argumentiranim pojasnjevanjem omenjene problematike z namenom, da se širša javnost pravočasno seznaní z zahtevnejšimi fizikalnimi in drugimi zakonitostmi in njihovimi učinki, ker se s tem izognemo splošnemu nerazumevanju problema¹⁴³.
- Komisija je tudi opozorila na nenatančnost, ki se nanaša na pridobitev lokacijskega dovoljenja, saj ta govori o laboratorijski hali za anorgansko kemijsko tehnologijo, v kateri se bodo opravljale le raziskave tehnoloških postopkov, ne pa industrijska predelava tehničnega uranovega koncentrata, “rumene pogače”.
- Pospešiti je treba dela za pridobitev posebnega soglasja k lokacijskemu dovoljenju za začasno skladiščenje od republiškega sanitarnega inšpektorja in pospešiti je treba izdelavo ustreznih pravilnikov.
- Komisija je sklenila, da ni potrebno razpravljati o poročilu še v zborih Skupščine, da pa naj izvršni svet obvešča Skupščino o njegovih ukrepih glede še odprtih vprašanj. Več o delu komisije glej v naslednjem poglavju.

Zaključek

V Sloveniji smo z gradnjo začasnega skladišča v Podgorici že dobili prve izkušnje glede reagiranja prizadete javnosti. Na podlagi te izkušnje bi se lahko naučili, da je edino odprta komunikacija med prizadeto javnostjo, investitorjem, strokovnjaki in političnimi institucijami na ravni republike ustrezen način za reševanje tako problematičnega praktičnega vprašanja, kot je skladišče NSRAO. Na tej izkušnji bi se lahko naučili, da prizadeta javnost burno reagira, če ni od vsega začetka vključena v komunikacijski in odločevalni proces in če ima občutek, da jo lahko tako državne institucije izigrajo v imenu "širšega družbenega interesa". Problem rizika takšnega objekta v zavesti prizadete javnosti še ne igra odločilne vloge, kar še vedno kaže na dovolj veliko stopnjo zaupanja izjavam strokovnjakov o njegovi varnosti.

Ta izkušnja je morda pripomogla k odločitvi Skupščine SRS o ustanovitvi dveh pomembnih organov konec osemdesetih let, ki sta imela na skrbi zagotavljanje jedrske varnosti v Sloveniji (RUJV) in njen družbeni nadzor (DS RUJV).

2. TRAJNO ODLAGALIŠČE NSRAO

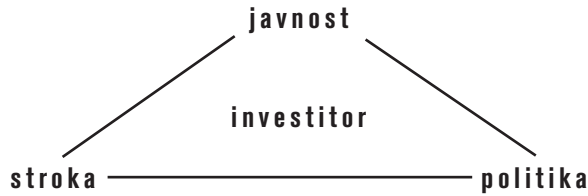
Uvod

Gradnja četrtega odlagališča za NSRAO ni imela več statusa začasnega skladišča, pač pa trajnega odlagališča za NSRAO. V njem naj bi (prvotno) odlagali NSRAO iz JE Krško.

Predno je bila sprejeta odločitev za iskanje lokacije za trajno odlagališče NSRAO iz JE Krško v Sloveniji, pa so bile v igri različne opcije, ki so bile posebljene v nosilnih akterjih, pooblaščenih za gradnjo trajnega odlagališča NSRAO, ki so se skozi čas spreminjali. Glede na to, da so se nosilni akterji (investitorji) menjavali, skupaj z njimi pa tudi opcije in strategije, bom prikaz komunikacijskega in odločevalnega procesa temu ustrezno prilagodil. Tridelna razčlenitev v prikazovanju omogoča, da se jasno razkrijejo razlogi, zakaj so se opcije spreminjale in z njimi nosilni akterji menjavali, kakšne novosti so se vsakokrat pokazale in kaj se je z njimi želelo doseči in kaj se je doseglo.

Pri rekonstrukciji komunikacijskega in odločevalnega procesa se bom oprl na model, ki se je tudi izkustveno pri gradnji začasnega skladišča NSRAO v Podgorici zelo jasno izrisal in ki je tudi teoretsko obdelan v I. delu v poglavju A. pod naslovom Razmerje med politiko - stroko - javnostmi.

S pojmom investitor je opredeljen glavni akter, ki je bil operativno zadolžen za izvajanje del, vezanih na iskanje lokacije za trajno odlagališče NSRAO. V komunikacijskem in odločevalnem procesu so bili trije: JUGEL, Služba projekta RAO JE Krško in Agencija RAO. Ti trije akterji so tudi temeljne strukturne točke pri prikazovanju celotnega komunikacijskega in odločevalnega procesa.

S pojmom politike opredeljujem tiste akterje iz institucionalne nadzidave, ki so s svojimi odločitvami pripomogli k oblikovanju pogojev za hitrejšo implementacijo in/ali k večjemu družbenemu nadzoru. V to skupino sodijo: medrepubliška koordinacija, medrepubliška koordinacija Hrvaške in Slovenije za področje RAO, republiška uprava za jedrsko varnost in družbeni svet za republiško upravo za jedrsko varnost, komisija za varstvo človekovega okolja, komisija za varstvo okolja in naravno dediščino, odbor za infrastrukturo in okolje in IS SRS oziroma vlada, ki ni posebej prikazana, pač pa je vključena kot razlagalec in pojasnjevalec pravil komunikacijskega in odločevalnega procesa in v njem sprejetih odločitvah, kolikor je to zahtevala prizadeta javnost in občine prek delegatskih vprašanj in protestnih pisnih zahtev.

S pojmom stroke tu mislim na vse akterje, ki praktične probleme prevedejo v strokovni problem in ponudijo rešitev(e). V našem primeru mislim torej najprej tiste, ki so definirali pogoje za to, da se je skladiščenje NSRAO oziroma izbor lokacije za odlagališče lahko opredelil kot strokovni problem posameznih disciplin in ga nato dosledno stroki primerno proučil. Celoten postopek izbora lokacije do 3. stopnje je bil izključno strokovne narave, ki je predhodno zahteval izdelavo metode in kriterijev za izbor lokacije, ki ga je opravil Inštitut Jožefa Stefana - SEPO - ta postopek le omenjam skozi odgovore IS SRS na delegatska vprašanja -, nato pa izbor lokacije same (opravil ga je IBE Elektroprojekt Ljubljana), kateremu sem posvetil več pozornosti, toda le skozi prikaz dela komisije za recenzijo, ker je šele z njenim delom končan postopek strokovne obdelave praktičnega problema. Potem pa na tiste akterje, ki so delali različne študije ravno tako za reševanje praktičnih problemov, vezanih na RAO po naročilu Agencije za RAO. Tudi te puščam povsem ob strani.

S pojmom javnosti pa opredeljujem akterje, ki so izražali svoja mnenja, stališča, proteste in vprašanja, naslovljena na akterje, ki sem jih opredelil s poj-

mom politika. Sem sodijo tako reakcije občin (Velenje, Mozirje, Kamnik, Sevnica, Brežice, Krško, Ravne na Koroškem, Ptuj, Dravograd), krajevnih skupnosti (Zavodenj in Cirkulane), političnih organizacij (OK ZSMS Velenje, Socialistična stranka Slovenije - Območni odbor Šmarje pri Jelšah), društva in združenja (Šaleško ekološko društvo, Turistično društvo Rogaška Slatina, Pionirski odredi občine Velenje).

Vsi štirje strukturni deli so bili kreatorji komunikacijskega in odločevalnega procesa izbora lokacije za trajno odlagališče NSRAO v Sloveniji. Med njimi so veljala vnaprej znana pravila igre, ki so jih nekateri bolj drugi manj poznali in se jih zavedali. Pravila pa so se po letu 1991 povsem spremenila. Med njimi so bile vzpostavljene različne kvalitete odnosov, od konfliktnih do kooperativnih, ki so se skozi čas ravno tako spreminjale, vstopali so v (nove) komunikacijske in odločevalne forme, ki so jim bile na voljo, da so lahko soočali svoja stališča in mnenja z drugimi akterji in sprejemali z njimi skupne odločitve itd., ki so bile ravno tako ukinjene z letom 1991.

Rekonstrukcija komunikacijskega in odločevalnega procesa izbora lokacije za trajno odlagališče NSRAO v Sloveniji je prikazana skozi opcije glavnih akterjev - investorjev in njihovega razmerja do drugih akterjev.

2.1. Jugelova opcija

Zvezni zakon o varstvu pred ionizirajočimi sevanji¹⁴⁴ v prvem odstavku 45. člena od uporabnikov jedrskih objektov in uporabnikov drugih virov ionizirajočega sevanja in od organov družbenopolitičnih skupnosti terja, da zagotovijo pogoje za dokončno odložitvev RAO, ki jih ustvarjajo ti objekti.

Spričo tega so zvezni izvršni svet, izvršni sveti republik in avtonomnih pokrajin, elektrogospodarstva republik in pokrajin, pa JUGEL, ITEM-SOUR "Energoinvest", inštituti "Jožef Stefan", "Boris Kidrič", "Rudjer Bošković", "Rade Končar" in inštitut za strojništvo v Slavonskem Brodu podpisali družbeni dogovor o pogojih in načinu reševanja vprašanj skladiščenja obsevanega jedrskega goriva in trajnega odlaganja RAO.¹⁴⁵ Za izvajanje teh predpisov so skrbeli republiški in pokrajinski upravni organi na področju zdravstva in energetike.

Dokler se vprašanje trajnega odlaganja NSRAO ne reši, pa so proizvajalci in uporabniki virov ionizirajočih sevanj po pravilniku o načinu zbiranja, eviden-

¹⁴⁴ Pred letom 1984, ko je bil sprejet omenjeni zvezni zakon, republike in avtonomni pokrajini, razen Slovenije in Hrvaške, niso zakonsko urejale področja odlaganja RAO, pač pa so le izvajale določene določbe iz zakona o varstvu pred sevanji iz leta 1976. Do leta 1988 pa ni še niti ena republika uskladila svojih zakonov z zveznim zakonom o varstvu pred ionizirajočimi sevanji in o posebnih varstvenih ukrepih pri uporabi jedrske energije.

¹⁴⁵ Glej Uradni list SFRJ, št. 68/84.

tiranja, obdelave, hrambe, dokončne odložitve in izpuščanja radioaktivnih odpadnih snovi v okolje zavezani te snovi obdelati in jih hraniti tako kot določajo pravila. To pa pomeni, da so jih bili zavezani hraniti v svojih organizacijah, to je tam, kjer nastajajo, in sicer toliko časa, da njihova aktivnost pade pod predpisano mejo in jih je potem mogoče deponirati kot nenevarne odpadke¹⁴⁶ ali pa jih transportirati določenim inštitutom v hrambo¹⁴⁷.

Največje količine NSRAO se hranijo v inštitutih "Boris Kidrič" (Srbija), "Jožef Stefan" (Slovenija), "Rudjer Bošković" (Hrvaška)¹⁴⁸ in v JE Krško (Slovenija). V omenjenih inštitutih zbirajo RAO na začasno skladiščenje iz svojih republik, razen inštituta "Boris Kidrič" (Srbija), ki je dobival RAO, nastajajoče v industriji, medicini in kmetijstvu, iz Srbije, Bosne in Hercegovine¹⁴⁹, Makedonije, Črne gore, Kosova in Vojvodine.

V Sloveniji imamo, kot sem že omenil, tri začasna skladišča NSRAO. Poleg JE Krško in Inštituta Jožef Stefan (Podgorica) še skladišče v opuščeni vojašnici v Zavrattu pri Idriji¹⁵⁰.

Omenjena začasna skladišča NSRAO imajo predvidoma proste zmogljivosti¹⁵¹ še za deset let ("Boris Kidrič"), petnajst let ("Rudjer Bošković"), dvajset let (Inštitut za medicinska istraživanja i medicinu rada), petdeset let

¹⁴⁶ Poleg NSRAO v raziskovalnih in medicinskih inštitutih nastajajo še kratkoživi RAO, ki se hranijo v posebnih prostorih na inštitutih, dokler jim radioaktivnost ne pade pod določeno mejo, in se nato tretirajo kot navadni odpadki.

¹⁴⁷ Nadzor nad izvajanjem Pravilnika in kontroliranje pogojev, pod katerimi se hranijo RAO v organizacijah, je v pristojnosti republiških in pokrajinskih sanitarnih inšpektoratov v povezavi z organizacijami, ki jih določajo republiški predpisi in ki skrbijo za varstvo pred ionizirajočimi sevanji. Po poročilu zveznega komiteja za delo, zdravstvo in socialno varstvo do leta 1988 ni bilo zaslediti bistvenih pomanjkljivosti pri zbiranju, hrambi in začasnem skladiščenju RAO. (Glej: Informacija o odlaganju RAO v SFRJ, zvezni sekretariat za gospodarstvo in zvezni komite za delo, zdravstvo in socialno politiko, Beograd, sep. 1988).

¹⁴⁸ RAO na Hrvaškem skladiščijo tudi na Inštitutu za medicinska istraživanja i medicinu rada, in to viri, katerih uporaba je prepovedana. (Glej: *ibid.*)

¹⁴⁹ V Bosni in Hercegovini se RAO začasno skladiščijo tudi v okviru službe za varstvo pred ionizirajočimi sevanji na Zavodu za zdravstveno zaščito BiH v Sarajevu. (Glej: *ibid.*)

¹⁵⁰ Začasno skladišče za NSRAO je v Reaktorskem centru v Podgorici. Obratovati je začelo leta 1987, v njem pa shranjujejo odpadke z Inštituta Jožef Stefan in nekatere neuporabne zaprte vire sevanja drugih uporabnikov v SR Sloveniji (ne pa iz JEK in RUŽV). V tem skladišču so tri vrste radioaktivnih odpadkov: a) zaprti sodi s kontaminiranimi predmeti in materiali z inducirano aktivnostjo zaradi obsevanja v reaktorju TRIGA, b) posebni odpadki (večji kontaminirani predmeti ali aktivirani predmeti, ki jih zaradi velikosti ni mogoče hraniti v sodih), c) zaprti viri (neuporabni zaprti viri sevanja, ki so shranjeni v originalnih zaščitnih kontejnerjih. V letu 1988 se je število sodov v skladišču povečalo s 84 na 95, sprejetih je bilo tudi pet novih zaprtih virov (z 31 na 36) in dva posebna predmeta (s 40 na 42). (Poročilo o delovanju prehodnega skladišča radioaktivnih odpadkov v Reaktorskem centru v Podgorici v letu 1988, januar 1989)

Obstaja pa tudi začasno skladišče pri Zavrattu. Odlagališče je zapuščeno, v njem so deske, zavite v prozoren polivinil, štiri posode "denwer", dve omarici, več zabojev, devetinšestdeset 200 litrskih sodov, nekatere je načela rja, dva večja predmeta, zavita v neprozoren polivinil. Omenjeno skladišče ni nevarno za okolico, bi ga pa bilo treba prenesti na nadzorovano mesto. Pomujata se dve rešitvi: počakati, dokler ne bo zgrajeno dokončno odlagališče NSRAO, ali predmete takoj prenesti v začasno skladišče v Podgorico. Prva rešitev je cenejša, problem pa je v tem, da je s stališča javnega mnenja to skladišče nevarno. Druga rešitev je hitrejša, dražja in pri prenašanju bi bili delavci delno izpostavljeni sevanju. (Poročilo o meritvah in ogledu skladišča RAO pri Zavrattu, Ekološki laboratorij z Mobilno enoto, IJS, 12.7.1988)

¹⁵¹ Ocena prostih zmogljivosti začasnega skladiščenja NSRAO je bila narejena na predpostavki, da se bodo na inštitutih skladiščili NSRAO z navedenih območij in da se njihova količina iz leta v leto ne bo spremenila. (Glej: *ibid.*)

(“Jožef Stefan”) in JE Krško le do leta 1991¹⁵².

Družbeni dogovor je v 2. členu opredeljeval, da se morajo podpisniki najprej sporazumeti, ali je sploh upravičeno graditi skupno centralno odlagališče NSRAO za vso Jugoslavijo. Odgovora na to vprašanje podpisniki niso našli vse do leta 1989. Razlogi za to so bili v različni zavzetosti posameznih republik in pokrajin, pač glede na to, koliko zmogljivosti so še imele na voljo v začasnih skladiščih za NSRAO in v odporu prebivalcev, krajevnih skupnosti in občin pri iskanju ustrezne lokacije, ker so nasprotovali, da bi bilo trajno odlagališče NSRAO na njihovem območju.

Jugoslavija je kot celota imela že leta 1989 velike količine radioaktivnih odpadkov, pa tudi veliko virov ionizirajočega sevanja, ki so bili v široki uporabi (medicina, industrija, kmetijstvo in drugje) in ki so prej ali slej postali radioaktivni odpadni material. Tako je problem radioaktivnih odpadkov postal eden pomembnejših praktičnih problemov, ki ga je bilo treba čim prej rešiti, najprej z gradnjo trajnega odlagališča NSRAO¹⁵³.

Družbeni dogovor sicer ni bil prvi¹⁵⁴ normativni akt, ki je opredeljeval nosilca reševanja trajnega odlaganja NSRAO, je bil pa prvi akt, na podlagi katerega so določili nosilnega akterja in na podlagi katerega se je začel reševati problem trajnega odlaganja NSRAO iz JE Krško. Ne glede na to, da je družbeni dogovor poleg RIS-ov, elektrogospodarstva republik in nekaterih delovnih organizacij podpisal tudi zvezni izvršni svet, so se z njim odločevalne pristojnosti prenesle z zvezne na raven republik, ker se je v dogovoru dopuščala tudi možnost regionalnih odlagališč NSRAO. Glede na to možnost so Elektrogospodarstvo Slovenije (EGS), Združenje energetskih organizacij Hrvaške (ZEOH) in JE Krško avgusta 1985 sprejeli program o začetku pripravljalnih del za gradnjo trajnega odlagališča NSRAO iz jedrskih elektrarn, novembra pa so podpisali še samoupravni sporazum o financiranju in izvajanju teh del. Glede na to, da sta samo Slovenija in Hrvaška vlagali v JE Krško, se je tudi pristojnost glede odlagališča NSRAO z JE Krško operativno prenesla na ZEOH in EGS. Naloženo jima

¹⁵² Zmožnost skladiščenja NSRAO JE Krško se je kasneje spremenila. Glej naslednje poglavje.

¹⁵³ Obsevano jedrsko gorivo se skladišči v reaktorjih “RA” in “RB” v Inštitutu Boris Kidrič - Vinča, v reaktorju TRIGA v Inštitutu Jožef Stefan in v bazenu za iztrošeno gorivo v JE Krško. V inštitutih se VRAO nahaja v majhnih količinah in se sploh še ne postavlja vprašanje njihovega skladiščenja ali predelave. V JE Krško pa je v bazenu prostora še za polnih 14 let obratovanja. JE Krško in raziskovalni reaktorji na inštitutih so fizično in tehnično zavarovani po predpisih mednarodne konvencije o fizični zaščiti nuklearnih materialov in nuklearnih objektov, ki jo je SFRJ podpisala leta 1985 (Ur. list SFRJ, št. 9/85). Nadzor nad uporabo nuklearnega goriva pa po letnem načrtu izvajajo inšpektorji mednarodne agencije za atomsko energijo.

¹⁵⁴ Reševanje RAO je bilo ob pričetku gradnje Jedrske elektrarne Krško naloženo družbenopolitičnim skupnostim, kar je razvidno iz Temeljnega zakona o varstvu pred ionizirajočimi sevanji (Ur.l. SFRJ, št. 12/65), ki je veljal do leta 1976. Z novim zakonom o varstvu pred ionizirajočimi sevanji (Ur.l. SFRJ, št. 54/76) pa se je subjekt odgovornosti za reševanje odlagališča izgubil. Kljub temu se je vprašanja odlagališča RAO prva lotila Skupnost proizvajalcev električne energije JUGEL in postala nosilni akter reševanja tega vprašanja. To obveznost je prevzela nase v času, ko se je začelo razmišljati o ekstenzivnem jedrskem programu v Jugoslaviji.

je bilo tudi, da za reševanje stalnega odlagališča RAO poiščeta ali neko obstoječo ali pa ustanovita novo delovno organizacijo, ki se bo ukvarjala s to problematiko.

V tem obdobju so bile narejene nekatere strokovne študije glede ustreznosti določenih lokacij po vsej Jugoslaviji. Študijo "Odlaganje radioaktivnih odpadkov in obsevanega jedrskega goriva za program gradnje jedrskih elektram v Jugoslaviji do leta 2000" je naročil JUGEL. Študija je kabinetske narave. Pri izbiri lokacij so bili upoštevani le geološki in seizmični kriteriji in na podlagi tega so prišli do trinajstih lokacij po vsej Jugoslaviji, ki bi bile primerne za centralno odlagališče NSRAO. Dve lokaciji sta bili tudi v Sloveniji, in sicer na območju Slovenj Gradca in na območju velenjske občine. Ko so bili rezultati študije javno objavljeni, je prizadeta javnost reagirala.

Izsledki Jugelove študije so v slovenski javnosti povzročili buren odziv.

V Slovenj Gradcu so 11. januarja 1986 ustanovili poseben odbor, ki naj bi ukrepal proti gradnji odlagališča jedrskih odpadkov v njihovi občini. Ostro pa so napadli tudi republiške organe, ker dopuščajo, da se tovrstne raziskave delajo brez vednosti občinskih organov. Temu protestu so se pridružile tudi druge koroške občine. Na to informacijo so se odzvali tudi v sosednji Avstriji. Meddržavna delegacija za varstvo okolja, ki se je 21. januarja 1986 sestala v Gradcu, je razpravljala tudi o gradnji odlagališča NSRAO ob avstrijski meji.

Podobno so se odzvali tudi v občini Velenje, ki je postavila tudi delegatsko vprašanje, "kako je mogoče, da je informacija prišla v javnost predno so bili obveščeni pristojni organi občine", in "ali gre za jugoslovansko odlagališče, ki lahko ogroža vso Slovenijo".

Predstavniki republiških institucij so na te reakcije prizadete javnosti reagirali s pojasnjevanjem, da gre za kabinetne raziskave (podpredsednik RIS, 29. januarja), pri katerih so sodelovali tudi slovenski strokovnjaki z Inštituta Jožef Stefan (namestnik predsednika republiškega komiteja za varstvo okolja, 18. januarja), da študija predvideva lokacije samo za NSRAO, ne pa tudi za VRAO (namestnik predsednika republiškega komiteja za energetiko, 15. julija) in da bodo pristojni občinski organi o nadaljni izbiri pravočasno obveščeni (ibid.). Menili pa so, da je vznemirjenost občanov prenačljiva in brez dejanske podlage.

Z olajšanjem pa je javnost marca sprejela informacijo, da nobena od štirih ožjih lokacij za centralno odlagališče NSRAO ni v Sloveniji in da JE Prevlaka ne bo dobila lokacijskega dovoljenja, dokler ne bo rešeno vprašanje odlaganja jedrskih odpadkov.

Reakcija prizadete javnosti se je tudi tu osredotočila ne toliko na vprašanje rizika jedrskega objekta, pač pa predvsem na pravila igre pri sprejemanju odločitve o lokaciji za odlagališče NSRAO. Občinske oblasti je motilo predvsem,

da informacijo o rezultatih raziskav o potencialnih lokacijah za odlagališče NSRAO dobijo iz sredstev javnega obveščanja, prizadeto lokalno javnost pa je motila možnost, da bodo morali živeti z jedrskim objektom, za katerega ne vedo in nočejo vedeti, kakšen riziko prinaša v njihov življenjski prostor. Zdi se, da bi lahko z ustreznim pristopom do javnosti in občinskih oblasti, z bolj zavestnim in organiziranim oblikovanjem javnega mnenja povzročile informacije o lokacijah, ki so bile izbrane po (omejenih) strokovnih kriterijih, manj razburjenja in nezaupanja do osrednjih republiških institucij oblasti.

2.2. Opcija Službe projekta RAO JE Krško

2.2a. Investitor

2.2a.1. Formiranje in delo Službe projekta RAO JE Krško¹⁵⁵

Elektrogospodarski sistem Slovenije (EGS) in Hrvaške (ZEOH) sta se odločila, da bosta pooblastila JE Krško (JEK) za reševanje problematike trajnega odlaganja NSRAO in da ne bosta ustanovila nove delovne organizacije. Leta 1987 so ZEOH, EGS in JEK podpisali sporazum o financiranju predhodnih del za gradnjo odlagališča RAO nizke in srednje aktivnosti. JEK je v tem sporazumu prevzel vlogo investitorja, ki naj bi vodil vsa predhodna dela na projektu odlagališča NSRAO, kasneje pa naj bi od ZEOH in EGS dobil povrnjena vložena sredstva. JE Krško je na podlagi te naloge ob koncu leta 1986 ustanovil Službo projekta odlagališča RAO. Njena naloga je bila priskrbeti vso dokumentacijo, ki je potrebna za upravni postopek, za raziskovalna dela in gradnjo odlagališča RAO. Delo omenjene službe je nadzoroval devetčlanski projektni svet, v katerem so bili po trije predstavniki podpisnic sporazuma.

Poleg Službe projekta odlagališča RAO in zakonsko opredeljenih akterjev so bili v reševanje te problematike vključeni še interesna skupnost elektrogospodarstva in premogovništva SR Slovenije (ISEP), ki je šele z osnutkom sprememb in dopolnitev dolgoročnega načrta SR Slovenije za obdobje 1986 do leta 2000 postala nosilec načrtovanja in pristojna za uresničevanje odlaganja NSRAO. Po njeni razpustitvi leta 1990 so te pristojnosti prešle na ramena upravnih organov. RIS Slovenije in občinam pa je bilo naloženo, da pripravijo in sprejmejo prostorske izvedbene načrte za trajno odlagališče NSRAO. Inštitut Jožef Stefan - Skupina za oceno posegov v okolje (SEPO) pa je prevzela nalogo, da bo izdelala metodo in kriterije za izbiro najprimernejše lokacije za odlagališče. Poleg tega pa bo opravljala tudi strokovno svetovalno funkcijo in vlogo strokovnega ocenjevalca¹⁵⁶. V SR Hrvaški pa je vse pristojnosti v zvezi z NSRAO zadržal ZEOH.

¹⁵⁵ Rekonstrukcija dela Službe projekta RAO je narejena po sekundarnih virih, ker JEK kljub večkratnim prošnjam ni dovolila vpogleda v njen arhiv Službe projekta RAO.

Služba projekta RAO je opravila določene naloge iz projekta odlagališča RAO¹⁵⁷, prav tako so tudi druge institucije opravile določene naloge. Tako so bili do konca leta 1988 izdelani dokumenti in predloge za upravni postopek, kar pomeni, da je bilo odlagališče RAO vnešeno v osnutek sprememb in dopolnitev dolgoročnega načrta Slovenije za obdobje 1986-2000 in v osnutek plana za obdobje 1986-1990¹⁵⁸, narejene so bile idejne študije o tunelskem in plitvem načinu odlaganja NSRAO, ki najbolj ustrezata geološkim razmeram v Sloveniji, izdano je bilo informativno gradivo o RAO, Inštitut Jožef Stefan - SEPO je začel oblikovati kriterije in metode za izbiro lokacije, po katerih bi lahko določili najustreznejšo lokacijo za odpadke NSRAO, geotehnično je bilo obdelanih pet lokacij na podlagi študije Inštituta Jožef Stefan - SEPO, ki so bile tudi biološko pregledane. V SR Hrvaški pa so geotehnično pregledali tri ožja makropodročja, pri čemer so se opirali na študijo Građevinskega inštituta, ki jih je Služba projekta RAO pregledala tudi z biološkega vidika.

Služba se je pri svojem delu srečevala z vrsto težav, ki ji niso dopuščale večje delovne uspešnosti. Za ilustracijo naj povem, da je bilo za leto 1988 načrtovanih 23 različnih aktivnosti pri projektu odlagališča RAO, sprejetih je bilo 17 prednostnih nalog v ISEP, zaradi inflacije in povečevanja stroškov je bilo sklenjenih le 14 pogodb, od katerih jih osem ni imelo finančnega (bančnega) pokritja¹⁵⁹, za preostalih šest pa so bila izdana jamstva šele ob koncu leta 1988. Glavni razlog, zakaj dela, ki so bila načrtovana, niso bila tudi opravljena, je bil finančne narave. Finančne težave pa so tudi v naslednjih letih ogrožale izvedbo nekaterih že začetih projektov in projektov, ki so bili nujni za zgraditev odlagališča NSRAO. Med te projekte sodijo varnostna ocena odlagališča za tunelsko in plitvo odlaganje ter optimizacija njune idejne rešitve, transport RAO, izdelava kriterijev za izbiro mikrolokacije ter programa raziskovalnih del na teh lokacijah, študije o vplivu na okolje, pa študije o radiološkem vplivu in meteoroloških razmerah na mikrolokacijah, analize in raziskave za zaščito (biološki ščit), predinvesticijski program, raziskava odlagalne enote (materiali in oblike) ter obveščanje javnosti.

Niso pa bile le finančne težave krive, da zastavljeni projekt RAO ni bil urešen. Glavni nosilec - Služba projekta RAO - je imel vrsto konfliktov z drugimi sistemsko nadrejenimi ali strokovnimi institucijami. Na prvi institucionalni ravni

¹⁵⁶ Glej zapisnik sestanka pri podpredsedniku IS SR Slovenije dr. Borisu Frlecu z dne 16.6.1987.

¹⁵⁷ Projekt odlagališče RAO je bil v tej fazi zožen na odpadke NSRAO iz JEK, medtem ko so bili drugi medicinski in industrijski radioaktivni odpadki še vedno zunaj kroga sistematičnega iskanja ustreznih odlagališč.

¹⁵⁸ Glej Poročevalec Skupščine SR Slovenije, št. 17, 9.6.1988.

¹⁵⁹ Težave so bile tudi z izdajanjem jamstev na posamezne pogodbe, ki jih je Ljubljanska banka - Združena banka Slovenije zavlačevala. Pogodbe brez jamstva pa so bile neveljavne in izvajalec brez tega ni začel delati.

je prihajalo do nesoglasij glede razmerij (pristojnosti) med projektnim svetom in Službo. Projektni svet je bil ustanovljen sočasno s Službo projekta odlagališča RAO zato, da bi nadzoroval njeno delo. Toda prišlo je do neoglasja v samem projektnem svetu glede njegovih pristojnosti, kar je preprečevalo odločanje o načinu izvajanja nekaterih aktivnosti. Dokler se ni razrešil konflikt, nekaterih dejavnosti ni bilo mogoče izvajati, zato je pri celotnem projektu nastala zamuda.

Kratek stik je nastal tudi med Službo projekta odlagališča RAO in Inštitutom Jožef Stefan - Skupino za oceno posegov v okolje (SEPO), in kmalu se je pokazalo, da je bilo to zelo usodno za celoten projekt odlaganja NSRAO. SEPO je aprila 1987 izdelal študijo o lokacijskih možnostih za NSRAO v SR Sloveniji in prišel do 39 lokacij. Te je Geološki inštitut ocenil z geotehničnega vidika in jih razvrstil v primernostne razrede. Služba projekta pa je nato Geološkemu inštitutu naložila, naj razišče pet najprimernejših lokacij za odlagališče NSRAO, s čimer se SEPO ni strinjal, ker je menil, da je treba vse lokacije ovrednotiti po vseh kriterijih.

SEPO je bilo tudi naloženo, da izdela kriterije in metodo za izbiro lokacije do oktobra 1988, toda ker pogodba v začetku leta ni bila pravočasno podpisana, se je izdelava zavlekla do 31. decembra 1988.

Veliko težav pa si je Služba povzročala tudi z javnostjo. Najbolj jo je motila strokovna nepodkovanost, ki se je kazala predvsem v javnih razpravah in javnih medijih. Najbolj elementarna napaka, ki jo je odkrivala, je bila v tem, da se ne ločuje med NSRAO in izrabljenim jedrskim gorivom, ki ga ne moremo šteti med odpadke, ker gre pač za potencialni repromaterial.

Vse omenjene težave so onemogočale, da bi trajno odlagališče za NSRAO začelo obratovati leta 1991, kar terja stanje v začasnem skladišču NSRAO v JEK¹⁶⁰ in pa tudi sklep Skupščine SR Slovenije. Služba projekta RAO je ocenila, da bi bilo mogoče do trajnega odlagališča priti najhitreje leta 1995, kar predvideva tudi načrt aktivnosti projekta odlagališča RAO za SR Slovenijo in SR Hrvaško.

Finančne težave in konflikti med glavnim nosilcem na eni strani ter njegovo neposredno nadzorno institucijo, strokovnimi institucijami in javnostjo na drugi oblikujejo ozračje, v katerem ni mogoče konstruktivno reševati težav pri implementaciji projekta odlagališča NSRAO. Ravno konfliktnost, ki se tu morda kaže še

¹⁶⁰ Po lokacijskem dovoljenju za začasno skladiščenje odpadkov v JEK z dne 23. avgusta 1978 se lahko uskladišči 5180 sodov. Ob koncu leta 1988 je bilo v tem skladišču že 6112 sodov, z dodatnimi vmesnimi policami pa so zmogljivosti povečali na 10.000 sodov. Glede na to, da je v povprečju vsako leto nastalo 1000 sodov z RAO, se da oceniti, da bo skladišče zadostovalo še največ za štiri leta. Republiški komite za varstvo okolja in urejanje prostora je na zahtevo JEK o spremembi števila sodov, ki se smejo hraniti v začasnem skladišču, 2. avgusta 1988 tudi izdal novo lokacijsko dovoljenje, ki med drugim ne dovoljuje, da se skladišče poveča ali gradi novo, kot tudi ne dovoljuje gradnje končnega odlagališča znotraj kompleksa JEK. Od 23. novembra 1988 do 15. decembra 1988 je skupina strokovnjakov iz Westinghousa z mobilno opremo, ki so jo uporabili tudi v Italiji in jo nameravajo uporabiti tudi drugod v Evropi, v JE Krško izvajala superkompaktiranje dela RAO, ki je bil začasno uskladiščen na lokaciji JEK. Vsebinsko 1672 sodov so ponovno tlačili, tokrat ne s 15-tonsko, pač pa s 1000-tonsko stiskalnico in tako stisnjeno vsebinsko je bilo mogoče spraviti v 536 sodov. S tem se je število sodov zmanjšalo na 1136, kar je pomenilo, da je bilo v JEK 21. decembra 1988 natančno 6083 sodov.

kot "nespretnost" v komuniciranju glavnega nosilca, pa pri reševanju odlagališča NSRAO že stopi v ospredje in naznanja, da si je treba vzeti več časa za posamezne aktivnosti zaradi oteževalnih okoliščin, ki ne izvirajo iz tehnične narave izvedbe.

Način reševanja problematike odlagališča NSRAO je bil na tej stopnji postavljen tako kot pri ekološki sanaciji TE Šoštanj. Medtem ko je bil za ekološko sanacijo normativno (odlok) določen onesnaževalec, je bila gradnja odlagališča (pripravljalna faza) naložena proizvajalcu NSRAO. JE Krško je ustanovila Službo projekta RAO, pri TE Šoštanj pa je to vlogo prevzel nase Tozd - Inženiring. Oba proizvajalca električne energije sta imela težave s financiranjem projekta, oba sta imela težave (odkrite ali prikrite konflikte) z drugimi akterji in oboje je časovno odmikalo implementacijo projekta. Normativno in proceduralno pa je bilo veliko bolj natančno opredeljeno področje odlagališča NSRAO kot področje onesnaževanja in tudi pristojnosti so bile jasneje opredeljene, čeprav so se določila na področju odlagališča NSRAO glede glavnega nosilca bistveno spreminjala predvsem zaradi odpora prizadete javnosti do jedrskega objekta (odlagališča NSRAO) v njihovem neposrednem življenjskem okolju.

Oba primera zgovorno nakazujeta, da je bilo nujno kaj storiti na ravni financiranja in na ravni izboljšanja komunikacijskega in odločevalnega procesa.

2.2b. Politika

2.2b.1. Medrepubliško usklajevanje med Hrvaško in Slovenijo glede RAO na vladni ravni

Projekt trajnega odlaganja NSRAO (predhodna dela) je bil sicer naložen JE Krško oziroma njeni Službi, v osnovi pa je bil vseskozi postavljen na medrepubliški ravni. Sodelovanje obeh podpisnikov družbenega dogovora, tako republiškega izvršnega sveta (RIS) Slovenije kot Hrvaške, je imelo pomembne posledice tudi pri delovanju Službe projekta RAO v JE Krško. Vključevanje obeh RIS v implementacijo projekta trajnega odlagališča NSRAO je bilo nekako le logično nadaljevanje skupne odločitve obeh republik o skupni gradnji JE Krško (1970). RIS sta glede odlagališča NSRAO sodelovala včasih bolj, drugič manj intenzivno, v glavnem pa v neformalni obliki v sestavi podpredsednikov obeh RIS, predsednikov republiških upravnih organov za posamezna področja, predsednikov KPO Elektrogospodarstev obeh republik, po potrebi pa tudi iz drugih organov in organizacij.

2.2b.1.1. Medrepubliška koordinacija

Kasneje se je sodelovanje republik bolj formaliziralo z ustanovitvijo medrepubliške koordinacije (MK), kjer so odločali o stvareh, vezanih na JE Krško. V posameznih obdobjih je bilo delovanje koordinacije različno inten-

zivno, najbolj intenzivno pa je bilo v času priprav na gradnjo in v začetku obratovanja JEK (do začetka 80-ih let). Takrat so bila v glavnem v ospredju druga vprašanja, občasno pa so obravnavali tudi vprašanje RAO.

Kasneje, v času priprav za graditev JE Prevlaka, je MK redno obravnavala tudi problematiko RAO. Tako je podprla sporazum med elektrogospodarstvom obeh republik in JE Krško o predhodnih delih za odlagališče (19. marca 1985) in dejavnostih, ki izhajajo iz sporazuma, podprla je tudi iskanje lokacij v obeh republikah, izdelavo in poenotenje pogojev za odlagališče v obeh republikah, zagotovitev sredstev za izdelavo investicijskega programa itd. Potem ko je Skupščina SRS sprejela Zakon o odložitvi gradnje JE do leta 2000 (Uradni list SRS 45/87), je MK, ki se je v glavnem ukvarjala s pripravo na gradnjo NE Prevlaka, nehala delovati.

2.2b.1.2. Medrepubliška koordinacija Hrvaške in Slovenije za področje RAO

Ko so se v javnosti zastavila odprta vprašanja v zvezi z RAO, sta obe republiki 6. aprila leta 1989 ustanovili skupni organ z imenom Medrepubliška koordinacija Hrvaške in Slovenije za področje RAO (MKHS za področje RAO), s katero sta republiki želeli reševati predvsem:

- trajno odlaganje vseh NSRAO iz JEK oziroma po morebitnem posebnem dogovoru trajno odlaganje vseh NSRAO iz JEK, proizvajalcev iz zdravstva in industrije iz republike, kjer bo odlagališče
- visoko aktivne RAO iz JEK.

Koordinacija je na 7. seji (26. septembra 1990) doživela vsebinske spremembe, ki so bile navzven vidne že v novem imenu. Od tedaj se je MKHS za RAO imenovala MKHS za področje nuklearne energetike.

MKHS za področje RAO so sestavljali podpredsednika republiških IS, predsednika republiških komitejev za energetiko, predsednika republiških komitejev za varstvo okolja, predsednika poslovnih organov elektrogospodarstev obeh republik, predsednik republiškega komiteja za družbeno planiranje, direktor RUJV, načelnik oddelka za nuklearne energetske naprave in predstavniki drugih organov in strokovnih organizacij pač glede na vrsto obravnavanih vprašanj. Notranja sestava se je spremenila na 7. seji, na 8. seji pa so sklenili, da bosta člana postala tudi predstavnika javnih podjetij za RAO iz obeh republik.

Med glavne naloge si je MKHS za področje RAO zadala, naj naštejemo samo najpomembnejše, medsebojno obveščanje in redno spremljanje dejavnosti, usklajevanje strokovnih, planskih, upravnih in drugih dejavnosti, ki potekajo vzporedno v obeh republikah, usklajevanje kriterijev za odlagališče, obveščanje javnosti o dogajanju na tem področju, ureditev prehodne rešitve začasnega skladišča NSRAO v JEK. Na 7. seji, kot sem že omenil, je bil razdeljen nov program

dela, ki je razširil področje dela na celotno področje jedrske energije. Na tej seji so se člani MKHS tudi medsebojno informirali o političnih in gospodarskih vidikih s področja jedrske energije, dogovorjeno pa je bilo tudi, da bo "vlada SRS seznanila vladu SRH z novimi okoliščinami in s svojimi stališči na področju jedrske energije, še posebej o tistih, ki spreminjajo načela dosedanjega sodelovanja na področju jedrske energije".

2.2b.1.3. Obravnavani tematski sklopi

Glede na to, da je bila koordinacija ustanovljena z namenom, da se pospešijo postopki, ki bi omogočili hitrejšo gradnjo trajnega odlagališča NSRAO¹⁶¹ in da bi pripomogla tudi k reševanju drugih odprtih problemov med republikama v zvezi z JEK, bomo v nadaljevanju posvetili več pozornosti prvi problematiki, in sicer kakor se je zapisala v zapisnike koordinacije.¹⁶²

Na podlagi odločitve, ki jo je koordinacija sprejela na prvi seji, da izbor lokacije poteka tako, "da vsaka republika vodi svoje strokovne, planske, upravne in druge dejavnosti za odlagališče NSRAO iz JEK (po posebnem dogovoru tudi drugih proizvajalcev odpadkov), do stopnje, v kateri je v vsaki republici dokončno sprejeta planska odločitev za konkretno lokacijo odlagališča in izdelan investicijski plan", so iz te odločitve seveda nujno sledile nekatere tematike, s katerimi se je koordinacija ukvarjala do septembra 1990 oziroma do spomladi 1991. Koordinacija je vztrajala, da kljub temu, da postopki iskanja lokacije tečejo ločeno v obeh republikah, pa morajo teči po istih kriterijih in metodah, po skupnem mrežnem planu, da je treba to dejavnost bolj ustrezno financirati in organizirati. Posebno mesto pa je zaslužila tudi problematika javnega komuniciranja in stika z javnostmi ter možnosti odlaganja RAO zunaj SFRJ.¹⁶³

Zaključek

Medvladno sodelovanje obeh republik pri iskanju lokacije za trajno odlagališče NSRAO je bilo po deveti seji prekinjeno. Z osamosvajanjem republik v samostojne države se je spremenil tudi status problematike odlaganja RAO, ki ni več problem dveh republik znotraj ene države, torej interni problem, pač pa postane meddržavni problem. Zaradi različnih razlogov problematika reševanja odlaganja

¹⁶¹ Koordinacija je na drugi seji ugotovila, da dela na odlagališču NSRAO zelo zamujajo, kar lahko ogrozi nadaljnje obratovanje JEK, zato poziva SOZD EGS in ZEOH, republiške upravne organe za energetiko in družbeno planiranje, za varstvo okolja ter jedrsko varnost, da dosledno opravljajo svoje naloge.

¹⁶² Medrepubliška koordinacija za področje RAO oziroma za področje jedrske energetike je imela devet sej in sicer: prva je bila 6.4.1989, druga je bila 17.5.1989, tretja je bila 19.7.1989, četrta je bila 16.10.1989, peta je bila 17.1.1990, šesta je bila 4.4.1990, sedma je bila 26.9.1990, osma je bila 12.11.1990 in deveta 19.3.1991.

¹⁶³ Več o tem glej v opombah pod oznako "opomba 1".

NSRAO iz JEK do danes še ni prišla na dnevni red meddržavnega usklajevanja.

V času delovanja pa je Medrepubliška koordinacija vendarle rešila nekatere pomembne dele problematike odlaganja RAO iz JEK. Tu naj ponovno omenim njeno pobudo o razpustitvi Službe projekta RAO v JE Krško in o ustanovitvi novega glavnega akterja, Agencije za RAO, ki je bila ustanovljena spomladi leta 1991 z odlokom vlade RS in ki je imela na skrbi vse RAO v Sloveniji, ne le iz JE Krško. Na podlagi odzivanja javnosti na rezultate strokovnih ekspertiz (o tem bo govor v nadaljevanju) pa je postala veliko bolj senzibilna tudi za problem odnosov z javnostmi.

Sledi prikaz delovanja komunikacijskih in odločevalnih form in procesov v njih, ki so nastali z namenom, da bi omogočili boljši javni nadzor nad problematiko skladiščenja RAO v Sloveniji. V tem smislu so bili tudi ustrezno strukturirani in zavzemajo pomembno mesto v odločevalni hierarhiji.

2.2b.2. Republiška uprava za jedrsko varnost (RUJV) in Družbeni svet za republiško upravo za jedrsko varnost (DS RUJV)

Institucionalna mreža in razdelitev pristojnosti med institucijami na področju jedrske varnosti sta se na ravni republike Slovenije nenehoma dopolnjevala in spreminjala. Toda šele v drugi polovici osemdesetih let sta bila ustanovljena pomembna organa, republiška uprava za jedrsko varnost in družbeni svet za RUJV, ki sta se ukvarjala izključno z vprašanjem jedrske varnosti. Njuna umestitev v obstoječi upravni institucionalni sistem oziroma v politični sistem kaže, da je problematika jedrske varnosti pridobila na pomenu in da se je zavest ljudi močno senzibilizirala za to področje varnosti, saj so zahtevali, da se vprašanja jedrske varnosti ne obravnavajo le s strokovne in politične plati, pač pa so hoteli biti obveščeni in sodelovati pri odločanju. Politični prostor se jim je odprl z družbenim svetom za RUJV, ki je med drugim imel tudi nalogo, obveščati javnost o dogajanjih na področju jedrske varnosti. Ustanovitev dveh institucij, upravne in družbeno-nadzorne, seveda dokazuje, da obstoječi institucionalni mehanizem ni bil več kos zapletenim in nasprotujočim se interesom v zvezi z jedrsko varnostjo, kar se je najbolje kazalo skozi načrtovanje in iskanje lokacije za trajno odlagališče NSRAO.

2.2b.2.1. RUJV

Republiška uprava za jedrsko varnost je bila ustanovljena leta 1987¹⁶⁴ z namenom, da bi v glavnem nadzorovala obratovanje JE Krško in sprejemala predpise za jedrsko varnost na republiški ravni. Pri tem mora upoštevati zvezne zakone

¹⁶⁴ Glej Uradni list SRS, št. 37/87.

o republiških upravnih organih, zvezne in republiške predpise, ki urejajo proizvodnjo in uporabo jedrske energije, varstvo pred ionizirajočimi sevanji in ki urejajo varstvo pred navarnimi snovmi, prevoz nevarnih snovi in nevarnost za jedrsko škodo, in upoštevati mora še mednarodne konvencije s tega področja, ki jih je podpisala Jugoslavija. V tem okviru je naloga republiške uprave, da preprečuje jedrske nesreče in ukrepa, če do teh nesreč pride. V okviru nje deluje še dva sektorja: sektor za analize in predpise ter sektor za jedrsko varnost. Slednji nadzoruje izvajanje zakonov, standardov in tehničnih normativov in izvajanje drugih predpisov, ki urejajo varnost jedrskih objektov. Je povsem neodvisen in samostojen upravni organ, ki je pristojen za vsa vprašanja s področja jedrske varnosti. Ima tudi zakonodajno pristojnost za republiške predpise, pristojnost izdajanja dovoljenj po določenem postopku in pristojnosti za uveljavljanje zveznih in republiških predpisov. Opravlja koordinacijsko funkcijo med upravnimi organi, ki se ukvarjajo z jedrsko varnostjo. V okviru uprave za jedrsko varnost deluje tudi strokovna komisija za preskus usposobljenosti operaterjev reaktorja in glavnih operaterjev. Republiška uprava za jedrsko varnost je neposredno odgovorna izvršnemu svetu in republiški skupščini.

V nadaljevanju bo govor le o delu DS RUJV, kolikor se je dotikalo problematike RAO, ker je bil RUJV kot upravni organ vsebinsko vključen v delo DS RUJV in pod njenim nadzorom.

2.2b.2.2. DS RUJV

Osrednje mesto med institucijami, ki so se ukvarjale s problemom skladiščenja NSRAO v Sloveniji, ima zagotovo družbeni svet za RUJV kot najplurralnejša komunikacijska forma, ki jo je z zakonom ustanovila Skupščina SR Slovenije in ki je imela tudi velike pristojnosti¹⁶⁵. Vanj so bili vključeni predstavniki različnih institucij; predstavniki družbenopolitičnih organizacij, državnih organov na republiški ravni, predstavniki znanosti, strokovnih zvez in društev in tudi lokalnih oblasti. V sistemu odločevalnih institucij je imel družbeni svet nekakšno meta pozicijo¹⁶⁶, bil je korporativno telo, kjer so se srečevali predstavniki države, politike, organizirane javnosti in znanosti.

¹⁶⁵ Družbeni svet za RUJV je bil ustanovljen leta 1987 (Ur.list SRS, št.48/87) na podlagi zakona o družbenih svetih (Ur. list, št.4/80), njegove pristojnosti pa so opredeljene tudi v zakonu o sistemu državne uprave in zakonu o IS S SRS ter o republiških upravnih organih (Ur. list, št.24/79). Njegov glavni namen je z ukrepi zmanjšati možnost jedrskih nesreč in omogočiti zaščito pred ionizirajočimi sevanji. V tem smislu obravnava vprašanja s področja Republiške uprave za jedrsko varnost, ki obsega predvsem izvajanje politike, izvrševanja zakonov in druge podatke na področju jedrske varnosti, obravnavanja predpisov in splošnih aktov s področja jedrske varnosti, ki jih pripravlja in izdaja RUJV, ustvarja pogoje za čim učinkovitejšo varnost delujočih jedrskih objektov, seznanja javnost z dogajanjem na področju jedrske varnosti in obravnava druga vprašanja, ki so pomembna za delo RUJV. Družbeni svet ima možnost dajati mnenja in predloge k obravnavani problematiki, upravni organi pa morajo mnenja obravnavati. Če ne upoštevajo mnenja družbenega sveta, morajo razloge in argumentacijo sporočiti izvršnemu svetu.

- *Poslovník*

Družbeni svet za RUJV je bil ustanovljen kot prostor dialoga med stroko, politiko in javnostjo na področju jedrske varnosti. Na podlagi splošnih opredelitev in vloge družbenega sveta, kakor je zapisano v omenjenem zakonu, je svet sprejel tudi svoj normativni akt, poslovnik¹⁶⁷, s katerim je urejal delovanje sveta navznoter in navzven oziroma organizacijo in način dela, načelo javnosti in druga vprašanja¹⁶⁸.

- *Program za DS za RUJV*

DS za RUJV je vsako leto (1989, 1990) izdelal svoj delovni program, s katerim je operacionaliziral svojo temeljno nalogo, da zagotovi "organizirano izmenjavo in usklajevanje mnenj ter medsebojno sodelovanje in posvetovanje o vprašanih z delovnega področja RUJV ter zagotovi čim širši družbeni vpliv na delovanje RUJV in reševanje vprašanj na področju jedrske varnosti prek organiziranega sodelovanja pri delu sveta" (Uradni list št. 48/87).

Program za leto 1989 je med drugim vseboval sprotno obveščanje javnosti o jedrski varnosti, v prvem četrletju leta 1989 pa naj bi se izdelala informacija o poteku del za zagotovitev odlagališča NSRAO, ki ga bo pripravil RUJV, SEPO in JEK, v četrtem četrletju pa pregledal svetovne izkušnje pri razvoju in omejevanju uporabe jedrske energije. Že na drugi seji naj bi RUJV pripravil informacijo o zveznih in republiških organih in organizacijah, ki so pristojni za vprašanja jedrske varnosti.

¹⁶⁶ Analiza družbenega sveta prav zaradi omenjenih značilnosti odpira možnost celovitejšega vpogleda v reševanje problema odlaganja RAO v Sloveniji. Kot raziskovalcu mi je s tem pridržana naporna naloga konstruiranja skupne zgodbe iz zgodb posameznih akterjev, saj je za rekonstrukcijo reševanja problematike RAO v Sloveniji dovolj, da reflektiram, kar so akterji zapisali v zapisnike družbenega sveta kot rezultat medsebojne komunikacije. Ta komunikacijska forma je omogočila vsakemu institucionaliziranemu akterju, da je skozi komunikacijo z drugimi akterji lahko uzrl svojo omejenost, ki je lahko (bila) sistemsko utemeljena. Torej to naporno nalogo skupne zgodbe so pisali že akterji sami, toda žal le kratek čas.

¹⁶⁷ Na prvi seji Koordinacijskega odbora (KO) so razpravljali tudi o osnutku poslovnika in ga dopolnili z naslednjimi predlogi: določena vprašanja lahko svet obravnava brez navzočnosti javnosti. O tem odloča svet. Seje so magnetofonsko posnete, zapis pa se pripravi na podlagi vsakokratnega sklepa sveta. Nove dopolnitve pa je poslovnik doživel tudi na prvi seji DS za RUJV, in sicer delo sveta je javno, razen v primerih, določenih v 8. členu, seja se lahko preloži zaradi dodatne proučitve posameznega vprašanja, lahko se tudi omeji razprava na določen čas, vendar ne na škodo pojasnjevanja, ki je pomembno za sklepanje, svet se v izjemnih primerih lahko skliče tudi v krajšem času, omogoča se morebitno ločeno mnenje. Dopolnila pravilnika se nanašajo na javnost dela (zaprite seje), na korektnost komuniciranja (magnetofonski posnetki), na način poteka komunikacijskega procesa pred sejo, na seji (časovna omejitev) in pred sklepanjem (vsebinski vidik) in tudi po večinsko sprejetem sklepu (ločeno mnenje). Dopolnila nedvomno govorijo, da so z njimi želeli še natančneje opredeliti in tudi razširiti prostor igre demokratičnega komuniciranja med sistemsko vključenimi kolektivnimi akterji v DS za RUJV.

¹⁶⁸ Poslovnik ima 11 poglavij. 1. poglavje Splošne določbe vsebuje prvih 5 členov. 2. poglavje Javnost pri delu DS obsega 6., 7., 8. člen. 3. poglavje Delovni program sveta je opisan v 9. in 10. členu. 4. poglavje Priprava sej sveta obsega 11. do 16. člena. 5. poglavje Seje sveta in sklepanje na sejah sveta obsega 17. do 26. člen. 6. poglavje Sodelovanje sveta z drugimi DS obsega 27. do 30. člen. 7. poglavje Koordinacijski odbor obsega 31. člen. 8. poglavje Delovna telesa sveta obsega 32., 33. in 34. člen. 9. poglavje Predsednik DS obsega 35., 36. in 37. člen. 10. poglavje Sekretar sveta in strokovna služba je opisano v 38., 39. in 40. členu. 11. poglavje Končna določba obsega 41. člen.

Delovni program za leto 1990 je bil sprejet v kontekstu sprejemanja zakona o prenehanju veljavnosti zakonov o družbenih svetih. Osnutek programa je koordinacijski odbor sprejel na sedmi seji in ga kot predlog posredoval svetu na peto sejo. Program je obsegal naslednja področja: kontinuirano spremljanje dela RUJV (na vsaki seji poroča o glavnih aktivnostih), spremljanje obratovanja jedrskih objektov s stališča jedrske varnosti, obravnavanje razultatov meritev radiološkega nadzora okolja JEK in Reaktorskega centra Podgorica, redno in tekoče obveščanje javnosti o vprašanih na področju jedrske varnosti, spremljanje in reševanje problema odlaganja RAO iz JEK in drugih virov v RS, obravnavanje predpisov in splošnih aktov, ki jih bo pripravila RUJV, in druge akte, ki se nanašajo na jedrsko varnost.

V razpravi o programu je bilo izrečeno tudi mnenje, da je svet odigral pomembno družbeno vlogo na občutljivem področju jedrske varnosti in da je na ustrezen način zagotovil širši družbeni vpliv in organizirano sodelovanje Skupščine RS in drugih organov pri reševanju vprašanj na tem področju. DS je kljub predlogom o morebitni razpustitvi sprejel program za leto 1990, hkrati pa predlagal Skupščini RS, da zagotovi nadaljnje delo DS za RUJV. Če pa bo zakon o prenehanju DS sprejet in bo DS za RUJV razpuščen, naj Skupščina zagotovi ustrezen način izpolnjevanja nalog, ki so določene v zakonu o ustanovitvi DS za RUJV in v delovnem programu za leto 1990. Svet je v tej zvezi predlagal, naj RUJV v primeru razpustitve DS oblikuje posebno posvetovalno telo pri RUJV z delokrogom in programom, kot ga je imel DS. Omenjeni predlog ni naletel na odprta ušesa in z razpustitvijo DS RUJV je bila ukinjena pomembna komunikacijska in odločevalna forma, v kateri je imela prizadeta javnost sistemsko opredeljeno možnost vplivanja na odločitve.

- *Sestava DS za RUJV in njenega koordinacijskega odbora*

Struktura sveta je bila opredeljena z zakonom o ustanovitvi sveta. V svetu so imeli svoje predstavnike naslednji institucionalizirani kolektivni akterji:

- DPO: SZDL, ZSMS, ZSS
- **država:** Skupščina SRS, RUJV, RIS/Republiški komite za energetiko, Republiški komite za varstvo okolja/
- **znanost:** inštituti: Elektroinštitut "Milan Vidmar", Inštitut Jožef Stefan, Onkološki inštitut v Ljubljani
fakultete Univerze v Ljubljani: Fakulteta za elektrotehniko in računalništvo, Fakulteta za strojništvo
zavodi: Zavod za zdravstveno varstvo Maribor, Univerzitetni zavod za zdravstveno in socialno varstvo

- **zveze:** Zveza društev za varstvo okolja, Zveza društev energetikov, Zveza zdravniških društev
- **društva:** Društvo biologov Slovenije
- **Skupščine občin:** SO Ljubljana Bežigrad, SO Krško, SO Škofja Loka.

Na prvi seji KO so že obravnavali pobudo Društva višjih radioloških tehnikov, ki je predlagalo spremembo zakona o ustanovitvi družbenega sveta za RUJV z namenom, da bi bili tudi oni sistemsko vključeni v svet. Koordinacijski odbor je sklenil, da bodo Društvo redno vabili na seje, postopka za spremembo zakona pa ne bi sprožili. Na tretji seji KO so obravnavali še eno pobudo. RK ZSMS je predlagala, naj bi član sveta postal še en njihov član. Tudi ta predlog je KO zavrnil z utemeljitvijo, da so mesta zakonsko določena, da pa se lahko na seje ta član vabi kot strokovni sodelavec, kar dopušča tudi poslovnik.

Glede članstva v DS za RUJV pa je bila prelomna sedma seja KO. V pripravah na peto sejo je KO sprejel sklep, da dokler ne bo celovite rešitve o tem, kdo so novi člani družbenega sveta, se na seje sveta vabijo zainteresirane politične stranke in organizacije. Na podlagi tega sklepa je predsednik DS poslal političnim organizacijam in strankam 2.3.1990 dopis, v katerem jih prosi, naj pisno sporočijo, ali želijo sodelovati pri delu sveta, še preden se uveljavijo spremembe določb zakonov, ki določajo pooblastila in naloge DPO v DS za RUJV (mednje sodi tudi 3. člen zakona o ustanovitvi DS za RUJV, ki govori o strukturi sestavi DS). DS je na peti seji potrdil sklep KO, da bo svet do uveljavitve sprememb določb zakonov, ki določajo pooblastila in naloge DPO, povabil k sodelovanju zainteresirane politične organizacije in stranke.

Na prvi seji DS za RUJV so potrdili tudi sestavo koordinacijskega odbora in vanj izvolili delegate udeležencev iz naslednjih institucij: Skupščina SR Slovenije, izvršni svet SR Slovenije, RK SZDL, RK ZSS, RK ZSMS in RUJV.

Nekoliko kasneje je s pobudo o spremembi sestave KO prišla na dan (KO, tretja seja) Zveza društev za varstvo okolja, ki je predlagala, da bi tudi ona postala članica KO. KO je to pobudo zavrnil z utemeljitvijo, da bi morali zaradi tega sprožiti postopek za spremembo zakona o ustanovitvi sveta, ki bi bil dolgotrajen, in da je KO pooblaščen le za organizacijske, ne pa za vsebinske naloge.

Pobude strukturne narave so se vrstile še naprej. Na četrti seji KO so obravnavali predlog Predsedstva RK ZSMS o profesionalizaciji del in nalog sekretarja DS za RUJV. Do sedaj je ta dela opravljal delavec RUJV, kar pa je bilo po mnenju predlagatelja problematično, saj lahko to dejstvo povzroči dvom o korektnosti in neodvisnosti dela sekretarja DS za RUJV¹⁶⁹.

Notranja struktura komunikacijske forme daje političnim akterjem sistem-

ska možnost izražanja lastnih mnenj in interesov ter sodelovanja pri oblikovanju skupnega mnenja in stališč. Pri analizi notranje strukturne sestave je treba ugotoviti, da so v DS za RUJV bile vključene DPO, toda ne vse (ZKS in ZB NOB), država na republiški in občinski ravni, znanost, zveze in društva. Na podlagi tega se da zaključiti, da je zakonodajalec DS za RUJV obravnaval kot komunikacijsko formo, v kateri sodelujejo politični akterji, akterji države, akterji iz znanosti in akterji javnosti, organizirani v zveze in društva, torej kot sistemsko organiziran prostor srečanja države (politike), znanosti in javnosti.

Rezultati komunikacijske akcije (mnenja in sklepi DS za RUJV) pa niso bili odvisni le od akterjev, ki jim je bila sistemsko dana možnost, pač pa so lahko nanje vplivali tudi drugi akterji, ki te sistemske možnosti niso imeli. Poslovník je v tem primeru predvideval, da vse pobude, ki niso v programu dela DS, torej tudi tiste, ki jih dajejo zunanji akterji, ki nimajo sistemske možnosti, lahko uvrstijo na dnevni red DS po vnaprej predpisani proceduri. Toda tudi vsi akterji, ki jim je sicer sistemsko dana možnost, nimajo enake teže pri formiranju končnih rezultatov komunikacijske akcije. Nekateri akterji so v komunikacijski akciji pasivni, drugi so aktivnejši in izražajo svoja mnenja in stališča, toda tudi med njimi nastajo razlike, ki niso zgolj subjektivne narave (komunikacijske spretnosti, zavestnost, znanje, strateško in taktično ozadje in podkovanost), pač pa tudi strukturne narave (mehanizmi posrednega/neposrednega pritiska, strukturna moč, sistemska moč itd.). Na rezultate komunikacijske akcije pa poleg akterjev s svojimi sposobnostmi, znanjem, veščinami, voljo, aktivnostjo itd. vplivajo tudi pravila ravnanj, ki se jih morajo akterji držati v komunikacijski akciji.

- *Tematski sklopi*

KO in DS za RUJV sta obravnavala različne tematike s področja jedrske varnosti. V opombah pod oznako "opomba 3" pišem o delu KO in DS na problematiki NSRAO, o njunem nadzoru in RUJV, o razširitvi začasnega skladišča v JE Krško in tudi o protestnih pismih prizadete javnosti. Na tem mestu pa želim spregovoriti o vprašanju javnega delovanja in komuniciranja z javnostmi ter o legitimnosti DS za RUJV in njegovi razpustitvi.

¹⁶⁹ KO je sprejel sklep, da bo to pobudo posredoval članom sveta v sklepanje. Na peti seji KO so ta problem ponovno obravnavali in ugotovili, da ni bilo rešeno vprašanje osebnega dohodka sekretarja sveta, zato so sklenili, da bo direktor RUJV na naslednji seji KO poročal, kaj se je komisija za kadrovska vprašanja odločila. Sklepanje o profesionalizaciji mesta sekretarja sveta so zato umaknili iz dnevnega reda tretje seje DS. Ta je na tej seji sprejel le sklep, da bo o profesionalizaciji mesta sekretarja svet odločal na eni naslednjih sej. Tudi do naslednje seje KO (šesta seja) ni bil rešen problem OD sekretarja sveta in zato so to vprašanje preprosto premaknili na naslednjo sejo.

•• *Javno delovanje in komuniciranje z javnostmi*

Oba organa sta veliko časa posvetila problematiki javnega delovanja in komuniciranja z javnostjo glede vprašanja odlaganja NSRAO. KO je ustanovil tudi začasno delovno skupino za komuniciranje z javnostjo na področju reševanja odlaganja NSRAO. Program te skupine je slonel na izhodiščih programa, ki ga je pripravila EGS. Iz programa izhaja, da je EGS želela prizadeto javnost predvsem obveščati in jo poučiti o tehničnih in tudi o drugih vidikih odlaganja RAO, opirajoč se na vse oblike in sredstva javnega obveščanja. Ta program je temeljil na predpostavki, da bodo ljudje, če bodo poznali tehnično plat problema, lažje pristali na odlagališče v njihovi okolici. Ta predpostavka pa je problematična vsaj v toliko, ker se z informacijami o tehnični plati problema ne odpravljajo pomisleki javnosti glede rizika in ne odpravi se iz rizika izhajajoči eksistencialni strah. Poskus oblikovanja posebne skupine, ki bi se ukvarjala z vprašanjem komuniciranja z javnostmi na področju reševanja odlaganja NSRAO, se je končal še predno je njeno delo resno zaživelo¹⁷⁰.

Nekaj let kasneje (jeseni 1992) se je skušalo nadaljevati z delom z javnostmi. Pri podjetju Pristop je Agencija za RAO naročila študijo o tem, kako komunicirati z javnostmi.

•• *O legitimnosti družbenega sveta*

Predsedstvo RK ZSMS je 5. 5. 1989 sprejelo pobudo za ustanovitev skupščinske komisije za vprašanja odlaganja RAO in za izdelavo strategije SRS za opustitev jedrske energije in jo posredovalo Skupščini SRS. Pobuda za ta predlog je dozorevala dlje časa.¹⁷¹ Predsedstvo RK ZSMS je pred tem na seji 21. 2. 1989 obravnavalo problem odlaganja NSRAO in že takrat sprejelo pobudo, "... da Skupščina SRS imenuje posebno neodvisno skupino, ki bo nadaljevala iskanje najustreznejše rešitve odlaganja RAO, vsa strokovna in upravna dela pri tem pa naj vodi in koordinira RUJV. Če poslovnik Skupščine tega ne omogoča, ga je treba takoj spremeniti ..."

Predsedstvo v pobudi opozarja, da ima problem odlaganja RAO v SRS veliko politično težo in se postavlja predvsem kot politično vprašanje. To pa ne more biti razlog, da so pristojni upravni organi razrešeni odgovornosti za iskanje strokovno najustreznejših rešitev. Odpira še nekatera odprta vprašanja, na katera

¹⁷⁰ Več o tem glej v opombah pod oznako "opomba 2".

¹⁷¹ Osnove za to iniciativo je predsedstvo našlo v pobudi skupine za oceno posegov v okolje (SEPO), ki je predlagala, naj lokacijo za morebitno odlagališče RAO v SRS izbere posebno telo, ki naj bi ga imenovala IS in skupščina (Informacija RUJV o reševanju problema odlaganja NSRAO, 12. 4. 1989), v sklepih druge seje DS za RUJV (27. 2. 1989) in v rezultatih posveta Skupščine SRS o odlaganju RAO (24. 4. 1989).

naj bi skupščina še odgovorila. Skupščina SRS pa bo morala, po njihovem mnenju, pri iskanju rešitve za odlaganja RAO odgovoriti na naslednja vprašanja: kdo je pristojen in odgovoren za vodenje ter koordiniranje nadaljnjih del (iskanje lokacije odlagališča v SRS ali v SRH, v drugih delih SFRJ ali izvoz RAO v druge države) in na kakšen način bo njihov potek zagotovljen, kako zagotoviti vpliv in nadzor javnosti, kako ustrezno družbeno verificirati metodo in kriterije za izbor lokacije odlagališča NSRAO, ki jih je pripravil SEPO, na kakšen način izbrati lokacijo izmed vseh možnih lokacij, na kakšen način se bodo neposredno prizadeali izrekli o lokaciji (ne/sprejemajo), kako bo občini in krajanom povrnjena škoda, ki jo bodo utrpeli zaradi lokacije NSRAO v njihovem okolju?

Nedvomno so vprašanja, ki jih odpira pobuda predsedstva, aktualna še danes, posegajo pa na različne ravni problematike:

1. pobuda presprašuje legitimnost obstoječih komunikacijskih in odločevalnih form in njihov dosedanji način dela;
2. pobuda odpira problem družbenega nadzora nad odločitvami organov, ki vodijo in koordinirajo dela v zvezi z iskanjem lokacije odlagališča RAO;
3. raven zadeva neposredno prizadete občane in odpira vprašanje njihove neposredne vključenosti v proces odločanja, v katerem se imajo pravico izjasniti, ali sprejemajo odlagališča NSRAO v njihovem neposrednem okolju oziroma je ne sprejemajo, strokovno utemeljeno odločitev o lokaciji in tudi glede poravnave morebitne škode, ki bi jo utrpeli zaradi odlagališča. Na četrti ravni pobuda odpira vprašanje načina družbene verifikacije predpostavk, na katerih temelji strokovna obdelava morebitnih lokacij odlagališča NSRAO in na peti ravni odpira vprašanja družbenih mehanizmov izbire med strokovno obdelanimi alternativnimi lokacijami.

Ta del pobude nedvomno velja za pronicljivega, saj odpira vrsto sodobnih žgočih problemov, s katerimi se spopada sodobni svet, od tistega trenutka, ko se je zavedel, da pravzaprav razpolaga tudi z rizičnimi tehnologijami. Rešitve, ki jih ponudi predsedstvo v tej pobudi, pa je mogoče razumeti le v duhu časa v Sloveniji konec osemdesetih let, ki rešitev problemov vidi v parlamentarni demokraciji. V tem smislu je iniciativa po definiranju skupščine kot tistega mesta, kjer se bodo sprejemale ključne odločitve pri iskanju rešitev odlaganja RAO, regresivna, ker gradi na predstavi politike kot centru odločanja, in to v trenutku, ko so se v Sloveniji že začeli oblikovati subpolitični centri odločanja.

Družbenemu svetu za RUJV se kot korporativni formi, ki ga je ustanovila skupščina SRS, odvzema njena narava, skupščino pa se želi obremeniti z odločanjem

o problematiki, ki ne potrebuje predvsem politične, pač pa v osnovi strokovno obdelavo. Vprašanje je, ali skupščina lahko zaradi strukture udeležencev odloča o tako pomembni stvari, ne da bi bila problematika temeljito strokovno utemeljena in obravnavana tudi s stališča (neposredno) prizadetih in zainteresiranih. Takšne vrste komunikacijske akcije je mogoče voditi le v sistemsko oblikovani komunikacijsko odločevalski formi, ki je formirana za obravnavo praktičnih problemov na pomembnih družbenih področjih in ki je ustrezno notranje strukturirana, kar pomeni, da se na nekem pomembnem družbeno opredeljenem problemu soočijo strokovna mnenja, neposredno prizadeti, predstavniki kritične javnosti, predstavniki političnega prostora (DPO, stranke). Utemeljitev predsedstva, da je skupščina najvišji oblastni organ in s tem telo, kjer je odgovornost najbolj prozorna, javni nadzor najlažji in najučinkovitejši, je problematična v luči najsodobnejših teoretsko empiričnih dognanj (glej teoretski del).

Ker pa se skupščina le ne more operativno ukvarjati s to problematiko, predsedstvo predlaga skupščini SRS, da se za učinkovito in stalno nadziranje izvajanja sklepov same skupščine kot tudi celotnih del pri reševanju problema odlaganja RAO, s tem pa bi se tudi razširile možnosti javnega nadzora, ustanovi posebna komisija za vprašanja odlaganja RAO. V komisijo naj bi prišli predstavniki vseh treh zborov in bi tako bila politično nadzorno telo, ki po mnenju predsedstva ne bi podvojevala dela že obstoječih teles, ki se ukvarjajo s to problematiko (DS za RUJV, Svet za varstvo okolja pri RK SZDL), hkrati pa bi vplivala na skupščinske odločitve.

Ta pobuda verjame v moč skupščine in v moč politike, verjame, da je mogoče javno razpoloženje, ki ne želi rizične tehnologije v svojem okolju, spremeniti s tem, da se celotna problematika RAO prenese v skupščino in da se ustanovi nadzorna komisija, sestavljena iz delegatov iz vseh treh zborov, verjame, da se politično ozračje spreminja s sklepi organov itd. Ali ima skupščina to moč, ali je to le iluzija mladih politikov?

V povezavi s to pobudo pa je predsedstvo predlagalo skupščini tudi, naj sproži izdelavo strategije SRS za opustitev jedrske energije, ki mora biti izdelana do sprejetja planskih aktov za obdobje 1991-95.

••• *Reakcije na omenjeno pobudo* (O legitimnosti družbenega sveta)

KO DS za RUJV je na podlagi seje po telefonu (23. 5. 1989) oblikoval stališče, ki ga je potrdil tudi DS za RUJV (tretja seja) z naslednjim stališčem: Družbeni nadzor je mogoče zagotoviti prek že obstoječih organov in organizacij, predvsem prek DS za RUJV, ki je bil ustanovljen ravno z namenom, da se zagotovita širši družbeni vpliv in organizirano sodelovanje Skupščine SRS, DPO in zainteresiranih drugih družbenih in strokovnih organizacij pri reševanju vprašanj

jedrske varnosti, kamor sodi tudi odlagališče RAO kot jedrski objekt.

Ustanovitev skupščinske komisije bi pomenila v obstoječi organizaciji organov in organizacij, pristojnih za vodenje in usmerjanje vseh aktivnosti in nadzor nad njimi, hipertrofijo organov z enako ali podobno pristojnostjo, hkrati pa bi pomenila nezaupnico delu DS, katerega član je tudi Skupščina SRS in RK ZSMS. Ena glavnih nalog DS je družbeni nadzor in zagotovitev vpliva javnosti nad delom RUJV. V tem smislu je DS za RUJV zavrnil pobudo predsedstva o skupščinski komisiji kot politično-nadzornem telesu, češ da bi z njeno ustanovitvijo podvojevali delo že obstoječih teles.

RUJV je v celoti podprl stališče DS glede pobude predsedstva RK ZSMS in ugotovil, da bi bila ustanovitev dodatnega nadzornega telesa nepotrebno podvajanje del, ki bi še dodatno upočasnilo napredovanje projekta.

Na dopis predsednika DS za RUJV v zvezi s predlogom RK ZSMS (23. 5. 1989), poslan prof. dr. Milanu Osredkarju, je ta odgovoril, da je treba v največji možni meri in na učinkovit način zagotoviti vključitev skupščine (in javnosti) v odločanje o odlagališču NSRAO, da pa ustanavljanje še ene komisije nad komisijo v sedanji fazi ne more ničboljšati ne obsega ne učinkovitosti vloge Skupščine in javnosti pri pripravi in odločanju. Odpira pa možnost, da bo morda treba družbeni svet, ko bo stekel postopek za določitev lokacije za odlagališče NSRAO po mehanizmu, ki ga predlaga SEPO in ki ga je v tem pogledu možno dopolniti, in ko se bo približala faza odločanja, razširiti še z dodatnimi člani zborov (skupščine), kar bi morda olajšalo sam postopek odločanja.

Iz tega stališča je razvidno, da je DS organ, ki naj bi odločal o končni lokaciji odlagališča NSRAO, in ne skupščina. Skupščina je DS za RUJV prepustila pristojnosti, da namesto nje opravi nalogo na tem področju. V tem smislu je mogoče razumeti predlog Milana Osredkarja o dodatni razširitvi DS s člani zborov skupščine le kot možen izhod, ni pa popustil v tem, da ostane DS mesto odločanja o tej problematiki.

Prof. Osredkar pa glede predloga o opustitvi jedrske energije meni, da ne sodi v pristojnosti DS. Zavzel se je za strategijo razvoja sploh, še posebej za razvoj celotne energetske politike ter virov energije, ker so na primer vodni in premogovni viri veliko aktualnejša vprašanja tako z vidika ekonomike kot z vidika grozečega vpliva na okolje. V tem stališču je mogoče zapaziti, da je ekološka problematika tehnologij, s katerimi proizvajamo električno energijo, razvrščena v dva razreda: v tistega, ki neposredno onesnažuje okolje, in tistega, ki je za okolje čista, pomeni pa določeno stopnjo rizičnosti. Simpatija prof. Osredkarja je na strani tehnologij, ki sodijo v drugi razred.

•• *O razpustitvi DS RUJV*

DS za RUJV je bil na peti seji ob razpravi o delovnem programu za leto 1990 soočen tudi z možnostjo razpustitve po zakonu o prenehanju veljavnosti zakonov o družbenih svetih. Ob sprejetju programa za leto 1990 je DS hkrati predlagal Skupščini SRS, naj zagotovi nadaljnje delo DS za RUJV. Če pa bo DS razpuščen, naj Skupščina zagotovi ustrezen način izpolnjevanja nalog, ki so določene v zakonu o ustanovitvi DS za RUJV in v delovnem programu za leto 1990. V skladu s tem je DS predlagal, naj RUJV oblikuje posebno posvetovalno telo pri RUJV z delokrogom in programom, kot ga ja imel DS.

••• *Mnenje DS RUJV k predlogu za izdajo zakona o prenehanju veljavnosti zakona o DS*

DS za RUJV je štiri dni po peti seji (to je 19. 3. 1990) poslal Skupščini SRS mnenje o predlogu o omenjenem zakonu in v mnenju izpostavil, da so zbori Skupščine RS leta 1987 naložili IS Skupščine RS, naj poišče rešitev, ki bo omogočala, da se na ustrezen način zagotovita širši družbeni vpliv in organizirano sodelovanje Skupščine in drugih organov na delovanje na novo ustanovljene RUJV in sploh na reševanje vprašanj na področju jedrske varnosti. Skupščina je na podlagi te zahteve sprejela zakon o ustanovitvi DS za RUJV (Ur. list SRS, št. 48/87).

Člani sveta se ne strinjajo s tem, da ista skupščina po dveletnem delovanju, ko je DS uspešno zaživel in pokazal svojo upravičenost pri opravljanju svoje vloge kot organa, ki zagotavlja širši javni nadzor na področju jedrske varnosti, predlaga razpustitev tega sveta. Svet je odigral pomembno vlogo pri vprašanjih na področju reševanja vprašanj odlaganja NSRAO, prekinil molk in prvi obširno seznanil javnost o vseh aktivnostih, ki so na tem področju potekale (v začetku l.1989), spremljal je delo RUJV in prek nje obratovanje JEK in o tem redno obveščal javnost. Na posvetu v Skupščini RS dne 20. 3. 1990 pa je bila izražena tudi zahteva po kontinuiranem javnem nadzoru nad vsemi aktivnostmi na področju reševanja NSRAO. Svet je to vlogo že do sedaj uspešno opravljal in zato ni razlogov, da bi ga razpustili v času, ko se vprašanja odlaganja NSRAO razrešujejo s pospešenim tempom. V nobenem primeru pa ne more pristati na argument, da je DS treba razpustiti, ker z razpustitvijo DPO niso več ustrezno definirani člani sveta, saj je mogoče dosedanje DPO nadomestiti z zainteresiranimi političnimi organizacijami in strankami, kajti med 22 člani DS so bili le trije člani iz DPO, drugi člani pa so prihajali iz drugih institucij. Zato DS meni, da je treba svet ohraniti in ga preoblikovati oziroma dopolniti z drugimi udeleženci zainteresiranih političnih organizacij in strank in da se sproži postopek za spremembo 3. člena zakona o ustanovitvi DS za RUJV, ki govori o članih DS za RUJV.

DS kot celota daje s tem mnenjem vedeti, da se je zavedal svoje vloge javnega nadzora, ki jo je opravljal kot korporativno nadzorno telo. Proti svoji razpustitvi je nastopal z vsebinskimi razlogi in to tudi utemeljeval. Toda predlog predsedstva RK ZSMS o ustanovitvi komisije pri skupščini kaže, da se je pri političnih akterjih že pojavil v zametkih drugačen koncept političnega organiziranja družbe in s tem tudi ideje javnega nadzora. Svet sicer zanikuje argument o strukturni nedodelanosti in tudi predlaga rešitev, toda argument, ki je nastal v političnem prostoru, da bi razpustili družbene svete in ki se nanaša na nedodelanost notranje strukture v času, ko so namesto DPO začele nastajati politične stranke kot izraz političnega pluralizma, je močnejši, čeprav ne prepričljivejši. Ta argument je bil vsebinsko usmerjen na notranjo strukturo, je pa segal dlje in dejansko terjal spreminjanje sistemsko postavljenih korporativnih form komunikacijske akcije. Zato je tudi argument DS, ki je v nastalem položaju reševal svojo strukturno neopredeljenost, hkrati pa vztrajal pri lastnem preživetju in ohranitvi kot korporativno komunikacijski formi, izzvenel premalo prodoren kljub upravičenim vsebinskim argumentom, ki so se sklicevali na zahteve in potrebe o kontinuiranem javnem nadzoru na področju reševanja NSRAO, na uspešno dosedanje delo in na naročilo skupščine izvršnemu svetu, da omogoči nadzor nad RUJV.

Republiški izvršni svet Skupščine SRS je 24. 4. 1990 poslal republiškim upravnim organom in organizacijam obvestilo, v katerem jih obvešča, da je 24.4.1990 začel veljati Zakon o prenehanju veljavnosti zakonov o DS (Ur. list RS, št. 24/90), ki določa, da z dnem veljavnosti tega zakona prenehajo delovati tudi republiški DS za vprašanje družbene ureditve, republiški DS za gospodarski razvoj in ekonomsko politiko in republiški DS za mednarodne odnose, ne omenja pa tudi DS za RUJV (???) in da na podlagi 3. člena tega zakona zadeve, o katerih družbeni sveti niso končali obravnave, prevzame v obravnavo IS. IS od tega dne sodelujejo tudi pri delu zveznih družbenih svetov, postopke vsebinskih obravnav gradiv zveznih DS pa vodijo pristojni republiški upravni organi. Ti poskrbijo tudi za medresorsko obravnavo in določijo predstavnika v imenu IS, ki bo sodeloval pri delu zveznih DS. Organizacijo obravnave gradiv iz pristojnosti zveznih DS prevzema nase služba IS za medrepubliško sodelovanje. Pristojnosti družbenih svetov je tako nase prevzel IS oziroma republiški upravni organi in tudi delo v zveznih DS je dejansko padlo na ramena republiških upravnih organov, torej je vlogo korporativnih form prevzel nase državnoupravni aparat. Vlogo DS za RUJV je prevzel RUJV kot upravni organ, tisto telo, ki ga je DS za RUJV nadzoroval.

Zaključek

Vprašanje jedrske varnosti in njeno družbeno nadzorovanje kot praktičen problem se je v Sloveniji zastavilo v drugi polovici osemdesetih let. DS za RUJV je najširša komunikacijska in odločevalna forma, ki je bila vzpostavljena zato, da se spopade s tako občutljivim vprašanjem. Njegova notranja struktura kaže na to, da so bili v komunikacijski in odločevalni proces vključeni in med seboj soočeni strukturno najbolj prizadeti akterji (stroka, javnost, politika) in da so v njej veljala pravila igre, ki so omogočala vstop tudi tistim prizadetim javnostim, ki vanjo niso bile sistemsko vključene. Nedvomno je takšna komunikacijska forma omogočala kolektivni učni proces, saj so se v komunikacijskem procesu pokazale notranje meje zavesti posameznih akterjev in se tudi premagovale v strpnem dialogu in medsebojnem poučevanju. Če bi bilo zagotovljeno njeno nadaljnje delovanje, bi bilo to v korist tako znanosti in politike kot javnosti.

2.2b.3. Komisija za varstvo človekovega okolja

Uvod

Komisija za varstvo človekovega okolja je bila ustanovljena leta 1985 kot posebno delovno telo Skupščine SRS za področje varstva okolja. Od 18. 9. 1985, ko je imela komisija svojo prvo sejo, pa do aprila 1990, ko se je preimenovala v komisijo za varstvo okolja in naravne dediščine, je imela 52 sej, do konca leta 1992 pa še 24. Februarja leta 1993 je njeno področje dela prišlo pod okrilje odbora za infrastrukturo in okolje, ki je poleg infrastrukture obravnaval še problematiko okolja in tudi (NS)RAO.

Pri pregledu dejavnosti komisije za varstvo človekovega okolja v tem poglavju omenjam le tiste sklepe in stališča, ki se (ne)posredno nanašajo na problematiko odlaganja radioaktivnih odpadkov oziroma jedrsko tehnologijo¹⁷². Med pomembnejšimi nalogami, ki jih je opravila komisija, je organizacija posveta o poročilu, ki govori o stanju okolja v Sloveniji, in razprava o celoviti informaciji, ki govori o reševanju vprašanja NSRAO (20. 3. 1990). Komisija je oblikovala tudi lastno pobudo glede načina reševanja problematike odlaganja NSRAO ter obravnavala poročilo o rezultatih iskanja lokacije odlagališča NSRAO. Delo komisije je prikazano po tematikah v časovnem zaporedju.

2.2b.3.1. O napredku in jedrska tehnologija

Komisija je (24. 2. 1987) obravnavla strategijo tehnološkega razvoja in ocenila, da je formulacija "napredek v znanju, informatiki in tehnologijah je bistven

¹⁷² Dejavnost komisije za varstvo okolja in naravne dediščine ter dejavnost odbora za infrastrukturo in okolje bosta prikazana na drugem mestu.

pogoj za premagovanje krize in za preobrat v novo kakovost življenja in dela”¹⁷³ nekoliko problematična, ker pod pojem tehnologije sodi tudi jedrska tehnologija, o kateri pa komisija dvomi, da njen razvoj pripomore k novi kakovosti življenja in dela. Po drugi strani pa še “vedno velja stališče 13. Kongresa ZKJ, ki se zavzema za to, da je treba pri odločitvah o uveljavljanju jedrske tehnologije dosledno spoštovati mnenja najširšega kroga znanstvenih in strokovnih delavcev, delovnih ljudi in občanov”(ibid.:8), ki so že prek delegatov v Skupščini Slovenije sprožili pobudo o referendumu glede jedrske energije v Jugoslaviji in inicirali problemsko konferenco na temo “Ekologija, energija, varčevanje” v okviru SZDL (26. 5. 1987) z namenom, da se odgovori na odprta vprašanja o vseh vrstah energij.

Razmišljanje komisije o tehnologiji je še ujetu v enačbo, da je razvoj tehnologije tudi socialni napredek, napoveduje pa, da se že krha socialni konsenz o tem, da jedrska tehnologija sodi v ta krog tehnologij. Ta proces je pospešilo tudi stališče ZKJ, ki je odprlo vrata in dovolilo nasprotovanju jedrski tehnologiji vstop v obstoječe komunikacijske in odločevalne forme. Kmalu za tem pa so se porodile tudi prve pobude za oblikovanje novih komunikacijskih in odločevalnih form.

2.2b.3.2. Nova komunikacijska in odločevalna forma

Komisija je na 14. seji (8. 9. 1987) oblikovala predlog o pristopu Skupščine SR Slovenije k družbenemu dogovoru o oblikovanju družbenega sveta za republiško upravo za jedrsko varnost (DS RUJV), ki po njenem prepričanju ne bo obravnaval le vprašanja, ki se nanašajo na pospeševanje ukrepov za zmanjševanje možnosti jedrskih nezgod in za zaščito pred ionizirajočimi sevanji med gradnjo in poskusnim delovanjem jedrske elektrarne, pač pa tudi naprave za predelavo različnih radioaktivnih rudnin, shranjevanjem in obdelavo jedrskih odpadkov, laboratorije itd.

2.2b.3.3. O odlagališču (NS)RAO, delegatska vprašanja in pravila igre

Komisija se je s problematiko skladiščenja NSRAO prvič srečala že na četrtem sestanku (1985), ko so razpravljali o začasnem skladiščenju NSRAO v Podgorici¹⁷⁴. Dve leti kasneje (9. 6. 1987) pa si je v svoj program pod poglavjem “Odpadki in nevarne snovi” zapisala, da je treba “pospešiti reševanje vprašanj v zvezi s skladiščenjem NSRAO, ki nastajajo v Sloveniji, ter iztrošenega goriva JEK”. Ob obravnavi osnutka resolucije o politiki izvajanja družbenega načrta SR Slovenije 1986-90 pa je na 18. seji med drugim poudarila, naj se “v okviru reševanja posameznih nalog s področja varstva okolja posveti večja pozornost odlaganju jedrskih odpadkov”¹⁷⁵.

¹⁷³ Glej zapisnik komisije, 24.2.1987:6.

¹⁷⁴ O sklepih komisije glede skladiščenja NSRAO v Podgorici glej več v poglavju, kjer je govor o začasnem skladišču v Podgorici.

Z neposrednim reševanjem problematike odlaganja NSRAO pa se je komisija ponovno srečala na dvajseti seji (24. 2. 1988), ko je obravnavala pobudo delegata iz občine Krško, naj skupščina o poročilu obratovanja JEK razpravlja v sklopu obravnave osnutka programa dela zborov skupščine za leto 1988.

Komisija je sklepe in stališča občine Krško podprla in se zavzela, da naj naslovljenci omenjene naloge takoj izvedejo. Izpostavim naj le 4. točko sklepov in stališč, kjer SO Krško meni, "da so za reševanje problematike centralnega odlagališča NSRAO odgovorni dejavniki širše DPS in ne kolektiv JEK. Zato zahtevajo, da odgovorni to problematiko hitreje rešujejo, oziroma da je leto 1988 skrajni rok za dokončno odločitev glede lokacije"¹⁷⁶.

Ta pobuda, naslovljena na skupščino SR Slovenije, pa ni bila edina, ugotavlja komisija. Skupščina je iz različnih občin¹⁷⁷ v zadnjem času prejela vrsto vprašanj, vezanih na problematiko lokacije trajnega odlagališča. Ponovno pa je v odgovorih - tako kot že pred njo republiški izvršni svet - zagotovila, "da odlagališče ne bo locirano v nobeni DPS, ki se v usklajevalnem postopku ne bo strinjala s pogoji odlaganja"¹⁷⁸.

Ta pravila igre bodo povzročila velike preglavice glede na to, da je iz prispelih vprašanj razvidno "odklonilno stališče občin do odlaganja NSRAO na njihovih območjih" (ibid.). Komisija je na podlagi tega sklepala, da bo v Sloveniji "zelo težko v postopku usklajevanja doseči soglasje zbora Skupščin občin. Zato bo treba za rešitev teh vprašanj proučiti tudi druge možnosti reševanja. Postavlja pa se tudi vprašanje smiselnosti planskih postopkov zaradi sedanjih odklonilnih stališč javnosti in DPS" (ibid.).

Komisija je že nakazala, da bo treba poiskati "druge možnosti" za odlaganje (NS)RAO zaradi odpora javnosti in lokalnih oblasti. S sedanjim načinom "usklajevanja" se ji zdi, da nismo sposobni razrešiti konfliktne situacije, ki nastaja ob izbiri lokacije za trajno odlagališče NSRAO. Da bi se izognili zaostrovanju konfliktne situacije med prizadeto javnostjo (lokalno prebivalstvo in občine) in investitorjem, znanostjo ter republiškimi organi, je treba najprej poskusiti NSRAO spraviti iz Slovenije.

Ob obravnavi poročila IS Skupščine SRS o uporabi jedrske energije in v zvezi z odlaganjem NSRAO je komisija zapisala, "da so delovna telesa zborov in skupine posebej opozorila na problem dokončne ureditve in opredelitve koncepta odlaganja NSRAO; nelogično je, da po šestih letih poskusnega obratovanja

¹⁷⁵ Glej zapisnik komisije, 3.12.1987:3.

¹⁷⁶ Glej več v sklepih in stališčih SO Krško, 8. in 10.12.1987, poslanih Skupščini SRS 22.2.1988.

¹⁷⁷ O tem glej več v drugih poglavjih v sklopu *Trajna odlagališča*.

¹⁷⁸ Glej zapisnik komisije, 24. 2.1988:5.

JEK še vedno nimamo tako imenovanega finala obratovanja, kar pomeni, da ni rešeno vprašanje odpadkov, izkoriščenega goriva, pa tudi načina konzerviranja objektov in naprav po končanem obratovanju¹⁷⁹.

IS SRS se je na to stališče takoj odzval in na naslednji 24. seji je komisija že dobila v obravnavo odgovore IS SRS. Glede variant o zagotavljanju trajnega odlaganja NSRAO v dolgoročnem načrtu ter kriterijev za izbor lokacije odlagališča v družbenem načrtu se je komisija zavzela za čimprejšnjo strokovno razrešitev predloženih variant. Hkrati pa je ponovno opozorila še na problem, ki nastaja zaradi odklonilnih stališč nekaterih DPS in zagotovitve IS SRS, da "za te namene ne bo realizirana nobena lokacija, s katero se ne bo strinjala prizadeta DPS"¹⁸⁰.

Komisija je tudi na 27. seji računala na jugoslovanski kontekst tako pri zagotavljanju jedrske varnosti kot pri reševanju problematike NSRAO. Ob obravnavi osnutka zakona o varstvu pred ionizirajočimi sevanji in o jedrski varnosti je pregledovala še ustrezne pravilnike in ugotovila, da sta varstvo pred ionizirajočimi sevanji in jedrska varnost jugoslovanska skrb, kar je razvidno tudi iz predlagane osnutka zakona. Na tej seji se je seznanila tudi z informacijo o obravnavi problematike odlagališč RAO v Sloveniji po letu 1986. V razpravi so ugotovili, da je klima v Sloveniji zelo nenaklonjena področju jedrske energije¹⁸¹, kar povzroča tudi kadrovske zagate, IS Skupščine SRS pa predlagali, naj "javnost čimprej seznaniti s kriteriji za izbiro odlagališča RAO v Jugoslaviji in kaj je v zvezi s tem ukrenila SRS"¹⁸². Ta sklep je komisija 9. 12. 1988 predlagala Skupščini SRS v sprejem in ta je naložila IS SRS, da pripravi celovito informacijo o izbiri lokacije za odlagališče radioaktivnih snovi.

IS SRS pa je tudi 26. 3. 1989 s strani Skupščine na pobudo skupine delegatov za gospodarsko področje iz občine Krško dobil nalogo, da ob predložitvi sprememb in dopolnil srednjeročnega načrta SRS za obdobje 1986-1990 pripravi celovito informacijo o dosedanjih aktivnostih pri reševanju odlaganja NSRAO.

2.2b.3.4. Spreminjanje družbenega plana 1986-1990

V okviru priprav na spremembe in dopolnila družbenega plana SR Slovenije v obdobju 1986-1990, ki naj bi potekale od 17. do 21.4.1989, so potekale tudi priprave na predhodno obravnavo problematike odlaganja NSRAO. Predlog sprememb in dopolnitev družbenega plana je namreč predvideval, da se do konca

¹⁷⁹ Glej zapisnik komisije, 8.6.1988:3.

¹⁸⁰ Glej zapisnik komisije, 30.6.1988:3.

¹⁸¹ "Nasprotovanje uporabi te energije je zelo veliko" in to razpoloženje potencira še "moralorij na gradnjo jedrskih elektrarn do leta 2000", ki pa destimulira že formirane strokovnjake na tem področju.

¹⁸² Glej zapisnik komisije, 7.12.1988:4.

leta 1990 v sodelovanju s SR Hrvaško opredeli lokacija za trajno odlagališče NSRAO ob upoštevanju kriterijev varnosti in sporazumno s krajanji in skupščino občine, v kateri naj bi bilo trajno odlagališče.

Pogovora o organizaciji razprave (5.4.1989) o odlagališču (NS)RAO so se udeležili predsednik ZZZ Skupščine SR Slovenije, Republiški komite za energetiko (1), izvršni svet Skupščine Slovenije (1), RUJV (2), Skupščina SRS (4). Na tem pogovoru so skušali ugotoviti, kako potekajo razprave o problematiki NSRAO v okviru priprav na spremembe in dopolnitve družbenega plana in jih tudi usmeriti. Sklenili so, da je treba pred razpravo o spremembah in dopolnitvah družbenega plana odgovoriti na nekatera vprašanja, ki se nanašajo na tehnično varnostno področje odlagališča. To nalogo naj bi prevzela komisija za varstvo človekovega okolja in skupine delegatov vseh treh zborov za spremljanje uresničevanja planskih aktov Skupščine Slovenije, ki naj organizirata posvet o problematiki odlaganja NSRAO. Gradivo za ta posvet pa naj bi pripravil izvršni svet in naj bi vsebovalo povzetek študije "Metoda in kriteriji za izbor lokacije NSRAO v Sloveniji", program aktivnosti IS Skupščine SRS glede izbora lokacije trajnega odlagališča do konca obdobja srednjeročnega plana (1990), celovito informacijo o reševanju problema odlagališča (NS)RAO ter poljudno informativno gradivo o (NS)RAO.

Posvet o načinu reševanja problematike odlaganja NSRAO je bil 24.4.1989, organizirali pa sta ga komisija za varstvo človekovega okolja in skupina delegatov vseh zborov skupščine za spremljanje in uresničevanje planskih aktov. Na tem posvetu so delegati dobili celovito informacijo o reševanju problematike odlaganja NSRAO, ki je vsebovala pojasnila o RAO, o načinu reševanja odlaganja RAO v svetu, v SFRJ in o skladiščenju v SR Sloveniji, oceno o vplivu odlagališča na okolje, zakonsko ureditev gradnje odlagališča in obveščanja javnosti, o dosedanjih aktivnostih na področju reševanja problematike odlaganja NSRAO, z metodami in kriteriji za izbor lokacije ter programom aktivnosti IS SRS o izboru lokacije odlagališča do konca srednjeročnega obdobja.

Na podlagi tega posveta je komisija 4.5.1989 sprejela dopolnila glede (NS)RAO, s katerimi je dopolnila predlog sprememb in dopolnitev družbenega plana 1986-1990, ki se je glasilo: "Do konca leta 1990 bodo v okviru reševanja trajnega odlaganja NSRAO iz JEK in drugih virov iz SR Slovenije enakovredno proučene možnosti odlaganja v druge dele Jugoslavije, v druge države in v Sloveniji ali Hrvaški. V tem okviru bo do konca leta 1990 v sodelovanju s SR Hrvaško opredeljena lokacija trajnega odlaganja". Ta dopolnila so zbori skupščine sprejeli 24.5.1989.

2.2b.3.5. Pobuda o oblikovanju nove komunikacijske in odločevalne forme

Predsedstvo RK ZSMS je predlagalo, da se ustanovi skupščinska komisija za izdelavo strategije Slovenije za opustitev jedrske energije¹⁸³. O tej pobudi so svoje stališče zavzeli različni republiški organi. Med njimi je bila tudi komisija za človekovo okolje, ki je stališče do tega predloga oblikovala na 33. seji, 22. 6.1989.

Komisija je idejo zavrnila in podprla razloge in mnenje IS SRS (7.6.1989), IS pa je predlagala, da ji čimprej posreduje "sestavo, program in način pristopa skupine strokovnjakov, ki bodo v okviru priprav srednjeročnega plana razvoja energetike v SRS za obdobje 1991-95 izdelali strategijo Slovenije za opustitev jedrske energije" (ibid.).

Kljub zavrnitvi zamisli o ustanovitvi skupščinske komisije pa je komisija vendarle podprla pobudo, naj skupščina z odlokom odredi, "da komisija za varstvo človekovega okolja opravlja še posebno nalogo glede vprašanj odlaganja NSRAO"¹⁸⁴, kar pomeni, da skrbi za sprotno spremljanje uresničevanja projekta odlaganja odpadkov in sicer sproti zbere obvešča o svojih ugotovitvah in predlaga ukrepe.

Iz pobude predsedstva RK ZSMS je komisija podprla tudi zahteve do skuščine, ki so se nanašale na pravila igre pri iskanju rešitve za odlaganje RAO oziroma na "zagotovitev vpliva in nadzora javnosti, načina družbene verifikacije metod in kriterijev za izbor lokacije, načina izbora določene lokacije, načina izrekanja prizadetih o sprejemljivosti ali nesprejemljivosti lokacije in načina povrnitve škode občini in krajanom" (ibid.).

S tem ko je komisija javno podprla zahtevo po nadzoru nad postopki izbire lokacije in zahtevo po možnosti opredeljevanja neposredno prizadetih o izbrani lokaciji ter morebitni odškodnini, se zdi, da je delovala v duhu pojasnil IS SRS na delegatska vprašanja o pristajanju prizadete javnosti na izbrano lokacijo, sočasno pa je s tem in s prevzemom pristojnosti glede odlaganja NSRAO sprožila proces prespraševanja vloge in legitimnosti nedavno ustanovljenega DS RUJV, ki ga je prav v ta namen ustanovila Skupščina SR Slovenije, o čemer je že bil govor na drugem mestu.

Zahteve predsedstva RK ZSMS so komisiji služile za izdelavo lastne pobude glede reševanja problematike odlaganja NSRAO.

¹⁸³ Več o tem glej v poglavju *Trajna odlagališča*, DS RUJV.

¹⁸⁴ Glej zapisnik komisije, 22.6.1989:4.

2.2b.3.6. Pobuda komisije o načinu reševanja odlaganja NSRAO in nova komunikacijska in odločevalna forma

Komisija za varstvo človekovega okolja je na podlagi posveta in na podlagi pobude predsedstva RK ZSMS oblikovala lastno pobudo glede načina reševanja problematike odlaganja NSRAO (11.7.1989). To pobudo je komisija razumela kot enega izmed načinov delovanja DPS, organov in drugih institucij pri nadaljnjem delu oziroma v zaključni fazi izbora lokacije za odlaganje RAO. V tem stališču je mogoče zaslutiti, da se komisija zavzema za pluralnost (konkurenčnih) opcij reševanja omenjene (določene) problematike, ki se dokončno institucionalizira z ustanovitvijo strank.

2.2b.3.6.1. Vsebina pobude glede načina reševanja problematike odlaganja NSRAO v Sloveniji

Pobuda ima dva dela. V prvem povzema mnenja in predloge s posveta¹⁸⁵, v drugem pa na podlagi tega predlaga svoje predloge, kako reševati problematiko odlaganja (NS)RAO v Sloveniji. Po mnenju Komisije naj bi:

1. Skupščine SRS:

- Obravnavala predloge izbranih lokacij za odlagališče RAO (izdelal IS na podlagi meril in kriterijev za izbor lokacije) in razpisala referendum za dokončno odločitev o odlagališču RAO.
- Z odlokom odredila razširitev nalog komisije za varstvo človekovega okolja še na vprašanje odlaganja NSRAO (na podlagi pobude predsedstva RK ZSMS za ustanovitev skupščinske komisije za vprašanje odlaganja RAO).

2. IS SRS:

- Dopolnil svoj akcijski program od maja 1989 naprej glede priprav in izbire lokacij odlagališča RAO, ki naj vsebuje način izvedbe strokovne verifikacije metod in kriterijev, informacijski sistem za sprotno obveščanje javnosti, program koordiniranega delovanja med SRS Slovenijo in SRS Hrvaško glede iskanja lokacije in vključevanja v informacijski sistem, pregled financiranja celotnega projekta, predlog uzakonitve energetske rente (v sodelovanju z EGS) in ustanovitve posebne strokovne skupine za pripravo strategije Slovenije za morebitno opustitev jedrske energije.

¹⁸⁵ Na posvetu niso sprejeli posebnih stališč in sklepov, mnenja in predlogi pa naj bi pripomogli k hitrejšemu reševanju te problematike. Več o prvem delu pobude glej v opombi pod oznakah "opomba 4".

3. Drugi akterji:

- Skupščina naj bi ob obravnavi predloga izbranih lokacij za odlagališče RAO obravnavala tudi poročilo o delu družbenega sveta za RUJV, službe RAO v JEK, RUJV, interesne skupnosti elektrogospodarstva SR Slovenije, ki jih morajo te institucije posredovati skupščini.
- SEPO naj bi še naprej opravljal vlogo neodvisnega ocenjevalca in svetovalca.
- Občine in krajevne skup. pa naj bi na izbranih lokacijah za odlagališče RAO poučevale prebivalstvo o tehnično-varnostnih vidikih, hkrati pa se odločijo o načinu usklajevanja vseh interesov v prostoru in o načinu odločanja občanov oziroma krajanov o potrditvi ali zavrnitvi lokacije.

2.2b.3.6.2. Odgovori na pobudo komisije

Komisija je svoj predlog o pobudi poslala različnim republiškim institucijam, nanj pa sta pisno odgovorila IS SRS in predsedstvu RK ZSMS.

IS SRS: Skupščina SRS je 25.7.1989 predlagala IS SRS, naj se opredeli do pobude komisije za varstvo človekovega okolja glede načina reševanja problematike odlaganja NSRAO. IS SRS je odgovor oblikoval 26.10.1989, in sicer le do predlogov komisije za dopolnitev akcijskega programa IS SRS glede priprav in izbire lokacije odlagališča RAO od maja 1989 naprej, ki so navedeni v šestih točkah. Po tej strukturi se je ravnal v odgovoru tudi IS SRS.

IS SRS je zapisal:

- Program aktivnosti je izdelan v skladu s pozitivno zakonodajo, ki predvideva sodelovanje javnosti v času sprejemanja odločitev o izbiri ustrezne lokacije, je pa program aktivnosti v postopku sprememb in dopolnitev, ker naj bi do 15. 12. 1989 izdelali novo verzijo skupnega mrežnega načrta med SR Slovenijo in SR Hrvaško.
- Po programu aktivnosti naj bi skupščina v letu 1990 obravnavala predlog izbranih lokacij za odlagališče NSRAO, ki naj bi jih vključili v družbeni načrt SR Slovenije 1991-1995.
- Lokacija za odlagališče bo izbrana na podlagi strokovnih navodil, to je na podlagi študije o Metodah in kriterijih za izbor lokacij. Študijo je recenzirala komisija za revizijo in v zaključnem poročilu (15.7.1989) ugotavlja, da elaborat v takšni obliki ni primeren za nadaljnjo javno obravnavo in ga je treba dopolniti. Študija je bil nato dopolnjena in 19.10.1989 oddana naročniku, komisija za revizijo pa jo bo ponovno obravnavala 3.11.1989.

- Verifikacijo strokovnih navodil za izbor lokacije odlagališča NSRAO je treba ločiti na strokovno in družbeno. Strokovno verifikacijo opravlja komisija za revizijo elaborata, ki jo po sklepu medrepubliške koordinacije sestavljajo tudi predstavniki druge republike, medtem ko družbeno verifikacijo republiki opravita ločeno v okviru pristojnih organov in organizacij. V skladu s tem si bo izvršni svet SR Slovenije pridobil mnenje mednarodne agencije za atomsko energijo in ameriške komisije za jedrsko regulativo, strokovna navodila (elaborat) pa bosta obravnavala tudi strokovna komisija za jedrsko varnost pri RUJV in družbeni svet za RUJV.
- Stališče izvršnega sveta do razpisa referendumu je odklonilno, ker je Skupščina SR Slovenije že v spremembah in dopolnitvah družbenega plana SR Slovenije 1986-1990 (Ur.l.SRS, št. 23/89) določila, da je "izbor morebitne lokacije v SR Sloveniji treba opraviti sporazumno s krajan in s Skupščino občine, v kateri naj bi bilo odlagališče, ter z neposredno prizadetimi občani" (Stališča do Pobude, 26.10.1989:3).
- ZEOH in EGS sta pripravila izhodišče za določitev nadomestila (rente), vendar pa na četrti seji medrepubliške koordinacije niso bila sprejeta. Ta je ponovno zadolžila EGS, ZEOH in Službo RAO v JE Krško, da do 15.12.1989 pripravijo ustrezno gradivo¹⁸⁶.
- Vsa dela, vključno z izdelavo investicijskega programa, se financirajo na podlagi sporazuma o financiranju in izvajanju predhodnih del za odlagališče NSRAO (JE Krško oziroma službi projekta RAO priznavata ZEOH in EGS sredstva, s katerimi se financirajo dela in naloge iz tega sporazuma, in sicer vsakokrat v višini letnega programa del in nalog službe, ki ga sprejme projektni svet). Da bi se poenostavilo financiranje, so na četrti seji medrepubliške koordinacije predlagali ukinitve projektnega sveta in spremembo sporazuma o financiranju.
- Izvršni svet je 1.6.1989 obravnaval pobudo predsedstva RK ZSMS o strategiji Slovenije brez jedrske energije in sprejel sklep, da bo pri pripravi srednjeročnega plana SR Slovenije (1991-1995) za področje energetike izdelal tudi varianto, ki bi upoštevala opustitev jedrske energije. V ta namen je 12.6.1989 Energetskogospodarska skupnost (EGS) sklenila pogodbo z Elektroinštitutom Milan Vidmar.

¹⁸⁶ Gradivo naj vsebuje možne oblike in višine nadomestila s poudarkom na analizi urejanja te problematike v tujini (vrste nadomestil, pravne podlage) in glede na pravne oblike nadomestil po zakonodajah obeh republik, določi naj višino nadomestil s kriteriji za njihovo dodeljevanje, potem način izplačila ter njene prejemnike. Več o tem v poglavju o medrepubliški koordinaciji.

- Izvršni svet se zaveda pomena usklajenega delovanja pri iskanju lokacij odlagališča RAO v SR Sloveniji in SR Hrvaški, zato je bila v začetku leta ustanovljena medrepubliška koordinacija IS SR Slovenije in SR Hrvaške za vprašanje RAO¹⁸⁷, katere glavna naloga je, da usklajuje in išče rešitve za trajno odlaganje vseh NSRAO iz JEK ter po morebitnem dogovoru vseh NSRAO drugih proizvajalcev iz zdravstva in industrije iz republike, kjer bo odlagališče, da redno spremlja aktivnosti na tem področju, da skrbi za izmenjavo informacij, da usklajuje vzporeden potek strokovnih, planskih, upravnih in drugih aktivnosti, da išče možnosti za odlaganje v drugih delih Jugoslavije ali v tujini, da usklajuje kriterije za odlagališče in da o tem obvešča javnost.
- Medrepubliška koordinacija je na četrti seji (oktobra 1989) sprejela tudi izhodišča glede obveščanja javnosti. V teh je zapisano, da mora biti informativna delavnost nevtralna in neodvisna, zato bo obveščanje organizirano pri družbenem svetu za RUJV. Obveščanje se mora začeti takoj, in to s pripravo biltena, ki naj bi služil kot pripomoček organizatorjem javnomnenjskih akcij in novinarjem. Njegov namen je, da strokovnjaki v razumljivi obliki prenašajo mnenje nestrokovnjakom, ki se ukvarjajo z medijsko aktivnostjo. V dveh mesecih pa naj bi pripravili tudi tiskovno konferenco.

Komuniciranje z javnostjo je medrepubliška koordinacija razumela dvostopenjsko, na prvi stopnji naj bi strokovnjaki ustreznih tehničnih strok v razumljivi obliki predstavili svoja mnenja ljudem, ki se ukvarjajo z oblikovanjem javnega mnenja (organizatorji javnomnenjskih akcij, novinarji), na drugi stopnji pa naj bi ti obvestili širšo javnost prek množičnih medijev ali prek drugih množičnih komunikacijskih oblik. V tem konceptu komuniciranja z javnostjo, ki je po svoji naravi enosmerna, ni predviden neposreden stik strokovnjakov z javnostjo oziroma njihovo neposredno oblikovanje javnega mnenja. Poleg tega pa je v ospredju posredovanje tehničnih informacij širši javnosti, ki naj bi se podučila o tehnično varnostnem vidiku odlagališča NSRAO. Prizadeta javnost je tu razumljena kot objekt poučevanja, zato so "predvidena" klasična strokovna predavanja. Pri takšni opredelitvi vloge prizadete javnosti se pozablja, da imajo krajani poleg tehnično varnostnih vprašanj še vprašanja, ki se nanašajo na primer na njihovo kvaliteto življenja, na strahove, na moralne zadržke itd., na katera pa

¹⁸⁷ *Neformalna medrepubliška komisija na ravni upravnih organov oziroma izvršnih svetov je obstajala že prej, formalno obliko pa je dobilo sodelovanje šele leta 1989 s to komisijo. Več o tem v poglavju o medrepubliški koordinaciji.*

se ne da odgovoriti v formi predavanj (v klasični komunikacijski formi poučevanja). Narava teh problemov terja drugače voden komunikacijski proces, ki omogoča dvosmerno komunikacijo med strokovnjaki, ne le iz tehnično tehnoloških vrst, pač pa morajo biti prisotni tudi strokovnjaki psiho-socioloških disciplin, prizadetimi občani in predstavniki državnih institucij. Koncept komuniciranja z javnostjo, kakor ga opredeljuje medrepubliška koordinacija, vsebuje sicer nujno potreben izobraževalni vidik, kar pa je premalo. Takšen koncept komuniciranja je sam po sebi nezadosten, ker je enosmeren in ne zadene v samo jedro problema, to je ne izhaja iz strahu neposredno prizadete javnosti pred riziki.

RK ZSMS: Na pobudo komisije je 15. novembra 1989 odgovorila tudi RK ZSMS. V odgovoru so zapisali, da je v pobudo vključena večina njihovih zahtev in sklepov, ki jih je februarja in maja oblikovalo predsedstvo RK ZSMS in da zato želijo opozoriti predvsem na politično občutljivost omenjene problematike in na povezanost izstopa Slovenije iz uporabe jedrske energije v energetske namene z iskanjem lokacije za odlagališče NSRAO.

RK ZSMS se zavzema za postopno ustvarjanje ustreznega javnega ozračja, ki bi omogočilo racionalen javni dialog, nujen pri iskanju ustreznih rešitev¹⁸⁸. Zato predlagajo, da se po opravljeni strokovni verifikaciji metod in kriterijev za izbor lokacije odlagališča NSRAO in po preverjanju drugih možnosti za rešitev odlaganja RAO (izvoz) izvede skupščinska razprava, v kateri je treba odgovoriti na vprašanja:

- Kdo je pristojen in odgovoren za vodenje in koordiniranje del pri iskanju rešitev za trajno odlaganje RAO?
- Kako in po kakšnem urniku bodo potekala omenjena dela?
- Kako zagotoviti vpliv in nadzor javnosti?
- Kako dati ustrezno družbeno verifikacijo metodi in kriterijem za izbor lokacije odlagališča?
- Kako in na kakšen način se izmed možnih lokacij odločiti za eno?
- Kako se bodo o njeni sprejemljivosti in nesprijemljivosti izrekli prizadeti?
- Kako bo občini in krajanom, kjer bi bilo odlagališče locirano, povrnjena škoda?

Zaradi dogodkov v Posavju RK ZSMS meni, da bi bilo o teh vprašanjih najbolje izpeljati skupščinsko razpravo pred koncem sedanje faze javne razprave o delovnem osnutku sprememb dolgoročnega načrta (1986-2000) in družbenega

¹⁸⁸ V tej zvezi so opozorili na dogodke v Posavju, ki so z napačno vodenimi postopki po nepotrebnem vznemirili krajanje. Glej več o tem v poglavju *Trajna odlagališča - Opcija Službe RAO v JEK*.

načrta (1986-1990) občine Krško, v katerem je predvidena razširitev začasnega skladišča NSRAO v okviru JEK¹⁸⁹.

Glede povezanosti izstopa iz uporabe jedrske tehnologije za pridobivanje električne energije z iskanjem lokacije za odlagališče NSRAO pa ocenjujejo, da bo nemogoče racionalno končati razpravo o odlaganju NSRAO v Sloveniji, če ne bo trdnega zagotovila, da ne bo več novih (NS)RAO iz proizvodnje električne energije, ker se v javnosti čedalje bolj uveljavlja stališče o izstopu Slovenije iz uporabe jedrske tehnologije v energetske namene in za dokončno zaprtje JEK¹⁹⁰.

2.2b.3.6.3. Učinki pobude

Komisija za varstvo človekovega okolja je na podlagi razprave (22.6. in 7.7.1989) sprožila v Skupščini SRS postopek o razširitvi njenih pristojnosti. Na sejah zborov 26.7.1989 je skupščina dopolnila delovno področje komisije z naslednjimi nalogami: "sprotno spremlja vprašanja, povezana z odlaganjem NSRAO v SR Sloveniji, sproti obvešča zbere Skupščine SRS o svojih ugotovitvah v zvezi s tem vprašanjem in predlaga zborom Skupščine SRS potrebne ukrepe". Razširitev njenih pristojnosti še na to področje pa je bila osnova za pobudo o ustanovitvi posebne službe za ekološka vprašanja, za oblikovanje dopolnil delovnega programa in za ustanovitev posebne delovne skupine.

Komisija je na 36. seji (23.11.1989) obravnavala stališča IS SRS in mnenje RK ZSMS o njeni pobudi in ugotovila, da obe instituciji podpirata predlagani način reševanja problematike NSRAO v Sloveniji. V ta namen je zaradi zahtevnosti naloge sprejela pobudo o ustanovitvi posebne službe za ekološka vprašanja in sklep o imenovanju članov delovne skupine z nalogo, da pripravlja strokovne predloge za oblikovanje stališč za sprotno spremljanje vprašanj, povezanih z NSRAO v SRS, in ugotovila, da lahko tudi takoj izdela in sprejme izhodišča posebnega delovnega programa za to problematiko.

- *Pobuda o ustanovitvi posebne službe za ekološka vprašanja*

Komisija je na tej seji predlagala, da se ustanovi posebna služba za ekološka vprašanja (po vzoru službe zakonodajno-pravne komisije) zaradi vedno večjih zahtev delegatske baze in drugih subjektov po obravnavanju in reševanju

¹⁸⁹ Glej več o tem v poglavju o razširitvi začasnega skladišča NSRAO v JEK.

¹⁹⁰ Zamisel prihaja v glavnem iz strokovnih, javnih in drugih razprav, ki se potem po takšnih ali drugačnih kanalih uvrščajo na dnevni red političnih institucij ali najdejo prostor v javnih medijih. Selekcija med temi idejami se izvaja nezavestno, nereflektivno, samodejno, "po občutku". Zato določene zamisli najdejo svoj prostor v določenih institucijah in medijih, druge pa popolnoma izginejo. Njihov plama in uspešnost sta odvisni od odločitev ljudi v teh institucijah in od odgovornih ljudi v medijih, ki se opredeljujejo po tem, katere ideje so jim blizu in katere se jim zdijo bolj problematične. RK ZSMS je bila v tem času institucionalni ojačevalec za zamisli o izstopu Slovenije iz miroljubne uporabe jedrske tehnologije.

vprašanj s področja varstva in izboljševanja človekovega okolja v skupščinskih telesih, zborih in na sami skupščini. Ta služba ni bila ustanovljena.

• *Izhodišča programa za sprotno spremljanje vprašanj, povezanih z NSRAO v SRS*
Izhodišča programa so v globalu sestavni del akcijskega programa IS Skupščine SRS, ki jih lahko okvirno opredelimo po naslednjih skupinah nalog:

- način izvedbe strokovne verifikacije meril za izbor lokacije odlagališča RAO
- informacijski sistem za sprotno obveščanje javnosti (zagotavlja vpliv in nadzor javnosti)
- program usklajenega delovanja glede iskanja lokacije odlagališča RAO v SR Sloveniji in SR Hrvaški z vključitvijo v informacijski sistem
- pregled financiranja celotnega "projekta RAO" v sodelovanju z republiško energetske skupnostjo
- izdelava predloga za uzakonitev energetske rente kot odškodnine za razvrednotenje zemljišč oziroma bližnje okolice zaradi odlagališča RAO
- obravnavanje predloga IS SRS za odlagališče RAO, izbrane na podlagi meril za izbor lokacij
- razpis referenduma v Skupščini SRS o lokac. za dokončno odlag. RAO
- obravnava poročil o dosedanjem delu družbenega sveta za RUJV, službe projekta RAO v JEK, RUJV, interesne skupnosti elektrogospodarstva Slovenije in skupine za oceno posegov v okolje-SEPO pri Inštitutu Jožef Stefan
- oblikovanje posebnega programa aktivnosti občin in krajevnih skupnosti, ki morajo pravočasno poučiti prebivalstvo o tehnično-tehnoloških načinih izvedbe odlagališča, o varovalnih ovirah tudi za primer najneugodnejših dogodkov v takem prostoru in o zavarovanjih, da radionuklidi ne bi mogli v škodljivem obsegu prodreti v okolje.

Izhodišča vsebujejo tudi vprašanja, o katerih naj bi skupščina čimprej razpravljala in ki se nanašajo na to, kdo je pristojen in odgovoren za vodenje in usklajevanje nadaljnjih del pri iskanju rešitev za trajno odlaganje RAO, kako in po kakšnem urniku bodo potekala ta dela, kako zagotoviti vpliv in nadzor javnosti, kako družbeno verificirati metode in kriterije za izbor lokacije odlagališča RAO, kako se odločiti med možnimi lokacijami, na kakšen način se bodo izrekli neposredno prizadeti o njeni sprejemljivosti in nesprijemljivosti, kako bo občanom in krajanom povrnjena škoda, ki jo bodo utrpeli zaradi odlagališča v njihovem okolju.

- *Ustanovitev skupine za pripravo strokovne podlage za oblikovanje stališč za sprotno spremljanje vprašanj, povezanih z odlaganjem NSRAO v Sloveniji*

Informacijsko institucionalna vpetost delovne skupine: Komisija je opredelila umeščenost delovne skupine v institucionalno informacijsko mrežo in sicer skupina ves čas sodeluje z republiškim komitejem za energetiko, z republiškim komitejem za zdravstvo in socialno varstvo, republiškim komitejem za varstvo okolja in urejanje prostora, z RUJV, z republiškim komitejem za družbeno planiranje, s SEPO pri Inštitutu Jožef Stefan, z družbenim svetom za RUJV, občasno pa z JE Krško, interesno skupnostjo elektrogospodarstva in premogovništva (ISEP), sestavljeno organizacijo Elektrogospodarstva Slovenije (EGS), z Zvezo društev za varstvo okolja v Sloveniji in s svetom za varstvo okolja pri predsedstvu RK SZDL.

Komisija je predvidela stalno sodelovanje delovne skupine z izvršnimi, upravno-državnimi in samoupravnimi institucijami (politiko), z eno skupino v znanstveni instituciji (stroka), občasno pa z društvi (javnost) in nosilcem investicije in njegovo institucionalno nadzidavo (investitor). V teh izhodiščih še ni izražena potreba po strokovnih psiho-socioloških znanjih, strokovnem oblikovanju javnega mnenja, kaj šele o znanjih, ki so sposobna reflektirati komunikacijski in odločevalni proces in forme. Delovna skupina je v tem konceptu strokovni organ, ki se povezuje z vsemi pomembnimi deli, vključenimi v reševanje problematike odlagališča NSRAO v Sloveniji in ki oblikuje strokovne podlage za sklepe komisiji, ki sprejema odločitve. Položaj stroke in tudi drugih strukturnih delov je v tem konceptu blizu Lubbejevemu decizionističnemu konceptu in je povsem drugačna kot v DS za RUJV, kjer so vsi deli vključeni kot enakopravni akter v komunikacijski in odločevalni proces¹⁹¹.

Sestava delovne skupine in njen program: Komisija za varstvo človekovega okolja je na omenjeni seji tudi imenovala devet članov v delovno skupino, in sicer dipl. ing. strojništva, zdravnico in zdravnika, ing. fizike in pet doktorjev znanosti (sociološke, kemijske in tri iz medicinskih ved). Delovna skupina je delovala na podlagi posebnega delovnega programa za sprotno spremljanje vprašanj, povezanih z odlaganjem NSRAO v Sloveniji, ki je bil del programa komisije za varstvo človekovega okolja. Delovna skupina je imela le dve seji¹⁹².

¹⁹¹ O tem glej več v prvem teoretičnem delu v poglavju 4.2.1. Razmerje med politiko - stroko - javnostmi.

¹⁹² Več o delu skupine glej v opombah pod oznako "opomba 5".

Zaključek

Komisija se je zavzela za participativne forme odločanja na področju vplivnega območja odlagališča. Medtem ko so bile forme participacije znane, pa je bilo treba socialni krog njihovega angažiranja šele določiti. Iz premišljanja pa je ušlo dejstvo, da neposredno prizadeta javnost razpravlja in odloča o povsem specifičnem predmetu, namreč NSRAO presega neposredno izkustveno znanje in spoznanja in razpravljalci morajo potrebna znanja dobiti skozi komunikacijo s strokovnjaki ali prek strokovno pisanih gradiv. Komunikacijski in odločevalni proces o takšni problematiki je po svoje učni proces, ki terja strokovno vodenje razprave po vseh vnaprej znanih pravilih igre in ob medsebojnem zaupanju kljub različnim opredelitvam, sicer se konflikt med vrednostno opredeljenimi razpravljalci še poglobi, kar pa ne pripomore k rešitvi problematike odlagališča NSRAO.

Komisija se je na naslednji seji 20. marca 1990 po posvetu in ponovni razpravi o omenjenih dokumentih odločila, da zborom skupščine, ki naj bi to problematiko obravnavali 28.3.1990, predlaga:

1. naj sprejmejo celovito informacijo o reševanju vprašanj odlaganja NSRAO s predlogom o nadaljnjih aktivnostih tistih, ki so odgovorni za zagotavljanje varnega odlaganja NSRAO, in sicer ker je nerešeno vprašanje nadomestil prizadetim krajanom in DPS za uporabo zemljišč za odlagališče NSRAO naj IS SRS do konca aprila 1990 pripravi predlog za rešitev tega vprašanja in zakon, v katerem naj bodo opredeljena območja, ki so upravičena do teh nadomestil, prav tako naj se nadaljuje iskanje možnosti za izvoz NSRAO in IS SRS naj v treh mesecih poroča o opravljenih aktivnostih, ravno tako naj IS v mesecu dni pripravi predlog rešitve družbenega nadzora pri izbiri lokacije NSRAO, odločitev o lokaciji odlagališča pa naj se sprejme z referendumom na območju, "ki je v zakonu o nadomestilu določeno kot upravičeno do nadomestila" (zapisnik komisije, 20.3.1990:7);
2. naj vzame na znanje postopek priprav smernic za izbor lokacije odlagališča NSRAO v Sloveniji (pristojen RUJV) in priporoča, da se ta dokument uskladi s podobnim ali enakim aktom ustreznega organa SR Hrvaške;
3. ugotovi, da so o celoviti informaciji in o smernicah razpravljala delovna telesa skupščine in zborov in da je bil o teh vprašanih sklican posvet strokovnih in zainteresiranih organov ter organizacij in posameznikov z namenom, da se doseže čim večja javnost dela na tem izredno občutljivem področju.

Skupščina je na seji 28.3.1990 obravnavala poročilo o stanju okolja v SRS in sprejela stališča in sklepe tudi o ravnanju z odpadki in urejanju regionalnih odlagališč komunalnih odpadkov ter sklep o takojšnji gradnji odlagališč za posebne in radioaktivne odpadke (točka 10, str.3). V 12. točki pa je še izrecno opozorila na pomen osveščanja in izobraževanja vseh prebivalcev na področju varstva okolja, ki naj bi se dosegla s pomočjo učnih pripomočkov za osnovno in srednjo stopnjo izobraževanja, s pripravo ustreznih publikacij in prevodov iz tuje literature s tega področja, javnim občilom pa je treba pomagati, da bodo pravočasno in objektivno poročala, oživiti pa je treba tudi društveno dejavnost.

S temi sklepi se je skupščina še najbolj približala konceptu poučevanja neuke javnosti in vsem notranjim pastem komunikacijskega in odločevalnega procesa, ki izhajajo iz tega koncepta.

2.2c. Stroka

Uvod

Pri reševanju odlaganja NSRAO v Sloveniji je bila stroka vključena v več delih, najprej pa v izbiro lokacije in v izbiro koncepta odlagališča.

Gradnja trajnega odlagališča NSRAO se je začela z izbiro ustrezne lokacije za odlagališče. Zaradi narave odlagališča, ki je tudi zakonsko opredeljeno kot jedrski objekt, pa je bilo treba še posebej skrbno pretehtati vse možne karakteristike in lastnosti, ki naj bi jih imela ustrezna lokacija. Operacionalizacija karakteristik in lastnosti lokacije je izrecno zadeva stroke kot potem tudi sama selekcija in izbira ustrezne lokacije.

V Sloveniji se je proces izbire ustrezne lokacije odvijal v dveh stopnjah: najprej je bilo treba opredeliti metodo in kriterije, ki bi služili kot selekcijski mehanizem pri izbiri lokacije, nato pa po teh kriterijih izbrati lokacije, ki imajo lastnosti in karakteristike, ki najbolj ustrezajo takšni vrsti objektov.

Komunikacijski in odločevalni proces med akterji je na tej ravni potekal v naslednjih korakih:

1. Republiški komite za energetiko, kasneje pa uprava za jedrsko varnost pri ministrstvu za varstvo okolja in urejanje prostora(RUJV), je na podlagi zakonskih zahtev pri Inštitutu Jožef Stefan - SEPO naročil študijo "Metode in kriteriji za izbor lokacije odlagališča nizko- in srednjeradioaktivnih odpadkov v SR Sloveniji", s katero so se opredelili metoda in kriteriji za izbor lokacije.
  - 1.1. Inštitut Jožef Stefan - SEPO je naredil študijo, ki jo je ocenila revizijska komisija, v kateri so bili vrhunski strokovnjaki, imenovala pa jo je RUJV.

- 1.2. S končnimi rezultati študije sta bila seznanjena tudi družbeni svet za RUJV in širša javnost.
2. RUJV je na podlagi te študije izdelal “Smernice za izbor lokacije NSRAO v R Sloveniji”, ki je veljala za usmerjevalni akt¹⁹³ nadaljnje strokovne izbire lokacije. Strok. izbor I., II. in III. faze je opravljal IBE Elektroprojekt Lj. z zunanjimi sodelavci. Izvajalca tega dela je izbral investitor, za prvi dve fazi JE Krško, za tretjo pa ministr. za energetiko.
- 2.1. Študija izbire je bila glede na “Smernice ...” razdeljena v štiri faze. Rezultate vsake faze posebej je ocenila posebna recenzentska komisija, ki jo je imenovalo Elektrogospodarstvo Slovenije, recenzentsko komisijo za tretjo fazo pa je imenovala Agencija za RAO.
- 2.2. Rezultati usklajevalnega procesa izvajalcev (IBE) in recenzentske skupine, in sicer po vsaki fazi izbire, so bili predstavljeni javnosti.

2.2c.1. Prvi korak

Študijo “Metoda in kriteriji ...” je IJS - SEPO končal januarja 1989, revizijska komisija pa je elaborat končno sprejela novembra 1989. S tem so bili izpolnjeni strokovni pogoji, da je RUJV lahko izdal “Smernice za izbor ...”.

2.2c.2 Drugi korak

RUJV je v pravilniku o pogojih za lokacijo, graditev, poskusno obratovanje, zagon in uporabo jedrskih objektov¹⁹⁴, še posebej pa v 10. in 11. členu¹⁹⁵ našel

¹⁹³ “Smernice ...” pomenijo “pravila, po katerih naj bi izbirali v danih prostorskih in družbenih pogojih najprimernejše lokacije plitvega odlagališča NSRAO v SR Sloveniji”. (Smernice:1991,1)

¹⁹⁴ Glej Uradni list SFRJ, št.52/88.

¹⁹⁵ Pravilnik v drugem poglavju z naslovom “Pogoji za lokacijo jedrskega objekta” v 10. in 11. členu govori o ocenitvi lokacije jedrskega objekta. 10. člen: Investitor jedrskega objekta mora ovrednotiti in oceniti lokacijo jedrskega objekta, in sicer tako, da:

1. razižiše značilnosti območja lokacije, 2. analizira značilnosti območja lokacije, 3. predlaga projektne osnove za jedrski objekt in varnostne ukrepe, ki izhajajo iz analiziranih značilnosti območja lokacije in izbranih zunanjih projektnih dogodkov, 4. oceni radiološki vpliv jedrskega objekta na človekovo okolje. Investitor jedrskega objekta mora predložiti dokazila, da so izpolnjeni pogoji glede varnosti države in splošne ljudske obrambe. 11. člen: Raziskave iz prvega odstavka 10. člena tega pravilnika obsegajo glede lokacije jedrskega objekta: 1. geološke, seizmološke, seizmotektonske in geotehnične raziskave (nevarni aktivni prelomi, možnost preloma terena na območju lokacije, identificiranje seizmotektonskih območij, določanje projektne osnove za potres, likvefakcija, ugrezjanja in drsišča, posedanje in krčenje, kraške formacije, inducirani potresi itd.), 2. hidrološke raziskave (projektna poplava, sušno obdobje, zagotovitev končnega ponora toplote v primeru normalne ustavitve in v akcidenčnih razmerah, disperzijske značilnosti površinskih in talnih voda), 3. meteorološke raziskave (nevarni vremenski pojavi, povprečne in skrajne vrednosti meteoroloških parametrov, disperzijske značilnosti atmosfere v primeru kratkotrajnih in dolgotrajnih izpuščanj), 4. skrajne vplive človeških dejavnosti na območju lokacije (eksplozije različnega izvora, nesreče na mobilnih in stacioniranih objektih, katerih posledice so izpuščanje eksplozivnih, strupenih, korozivnih, vnetljivih ali radioaktivnih snovi, požari, udarec letala ali ladje v varnostne strukture ipd.), 5. demografske in socialnoekonomske značilnosti (naseljenost, dneve in sezonske migracije, ocena naseljenosti v prihodnosti, analiza možnosti evakuacije iz cone za načrtovano evakuacijo, način prehrane itd.), 6. uporabo terena in voda na območju lokacije, všteti posebej zavarovana območja, območja posebnega namena, ekološko občutljive cone itd., 7. raziskave drugih pojavov in parametrov, ki so pomembni za oceno sprejemljivosti lokacije z varnostnega stališča.

pravno osnovo za izdajo “Smernic za izbor lokacije ...”¹⁹⁶. Smernice so izšle v dveh izdajah. Prva izdaja je izšla januarja 1990, dodatek k tej izdaji pa februarja 1991, druga izdaja pa je izšla septembra 1991 pod oznako Revizija 1.

“Smernice...” nimajo statusa zakona in tudi nimajo zakonske moči, so pa napotek investitorju, kaj vse je treba upoštevati pri izbiri lokacije jedrskega objekta, da bo zakonu zadoščeno in da bo izbrana lokacija v nadaljnjem upravnem postopku spoznana za strokovno utemeljeno¹⁹⁷. “Smernice ...” so torej takšen dokument, ki se lahko spreminja na podlagi sugestij različnih (mednarodnih in domačih) strokovnih akterjev. Njihovo pomanjkljivost so kmalu odkrili tako izdelovalci študije “Izbora lokacije ...” kot mednarodne strokovne institucije¹⁹⁸, zato je že kmalu sledila prva revizija. “Smernice ...” so torej dokument, ki sproti nastaja kot rezultat komunikacijskega procesa znotraj stroke in kot rezultat komunikacijskega procesa med njo in državno upravo. Kasneje se je posredno v ta proces vključila še prizadeta javnost, ki ni pristala na izbranih pet lokacij III. faze (april 1993). Zato je moral RUJV ponovno sprožiti postopek spreminjanja “Smernic ...”, ki pa še do danes ni končan. “Smernice ...” kot regulacijsko-implimentacijski tip dokumenta govorijo, da se vsebinskih kriterijev, na podlagi katerih se izbira ustrezna lokacija jedrskega objekta (odlagališče NSRAO), ne da vnaprej natančno določiti in morajo nastajati kot rezultat nenehnega komunikacijskega procesa znotraj stroke same, ki prihaja do novih temeljnih spoznanj in izkustev, pa potem med stroko, politiko in prizadeto javnostjo, ki se ji na podlagi spoznanj in izkustva spreminja tudi prag sprejemljivosti in tolerance takšnega objekta v neposredni bližini¹⁹⁹. Taki dokumenti se torej nujno spreminjajo in investitor oziroma izvajalec izbire mora s tem vnaprej računati, saj lahko močno zavlečejo postopek in samo gradnjo objekta.

“Smernice za izbor lokacije ...” so torej upravni dokument, ki določa vred-

¹⁹⁶ “Smernice ...” so bile izdelane na podlagi obstoječe mednarodne prakse in z manjšimi pripombami verificirane pri mednarodni agenciji IAEA. Narejene so bile na podlagi elaborata “Metode in kriteriji za izbor lokacije NSRAO v Sloveniji” (IJS - SEPO, januar 1989), se pa v celoti ne skladajo z njim.

¹⁹⁷ Investitor pa bi moral ne glede na to, da je bila lokacija izbrana v skladu s “Smernicami ...”, pred izdajo gradbenega dovoljenja z varnostnim poročilom dokazati, da jedrski objekt na izbrani lokaciji in z izbrano tehnologijo 300 let ne bo vplival na človeka in na človekovo okolje nad predpisanimi mejami. (“Smernice ... - Revizija 1”, str.2)

¹⁹⁸ Na prvi strani omenjenega dokumenta je omenjenih šest tujih in ena domača institucija, ki so podale komentarje za revizijo prvotne verzije.

¹⁹⁹ Objekti, o katerih se ne da vnaprej natančno predvideti, pod kakšnimi pogoji in v kakšnih okoliščinah jih je mogoče čim bolj nerizično implementirati, nujno terjajo komunikacijski proces med znanstveno raziskovalno sfero in stroko ter državno upravo. Prizadeta javnost je lahko iz tega procesa sistemsko izključena, kar se v parlamentarnih demokracijah dogaja, in to se kaže kot velika pomanjkljivost. Če so neposredno prizadeti izključeni iz komunikacijskega in odločevalnega procesa, jim ostaja le možnost, da izvajajo pritisk z javnimi individualnimi protesti v množičnih medijih, s tožbami na sodišču ali kolektivno z manifestacijo javnega protesta, posredno pa tudi na volitvah. To vrzel v parlamentarnih demokracijah razvitih industrijskih družbah sedaj odpravljajo s konceptom participacije.

notenje in način strokovne selekcije lokacij in je kot tak norma za preverjanje postopkov in doseženih rezultatov izbiranja lokacije v posamezni fazi izbire. Z vrednotenjem in selekcijo lokacij se je ukvarjal IBE Elektroprojekt Ljubljana, s preverjanjem postopkov in rezultatov izbire pa recenzentska komisija.

V tem delu je komunikacijski in odločevalni proces tekel po naslednjih stopnjah:

1. Izvajalec je naredil študije po posameznih kriterijih znotraj posamezne faze, kakor je zahtevala projektna naloga, ki jo je izdelal investitor na podlagi "Smernic ...".
2. Recenzentska komisija je ocenjevala študije po posameznih kriterijih v določeni fazi, izdelala skupno oceno v obliki sklepov in v njih dajala priporočila izvajalcu, investitorju, vladi ter sprejela sporočilo za javnost. Na sejah so bili prisotni recenzenti, izvajalci, investitor in uprav. organi.
3. Javnost je bila seznanjena z rezultati izbora v posameznih fazah in nanje reagirala.

2.2c.2.1. Kronologija dela recenzentske komisije

Služba projekta RAO v JEK je 28. februarja 1990 z IBE Elektroprojektom Ljubljana sklenila pogodbo za izdelavo prve in druge stopnje študije "Izbor lokacije odlagališča NSRAO v SR Sloveniji", v kateri sta določena obseg študije in zavezanost IBE Elektroprojekta, da bo strogo upošteval "Smernice za izbor lokacije NSRAO v SR Sloveniji".

Ko je bila študija "Izbor lokacij ...- 1. stopnja" končana, je Elektrogosudarstvo Slovenije (13.11.1990) imenovalo²⁰⁰ recenzentsko komisijo z nalogo, da kritično in strokovno oceni vsebino izdelane študije IBE Elektroprojekta na podlagi "Smernic za izbor lokacij ...". V komisiji so bili predsednik, podpredsednik in pet članov²⁰¹, ki so se morali pri svojem delu ravnati po pravilniku o poteku in financiranju revizij investicijske dokumentacije.

Komisija je imela štiri seje in vsakokrat je izdelala tudi sporočilo za javnost. Natančnejši opis dela komisije po sejah je mogoče najti v opombah pod oznako "opomba 6", tu pa bom na kratko povzel le njena sporočila za javnost, ki so vedno znova razburjala duhove prizadete javnosti.

²⁰⁰ Recenzentska komisija je bila imenovana na podlagi Pravilnika o poteku in financiranju revizij investicijske dokumentacije (sprejel delavski svet sozd EGS Maribor, 10.7.1986) in na podlagi sklepa sedme seje medrepubliške koordinacije R Slovenije in Hrvaške za območje jedrske energetike (26.9.1990).

²⁰¹ Predsednik komisije je bil iz Skupščine Republike Slovenije, namestnik predsednika iz JE Krško (investitor), člani pa s fakultete za strojništvo (član), fakultete za naravoslovje in tehnologijo, oddelek montanistika (dva člana), neinstucionalni predstavniki (dva člana).

S prve in druge seje je komisija javnosti sporočila, da je študija izdelana v skladu s "Smernicami ...", da pa izsledki raziskav odstopajo pri naslednjih kriterijih:

2. kriterij: zazidalna območja naselij

V "Smernicah ..." je predvideno, da se izločijo območja, ki so opredeljena kot zazidalna območja naselij z več kot 1000 prebivalci. V študiji pa so izločena le naselja z več kot 5000 prebivalci. Zato komisija zahteva, da se na območjih, ki so pripoznana kot primerna za odlagališče NSRAO, omenjeni kriterij dosledno upošteva, študija dopolni in grafično prikaže.

4. kriterij: znani aktivni prelomi in geotermalna območja

Komisija zahteva, da se izločijo območja na znanem aktivnem prelomu in v oddaljenosti do treh kilometrov in območja, kjer so pričakovani pospeški tal $a(\max)$ večji od 0,3 g in znane lokacije termalnih vrečev. V ta namen je komisija sprejela predlog izvajalca študije, da se uvedejo trije podkriteriji: neprimerna so območja, ki ležijo do tri kilometre od aktivnega preloma, do tri kilometre znanih virov termalnih in mineralnih vod, neprimerna so tudi tista območja, kjer pričakujemo, da bo največji pospešek tal pri potresu večji od 0,3 g s povratno periodo 1000 let.

7. kriterij: geološka in litološka struktura tal

Ta kriterij je bil obdelan tako, da se upoštevata primerna litološka sestava plasti in geološka struktura, da površina primernih plasti ne sme biti manjša od 300 x 300 metrov, plast mora biti debela najmanj 20 metrov, ne upoštevajoč pripovršinsko razpokano cono, propustnost plasti pa mora biti slaba (K večja $1.10(-8)m/s$).

Poleg tega je komisija investitorju predlagala, naj naroči dodatno obdelavo območij v zgornjekarbonskih in metamorfnih skrilavcih, ki bi lahko postala primerna za nadaljnje raziskave, izvajalca študije (IBE) pa zavezala, da mora upoštevati veljavne predpise za zagotovitev kakovosti, da s postopki jasno določi obliko in obseg dokumentacije, mesto hrambe in odgovornost za hrambo in verodostojnost podatkov. Vladi R Slovenije je komisija predlagala, naj zagotovi nemoteno nadaljevanje vseh potrebnih raziskav in predhodnih del v zvezi z izbiro lokacije odlagališča NSRAO.

Komisije za revizijo študije "Izbor lokacije odlagališča NSRAO v Sloveniji - 2. stopnja" se je na tretji seji (10.2.1992), ki jo je imenovalo Elektrogospodarstvo Slovenije, dopolnila z dvema novima članoma. Pregledala je študijo, ki obsega 6 map. V prvi so navedeni rezultati druge stopnje izbire, to je navedene so identificirane potencialne lokacije. V drugi mapi je opisano vred-

notenje po kriterijih rabe prostora, v tretji po vodnogospodarskih kriterijih, v četrti po seizmičnosti, v peti pa po geoloških kriterijih na lokacijah Otiški Vrh, Arnače in vzhodno od Velenja, vzhodne, zahodne in srednje Haloze, Breze, Gorenji Leskovec. V šesti mapi je narejen program za zagotovitev kakovosti. Na podlagi študije so razvidni naslednji rezultati po območjih:

- Jamnica (občina Ravne na Koroškem) - niso bili obdelani geološki kriteriji, zato ni bila določena nobena potencialna lokacija
- Pernice (občina Dravograd) - niso določene potencialne lokacije
- Otiški Vrh (občina Dravograd) - dve potencialni lokaciji
- Arnače (občina Velenje) - ni potencialnih lokacij
- vzhodno od Velenja (občina Žalec) - ni potencialnih lokacij
- zahodne Haloze (občina Ptuj) - 17 potencialnih lokacij
- srednje Haloze (občina Ptuj) - 7 potencialnih lokacij
- vzhodne Haloze (občina Ptuj) - 2 potencialni lokaciji
- Breze (občina Laško) - 4 potencialne lokacije
- Gorenji Leskovec (občini Sevnica in Krško) - 6 potencialnih lokacij

Vsega skupaj je 38 potencialnih lokacij na 845 hektarih. Komisija je nato dala pripombe in nasvete k vsaki mapi posebej in sprejela sklepe, ki govorijo o študiji "Izbor lokacij ..."²⁰², ki zavezujejo izvajalca²⁰³, upravne organe²⁰⁴ in vlado²⁰⁵.

Četrta seja je bila dva meseca kasneje. Tokrat je recenzentsko komisijo imenovala Agencija za RAO. Komisija je bila imenovana v nekoliko spremenjeni sestavi, njena naloga pa je bila, da pregleda študijo "Izbora lokacije odlagališča NSRAO v Republiki Sloveniji - 3. stopnja", ki jo je po naročilu ministrstva za energetiko naredil IBE Elektroprojekt Ljubljana.

Komisija je svoje ugotovitve zapisala v treh sklopih, ki so služili kot osnova obvestila za javnost. V prvem sklopu je (poimensko navedena) recenzentska komisija ugotovila, da je študija Izbor - 3. stopnja, ki jo je izvedel IBE

²⁰² Študija je narejena v skladu s "Smernicami ...- Revizija 1" in projektno nalogo in je na visoki strokovni ravni.

²⁰³ Izvajalec "Izbora ..." mora dopolniti študijo v skladu s pripombami recenzentov in upoštevati vsa nova dognanja in podatke in delovati v skladu s svetovno prakso in novimi navodili Svetovne agencije za atomsko energijo ter smiselno dopolnjuje "Smernice ...", pripraviti povzetek rezultatov druge stopnje in na podlagi terenskega ogleda in strokovnega mnenja izločiti iz nadaljnjih raziskav naslednje lokacije: zahodne Haloze (lokaciji 6/15 in 6/16), Breze (lokaciji 9/1 in 9/2) ter Gorenji Leskovec (lokacija 10/6), dodati pa novo lokacijo Gorenji Leskovec (lokacija 10/7), ki so jo obdelali v skladu s "Smernicami ...". Tako dopolnjen povzetek mora poslati občinam, v katerih se nahajajo potencialne lokacije, teden dni kasneje pa prek javnih občil obvestiti še prebivalce Slovenije.

²⁰⁴ Upravni organi morajo priskrbeti potrebne podatke in jih posredovati izvajalcu "Izbora ...", ker je ta imel težave s pridobivanjem vseh potrebnih podatkov za drugo stopnjo.

²⁰⁵ Vlada R Slovenije mora zagotoviti možnost nemotenih terenskih raziskav na vseh potencialnih lokacijah.

Elektroprojekt Ljubljana z zunanjimi sodelavci, opravljena v skladu s "Smernicami za izbor lokacij odlagališča NSRAO v Republiki Sloveniji - Revizija 1" (izdelal RUJV, september 1991) in projektno nalogo. V drugem sklopu je zapisan namen študije Izbor - 3. stopnja, ki je morala določiti tri do pet najprimernejših lokacij med 40 potencialnimi lokacijami, ki so bile izbrane v Izboru - 2. stopnja. Na podlagi petih kriterijev iz "Smernic ... - Revizija 1" je izvajalec študije izbral pet najprimernejših lokacij, in sicer na območju Haloz eno površinsko in dve tunelski lokaciji ter na območju Gorenjega Leskovca dve lokaciji, ki sta primerni za površinsko in tunelsko odlaganje NSRAO. V tretjem sklopu pa je zapisana splošna ocena študije, ki je opravljena na visoki strokovni ravni, izvajalec pa mora še dopolniti študijo po predlogih iz zapisnika recenzentske komisije, medtem ko mora 43. kriterij, ki ni bil obdelan, obdelati v četrti stopnji.

Zaključek

- *Imanentni nadzor stroke nad lastnimi postopki in dobljenimi rezultati*

"Izbor lokacij odlagališč NSRAO v Republiki Sloveniji" na vseh treh stopnjah je študija, ki je doživela vsakokrat dve stopnji strokovne refleksije, individualno in skupinsko. Prvo individualno stopnjo so opravili recenzenti, drugo pa komisija za revizijo študije kot celota. Obe stopnji refleksije sta znanstveno strokovni, ne pa še vrednostni. Obe sta se ukvarjali le s strokovnimi razsežnostmi študije, to je s postopkom selekcioniranja in njegovo natančnostjo. Obe sta ocenjevali, kako natančno so bila upoštevana obstoječa strokovna merila pri izbiri lokacije, kje so bile narejene logične napake pri deduciranju, kje so se kazale nedoslednosti. Skratka, kje študija ni bila zvesta svojim lastnim strokovnim kriterijem in normam, prva po posameznih kriterijih, druga pa je reflektirala študijo kot celoto.

Nadzor stroke same nad lastnimi postopki in dobljenimi rezultati je poskus odpraviti napake, ki lahko nastanejo v miselnem procesu, v spoznavnem ali implementacijskem procesu, in je tako kot sam postopek zavezan ciljni racionalnosti.

Posamezne stroke praktičen problem (izbira lokacije) najprej prevedejo v strokovnega, ker le tako lahko pridejo do kakršne koli rešitve. Strokovna opredelitev praktičnega problema pa pomeni, da posamezna stroka zoži praktični problem le na tisti del, ki ga kot stroka obravnava, praktični problem torej predela v svoj predmet proučevanja. Nadzor nad procesom proučevanja in dobljenimi rezultati v posamezni stroki lahko opravijo le najboljši strokovnjaki iz te stroke. Do tu še vse teče po logiki, ki je imanentna znanosti sami (ciljna racionalnost). Težava pa nastane v točki, ko je treba različne strokovne obdelave praktičnega problema združiti v enotno oceno. Recenzentska komisija, načelno sestavljena iz vrhunskih strokovnjakov različnih strok, se sreča s problemom interdisciplinarnosti obravnavanega

praktičnega problema. Strokovnjaki posamezne stroke nimajo vpogleda v potek spoznavnega procesa in v dobljene rezultate drugih strok in morajo preprosto zaupati, da je bila določena strokovna obdelava praktičnega problema korektna in tudi korektno preverjena. V tem pogledu so na istem kot vsi drugi "ne-strokovnjaki". Na prvi pogled se zdi, da je med različnimi strokovnjaki mogoča komunikacija o strokovnih rezultatih, toda izkaže se, da takšna komunikacija pravzaprav ni mogoča zaradi narave stroke same. Strokovnjaki različnih strok se ne morejo pogovarjati o strokovnih problemih drugih strok. Lahko pa kot člani recenzentske komisije na podlagi zaupanja skupaj ugotovijo, ali študija kot celota ustreza strokovnim merilom in upravnim normam. Komunikacija strokovnjakov različnih strok, kolikor se zadržujejo le na ravni strokovnega predmeta, je torej nemogoča. Interdisciplinarnost je v tem pogledu vedno le zbir spoznanj posameznih strok. Ali je torej sploh mogoč komunikacijski proces med strokovnjaki različnih strok? Odgovor na to vprašanje je tudi odgovor na vprašanje, ali je mogoča komunikacija med prizadeto javnostjo in stroko? Komunikacija med strokovnjaki različnih strok je mogoča šele, če strokovnjaki posamezne stroke ne vztrajajo pri obravnavi praktičnega problema kot strokovnega problema (zožitev), pač pa obravnavajo strokovni problem kot pomemben del praktičnega problema (razširitev). Komunikacijski proces med različnimi strokovnjaki in med strokovnjaki in nestrokovnjaki je torej mogoč šele, če je v ospredje komunikacije postavljeno reševanje praktičnega vprašanja, in nikoli, če je v ospredju reševanje strokovnega vprašanja. Reševanje prvega poteka po komunikativni racionalnosti, reševanje drugega pa po ciljni racionalnosti. Če so strokovnjaki vključeni v komunikacijski in odločevalni proces, v katerem je treba najti rešitve za praktičen problem, so v istem položaju kot vsi drugi v komunikacijskem procesu in morajo po svojih strokovnih sposobnostih, znanju in izkušnjah pripomoči k njegovi rešitvi in za svoje predloge morajo dobiti pristanek še drugih (jih prepričati). V povsem drugačnem položaju pa so, če se v komunikacijskem in odločevalnem procesu postavlja v ospredje reševanje ne praktični problem kot strokovni problem, pač pa strokovni problem kot praktični problem. V tej komunikaciji prevladuje izključevanje, ki ga dopolnjuje slepo zaupanje. Če pa slepega zaupanja zaradi kakršnih koli razlogov ni več, je konflikt znotraj stroke (različne paraprase), med strokami in med strokami in javnostjo neizogiben in v tem kontekstu nerazrešljiv.

- *Strokovno delo z javnostmi*

Po vsakokratni objavi rezultatov študije "Izbor lokacij ..." je v prizadeti (lokalni) javnosti prišlo do silovitih reakcij. Kmalu je postalo jasno, da bo glavni problem pri končni izbiri ustrezne lokacije za odlagališče lokalno prebivalstvo. Predlogi za rešitve, kako zmanjšati neodobranje izbranih lokacij po strokovnih

kriterijih s strani lokalnega prebivalstva, ki živi v neposredni bližini teh lokacij, so bili soglasni v tem, da je treba javnost pravočasno obveščati. Vprašanje pa je, ali se je res mogoče s tem izogniti konfliktnim situacijam na različnih ravneh in ali je s tem mogoče politiko (predvsem republiške organe oblasti) potegniti iz defenzivnega položaja, v katerega je bila pri reševanju konfliktnih situacij porinjena?

Dejstvo je, da bi morali kolektivni akterji (predvsem investitor), ki skrbijo za reševanje problematike odlaganja NSRAO v Sloveniji, bolj zavestno delati pri oblikovanju javnega mnenja. Najbolje bi bilo, da bi vzporedno s strokovnimi študijami "Izbora lokacij ..." tekel še proces predhodnega pripravljanja javnosti na rezultate študije z namenom, da se pripravi ustrežnejše ozračje, ki bi preprečilo nervozne javne proteste, ki izvirajo zgolj iz nezaupanja zaradi tehnološkega nepoznavanja in nepoznavanja pravil igre pri sprejemanju dokončne lokacije odlagališča.

Zaradi napačne strategije investitorja (JEK) v odnosu do javnosti so bili republiški organi ves čas porinjeni v defenzivni položaj, ko so morali odgovarjati na delegatska vprašanja in na zahteve protestnih shodov z nenehnim ponavljanjem pravil igre, ki so bila znana in ki so lokalni javnosti omogočila participacijo pri končni odločitvi o lokaciji skupaj s finančnimi nadomestili. Z zavestnim in strokovnim delom z javnostjo bi se bilo mogoče temu izogniti.

To pomanjkljivost investitorjeve strategije pri pridobivanju lokacije za svoje odlagališče je mogoče razumeti iz dejstva, da je bil investitor prepričan, da je treba strokovno opraviti le tehnično plat odlagališča, socialno pa je prepustil spontanemu dogajanju, ki ga je potem morala urejati institucionalna politika na različnih ravneh. Spoznanje, da je treba zavestno delati tudi na oblikovanju javnega mnenja, je pripeljalo do oblikovanja služb za stike z javnostmi (JEK), in pa v naročilu raziskave Agencije za RAO (novi investitor) leta 1992 o komunikacijskih vidikih iskanje lokacije za odlagališče NSRAO v Sloveniji.

Konfliktne situacije pa niso nastajale le na relaciji lokalna javnost in republiški organi, pač pa tudi občinski organi in republiški organi. Občinske oblasti so terjale nekatera zagotovila, spodbujene s strani lokalne javnosti, in zato postavljale vprašanja, na katera višje instance niso imele odgovora, ker proces usklajevanja ali proces strokovne obdelave še ni bil končan. Primer te vrste je konflikt med občino Krško, ki ni bila zadovoljna z odgovori vlade.

Končni rezultat izbora lokacije za odlagališče po strokovno določenih kriterijih je bil zaradi skrajno odklonilnega stališča lokalne javnosti prekinjen proces iskanja po tretji stopnji, ko je bilo znanih pet najustreznejših lokacij po upoštevanju kriterijev iz "Smernic za izbor ...- Revizija 1". Proces iskanja se je vrnil na oblikovanje novih "Smernic za izbor ...", ki naj bi vsebovale kriterije tudi za izbor lokacije podzemnega odlaganja NSRAO.

Dotedanji proces iskanja lokacije za odlagališče NSRAO v Sloveniji je bil za vse vključene akterje kot tudi za Agencijo RAO kot novega investitorja dober učni proces. Agencija RAO je po tej prekinitvi iskanja lokacije spremenila odnos do vprašanja javnosti in se ga lotila zavestno in načrtno kot svojo prednostno nalogo.

2.2č. Javnost

Uvod

Nekatere težave, s katerimi se je srečala služba projekta RAO pri iskanju lokacije za trajno odlagališče NSRAO, je mogoče razumeti šele v povezavi z vstopom prizadete javnosti v komunikacijski in odločevalni proces, vstopom, ki se je manifestiral skozi delegatska vprašanja, protestne shode in proteste občin.

V Skupščini SR Slovenije je bilo od leta 1986 postavljenih več delegatskih vprašanj predvsem iz občin, ki so bile neposredno prizadete zaradi izsledkov strokovnega izbora lokacij za trajno odlagališče NSRAO. Vprašanja so se nanašala predvsem na možno lokacijo za odlagališče (NS)RAO, pa na nosilce študij o izbiri lokacije, na način obveščanja prizadete javnosti o možni lokaciji itd. Postavljena pa so bila tudi vprašanja, zakaj vztrajamo pri lastnem odlagališču NSRAO, ali obstoječe znanje na tem območju zadošča za odločitev in ali je republiški IS določil časovni rok za izdelavo kriterijev, katerim mora ustrezati lokacija za odlagališče NSRAO. Izražena pa so bila tudi stališča do jedrske tehnologije, politike in vloge znanosti sploh in tudi predlogi glede načina reševanja te problematike.

Na delegatska vprašanja je odgovarjal IS SR Slovenije z informacijami, ki so pojasnjevale, do katere stopnje je komunikacijski in odločevalni proces glede reševanja problematike odlaganja NSRAO prišel, kakšno vlogo imajo v njem stroka in drugi akterji in tudi kakšna so pravila igre pri izbiri lokacije za trajno odlagališče NSRAO. S tem pojasnjevanjem je skušal blažiti napeto ozračje v občinah, v katerih so bile po strokovnih kriterijih določene potencialne lokacije za trajno odlagališče NSRAO.

Tu povzemam kronološko glavne ideje in pojasnila iz odgovorov IS SRS na delegatska vprašanja, natančneje pa odgovore prikazujem v kontekstu zastavljenih vprašanj kasneje še po občinah.

2.2č.1. Osnovne misli v odgovorih IS SRS

IS SRS je v odgovorih na delegatska vprašanja pojasnjeval časovni potek izbiranja lokacije, rezultate posameznih stopenj strokovnih študij, organizacijska opravila in proceduralna pravila sprejemanja dokončne odločitve o lokaciji odlaganja NSRAO in ni se izogibal niti pojasnjevanja konfliktov med investitorjem

(Službo projekta RAO pri JE Krško), stroko in politiko²⁰⁶. Način in vrsto odgovorov IS SRS so pravzaprav določala delegatska vprašanja, ki jih lahko razumemo kot izraz nezadovoljstva najbolj prizadete lokalne javnosti glede postopkov in javnih informacij pri izbiranju lokacije za odlaganje NSRAO.

IS SRS je tudi prvi uradno objavil informacijo o konfliktu, ki je nastal med Službo projekta RAO pri JE Krško in Institutom Jožef Stefan - SEPO, toda predvsem zato, ker je objavljena informacija o možnih lokacijah v lokalni javnosti povzročila zelo burne odmeve in navsezadnje prisilila IS, da je obelodanil ozadje te informacije.

IS je pojasnjeval, da bi moral v prvi polovici leta 1987 IJS - SEPO izdelati strokovne podlage za izbor možne lokacije odlagališča v SR Sloveniji. Toda prva faza študije se je končala s poročilom, ki je pustila za nadaljnjo strokovno obdelavo in vrednotenje 39 lokacij, ne pa 3-5, kot je predvideval prvotni načrt, ki bi prišle v ožji izbor. IS SRS zato ni mogel začeti postopka razprave, kot je obljubil v odgovorih na delegatska vprašanja v začetku leta 1987. Po drugi strani pa je tudi sklep, sprejet na problemski konferenci SZDL "Ekologija, energija, varčevanje", zahteval, da se nadaljuje pospešeno iskanje strokovnih rešitev za odlaganje teh odpadkov in da se o odločitvi v zvezi s tem obvesti javnost in zagotovi spoštovanje zakonodaje. Zato je IS SRS konec leta 1987 naložil Zavodu SRS za družbeno planiranje, da v sodelovanju s sisi izdela analizo možnosti in pogojev za vključitev teh zahtev v dopolnitve srednjeročnega družbenega načrta in dogovor o njegovih temeljih.

V tem položaju je v okviru priprav strokovnih podlag za omenjeno analizo možnosti in pogojev Služba projekta RAO pri JEK samovoljno predložila prvih pet lokacij iz prve faze študije IJS - SEPO²⁰⁷, rangirane samo po geofizikalnih lastnostih. S tem postopkom se IJS - SEPO, ki je v tem času začel delati za Republiški komite za energetiko z namenom, da pripravi kriterije za izbor lokacije odlagališča, ni strinjal in je vztrajal, da vse lokacije ostanejo v nadaljnji strokovni obdelavi. Konflikt pa ni ostal le na ravni investitor - stroka.

Služba projekta RAO v JEK je s samovoljnim imenovanjem petih lokacij povzročila tudi konflikt, ki je nastala med občino Velenje in Mozirje ter republiškimi organi (IS in Skupščina SRS), poleg tega pa je stopnjevala nezaupanje javnosti v sistemsko in zakonsko urejanje iskanja lokacije za odlagališče ter tudi v strokovno oceno alternativnih lokacij. Objava petih lokacij je namreč

²⁰⁶ Več o tem glej v opombah pod oznako "opomba 7".

²⁰⁷ Vodja informativne službe v JEK je 18.12.1987 v Mladini pojasnjevala, da je Zavod za planiranje SRS objavil lokacije, kot da jih je predlagala JEK. Res pa je, da je Zavod JE Krško vprašal, kaj naj naredijo, da bi prišli do petih najboljših od 39 predlaganih lokacij, ki bi jih uvrstili v osnutek družbenih načrtov. Ne glede na to, kdo je to storil, je bila za to "obdolžena" JE Krško.

povzročila razburjanje javnosti v prizadetih občinah in sprožila vrsto delegatskih vprašanj v skupščinah občin in skupščini SRS, izvršno oblast in strokovnjake, ki so sodelovali pri iskanju lokacije, pa postavila v nezavidljiv defenzivni položaj, da dajejo pojasnjevalne odgovore v organih skupščine in v javnih medijih.

S prisvojitvijo pristojnosti izbire petih od 39 lokacij se je služba projekta RAO pri JEK vmešala v notranjo logiko strokovnega dela in s tem spodkopavala njegovo avtonomijo pri iskanju ustrezne lokacije. Ta poteza je pripomogla, da je IJS - SEPO podpisal pogodbo z republiškim komitejem za energetiko, da izdela kriterije za izbor lokacije odlagališča RAO. S tem se je strokovni izbor lokacije, ki je bil vezan neposredno na investitorja in proizvajalca NSRAO, prenesel na republiško izvršno oblast, ki se zdi, da lahko zagotovi strokovnemu presojanju večjo stopnjo avtonomije.

Najbolj burni odmevi na izbor lokacij so prišli iz občin Velenje, Mozirje in Kamnik, ki si jih bomo podrobneje ogledali. Kasneje pa so postavljali vprašanja še delegati iz občine Sevnica.

2.2č.2.1. Občina Velenje

Najbolj množičen odziv je bil v občini Velenje, ki je bila že spomladi občutljiva na nekatera protislovja in neuresničene sklepe, ki so se nanašali na varstvo okolja²⁰⁸. Jeseni se je tej vrsti ekološke problematike pridružilo še vprašanje odlaganja jedrskih odpadkov v Velenjskem grabnu.

Predsednik sveta KS Zavodje je 28.10.1987 na skupni seji IS in predsednikov svetov krajevnih skupnosti obvestil in pozval navzoče, naj se vse krajevne skupnosti udeležijo manifestacije proti odlagališču jedrskih odpadkov v Velenjskem grabnu. Na to pobudo se je odzvalo predsedstvo OK SZDL Velenje 29.10.1987 in ugotovilo, da akcija sicer v določeni meri pomeni nezaupanje v učinkovito reševanje te problematike po delegatski poti, da pa jo je treba kljub temu organizirano izpeljati do konca. Dan kasneje (30.10.1987) je bil že zbor krajanov KS Zavodje, razširjen s predstavniki najbolj ogroženih KS v občinah Velenje, Slovenj Gradec in Mozirje. Seje so se udeležili tudi predstavniki OK SZDL Velenje. Na tem zboru so se dogovorili o organizaciji, vsebini in ciljih te manifestacije. Organizacijske in vsebinske priprave je prevzela OK SZDL, ker so ocenili, da zaradi velikega odziva v javnosti KO SZDL Zavodje in svet KS tega ne bi zmogla.

Na svoj način se je v protestno manifestacijo vključila tudi OK ZSMS Velenje, ki je 1.11.1987 začela zbirati podpise proti odlagališču jedrskih odpad-

²⁰⁸ V Zavodjah je bila 31.5.1987 javna tribuna, na kateri so opozorili na nekatera protislovja in neuresničene sklepe, ki so se nanašali na varstvo okolja. O vplivu proizvodnje premoga in termoelektrične energije na okolje ter o vplivu razvojnih načrtov energetskega dela sozd REK FLL na razvoj občine Velenje so konec junija (23.6.1987) razpravljali tudi na seji SO Velenje.

kov in v osmih dneh, do protestnega shoda, zbrala 10.000 podpisov.

Na protestu se je na Titovem trgu zbralo 15.000 ljudi iz različnih krajev Slovenije, zlasti pa iz občin Velenje, Slovenj Gradec, Mozirje in Ravne na Koroškem. Na tem shodu so izvolili tudi delegacijo, ki naj bi se udeležila pogovora s predsednikom Skupščine SRS, predsednikom IS Skupščine SRS, da bi skupaj razrešili probleme, zapisane v protestnih pismih, ki so bila izročena delegaciji²⁰⁹.

V protestnem pismu med drugimi bolj natančno določajo, kateri organ se še posebej "neodgovorno poigrava"; gre za "strokovne službe za RAO pri JEK, ki je samovoljno predložila prvih pet lokacij iz prve faze študije SEPO". Potem navajajo, da se zaradi onesnaženosti okolja v njihovi občini že sedaj, kar je razvidno iz poročil zdravstvenih delavcev, kaže nadpovprečna obolelost občanov na dihalih, kosteh, gibalih, obtočilih, prebavilih in koži. Gotovo bi se krog bolezni še povečal zaradi doz sevanja, ki se v organizmu akumulirajo (povečale bi se dedne anomalije na potomcih in povečalo bi se število malignih obolenj). Poleg zdravstvenih razlogov navajajo še, da je to območje vir pitne vode za širše okolje, da je to kmetijsko območje in da je tu načrtovan turizem kot perspektivna panoga. Na koncu so zapisali, da so pripravljeni braniti pred nasilnimi odlaganci odpadkov Solčavsko in celotno občino z vsemi zakonitimi sredstvi, "tudi z našimi telesi".

Tako množično javno zborovanje ni moglo mimo hitrega odgovora republiških organov. Za pogovor predstavnikov Skupščine SRS z delegacijo SO Velenje je bilo 3.12.1987 napisano gradivo, v katerem je prikazano, kakšne so usmeritve Skupščine SRS glede odprtih vprašanj in zahtev KS Zavodje ter stališč in sklepov SO Velenje. Med drugim gradivo govori tudi o problematiki iskanja lokacije odlagališča NSRAO²¹⁰, še posebej pa o tem, da odlagališče ne bo locirano v nobeni DPS, ki se v usklajevalnem postopku ne bo strinjala s pogoji odlaganja (str.7).

Leto dni kasneje je SO Velenje IS SRS ponovno poslala stališča in sklepe v zvezi s postopkom izbora lokacije za odlagališče NSRAO. V odgovoru z dne 15.12.1988 pa IS SRS poudarja, da je bila opravljena inventarizacija celotnega ozemlja SR Slovenije in SR Hrvaške, da bi našli primerno lokacijo za odlagališče NSRAO, kar je nujno za izvedbo demokratičnega in strokovno utemeljenega postopka določitve lokacije. V fazi kabinetnih raziskav ni bila prizadeta integriteta nobenega območja, zato ni bilo potrebno sodelovanje DPS s 131 ožjih območij (izbranih na strokovno tehničnih kriterijih). Ko pa bo treba s srednjeročnim načrtom SRS sprejeti odločitev o lokaciji, bodo v razpravo vključeni vsi delegati (torej vse občinske skupščine, predvsem prizadete občine). IS SRS bo nato po

²⁰⁹ Več o tem glej v opombah pod oznako "opomba 8".

²¹⁰ Več o tem glej v opombah pod oznako "opomba 9".

sprejetju srednjeročnega družbenega plana v skladu z 41. členom Zakona o urejanju naselij in drugih posegov v prostor sprejel v sodelovanju z IS prizadetih občin in s prizadetimi SIS program priprav prostorskih izvedbenih načrtov za odlagališče NSRAO. Osnutek prostorskega izvedbenega načrta mora IS poslati prizadetim občinam v javno razgrnitev in obravnavo (mesec dni). Po preteku javne razgrnitve oblikuje IS SO stališča in predloge k osnutku prostorsko-izvedbenega načrta in jih pošlje IS Skupščine SRS, ta pa z odlokom sprejme prostorski izvedbeni načrt. Prostorsko-izvedbeni akt pa mora biti nato ves čas na vpogled občanom, organizacijam in skupnostim pri občinskem upravnem organu, pristojnem za urejanje prostora (42. člen istega zakona).

Iz tega odgovora je jasno, da je postopek vodenja in sprejemanja prostorskega izvedbenega načrta v pristojnosti IS SRS, vendar so vanj vključene vse prizadete občine in občani in brez njihovega sodelovanja ne bo mogoče sprejeti prostorsko izvedbenega načrta, brez njega pa ne izdati lokacijskega dovoljenja. IS SRS je za Skupščino SRS pripravil gradivo, ki bo vsebovalo vse potrebne podatke o metodi in kriterijih za izbor lokacije, ki bi bilo namenjeno za razpravo ob sprejemanju sprememb in dopolnitev družbenega plana za obdobje 1986-1990. IS SRS je sprejel tudi stališče o možnosti odlaganja RAO zunaj Jugoslavije, toda v skladu z mednarodnimi sporazumi in normami pod okriljem specializiranih agencij pri OZN, ne strinja pa se z raznimi pollegalnimi ali nelegalnimi načini reševanja te problematike. Proučevanje te možnosti pa nikakor ne izključuje nadaljevanja aktivnosti.

2.2č.2.2. Občina Mozirje

Tudi v občini Mozirje so na SO (27. in 28.10.1987) delegati postavili vprašanje, kaj je resničnega glede priprav za gradnjo odlagališča jedrskih odpadkov v občini Mozirje-Solčava oziroma v občini Velenje. Vprašanje je bilo postavljeno zaradi nasprotujočih si informacij, ki so jih dobili delegati v medijih, od stroke in republiških organov - delegati so namreč ugotovili, da se informacija, ki je bila objavljena v Mladini in v Večeru (14.10.1987), ne ujema z odgovori IS SRS (2.7.1986, 13.1.1987), niti z informacijo, ki so jo dobili od strokovnjakov iz Inštituta Jožef Stefan - SEPO (1.10.1987) -, in zaradi tega, ker Občina Mozirje kot pristojna za posege v prostor do sedaj še ni bila uradno obveščena o ožjem izboru lokacije za odlagališče, niti o terenskih raziskavah na svojem območju.

SO Mozirje je sprejela sklep, da ne dovoljuje nikakršnih tovrstnih posegov v prostor, ker je Zgornja Savinjska dolina predvidena kot rezervoar pitne vode za regijske potrebe, ker je v tem predelu vrsta naravnih spomenikov, ki so del naravne in kulturne dediščine SRS, ker so tu najbogatejša visokogorska lovišča, ker

je ta del biogenetski rezervat, namenjen znanstvenemu raziskovanju, pa tudi zdravstveno stanje prebivalstva že zdaj kaže na nadpovprečno obolevnost občanov in tudi v srednjeročnem načrtu je turizem opredeljen kot prednostna panoga. Spričo svojega sklepa ugotavljajo, da so nadaljnje raziskave tega območja le zapravljanje denarja in časa in da so neutemeljene.

Takšen način informiranja prizadete javnosti, kjer si informacije medsebojno nasprotujejo in kjer občina ni pravočasno uradno obveščena o izbiri lokacije za odlagališče in o terenskih raziskavah na njenem terenu in da to najprej izve iz tiska, povzroča nezadovoljstvo pri predstavnikih občinske oblasti, v javnosti pa zaseje nezaupanje. Objave v omenjenih medijih so med prebivalci Gornje Savinjske doline povzročile vznemirjenje in revolt ter okrepile nezaupanje v javnost dela in v resničnost uradnih izjav. S tem ko je bila v javnih medijih posredovana informacija o možnih lokacijah prej, kot je bila občina obveščena po uradnih poteh, je nastal konfliktni položaj, tako da so na eni strani občani z občinsko oblastjo, ki jim ne zna pojasniti in dati ustreznih odgovorov na vprašanja, ki se jim sprožijo ob prebiranju člankov v javnih medijih, na drugi pa republiška izvršno-upravna oblast, povezana s strokovnimi institucijami. Tako strukturiranemu konfliktnemu položaju bi se bilo mogoče izogniti, če bi občinske upravne in strokovne službe pravočasno imele ustrezne informacije, ki bi lahko zadovoljivo odgovorile na vprašanja občanov, postavljena v organih občine, ali pa če bi se pravočasno načrtovala razprava, strokovno dobro pripravljena, v omenjenih prizadetih okoljih o odprtih vprašanjih odlaganja NSRAO, ki bi imela tudi vzgojnoizobraževalni pomen. Ker se to ni zgodilo, je povsem upravičen izraz nezaupanja občanov v javnost dela organov, čeprav so ravno iz javnih medijev prišli do informacij, o njihovih sklepih, in resničnost uradnih izjav. Tako strukturiran konfliktni položaj je moč rešiti samo tako, da se na politični ravni srečajo predstavniki izvršno-upravnih organov republike in občine, kjer se v glavnem pojasnjujejo in razčiščujejo razlogi, zakaj je do takšnega položaja prišlo, in se konča z obljubami. S tem pa se zamudi priložnost za komunikacijski proces, v katerem bi sodelovali neposredno prizadeti krajan, strokovnjaki in predstavniki izvršno-upravnih organov občine in republike. V tem komunikacijskem procesu bi krajan povedali svoje zadržke, se podučili o varnostno-tehničnih vidikih odlagališča in na koncu zavzeli določeno stališče do morebitne lokacije odlagališča NSRAO.

Tudi na to stališče občinske skupščine je odgovoril IS SRS, in sicer 5. novembra 1987. Njegov odgovor se je pravzaprav nanašal na delegatsko vprašanje v zvezi z gradnjo odlagališča odpadkov v Solčavi v občini Velenje oziroma Mozirje. Vprašanje je bilo takole: Koliko je resnice v informaciji sredstev javnega obveščanja o ožjem izboru petih lokacij za odlagališče jedrskih odpadkov v Sloveniji in ali je res,

da je v Solčavi oziroma na solčavskem območju predvidena lokacija za trajno odlagališče NSRAO? Podobno vprašanje je IS SRS postavila tudi SO Mozirje.

IS SRS je v odgovoru najprej pojasni, zakaj ni mogel zagotoviti začetka postopka razprave o možnih lokacijah, kot je obljubil v odgovorih na delegatski vprašanji 2.7.1986, in 13.1.1987, ki sem ga delno že predstavil, nato je razložil pravila igre pri izbiri lokacije za odlagališče, na koncu pa povzel, da je vnaprejšnje in čustveno odklanjanje nesprejemljivo.

IS SRS je v odgovoru izpostavil, da je naložil Zavodu SRS za družbeno planiranje, da izdela analizo možnosti in pogojev za vključitev teh zahtev v dopolnitve družbenega plana SRS 1986-1990. V okviru priprave strokovnih predlogov za omenjeno analizo možnosti in pogojev pa je služba projekta RAO v JEK samovoljno predložila prvih pet lokacij iz študije SEPO, obdelanih le po geofizikalnih lastnostih (geoloških, seizmičnih, hidroloških) in od katerih so bile štiri v občini Velenje in ena v občini Mozirje. Teh pet lokacij naj bi Geološki zavod Ljubljana vzel v nadaljnjo obdelavo. IJS - SEPO se s tako omejitvijo potencialnih lokacij odlagališča, kot sem že omenil, ni strinjal. Zavod SRS za družbeno planiranje je dal nosilcem planiranja pisno navodilo s strokovnimi napotki in postopki priprave sprememb in dopolnitev družbenih načrtov, iz katerih je jasno, da morajo biti nosilci planiranja vključeni v pripravo in izvedbo postopkov za izbiro primerne lokacije odlagališča NSRAO (iz JEK in drugih virov). Analizo razvojnih možnosti, ugotavlja IS, pa bo treba v srednjeročnem planskem postopku dopolniti z varnostnimi ukrepi za zanesljivo odlaganje NSRAO s kriteriji izbora možnih in ponujanih lokacij ter z drugimi ukrepi in pogoji, ki jih zahteva ureditev prostora za odlagališče, infrastruktura itd.

Tudi tu je IS SRS ponovno poudaril, da bodo vsa dopolnila sprejeta le s soglasjem občinskih organov, pridobljena v postopku usklajevanja srednjeročnih načrtov republike in občin. IS SRS se bo zavzel pri nosilcih planiranja za dosledno izvedbo planskih postopkov pri izboru lokacij za odlagališče NSRAO, tako da nobena od odločitev ne bo sprejeta brez uskladitve vseh interesov in zagotavlja, "da odlagališče ne bo locirano v nobeni DPS, ki se v usklajevalnem postopku ne bo strinjala s pogoji odlaganja" (str. 3)²¹¹. Naloga usklajevanja je obojestranska zadovoljitev interesov združenega dela in občanov, skrb za varstvo okolja zaradi odlaganja odpadkov pa je najpomembnejša.

Spričo teh pravil igre IS SRS težko sprejme vnaprejšno odklanjanje skladiščenja in odlaganja RAO, "obremenjeno s čustvenimi reakcijami, ne da bi

²¹¹ IS SRS v tej točki predvideva, da je mogoče doseči pri določitvi lokacije odlagališča NSRAO uskladitev vseh interesov, torej konsenz, kar se je kasneje pokazalo za iluzijo.

predstavniki DPS vedeli, kakšna je tehnologija odlaganja in kakšne so posledice obremenitve okolja”. To stališče IS SRS vpeljuje ločevanje razumskega in čustvenega sveta. Vnaprejšnje odklanjanje odlaganja je v tej shemi okarakterizirano kot emocionalno, ki samo po sebi ne vključuje nikakršnega vedenja o tehnologiji odlaganja in o posledicah obremenitve okolja, torej o varstveno-tehničnih vidikih odlaganja. Spričo tega je povsem jasno, da je treba ljudi in predstavnike DPS poučiti o varstveno-tehničnem vidiku. IS je prepričan, da je mogoče na podlagi dodatnih informacij o tem vidiku in v usklajevalnem postopku priti do ustrezne rešitve, ki bo obojestransko zadovoljila interes združenega dela in občanov. Kako pa se izogniti emocionalnemu reagiranju, tega pa ne pove, niti v njem ne odkriva odklanjanja kakršne koli povečane stopnje rizika v življenjskem okolju neposredno prizadete javnosti.

IS SRS v tem odgovoru daje tudi informacijo, da sta prostornina odpadkov iz JEK in njihov vpliv na okolje bistveno manjša od prostornine in vpliva pepela na okolje iz termoelektrarn²¹².

2.2.2.3. Občina Kamnik

Tudi delegat iz občine Kamnik je 20.11.1987 postavil vprašanje v zvezi z dezinformacijo v sredstvih javnega obveščanja glede lokacije odlagališča jedrskih odpadkov v Kamniški Bistrici²¹³.

IS SRS je 23.12.1987 v odgovoru na to vprašanje najprej povzel odgovor, ki ga je dal na delegatsko vprašanje iz občin Velenje - Mozirje (Delo, 7.11.1987), in dodal, da je IJS - SEPO za nadaljnjo strokovno obdelavo določil 39 lokacij in med njimi je tudi Kamniška Bistrica. Ker pa se je planski postopek šele začel, ni mogoče trditi, da je bila katerakoli od 39 lokacij že planirana. Poleg tega poudarja, da skušata IS SRS in pristojni republiški upravni organi zagotoviti objektivno, popolno in strokovno, konkretno obveščanje najširše javnosti o problematiki v zvezi z odlagališčem NSRAO, o drugih vprašanih v zvezi z uporabo jedrske energije in o svojih aktivnostih na tem območju. Takšna informacija je nujna, meni IS SRS, in ena izmed nepogrešljivih podlag za razumevanje in smotrno reševanje te problematike. Dezinformacije, ki jih prinašajo javni mediji, so zato škodljive in IS SRS oziroma pristojni republiški organi opozarjajo v posamičnih primerih neposredno njihova uredništva. Hkrati pa jim na različne načine (gradi-

²¹² Tu IS uporablja argument v smislu “to ne more biti problem, ker obstaja še večji ekološki problem”, ki je bolj nevaren in nesprejemljiv. Takšna argumentacija, ki temelji na analogiji, samo preusmerja pozornost od problema, ki je na dnevnem redu, ničesar pa ne prispeva k njenemu reševanju.

²¹³ Natančno se je vprašanje glasilo takole: “Iz sredstev javnega obveščanja smo v občini Kamnik izvedeli, da je bila Kamniška Bistrica planirana v makrolokaciji o odlaganju jedrskih odpadkov. Ker pa smo neposredno pred zasедanjem Skupščine dobili odgovor, da je bilo to obvestilo dezinformacija, zahtevamo pojasnilo, kako je do nepravilnih informacij sploh prišlo in kdo je za ta nepravilen postopek odgovoren.”

va, različni posebni pogovori itd.) zagotavlja vso strokovno pomoč, da bi laže celovito spremljali to problematiko.

Stališče IS SRS, da je objektivno, popolno in strokovno korektno obveščanje javnosti nepogrešljiva podlaga za razumevanje in smotno reševanje te problematike, je nedvomno pravilno. Vprašanje pa je, ali je res mogoče dezinformacije (nepopolne in strokovno nekorektne informacije), ki se širijo v javnosti, zamejiti le z opozarjanjem uredništev javnih medijev in z dajanjem strokovne pomoči v obliki gradiv in različnih posebnih pogovorov. In drugič, vprašanje je, ali ni morda mogoče dati še kakšne druge objektivne popolne in strokovno korektne informacije, oprte na strokovne študije, ki pa se ne sklada z informacijo IS SRS in upravnih organov. Dejstvo, da se ne dopušča možnost za takšno informacijo v javnosti, ki je vse bolj senzibilna za pluralnost mnenj, povzroča sumničavo razpoloženje. Ker je komunikacijski prostor strukturiran tako, da ni mogoče v komunikacijskih formah, ker preprosto ne obstajajo, izraziti drugačnih strokovnih gledanj na problematiko JEK, gre za enodimenzionalnost strokovnega obravnavanja problematike, je javnost kljub temu, da je informacija objektivna, popolna in strokovno korektna s strani IS SRS in upravnih organov, upravičeno sumničava, nezaupljiva in za ta svoja razpoloženja dobiva nenehne potrditve v neuskkljenih potezah, ki jih vlečejo akterji reševanja te problematike. Na odgovornost teh akterjev opozarja tudi IS SRS v tem odgovoru, ko poudarja, da za obveščanje javnosti niso odgovorna le javna glasila in časopisi oziroma njihova uredništva, pač pa tudi številni družbeni subjekti, nosilci družbeno dogovorjenih nalog in aktivnosti na tem območju, ki so pomemben vir informacij. Po zakonu o javnem obveščanju, še posebej po 13. členu zakona, jih na pobudo organov, ki skrbijo za uresničevanje družbenega interesa, če nočejo dati informacij, če jih prikrivajo ali če dajejo neresnične, nepravočasne in nepopolne informacije, lahko obravnava ustrezni organ SZDL.

2.2č.2.4. Občina Sevnica

Delegacija SO Sevnica je v Skupščini SRS postavila več vprašanj v zvezi s pripravljalnimi deli gradnje odlagališča NSRAO: "Kdo je izdelal širši in ožji izbor lokacij za odlagališče NSRAO in na podlagi katerih kriterijev, kako bo potekal postopek za izbiro lokacije odlagališča in kaj je podrobna vsebina in postopek pogojev, navedenih v 4. alineji točke 3.1.27. - Jedrska energija, predloga Sprememb in dopolnitev dolgoročnega plana SRS za obdobje 1986-2000?".

V odgovoru na prvo vprašanje IS SRS 7.11.1988 pojasnjuje, da je projektni svet, odgovoren za spremljanje in izvajanje sporazuma o financiranju in izvajanju predhodnih del za odlagališče NSRAO, sprejel časovni načrt, v skladu s katerim potekajo dela za zagotovitev odlagališča NSRAO iz JEK. Pripravljalna dela so se

začela v letu 1986 (pred formalnim podpisom sporazuma) s prostorsko, geološko inventarizacijo ozemlja SR Slovenije (sodelovali so Geološki zavod Ljubljana, Fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo in Biotehnična fakulteta ter IJS - SEPO). Identificiranih je bilo več kot 320 geološko ustreznih območij (po litoloških, hidrogeoloških in seizmotektonskih kriteriji), z uporabo dodatnih geoloških kriterijev pa se je število območij zmanjšalo na 131, ki so jih nato združili v skupine in s prostorskimi kriteriji število še zmanjšali. Do sedaj so bili pri izbiri uporabljeni le nekateri tehnični kriteriji, IJS - SEPO pa končuje izdelavo metode in kriterijev za izbiro lokacije, kjer bodo upoštevani varnostni, prostorski, družbenopolitični kriteriji in kriteriji izvedljivosti, s pomočjo katerih se bodo od 131 območij, ne pa od 39, kot je bilo prvotno predvideno, odbrale najugodnejše lokacije. Do tega trenutka, pravi IS SRS, izbor lokacij, ki bi v celoti upošteval vse kriterije, še ni bil izveden.

Glede postopka izbire IS SRS odgovorja, da bo potekala s pomočjo metode in kriterijev za izbor lokacije s postopkom izločanja. Najprej bo postopek izločanja potekal na podlagi že zbranih podatkov, ko pa bo število območij močno skrčeno, bo treba podatke dopolnjevati z raziskovanjem na terenu. Tako bi na koncu ostalo le nekaj lokacij. V tem procesu je pomembno tako obveščanje javnosti kot tudi njihovo aktivno sodelovanje: delegati Skupščine SRS bodo sodelovali pri usklajevanju sprememb in dopolnitev planskih aktov SR Slovenije, DPS in občani bodo obveščeni in aktivno vključeni pri sprejemanju planskih odločitev, nato pri izdelavi prostorsko izvedbenih aktov in tudi pri izdaji lokacijskega dovoljenja ter izdaji odloka o določitvi objektov in naprav ter drugih posegov v prostor.

Glede tretjega vprašanja pa IS SRS ugotavlja, da je v procesu usklajevanja prišlo do nakaterih sprememb, ki so vključene v predlog sprememb in dopolnitev dolgoročnega plana SRS 1986-2000 v vprašanju omenjeni točki. Tu se omenjajo varnostne zahteve, ki jih mora izpolnjevati odlagališče NSRAO, in sicer: "Odlagališče, način odlaganja in hranjenje jedrskih odpadkov bodo izpolnjevale predpisane zahteve varstva pred sevanji in varnosti jedrskih objektov. Izbiro bomo opravili v planskem usklajevanju z občino, kjer bo odlagališče. Način odlaganja bo zagotovil zmanjšanje rizika in škodljivih vplivov pri prevažanju RAO na najmanjšo mero". Predpisane zahteve pa se nanašajo na izbiro lokacije, projektiranje, graditev, obratovanje in trajno zapiranje odlagališča ter sprejemljivost in prevoz RAO. IS SRS še dodaja, da so predpisane zahteve rezultat dolgoletnih analiz, študij in praktičnih izkušenj v svetu (Mednarodna agencija za atomsko energijo jih je izdala kot priporočila za zagotavljanje varnega odlagališča).

2.3. Opcija Agencije RAO

S spoznanjem, da je treba problematiko trajnega odlagališča reševati na ravni države in ne na ravni proizvajalcev NSRAO, se je spremenil tudi glavni nosilec oziroma investitor trajnega odlagališča NSRAO.

2.3a. Investitor in stroka

2.3a.1. Agencija RAO

Uvod

Izvršni svet skupščine R Slovenije je 25. januarja 1991 z odlokom ustanovil javno podjetje z imenom Agencija za radioaktivne odpadke (Agencija RAO). Kot je zapisano v prvem člen odloka, je to storil zato, da bi Agencija zagotovila pogoje za nadaljnje odlaganje RAO, ki nastajajo v jedrskih objektih oziroma drugih virih ionizirajočih sevanj, in da se zagotovi odlaganje RAO tako, da ne bo prišlo do nenadzorovanega širjenja in da bo zavarovano življenje in zdravje ljudi. V skladu s tem ima Agencija RAO nalogo, da opravi predhodna dela za trajno odlaganje RAO, za zagotavljanje projektov in za vodenje gradnje načrtovanih objektov odlagališča RAO, za upravljanje in obratovanje odlagališča, za raziskovanje in razvoj na območju dolgoročnega ravnanja z RAO, za obveščanje javnosti, za zbiranje informacij o proizvajalcih RAO po vrstah in količinah, da pripravlja letna poročila o tem in da organizira in izvaja transport RAO (2. in 3. člen).

Na novo ustanovljeno podjetje je tako prevzelo nase vse naloge, ki jih je do tedaj opravljala Služba projekta RAO v JEK in zato je ta služba prenehala delovati. Agencija za RAO je pridobila tudi premoženje in osnovna sredstva od omenjene službe. Odlok v 4., 5. in 6. členu opredeljuje razmerje med ustanoviteljem in javnim podjetjem, v naslednjih treh členih pa še organe upravljanja in nadzorovanja, njihovo strukturo in naloge. Financiranje Agencije je urejeno prek proračuna R Slovenije, za kasneje pa je predvideno financiranje tudi s sredstvi uporabnikov odlagališča.

2.3a.1.1. Delovanje

Agencija za RAO je delovala z enim samim zaposlenim do marca 1993, ko so se dodatno zaposlili še štirje novi sodelavci za območje tehnologije, odnosov z javnostmi in informiranja, pravnih in administrativnih zadev. S kadrovsko širitvijo v tem letu se ni končalo formiranje podjetja, bili pa so izpolnjeni pogoji za njeno temeljitejše strokovno delovanje. Narejeni so bili koncepti pogodb z izvajalci, začel se je izdelovati program dela Agencije RAO in začele so se priprave za projektne pogodbe. Strokovno delo pa je Agencija RAO začela že leto prej, ko je od ministrstva za energetiko dobila dva projekta, povezana s problematiko RAO:

“Izbor odlagališča NSRAO v Republiki Sloveniji - 3. stopnja”²¹⁴ in “Definicija strategije ravnanja z iztrošenim gorivom in drugimi VRAO iz JE Krško”²¹⁵. Poleg omenjenih dveh projektov pa je Agencija v tem letu naročila tudi študijo o komunikacijskih vidikih pristopa h gradnji odlagališča NSRAO v Sloveniji²¹⁶.

V študiji “Izbor lokacij odlagališča NSRAO v Sloveniji - 3. stopnja” je bilo na podlagi izbranih kriterijev predlaganih pet najprimernejših lokacij za trajno odlagališče NSRAO. Ena lokacija v KS Žetale v občini Ptuj je primerna za površinski tip odlagališča, dve lokaciji v KS Žetale in v KS Podlehnik ravno tako v občini Ptuj sta primerni za tunelski tip, v KS Rožno-Prekladol v občini Krško in v KS Blanca v občini Sevnica pa sta bili odbrani tudi dve lokaciji za površinski in/ali tunelski tip odlagališča. Maja 1993 so bili omenjeni rezultati študije javno predstavljeni, javnost pa se je na rezultate študije odzvala skrajno negativno. Takšna reakcija javnosti je Agencijo RAO prisilila, da se je v naslednjih letih usmerila predvsem v izdelavo študij in projektov, ki bi omogočali izdelavo celovite strategije delovanja z NSRAO in z VRAO. Temu je bil prilagojen tudi program dela v naslednjih dveh letih.

Agencija RAO v letu 1993 še ni imela sistematično narejenega mrežnega načrta svojih dejavnosti. Tega je dobila leto kasneje²¹⁷. Je pa v tem letu kljub ukvarjanju z začetnimi težavami (prostor, kadri, finance) zaorala ledino tudi na vsebinskem območju. Razpisala je tematske sklope, ki bi jih bilo treba študijsko obdelati, pogodbe z izvajalci pa je podpisovala šele jeseni in zato v letu 1993 ni imela še nobene dokončane študije.

²¹⁴ Študija “Izbor lokacij odlagališča NSRAO v Sloveniji- 3. stopnja” (Identifikacija najprimernejših lokacij), ki jo je do novembra 1992 naredil IB Elektroprojekt Ljubljana, je bila nadaljevanje druge stopnje. Vključila je potencialne lokacije iz prve stopnje izbora, iz druge stopnje izbora, v kateri so bili upoštevani še nekateri dodatni kriteriji. Vse potencialne lokacije je na tretji stopnji izbora razvrstila glede na poselitev, ekonomsko izvedljivost, glede na transport, padavine in glede na ekološki vidik prostora. Po končanem recenzentskem postopku je bil maja 1993 narejen tudi povzetek študije.

²¹⁵ Študijo podlage za strategijo ravnanja z VRAO v Sloveniji je decembra 1993 izdelal IBE. Študija podaja grob pregled mednarodne prakse na območju VRAO in je osnova za izdelavo strategije ravnanja z VRAO in osnova za novo projektno nalogo, ki je bila razpisana leta 1993 z namenom, da se naredi podrobnejši pregled in primerjavo različnih možnosti skladiščenja VRAO za 50 let, različnih variant transporta in končnega odlaganja.

²¹⁶ Študija o komunikacijskih vidikih pristopa h gradnji odlagališča NSRAO v Sloveniji, ki jo je februarja 1993 opravila Agencija za odnose z javnostmi PR center d.o.o., obsega komunikacijsko zgodovino razprav o RAO, tuje vzore, situacijsko analizo, demografsko, medijsko analizo, stališča ključnih ciljnih javnosti na problematiko NSRAO ter povzetke in napotke za komunikacijsko in informativno dejavnost. Ta študija predlaga komunikacijsko strategijo, ki odpira dvosmerno komuniciranje med javnostjo in stroko, s čimer bi se, kot predvidevajo predlagatelji, spremenil negativni odnos javnosti do odlagališča NSRAO.

²¹⁷ Konec maja 1994 je bila končana tudi študija “Predlog za izdelavo globalnega mrežnega načrta za izvedbo odlagališča NSRAO v Sloveniji”, ki jo je izvedel IBE Ljubljana. Projektna naloga je vsebovala izdelavo mrežnega načrta, opredelitev potrebnih dejavnosti za gradnjo odlagališča NSRAO, postavitev strukture odgovornosti in pooblastil ter definiranje mehanizmov izvajanja.

• *Leto 1994*

Čeprav se je program raziskav iz leta 1993 zaradi finančnih razlogov prenesel v prvo polovico leta 1994, pa je Agencija RAO 18. marca 1994 sprejela program dela za leto 1994, ki je že bolj specificiran ter vsebinsko in finančno obsežnejši.

V delovnem načrtu so navedli šest območij dela:

- globalni mrežni načrt (služil bo kot osnova za delovanje Agencije RAO v naslednjem obdobju in je hkrati pomemben del nacionalne strategije ravnanja z RAO v Sloveniji)
- odnosi z javnostmi in informiranje (območje obsega odnose z javnostmi, obveščanje javnosti, celovito izobraževanje, osveščanje javnosti o nujnosti in možnostih varnega in strokovnega ravnanja z RAO v Sloveniji in vzpostavitev Agencije RAO kot informacijsko-komunikacijskega subjekta)
- sanacija skladišča v Zavrnatcu (obsega strokovno obdelavo z recenzijami, strokovne sestanke, sestanke s prizadeto lokalno javnostjo, operativni načrt in izvedbo upravnopravnih postopkov. Poseben poudarek bo dan obveščanju in vključevanju javnosti v različne faze procesa sanacije, posnet bo predstaviten in nato še dokumentarni film.)
- informacijska baza za območje RAO (v tem letu naj bi se dokončno oblikovala baza podatkov o RAO v Sloveniji pri Agenciji RAO)
- strokovne študije na tehnološkem območju. Agencija namerava v tem letu razpisati naslednje študije: Izbor lokacije odlagališča NSRAO v Republiki Sloveniji (površinska in globinska odlagališča), Ugotavljanje ničelnega stanja okolja, Strategija ravnanja z iztrošenim gorivom, Problematika transporta RAO - splošni pregled, Transport VRAO, projektne naloge Materiali, ki se uporabljajo za polnila oziroma imobilizacijo radionuklidov, Ocena možnosti odlaganja RAO v "opuščenih" rudnikih kavernah, opuščenih vojaških ustanovah (bunkerjih, podzemnih odlagališčih, jaških, rokavih ...)
- mednarodno sodelovanje (težišče bo na povezovanju s sorodnimi agencijami v sosednjih državah).

Od vseh omenjenih območij pa je Agencija RAO največji poudarek in tudi največji finančni delež namenila odnosom z javnostmi in informiranju. Za izpolnitev te naloge so načrtovali angažiranje različnih oglaševalskih agencij in drugih sodelavcev. Tudi program dela je v tej točki najbolj natančno opredeljen. Odnos z javnostmi in komuniciranje z različnimi okolji je Agencija RAO gradila na

strategiji dvosmerne komunikacije oziroma dialoga z različnimi sogovorniki oziroma javnostmi.

V poročilu o svojem delu je Agencija RAO za leto 1994, izdelanem februarja 1995, na 17 straneh opisala poleg uvodnih misli, predstavitev organa upravljanja in seznama zaposlenih še dela, ki jih je opravila Agencija v letu 1994²¹⁸, predstavljene so projektne naloge iz programa za leto 1993 in 1994, sledi pa še predstavitev drugih dejavnosti Agencije RAO.

- *Leto 1995*

Agencija RAO je sprejela program dela za leto 1995 že konec leta 1994 (21.12.1994). V njem so obdelana tri vsebinska področja: tehnološka problematika, odnosi z javnostmi in mednarodno sodelovanje.

Tehnološko območje je razčlenjeno na pet delov in je nadaljevanje dosedanjega dela Agencije na tem območju. Največjo težo ima nadaljevanje iskanja lokacije za NSRAO, ki se razširja z iskanjem lokacije za površinski tip, še na iskanje lokacija za podzemni tip odlagališča. Ker je javnost marca 1993 zavrnila rezultate iskanja lokacije odlagališča NSRAO - tretje stopnje, ni bilo mogoče nadaljevati četrte. Iz nastalega položaja je pot vodila k ponovnemu tehtanju smernic za izbor lokacije odlagališča NSRAO, ki jo mora opraviti RUJV.

Na podlagi revidiranih smernic bo lahko Agencija RAO ponovno pregledala in ovrednotila dosedanja izbiro lokacij in morebiti vključila v tretjo stopnjo tiste lokacije, ki so bile zaradi "spornih" ali "prestrogih" kriterijev izločene v predhodnih fazah. Do novih možnih lokacij je mogoče priti tudi z razširitvijo iskanja lokacij za podzemni tip odlagališča, ki je bil do tedaj vseskozi izvzet. V letu 1994 so bili že izdelani kriteriji, na podlagi katerih mora RUJV izdelati smernice. Na podlagi teh smernic pa bo lahko Agencija RAO takoj začela iskati lokacije za podzemni tip odlagališča NSRAO. Pri iskanju lokacije je po mnenju Agencije izjemno pomembno, da je javnost pravočasno in korektno obveščena o vseh fazah. Zato Agencija vzporedno z iskanjem novih lokacij pripravlja celovito akcijo obveščanja in izobraževanja. Odnosi z javnostmi obsegajo tako območje komuniciranja kot izobraževanja in temu je tudi v tem letu posvečenega veliko časa, dela in financ. Za normalno delo z javnostmi je bilo treba najprej odpraviti kadrovske težave in izpolniti osnovne pogoje za delovanje službe za odnose z javnostmi. Naredili so že tudi celovito strategijo in pripravili osnovno podporo za izvajanje odnosov z javnostmi. Agencija je že leta 1994 na podlagi izdelane strategije začela izvajati konkretne naloge (priprava strokovnih materialov in

²¹⁸ Več o tem glej v opombah pod oznako "opomba 10".

publikacij za informiranje in izobraževanje, zasnova in priprava strokovnih predavanj za različne ciljne skupine, priprava razstave o RAO in izrabljenem gorivu, prevodi tujih videokaset o ravnanju z RAO). V letu 1995 pa se bo ta dejavnost še nadaljevala po zelo natančno opredeljenem in specficiranem programu.

Nadaljuje se tudi delo na strategiji in dolgoročnem ravnanju z izrabljenim gorivom. Do sedaj so bile narejene tri študije, ki bodo služile kot zasnova za oblikovanje strategije, niso pa obdelani še številni drugi problemi. Treba je še oceniti različne možnosti s tehničnega, organizacijskega in ekonomskega vidika, in sicer v luči predčasnega zapiranja NE Krško ali njenega obratovanja do konca življenjske dobe. Strategija mora pretehtati tudi, kakšne bodo posledice, če ne bo sprejeta strategija oziroma če se ne bo izvajala ali če se ne bo izvajala pravočasno. Agencija RAO se zaveda, da bo tudi pri sprejemanju te strategije imela pomembno vlogo javnost, zato meni, da bo treba javnost vključevati v iskanje najustreznejših rešitev.

V okviru ugotavljanja ničelnega stanja okolja je agencija razpisala dva projekta pod skupnim naslovom "Strokovne podlage za izdelavo poročila o vplivu na okolje", ki bosta končana v začetku leta 1995. V prvi fazi so bili v program meritev vključeni hidrološki in hidrogeološki parametri ter meritve naravnega sevanja. Na podlagi tega programa se bodo v letu 1995 izvajale nekatere meritve.

V letu 1995 se bo izvajala tudi druga faza projekta sanacije začasnega skladišča v Zavrattu. Do sedaj je bila narejena študija, v kateri so obdelane različne variante sanacije, recenzentska komisija in pa strokovna komisija za jedrsko varnost pri RUJV pa sta predlagali še nekatere dopolnitve. Agencija bo končni projekt sanacije predložila v razpravo in sprejem vladi RS.

Tehnologije obdelave in odlaganja RAO so bile že večkrat predmet raziskav. Agencija razpolaga tudi s študijo preliminarnih kriterijev sprejemljivosti RAO, predlogom za izvedbo odlagališča NSRAO in študijo, ki obravnava različne materiale, primerne za izdelavo umetnih ovir pri odlaganju NSRAO. Letos bo poudarek na projektih, ki se bodo natančneje ukvarjali s tehnologijami predelave, obdelave in odlaganjem RAO.

Območje mednarodnega sodelovanja bo tudi v tem letu obsegalo izmenjavo izkušenj s sorodnimi organizacijami v drugih državah, organizirani bodo strokovni ogledi odlagališč NSRAO, Agencija bo svoje zaposlene pošiljala na mednarodne konference in simpozije ter mednarodne tečaje.

Zaključek

Agencija za RAO je vladna agencija, ki je prevzela obveznosti od svoje predhodnice, službe projekta RAO pri JE Krško. S tem je bil narejen strukturni premik glede odgovornosti za NSRAO. Medtem ko je bila pristojnost glede predhodnih priprav za trajno odlagališče NSRAO v rokah največjega proizvajalca NSRAO v Sloveniji, to je JE Krško, so se po letu 1991 te pristojnosti prenesle na vlado (Agencijo za RAO). S tem so bili številni akterji, ki so bili sistemsko vključeni v proces samoupravnega dogovarjanja in sporazumevanja in ki so bili med seboj ohlapno normativno povezani z družbenim dogovorom, razrešeni kakršnih koli obveznosti, ki jih kot stranski produkt prinaša proizvodnja električne energije z jedrsko tehnologijo. Medtem ko je bila ta odgovornost pred letom 1991 še v rokah največjega proizvajalca in potem celotne institucionalne energetske nadzidave (EGS, SIS, ministstvo za energetiko ...), to je iz samoupravnega dogovorne civilne družbe, se je po tem letu prenesla na izvršno oblast oziroma na njeno agencijo, to je na državo. S tem je nastala nova razlika, ki ima pomembne posledice za komunikacijski in odločevalni proces oziroma za politiko sploh. O problematiki NSRAO torej ne odloča več proizvajalec električne energije, ki uporablja jedrsko tehnologijo in ki proizvaja NSRAO, ne odločajo več strukture, ki skrbijo za proizvodnjo in distribucijo električne energije, pač pa izvršna in zakonodajna oblast (vlada prek agencije in poslanci v državnem zboru).

Ta razlika izhaja iz predpostavke, da NSRAO niso odpadki, za katere mora poskrbeti proizvajalec, pač pa so to odpadki, ki zahtevajo gradnjo novega jedrskega objekta. Gradnje takšnega objekta pa ne more prevzeti nase proizvajalec NSRAO. Zaradi pomembnosti takšnega objekta in zaradi zapletenosti pri njegovi gradnji mora odgovornost prevzeti država.

S tem je bil proizvajalec razrešen vprašanja, kam z odpadki, NSRAO so pridobili status državnega problema in zato tudi na politični teži, država pa si je naložila vrsto problemov in konfliktov, ki nastajajo z lokalno in okoljsko osveščeno domačo in mednarodno javnostjo.

S tega vidika je povsem jasno, zakaj je Agencija po letu 1993 posvečala glavno pozornost odnosom z javnostmi. Koncept odnosov z javnostmi, čeprav je zastavljen dvosmerno, je zgrajen na razsvetljskem konceptu racionalnega diskurza, ki pa je pri reševanju tako travmatične problematike preozek.

2.3b. Politika

2.3b.1. Komisija za varstvo okolja in naravno dediščino

Uvod

Komisijo za varstvo okolja in naravno dediščino sestavlja 13 poslancev, od tega jih je šest v družbenopolitičnem zboru, dva v zboru združenega dela in pet v zboru občin. Po strankarski pripadnosti pa je struktura komisije naslednja: trije poslanci so iz vrst Zelenih Slovenije, dva sta neodvisna, dva sta iz vrst LS, eden je predstavnik madžarske narodne skupnosti, po en poslanec pa prihaja iz SDP, SSS, LDS, NDS in SKD.

Poleg članov komisije so bili na seje vabljeni predstavniki vlade in strokovnjaki s posameznih območij. Komisija je imela od 19.9.1990 do 4.11.1992 šestindvajset sej. Na njih so obravnavali različne zakone, poročila, mnenja in ekspertize ter o svojih stališčih do teh dokumentov redno poročali skupščini. Svoje delo in organizacijo je komisija usmerjala z začasnim poslovnikom.

- *Kronologija delovanja in komentarji*

Prva seja komisije za varstvo okolja in naravne dediščine v novi sestavi je bila 19. septembra 1990. Seja je bila konstitutivne narave.

Tretjega oktobra je bila druga seja. Na njej je komisija razpravljala o poročilu o jedrski varnosti in ugotovila, da je pojem varnosti treba razumeti širše, kot ga razume omenjeni dokument. Pri varnosti je treba računati z rizikom za zdravje in življenje, pri čemer stopnja rizika ni v celoti znana. Tehnična varnost ne zadostuje in je zato ne morejo določati samo fiziki in zagovorniki jedrskih elektram, pač pa je treba upoštevati še druge stroke, kot so biologija, genetika itd. Zato lahko ugotovimo le, da obratovanje jedrske elektrarne ne odstopa od kriterijev, ki vladajo v svetu, ne moremo pa reči, da je varna za človekovo zdravje. Ugotovila je tudi, da v poročilu manjkajo podatki o geološki prelomnici, da niso izdelani načrti za evakuacijo ljudi v primeru nesreč, da ni na voljo določenih zdravil (jodovih tablet) in da je treba vključiti tudi oceno zdravstvenega vidika varstva pri obratovanju jedrskih objektov, da bi morale takšna poročila ocenjevati tudi neodvisne strokovne institucije iz tujine, da bi morali pri ocenjevanju škodljivosti upoštevati kopičenje vseh vrst strupov, ki jih človek dobi v organizmu in ki v določenem času lahko presežajo dopustno mejo, še posebej pri posameznih kritičnih skupinah prebivalstva. V poročilu tudi ni omenjen potres, ki je bil leta 1990 in ki ga naprave v JEK na zaprepaščenost javnosti niso zaznale. Prav tako ni pojasnjen zaplet v zvezi z vodnogospodarskim dovoljenjem glede dovoljene stopnje segrevanja reke Save. Ne omenja tudi problema nadaljnega delovanja družbenega sveta za jedrsko varnost, ki je bil v novem mandatu

razpuščen z zakonom. Poleg tega so izrazili zaskrbljenost nad tem, da kontrolno funkcijo prevzemajo strokovnjaki, ki prihajajo iz vrst jedrskega lobija in pišejo poročila o stanju posameznih jedrskih objektov po svetu, kar zbuja dvom o njihovi kritičnosti oziroma realnosti posameznega poročila o stanju varnosti. Poročilo ne obravnava nerešenih vprašanj glede iskanja odlagališča RAO, saj se preveč omejuje le na energetski objekt v Krškem. V poročilu bi moralo biti vključeno tudi poročilo o delovanju rudnika urana Žirovski Vrh. Člani komisije pa so opozorili tudi na počasen potek aktivnosti izbire lokacij za odlaganje RAO. Zavzeli so se za javno predstavitev prve faze iskanja lokacije in za pospešitev druge faze ter opozorili na morebitno širitev začasnega skladišča NSRAO v JEK.

Na podlagi vseh pripomb pa Komisija ne stoji na stališču, da se naši strokovnjaki ne trudijo ali da niso na evropski ali svetovni ravni in da je JEK pod evropskimi standardi, pač pa da poročilo vsebuje predvsem opis tehnično-tehnološke varnosti, to pomeni, da iz poročila ni mogoče sklepati, da je objekt tako varen, da se nikoli ne more zgoditi nobena katastrofa, in da se iz poročila ne da razbrati odgovora, ki se nanaša na dolgoročne posledice tega jedrskega objekta na zdravje ljudi.

Komisija je sprejela še sklep, naj jo medrepubliška koordinacija za jedrsko energijo sproti obvešča o svojem delu in naj ji republiški sekretariat za energetiko posreduje gradivo, ki se nanaša na javno predstavitev prve faze iskanja lokacije in informacijo o poteku druge faze, naj komisija za proučitev okoliščin gradnje JEK ponovno pregleda ocene seizmotektonskih in seizmičnih parametrov na območju JEK, naj RUJV pripravi poročilo o delovanju rudnika urana Žirovski Vrh in naj predsednik pripravi predlog strokovni instituciji, ki bi izdelala ekspertizo o zdravstvenem vidiku varnosti obratovanja jedrskih objektov.

Sedmega novembra 1990 je bila tretja seja komisije, na kateri so se njeni člani seznanili s člani recenzentske komisije, ki bo do 12.11.1990 ocenila študijo Izbor lokacij odlagališča NSRAO v R Sloveniji - 1.stopnja. Na podlagi te ocene, s katero bo komisija seznanjena, in na podlagi informacije IS SRS bo oblikovala svoje stališče o postopkih izbire lokacije odlagališča NSRAO.

Komisija je s tem uvajala nov način dela, saj bo pri oblikovanju svojega stališča upoštevala po eni strani strokovno ekspertizo in oceno strokovne ekspertize, po drugi strani pa stališče izvršne oblasti oziroma upravnih organov.

Dvanajstega januarja 1991 je bila peta seja, na kateri je bila komisija ustno seznanjena z izsledki recenzije, ki je pokazala, da odlagališče NSRAO v Sloveniji potrebujemo, da mora biti locirano na enem mestu, ker bi delitev povzročila prevelike stroške. Na podlagi sedmih izločilnih kriterijev je bilo 97 odstotkov Slovenije opredeljene kot neprimerno območje za odlagališče. Recenzentska komisija je glede na geološko sestavo predlagala, da se proučijo še območja med

Blagovico in Trojanami ter med Ljubljano in Litijo. Komisija se je seznanila tudi s političnimi problemi, ki nastajajo ob iskanju lokacije odlagališča NSRAO. Občine že pošiljajo protestne dopise, "iz katerih je razvidno, da se ne strinjajo z nadaljnjimi raziskavami" (Zapisnik komisije, 12.1.1991:3). Predsednik recenzentske komisije je v skupščini že dal pobudo o tem, naj IS SRS podpre prizadevanja za nadaljevanje del naslednjih faz študije, naj organizira neposredne stike s prizadetimi občinami in organi skupščin teh občin (v Krškem je bila jeseni predstavljena študija Izbor lokacij NSRAO v Sloveniji - 1.stopnje in je povzročila precejšno politično škodo, ker so bili ljudem izsledki prikazani na neprimeren način. IS se ni poslužil psihosocioloških prijemov, ki so v zahodnih demokracijah običajni v takšnih primerih. Komisija je v razpravi prišla do naslednjih poudarkov:

- V Sloveniji je pred dvema letoma po nepreverjeni oceni obstajalo 66 lokacij, kjer so bili shranjeni RAO, kar kaže na neorganiziranost in potencialno veliko nevarnost na okolico. Poseben problem je skoraj polno skladišče RAO v JEK.
- V recenzijah (strokovni dokument) se je treba izogibati političnih ocen, kot so na primer: da moramo odpadke pospraviti doma, da ne moremo deliti odlaganja pol v Sloveniji pol v Hrvaški, da obmejno območje z Avstrijo ne pride v poštev, da ni primerno, da je član te komisije tudi strokovnjak, zaposlen v JEK. Z vključevanjem takšnih ocen recenzija izgublja na teži, saj se postavlja vprašanje nepristranskosti rezultatov²¹⁹.
- Psihološki vidik pri izbiri lokacij ne more veljati samo za domačine, pač pa tudi za tujce, na primer za goste iz Avstrije, ki prihajajo v naša zdravilišča, zato je treba to upoštevati pri nadaljnji raziskavi.
- Študija je prva faza celotnega projekta, zato je treba vzpostaviti pogoje, da se izvedejo še druge tri predvidene faze. Pri tem ekološko zelo občutljivem vprašanju je treba upoštevati predvsem profesionalni in strokovni vidik in ne političnega, kar pomeni, da se tega ne smemo lotevati samo politično.
- Lokacijo za odlaganje NSRAO bi morali iskati že tudi zaradi drugih proizvajalcev NSRAO (zdravstvo, industrija ...), kar pomeni, da iskanje ni vezano izključno na odpadke iz JEK.

²¹⁹ Komisija s tem stališčem ostro ločuje strokovno mnenje od političnega, tehnično od praktičnega vprašanja.

Komisija je IS predlagala, naj izdelata poseben program aktivnosti občin in KS, ki morajo na potencialno možnih lokacijah v usklajevalnih postopkih pravočasno poučiti prebivalstvo o tehnično-tehnoloških načinih izvedbe tega odlagališča, o varovalnih ovirah tudi v primeru najneugodnejših dogodkov, o zavarovanjih pred prodorom radionuklidov v okolje itd. V skladu s tem pa naj ustanovi interdisciplinarno skupino strokovnjakov, predvsem iz psihosocioloških disciplin. O tem in o problematiki delovanja pravkar ustanovljenega javnega podjetja za ravnanje z RAO naj IS obvesti komisijo.

Komisija je na podlagi te razprave prišla na sled novi opredelitvi problema iskanja lokacije, saj zanjo to ni več le tehnični problem, pač pa stopa v ospredje komunikacijski vidik iskanja lokacije. Spričo tega predlaga izvršnim oblastem na ravni republike, občine in KS, da poučijo prizadeto lokalno prebivalstvo o tehnični varnosti odlagališča, hkrati pa se zaveda, da je treba v reševanje te problematike vključiti tudi strokovnjake iz psihosocioloških disciplin, toda le kot del interdisciplinarne skupine strokovnjakov, ki je v službi izvršne oblasti, kot je navada na Zahodu. To vprašanje se komisiji še ne zastavlja kot vprašanje demokracije in novih participativnih form, ki omogočajo soočanje različno vrednostno opredeljenih stališč med znanostjo in tehniko, politiko in neposredno prizadetimi. Ker tega problema ne postavi na načelno drugačen način, se ji še ne odprejo horizonti novih komunikacijskih in odločevalnih form, ki zahtevajo zavestnost intervencije vseh prizadetih akterjev.

Komisija je na sedmi seji, ki je bila 12. marca 1991, obravnavala ekspertizo "O varstvu pred ionizirajočim sevanjem iz virov jedrske industrije v Sloveniji", ki je bila narejena na podlagi sklepa druge seje komisije o izdelavi ekspertize o zdravstvenem vidiku varnosti pri obratovanju jedrskih objektov. To ekspertizo je naredil Inštitut za medicinske vede Znanstveno-raziskovalnega centra SAZU oziroma akademik dr. Andrej O. Zupančič.

Ekspertiza je bila ocenjena kot dober strokovni prispevek za boljše razumevanje problematike sevanja zaradi uporabe jedrske energije in za predstavitev nekaterih vidikov ocenjevanja negativnih vplivov na okolje. Člani komisije so ugotovili naslednje: ker je Slovenija majhna, obstaja potencirana nevarnost za zdravje ljudi, ki jo jedrska industrija (RUŽV, JEK, Odlagališče RAO, transport radioaktivnih snovi) še povečuje. Rizika za zdravje ljudi, ki ga predstavlja JEK in druga jedrska industrija, ni mogoče natančno določiti, niti ga ni mogoče povsem odpraviti z večanjem varnostnih standardov ali/in uvajanjem bolj rafiniranih tehnologij. Seveda je vsakomur prepuščeno, da pristane na kakršen koli riziko, ki je neposredno vezan le na njegovo zdravje, "toda odločitev za nadaljnjo rabo jedrske energije v Sloveniji ni te narave, saj izpostavlja riziku

veliko število ljudi in celo zanamcev, zato takšne odgovornosti ne more prevzeti nase nihče". (Zapisnik komisije, 12.3.1991:5).

Komisija je na tem sestanku ugotovila, da rizična tehnologija odpira nove razsežnosti glede varnosti, s katerimi do sedaj človeštvo še ni bilo soočeno. Nova tehnologija odpira probleme, ki se jih ne da več reševati zgolj tehnično, pač pa vključuje razsežnost rizika, ki se je ne da več prepustiti ocenjevanju tehnikomstrokovnjakom, saj zadeva vprašanje življenja širšega kroga ljudi, ki jim mora biti zagotovljena pravica, da sami odločajo o stopnji rizika. To pa ne rešuje problema teh tehnologij, saj so po naravi svojih konsekvenc dolgoročna in presegajo generacijo, ki se odloči, da pristane na določeno stopnjo rizika, da bi si izboljšala kvaliteto življenja. Če nova tehnologija na prvi ravni odpira vprašanje komunikacijskih in odločevalnih form, torej vprašanje demokracije in participacije ter svobode posameznika, se na drugi ravni odpira etično vprašanje, ali lahko sedanja generacija uzurpira pravico svojih potomcev in s tem, ko odloča o svoji usodi, odloča tudi o njihovi oziroma o preživetju človeštva sploh. Na podlagi ekspertize je komisija tudi predlagala, da je treba pospešiti reševanje trajnega odlagališča NSRAO, ker neurejeno odlaganje pomeni riziko za zdravje ljudi (ibid.: 6).

Šestnajstega oktobra 1991 je komisija na 13. seji obravnavala poročilo RUJV o jedrski varnosti pri obratovanju jedrskih objektov v letu 1990, ki sodi med redne oblike poročanja IS in skupščini, in med drugim ugotovila, da ostaja nerešen problem odlaganja RAO, in zato priporoča, da se pospešijo aktivnosti za določitev lokacije dokončnega odlagališča NSRAO.

Osemnajstega novembra 1991 je bila 14. seja komisije, na kateri so predlagali, da se poročilo o jedrski varnosti pri obratovanju jedrskih objektov umakne z dnevnega reda zborov skupščine zaradi dopolnilnega mnenja o seizmotonskem prelomu, ki ni dovolj raziskan in je potencialno nevaren za obratovanje JEK, prof. Sergeja Bubnova, kar pa spodbija poročilo o jedrski varnosti pri obratovanju jedrskih objektov. Zato naj IS poročilo dopolni s tega vidika in ga v enem mesecu da v razpravo skupščini.

Štirinajstega in 28. septembra 1992 je komisija obravnavala poročili o jedrski varnosti pri obratovanju jedrskih objektov v letih 1990 in 1991, ki ju je skupščini predložila vlada, pripravila pa RUJV. Komisija je ugotovila, da je vlada predložila dopolnjeno Poročilo o naravnih danostih JEK s seizmotektonskega stališča šele 7.7.1992 in ne v enem mesecu, kot je bilo prvotno sklenjeno. Med ugotovitvami, stališči in sklepi je v 7. točki ponovno vztrajala, "da je treba pospešiti aktivnosti za trajno, varno odlaganje NSRAO, ki nastajajo pri obratovanju JEK in iz drugih virov, v skladu s sprejetimi Smernicami za izbor lokacije NSRAO v Republiki Sloveniji. Vlada naj omogoči nemoteno izvajanje študije

Izbor lokacije za odlagališče NSRAO” (Zapisnik komisije, 28.9.1992:4).

Komisija tudi meni, da je treba takoj pričeti z “aktivnostmi za reševanje primerne odlaganja visoko radioaktivnih odpadkov ter sprejeti strategijo ravnanja z obsevanim gorivom in visoko radioaktivnimi odpadki” (ibid.). Poleg tega pa meni, da je treba izpolniti vse pogoje za delo javnega podjetja Agencije za RAO.

2.3b.2. Odbor za infrastrukturo in okolje pri državnem zboru

S problematiko trajnega odlagališča NSRAO pa se je po zaustavitvi izbiranja lokacij v Sloveniji (Izbor - tretja stopnja) ukvarjal tudi odbor za infrastrukturo in okolje.

Odbor je bil ustanovljen z odlokom o ustanovitvi in nalogah komisij in odborov državnega zbora Republike Slovenije, ki ga je državni zbor sprejel 23. februarja 1993. Po tem odloku je odbor za infrastrukturo in okolje matično delovno telo za območje energetike in rudarstva, ves promet, prostorsko planiranje, urbanistično ter krajinsko načrtovanje, za stanovanjsko in komunalno gospodarstvo ter tudi za varstvo življenjskega in z njim povezanega naravnega okolja, varstva naravnih dobrin in vrednot, varstvo in urejanje voda, varstvo pred hrupom ter vprašanja, povezana z jedrsko varnostjo in odlaganjem RAO. Odbor kot usmerjevalno in nadzorno telo na teh območjih sodeluje v zakonodajnem postopku pri sprejemanju zakonov in drugih aktov ter spremlja stanje in državnemu zboru predlaga določitev politike, preverja učinkovitost uresničevanja sprejetih zakonov, spremlja izvajanje politike, obravnava tudi mnenja družbenega sveta, o tem zavzema stališča in državnemu zboru predlaga odločitve v zvezi z mnenji državnega sveta.

Odbor za infrastrukturo in okolje šteje 21 članov, in sicer šest je poslancev iz vrst LDS, trije iz vrst SKD in ZLSD, dva iz vrst Zelenih, LDS in SLS, po en poslanec pa prihaja iz SNS, SND, DS SDSS, MNS.

Odbor je imel od ustanovitve pa do konca septembra 1995 več kot 60 sej. Na njih so obravnavali različne zakone, poročila, mnenja in ekspertize ter o svojih stališčih do teh dokumentov redno poročali državnemu zboru.

Problematiko RAO je odbor obravnaval na 11. (15.7.1993) in 12. seji (20.7.1993) v sklopu obravnave poročila o jedrski varnosti pri obratovanju jedrskih objektov v letih 1990, 1991, 1992, ter na 56. seji dne 9.3.1995 še za leto 1993.

V Poročilu k poročilu o jedrski varnosti v letih 1990, 1991 in 1992 državnemu zboru 28.7.1993 je odbor sprejel naslednja stališča, ugotovitve in predloge v zvezi z problematiko RAO:

- Pospešiti je treba aktivnosti za trajno varno odlaganje NSRAO, ki nastajajo pri obratovanju NE Krško in iz drugih virov, v skladu s sprejetimi smernicami za izbor lokacije NSRAO v R Sloveniji. Vlada pa naj omogoči nemoteno izvajanje študije Izbor lokacije za odlagališče NSRAO.
- Vlada naj začne aktivnosti za pripravo strategije za ravnanje z izrabljenim jedrskim gorivom in visoko radioaktivnimi odpadki.

Skoraj dve leti kasneje je odbor v poročilu k poročilu o jedrski varnosti v letu 1993 (Poročevalec, št. 36, str.74, 1994) državnemu zboru 10.3.1995 ponovil in dopolnil prvotna mnenja in stališča. V prvem delu poročila je zapisal, da je obravnaval tudi mnenje državnega sveta k poročilom o jedrski varnosti (19. seja z dne 9.11.1993) in da je bil seznanjen tudi s stališči vlade do teh mnenj (10.3.1994) in sprejel sklep, da soglaša s stališči vlade, ki jih je ta zavzela do mnenj državnega sveta. V 6. in 7. točki se je vlada v tem dokumentu opredelila tudi do problematike RAO in ugotavlja:

- da je ustanovila Agencijo RAO, ki skrbi za reševanje problema ravnanja z visoko radioaktivnimi odpadki (ta razpolaga s študijo: Podloge za strategijo ravnanja z VRAO v Sloveniji)
- pri izboru lokacije odlagališča NSRAO je treba v veliko večji meri kot doslej upoštevati kriterij družbene sprejemljivosti (poleg znanstvenih in strokovnih spoznanj je treba upoštevati tudi stališča okoliškega prebivalstva in povezati željo po ustrezni rešitvi problema z doslednim spoštovanjem spoznanj in stališč prebivalstva)
- prostornina obstoječih NSRAO iz JE Krško se bo za četrtrino zmanjšala s superkompaktiranjem, v prihodnje pa se bo s programom tehnoloških posodobitev za trikrat zmanjšala tudi količina NSRAO; z razširitvijo skladišča bi dobili prehodno skladišče do konca obratovanja elektrarne, kar pa je treba usklajevati z lokalno skupnostjo (občina Krško)
- Agencija za RAO je proučila tudi možnost izvoza NSRAO in ugotovila, da mednarodna priporočila takšnemu izvozu nasprotuje, z R Hrvaško pa je bilo do sedaj dogovorjeno le usklajevanje programa iskanja lokacije za odlagališče, ni pa bil sklenjen še nikakršen sporazum glede NSRAO
- v zakonu o Skladu za dekomisijo JE Krško (17.12.1994) je predvideno tudi, da se bodo sredstva uporabila tudi za shranjevanje vseh vrst RAO (vključno z iztrošenim gorivom in sanacijo obratov v Rudniku Žirovski Vrh).

- čim prej je treba obnoviti operativno medrepubliško koordinacijo z R Hrvaško za reševanje problemov jedrske energetike in varnega obratovanja JE Krško.

V drugem delu poročila pa je odbor dopolnil svoja stališča iz leta 1993 in tudi 7. točko, ki se neposredno nanaša na RAO, tako da se ta glasi:

- Vlada naj čimprej pripravi strategijo ravnanja z izrabljenim jedrskim gorivom in VRAO v Sloveniji v skladu z zakonom o Skladu za financiranje razgradnje JE Krško in odlaganja RAO iz JE Krško.

Državni zbor je 26.4.1995 in 9.5.1995 obravnaval poročila o jedrski varnosti pri obratovanju jedrskih objektov v letih 1990, 1991, 1992 in 1993 in se do predlaganih sklepov odbora za infrastrukturo in okolje opredelil tudi na podlagi dopolnilnega predloga skupine poslancev, ki je predlagala povsem novo vsebino tudi 6. in 7. točke, in sicer:

- Čeprav JE Krško obratuje 15 let, ni rešeno vprašanje skladišča RAO niti v Sloveniji niti na Hrvaškem. Vlada naj z R Hrvaško sklene sporazum o NE Krško, po katerem bo R Hrvaška zavezana prevzeti takšen delež RAO, kakršen je njen delež prevzete električne energije
- Vlada naj do 1.1.1996 pripravi strategijo ravnanja z izrabljenim gorivom in VRAO in sklene z R Hrvaško sporazum, ki bo zagotovil prevzem in oskrbo VRAO in jedrskega goriva v deležu, ki bo ustrezal deležu porabljene električne energije iz JE Krško na Hrvaškem.

Državni zbor je omenjene spremembe sprejel.

2.3c. Javnost

Protestne izjave občin in krajanov so se ponovno pojavile v marcu leta 1992, ko so bile javnosti sporočene potencialne lokacije, dobljene na podlagi analiz, kakor jih predvideva dokument "Izbor lokacije za skladišče NSRAO - 2. stopnja".

2.3c.1. Svet KS Cirkulane

Svet KS Cirkulane je 27.3.1992 soglasno sprejel sklep, "da se vsi krajanji v KS z vsemi sredstvi zoperstavijo lokaciji odlagališča NSRAO na območju Haloz".

V protestni izjavi so med drugim napisali, da "smo si z lastnim delom in sredstvi zgradili del borne infrastrukture, saj se je država v preteklem času zelo

mačehovsko obnašala do Haloz” in da “ne bomo dovolili, da bi nas drugi del Slovenije z vlado in strokovnjaki na čelu smatral za slovenski genocid in nas obsodil na počasno umiranje” in “na trenutno takojšnje gospodarsko uničenje”. Opozarjajo, da so Haloze v razvojnem programu predvidene za kmetijsko bioproizvodnjo hrane in visokokakovostnih vin. Končujejo z mislijo, da ne bodo dali, kar so s svojimi žulji ustvarili. “O Halozah in usodi Haložanov lahko razsojamo le sami. Nismo dali nobenih pooblastil, da odloča o naši usodi, nikomur, pa tudi republiški vladi ne.” Na koncu pa si želijo, da bi bila protestna izjava javno obravnavana v skupščini in da bi bili prek sredstev javnega obveščanja seznanjeni z gledanji skupščine na Haložane.

Iz protestnega pisma je razvidno, da so krajanje enotno proti lokaciji odlagališča NSRAO, da so se pripravljene zoperstaviti z vsemi sredstvi, da so z lastnim delom in sredstvi, ker je država nanje pozabila, zgradili to, kar imajo, in zato so prepričani, da imajo edino oni pravico odločati o usodi Haloz in Haložanov in ne, kot se jim zdi, preostali del Slovenije z vlado in strokovnjaki na čelu. Njihova predstava o razvoju Haloz je zapisana v razvojnem programu, ki pa ne gre skupaj s predstavo o tem, da bi imeli stalno odlagališče NSRAO, saj so prepričani, da bi jim odlagališče prineslo gospodarsko uničenje. “Izdelki bi dobili pečat radioaktivnega sevanja,” so zapisali v protestnem pismu. Njihova stava na razvoj kmetijstva je njihova prihodnost in vsak, ki podira to predstavo z vsiljevanjem svoje predstave, uničuje njihovo prihodnost.

2.3c.2. Socialistična stranka Slovenije, območni odbor Šmarje pri Jelšah

Socialistična stranka Slovenije, območni odbor Šmarje pri Jelšah, je 29.3.1992 poslala predsedniku skupščine protestno izjavo, sprejeto na letnem srečanju 28.3.1992, v kateri protestirajo proti možni lokaciji za gradnjo odlagališča NSRAO v Halozah, ki mejijo na šmarsko občino. “V nobenem primeru odlagališče ne more in ne sme biti v naši bližini. To območje gradi svoj razvoj na turizmu visokega razreda in kmetijstvu oziroma proizvodnji biohrane ...”. Prepričani so, da bi z odlagališčem v neposredni bližini izgubili tuje sovlagatelje v turizmu in zaupanje v zdravilne vode, od katerega živi 20 odstotkov prebivalcev. “Nobena strokovna razlaga nas ni in nas ne bo prepričala, da je lokacija gradnje v Halozah sprejemljiva,” pišejo in v ta namen pozivajo vse stranke in združenja, naj se pridružijo njihovemu protestu.

Predstava socialistov Šmarske občine o turističnem in kmetijskem razvoju ob pomoči tujega kapitala se v njihovih očeh ruši, če bi v njihovi neposredni bližini, to je v Halozah, zgradili stalno odlagališče NSRAO, zato niso pripravljene popustiti pred nobenimi strokovnimi razlagami. Problem je v njihovi predpostavki. Izgubili naj bi tuji kapital za razvoj turizma in kmetijstva in zaupanje v

zdravilne vode, če bi bilo odlagališče v neposredni bližini. Predstavljajo si, da je riziko, ki ga predstavlja odlagališče, tako veliko, da bi ogrozilo uresničitev njihove predstave o razvoju turizma in kmetijstva. Pri tem si ne dopustijo nobene strokovne razlage. Vprašanje pa je, ali je riziko res tako velik glede na to, da je stopnja rizika vedno subjektivno določena, odvisna od rezultatov komunikacijske akcije med znanstveno-tehničnim mnenjem in mnenjem neposredno prizadete javnosti. Tisto, kar je treba storiti v takšnem položaju, je vzpostavitev komunikacijskih form, v katerih se lahko soočijo različna mnenja; sproži se učni proces tako javnosti kot znanstveno-tehničnega kadra.

2.3c.3. IS SO Ravne na Koroškem, Dravograd in Ptuj

IS Skupščine občine Ravne na Koroškem je 5.3.1992 sprejel izjavo ob delni predstavitvi študije Izbor lokacije za odlagališče NSRAO - druga stopnja, v katerem zavrača kakršne koli razprave o lokaciji na območju občine in zahteva, da se prekinejo vsa dela na študiji, dokler se ne sprejme politična odločitev o (ne)primernosti gradnje odlagališča na ozemlju republike. Poleg tega so zahtevali tudi podatke o predvidenih in do sedaj porabljenih sredstvih za nadaljevanje študije. Enako izjavo sta dali tudi občina Dravograd in Ptuj in jo poslali ministrstvu za energetiko.

Osmega aprila 1992 je vlada sprejela stališče do izjav občin Ravne na Koroškem, Ptuj in Dravograd v zvezi z lokacijo odlagališča NSRAO, v katerem so zapisali, da je bila februarja 1992 končana druga stopnja študije Izbor lokacije za odlagališče NSRAO v Republiki Sloveniji od predvidenih štirih stopenj, kot jih predvidevajo Smernice za izbor lokacije odlagališča NSRAO v Republiki Sloveniji. Javnosti so bili tudi tokrat predstavljeni rezultati druge stopnje, po katerih je bilo identificiranih 36 možnih lokacij na območju naslednjih občin: Dravograd, Krško, Laško, Ptuj, Ravne na Koroškem. Delo na prvi in drugi stopnji je potekalo kabinetno, na podlagi razpoložljivih podatkov in dokumentov, brez raziskav na terenu. Tako bo potekala tudi tretja stopnja, katere cilj je zožiti izbor možnih lokacij na 3-5 najprimernejših. Javnost je bila z rezultati prve in druge stopnje seznanjena v obliki povzetka rezultatov obeh stopenj.

Celovita informacija o reševanju vprašanja NSRAO pa je bila objavljena v Poročevalcu št. 4/XVI (19.2.1990), kjer je zapisano, da izdelava študije temelji na določbah Dolgoročnega plana SRS 1986-2000 (Ur.l. SRS, št. 1/86, 41/87, 12/89) in da bomo "poskrbeli za trajno odlaganje NSRAO iz JEK in drugih virov iz RS in da je treba morebitno lokacijo na območju SR Slovenije izbrati sporazumno s krajanji in skupščino občine, v kateri naj bi bilo odlagališče, ter z neposredno prizadetimi občinami". Analogne določbe so zapisane tudi v Družbenem planu

SR Slovenije za obdobje 1986-1990. Izpelava vseh aktivnosti za odlagališče NSRAO je bila naložena EGS. To nalogo ji je naložila interesna skupnost za elektrogospodarstvo in premogovništvo (ISEP), po njeni razpustitvi pa so naloge in pristojnosti prešle v roke ministrstva za energetiko. Ministrstvo iz dane informacije ugotavlja, da ima naročilo kot izdelava študije o izboru lokacije odlagališča pravno osnovo v veljavnem Dolgoročnem planu SRS. V nadaljevanju Vlada daje informacijo o poskusih izvoza RAO v druge države, ki pa niso uspeli in spričo tega je medrepubliška koordinacija Hrvaške in Slovenije za območje RAO sprejela sklep: "Ni realne osnove za nadaljnjo obdelavo opcije odlaganja RAO zunaj Jugoslavije, niti opcije odlaganja v delih Jugoslavije zunaj republik Slovenije in Hrvaške" (26.9.1990, 7. seja). Pri poskusih izvoza RAO bo vlada dosledno upoštevala dve načeli: po prvem se RAO ne sme izvažati v države, ki nimajo tehničnih in administrativnih zmogljivosti za varno odlaganje in ravnanje z RAO, in po drugem zavrača kakršnekoli sumljive, nenadzorovane ali drugače dvomljive ponudbe za izvoz odpadkov. Prav tako vlada v zvezi z dokumenti na temo odlagališče RAO ugotavlja, da je arhiviranih 127 dokumentov raznih vrst, od kratkih poročil do obsežnih študij, velika večina od leta 1986 naprej ni izdelanih na predpostavki skupnega medrepubliškega projekta Slovenije in Hrvaške. Do sedaj sta ta projekt tudi skupaj financirali in je po zelo grobi oceni realna vrednost vloženi sredstev približno od enega do 1,2 milijona DEM, kar ustreza svetovnim merilom za dosedanje rezultate. Ob sprejemanju odloka o ustanovitvi javnega podjetja za ravnanje z RAO (Ur.l. RS, št.5/91) so bili letni stroški za njegovo delovanje ocenjeni na dva milijona DEM, ki naj bi zadostovali za predhodna dela za trajno odlaganje RAO, zagotavljanje projektov in vodenje gradnje načrtovanih objektov odlagališča RAO, upravljanje in nadzor, raziskovanje in razvoj na območju ravnanja z RAO, obveščanje javnosti, zbiranje informacij o proizvajalcih RAO in o tem pripravljati letna poročila, organizacija in izvedba transporta RAO. V proračunu za leto 1992 je bilo za vse dejavnosti v zvezi s končnim odlaganjem RAO namenjenih 30 milijonov tolarjev.

Protestne izjave občin in krajanov so se ponovno pojavile po tem, ko so bile javnosti sporočene potencialne lokacije, dobljene na podlagi analiz, kakor jih predvideva študija "Izbor lokacije za odlagališče NSRAO - tretja stopnja". Na območju Haloz so bile izbrane tri lokacije, na območju Gorenjega Leskovca pa dve.

2.3c.4. Turistično društvo Rogaška Slatina

Turistično društvo Rogaška Slatina je 29.4.1992 poslalo predsedniku skupščine protestno izjavo, s katero obvešča tudi širšo slovensko javnost o njihovem stališču glede morebitne gradnje odlagališča NSRAO v Halozah.

Na seji 24.4.1992 so člani upravnega odbora omenjenega društva oblikovali protestno izjavo, motivirani s tem, da se predvideva v neposredni bližini njihovega zdravilišča in v bližini bodoče večje turistične regije med Rogaško, Vonarjem in Podčetrtkom zgraditi odlagališče NSRAO. Omenjajo, da celotna okolica Rogaške Slatine gradi svoj razvoj na turizmu visokega razreda, na zdravljenju z naravnimi zdravilnimi sredstvi in pridelavi biohrane ob pomoči sovlaganj tujih partnerjev. "Nobena strokovna razlaga nas ne more prepričati, da sodi takšno odlagališče na rob turistične regije, ker gosta o tem enostavno ni možno prepričati." In dodaja, da se Slovenija, če odobri gradnjo odlagališča v Halozah, zavestno odloča za propad turizma na celotnem območju Posotolja. Tudi druge prebivalce pozive k protestu.

Upravni odbor v tej izjavi nekoliko odstopa v argumentaciji od drugih protestnih izjav. Kot pravijo, se gosta ne da prepričati o tem, da je lahko odlagališče na robu turistične regije in ker je tako, so ugotovitve, ki jih izpeljejo iz tega dejstva, logično utemeljene in pravilne. Ostaja pa odprto vprašanje, ali so gosti res tega prepričanja in ali je to prepričanje nespremenljivo. Tudi tu je v ospredju vprašanje stopnje rizika, ki jo gost še sprejme kot dopustno. V tem primeru je nemogoče s komunikacijskimi formami arbitrarno določiti na podlagi soočanja strokovnih in laičnih mnenj še dopustno mero rizika. Zato ostaja slovenski, regionalni in lokalni turistični politiki, če pride do gradnje odlagališča v neposredni bližini, na voljo le klasičen način obveščanja potencialnih gostov o stopnji rizika računajoč na to, da so pripravljene sprejeti to stopnjo rizika.

Haložani so se na podlagi pravil igre pri izbiri lokacije za trajno odlagališče NSRAO, ki so bila sprejeta v Skupščini SRS in nešteto krat ponovljena v odgovorih na delegatska vprašanja, namreč da je treba za lokacijo dobiti soglasje neposredno prizadetih, odločili za referendum, ki so ga izpeljali 21.6.1992. Referenduma se je udeležilo 95 odstotkov volilnih upravičencev, proti odlagališču pa jih je glasovalo 94,5 odstotka. S tem je občina Ptuj dala jasno vedeti, da se ni pripravljena pogovarjati o lokaciji za trajno odlagališče NSRAO.

Odgovor iz Gorenjega Leskovca pa je bil prav tako kategoričen ne, sporočen slovenski širši javnosti in najvišjim državnim institucijam sicer na manj demokratičen način.

Z jasnim odgovorom neposredno prizadete javnosti, da si ne želi v svojem življenjskem okolju odlagališča NSRAO kljub strokovnim ocenam, da je njihovo življenjsko okolje najprimernejše v Sloveniji za lokacijo trajnega odlagališča NSRAO, se je postopek izbiranja lokacije v Sloveniji ustavil, ne pa končal. Nalogo za nadaljnje iskanje je nase prevzela Agencija RAO, ki je injicirala dopolnitev metode in kriterijev ter smernic za izbor lokacije še na globinski tip odlaganja NSRAO, kajti do zdaj so se izbirale le lokacije za površinski in tunelski tip odlaganja NSRAO.

2.3c.5. Šaleško ekološko društvo

Šaleško ekološko društvo iz Velenja je 10.7.1992 poslalo IS SRS, ministru za zunanje zadeve, ministru za varstvo okolja in urejanje prostora ter Skupščini RS stališče glede velikosti odlagališča NSRAO in iskanja njegove lokacije.

V tem dopisu opozarja, da je bil spremenjen dolgoročni načrt Republike Slovenije, v katerem je opredeljena velikost odlagališča NSRAO od 140.000 do 300.000 m³, kar je po njihovih izračunih glede na oceno količine NSRAO iz JEK (60.000 m³ za celotno življenjsko dobo obratovanja), industrije in medicine (6.000 m³) prevelika, saj je bila zmogljivost predvidena za še druge načrtovane JE v Jugoslaviji. Zato društvo predlaga, da se sprememba dolgoročnega načrta popravi tako, da se zmanjša velikost odlagališča.

Glede odlagališča so prepričani, da na Zemlji obstajajo bolj ali manj idealna mesta (od jedrskih poskusov že kontaminirane puščave), zato je nesmiselno iskati prostore v vsaki državi posebej.

Prepričani so, da so jedrski strokovnjaki držav, kjer se je razvila jedrska tehnologija, odgovorni za pat pozicijo o jedrskih odpadkih, ker so dovolili javno uporabo svojega nepopolnega znanja o jedrski energiji, predno so rešili probleme, ki jih ta povzroča (še nikjer v svetu ni rešen problem visoko RAO). Še predno je bil rešen problem odpadkov, pa je jedrski lobi kot znanstvena avtoriteta prodajal to tehnologijo v druge države in jih pustil, da se glede odlaganja jedrskih odpadkov in zapiranja JE znajdejo kakor vedo in znajo. Društvo zato predlaga, da se vse majhne države, ki so kupile jedrske elektrarne od firm razvitih držav, združijo in zahtevajo, da skupaj z jedrskim lobijem rešujejo problem jedrskih odpadkov in zapiranja elektrarn. Hkrati pa zahtevajo moralno in strokovno odgovornost jedrskih strokovnjakov do vsega človeštva zaradi prodaje nepopolne tehnologije, ki ogroža okolje in ljudi. To zahtevo bi lahko uresničili prek ekoloških združenj in OZN, kar naj storita ministrstvo za zunanje zadeve in IS SRS.

Društvo gleda na odlagališče NSRAO, VRAO in zapiranje jedrskih elektrarn planetarno in v svoji percepciji prostora presega državne in upravno določene meje. Glavno težo za nastalo pat situacijo nalaga jedrskim strokovnjakom v razvitem svetu, ker so dovolili javno uporabo jedrske energije, predno so rešili probleme, ki jih ta še dodatno povzroča, in pa jedrskemu lobiju, ker je prodajal jedrske elektrarne drugim državam ter jim sedaj pustil, da se same ukvarjajo s posledicami, ki jih povzročajo jedrske elektrarne. Iz tega zornega kota je upravičena zahteva po strokovni in moralni odgovornosti jedrskih strokovnjakov in predlog, naj se majhne države povežejo z jedrskim lobijem, ki jim je prodal jedrske elektrarne, da skupaj rešujejo problem jedrskih odpadkov in zapiranja jedrskih elektrarn. To stališče društva stavi na to, da je mogoče in da morajo jedrski strokovnjaki in lobi-

ji v razvitem svetu skupaj z državami, ki so kupile to tehnologijo, rešiti problem odpadkov in zapiranja JE, kar pomeni, da še vedno verjame v moč tehnične rešitve problema. Na moralno odgovornost pred vso svetovno javnostjo pa kliče jedrske strokovnjake, ker niso rešili problemov, ki nastajajo kot posledica miroljubne uporabe jedrske energije, preden se je ta začela uporabljati, in smo se sedaj znašli v položaju, ko ta tehnologija ogroža okolje in ljudi.

Zaključek (2.1., 2.2. in 2.3. opcije)

Vse kolektivne akterje, ki so bili opisani v tem poglavju, prikazujem še v časovni tabeli, ki nazorno kaže, kdaj so bili kot komunikacijske in odločevalne forme ustanovljeni, koliko časa so delovali in kdaj so prenehali s svojim delom. V tabeli je jasno viden prelom v letu 1991. Participativne komunikativne in odločevalne forme so se v tem času razgradile in komunikativni proces v njih, v katerega so bili vključeni strokovnjaki, prizadeta javnost in politika, je tekkel le še med stroko in politiko, prizadeta javnost pa si je poiskala nove načine vplivanja na odločitve.

Prikaz pomembnejših kolektivnih akterjev, vključenih v komunikacijski in odločevalni proces iskanja lokacije za trajno odlagališče NSRAO v Sloveniji od leta 1985 do leta 1995

	Pred 1985	'86	'87	'88	'89	'90	'91	'92	'93	'94	'95
Investitor											
JUGEL	.....										
Služba projekta RAO JE Krško		.....									
Agencija RAO								.....			
Politika											
Medrepubliška koordinacija	.....										
Medrep. koordin. Hrvaške in Slovenije za področje RAO				.....							
Republiška uprava za jedrsko varnost			.....								
Družbeni svet za republiško upravo za jedrsko varnost					.....						
Komisija za varstvo človekovega okolja	.....										
Skupine za pripravo strokovne podlage ...						....					
Komisija za varstvo okolja in naravno dediščino								.....			
Odbor za infrastrukturo in okolje										.....	
RK ZSMS	.....										
IS SRS	.....										
Vlada								.....			
Skupščina SRS	.....										
Državni zbor								.....			

	Pred 1985	'86	'87	'88	'89	'90	'91	'92	'93	'94	'95
Stroka											
Jugelova skupina	••••••••••										
IJS - SEPO				••••							
Komisija za revizijo študije o metodi in kriterijih					••••						
IBE Elektroprojekt Ljubljana						••••••••••••••••					
Komisija za recenzijo študije izbora lokacij raziskovalne institucije							••••••••••				
Javnost											
- občina											
Slovenj Gradec		••									
Velenje		••	••								
Mozirje			••								
Kamnik			••								
Sevnica				••							
Brežice											
Krško					••			••			
Ravne na Koroškem								••			
Ptuj								••			
Dravograd								••			
- krajevna skupnost											
Zavodnje			••								
Cirkulane								••			
- politične organizacije											
OK ZSMS Brežice					••						
Iniciat. odbor Zelenih											
Občine Brežice					••						
OK ZSMS Velenje			••								
Social. stranka Slov. (Ob. odbor Šmarje pri Jelsah)								••			
- društva in združenja											
Društvo za varstvo okolja Celje					••						
Šaleško ekološko društvo								••			
Turistično društvo Rogaška Slatina								••			
Pionirski odredi občine Velenje			••								

Reševanje praktičnega problema, to je iskanje lokacije za trajno odlagališče za NSRAO, se je začelo predvsem zaradi NSRAO iz JE Krško. Začasno skladišče v JE Krško je imelo omejeno zmogljivost in bi zadostovalo le za določen čas. Zato je obstajala nevarnost, da bi morala po zapolnitvi teh zmogljivosti JEK prenehati obratovati, kar pa je bilo z elektrogospodarskega vidika Slovenije nesprejemljivo. Reševanje te situacije je teklo po dveh poteh. Najprej je JEK leta 1987 prek službe projekta RAO začela priprave na gradnjo trajnega odlagališča NSRAO, kasneje, leta 1989, pa je sprožila postopek za razširitev svojega začasnega skladišča v JE. V tem

poglavju sem rekonstruiral komunikacijski in odločevalni proces iskanja lokacije za trajno odlaganje NSRAO, v naslednjem pa bo govor o razširitvi začasnega skladišča.

Iz komunikacijskega in odločevalnega procesa o iskanju lokacije za trajno odlagališče NSRAO v Sloveniji lahko oblikujem komunikacijsko shemo, na podlagi katere postanejo bolj jasne različne ravni komunikacijskega in odločevalnega procesa.

JE Krško in z njo republiška politika sta bili postavljeni pred dejstvo, da morata rešiti problem odlaganja NSRAO iz JE Krško. Medtem ko se je na različnih ravneh reševal ta problem, se je hkrati oblikovalo tudi javno mnenje do reševanje tega praktičnega vprašanja.

V javnosti se je klima oblikovala z novinarskimi poročili s sej posameznih komunikacijskih in odločevalnih form (kolektivnih akterjev), z izjavami njenih predstavnikov in članov, z njihovimi kolektivnimi izjavami za javnost, kar velja tako za raven stroke kot politike, po drugi strani pa tudi z izjavami, protesti, komentarji posameznikov ali skupin iz vrst (lokalno) prizadete javnosti. Vse je bilo bolj ali manj prepuščeno naključju. Zavestnemu oblikovanju klime v javnostih se pred letom 1992 ni posvečalo posebne pozornosti in to je bila največja pomanjkljivost komunikacijskega in odločevalnega procesa. Zavesten pristop terja strokovne prijeme, s katerimi je začela šele Agencija RAO, leta 1994. Poskusi zavestnega vplivanja na javnost so pred tem šli samo in predvsem v smeri izobraževanja javnosti in še ti so že takoj na začetku propadli.

Razpoloženje neposredno prizadete javnosti je bilo določeno predvsem z objavami rezultatov strokovnih predlogov za rešitev praktičnega vprašanja oziroma ko so bili v javnosti objavljeni predlogi lokacij trajnega odlagališča NSRAO, do katerih je prišla stroka po vnaprej določeni metodi in kriterijih in po njej lastnih postopkih.

V politično organizacijski nadzidavi sveta življenja so neposredno prizadeti postavljali delegatska vprašanja in zahtevali pojasnila, zahtevali so odločitve na republiški ravni (sprejetje sprememb planskih aktov in operativni sklepi), zahtevali in predlagali so spreminjanje pravil igre (republiški referendum), zahtevali so tudi ustanovitev novih (RUJV, DS RUJV, skupščinske komisije) in jih tudi oblikovali (protestna zborovanja, odbori in komisije) ali spremembe starih komunikacijskih in odločevalnih form (Komisija za okolje in naravno dediščino). Pri uveljavljanju njihovih zahtev so jim pomagali različni akterji, ki so bili v vlogi institucionalnih ojačevalcev (na primer RK ZSMS).

Republiške institucije (politika) so pojasnjevale pravila igre za izbiranje lokacije trajnega odlagališča NSRAO v Sloveniji, sprejemale operativne sklepe v smeri implementacije in posredovale informacije o dotedanjem komunikacijskem in odločevalnem procesu.

Odprtost politično organizacijske nadzidave do pobud iz sveta življenja je omogočala, da se je komunikacijski in odločevalni proces odvijal po pravilih igre znotraj komunikacijskih in odločevanih form. Zdi se, da je to v veliki meri pripomoglo k izbiri strategij ravnanj prizadete javnosti.

Na izbor strategije ravnanj prizadete javnosti vplivajo splošni kulturni komunikacijski vzorci, vrednote, prepričanja, raven zavesti itd., ki pa brez ustreznih komunikacijskih in odločevalnih form, v katerih bi participirala v procesu odločanja, in ustreznih pravil igre v njih, ki vlivajo zaupanje, ne pridejo do izraza. Prav gotovo odsotnost ali nezaupanje v komunikacijske in odločevalne forme ali v pravila komuniciranja, ki veljajo v njih, silijo neposredno prizadeto javnost, da ali izbere strategijo pasivnega pristajanja, ki pri reševanju vprašanja, kot je lokacija jedrskega objekta v njihovem življenjskem okolju, ne pride v poštev, ali pa da se zateče h grožnjam (molotovke), šikaniranju in fizičnemu oviranju raziskovalcev, preganjanju predstavnikov stroke iz odbrane lokacije, zadrževanju predstavnikov tiska ali zasedba zemljišča, kar se je vse tudi dogajalo. Ustrezne, zaupanje vlivajoče komunikacijske in odločevalne forme in pravila komuniciranja in odločanja v njih šele omogočajo komunikacijski in odločevalni proces, ki teče po načelih komunikativne racionalnosti, ga pa ne zagotavljajo.

Nedvomno velja, da se je odprtost politično-organizacijske nadzidave do sveta življenja po letu 1991 zmanjšala, zato je bila tudi izbira strategij prizadete javnosti v letu 1992 razumljivo drugačna, kar se je pokazalo pri njihovem zavračanju lokacije za trajno odlagališče NSRAO v njihovem življenjskem okolju.

Komunikacijski in odločevalni proces izbire lokacije za trajno odlagališče NSRAO v Sloveniji je imel do leta 1992 veliko vrzel v odsotnosti zavestnega in strokovnega oblikovanja klime v javnosti glede reševanja tega vprašanja. Po letu 1991 pa je nastala velika vrzel v obstoju komunikacijskih in odločevalnih form, ki bi omogočale participacijo (neposredno prizadete) javnosti v procesih odločanja in nadzor nad procesom reševanja tako konfliktnih praktičnih vprašanj, kot je na primer postavitev še enega jedrskega objekta v Sloveniji. Prvo pomanjkljivost sedaj sistematično odpravlja Agencija RAO, druge pa so se posredno lotile nevladne organizacije v Sloveniji, ki načelno terjajo večjo stopnjo participacije javnosti v odločevalnih procesih.

Odperto pa ostaja vprašanje komunikacijskih in odločevalnih form in pravil igre v njih, ki bi omogočale soočanje različnih akterjev na različnih ravneh pri reševanju praktičnih problemov, ki sami po sebi strukturirajo konfliktno situacijo. Te forme morajo biti zgrajene na načelu solidarnosti, ne na lokalno omejeni opredelitvi prizadete javnosti, na vertikalnem in ne na horizontalnem načelu, na vrednotah, ki poudarjajo kakovost in varnost, ne pa količine in rizika.

3. RAZŠIRITEV ZAČASNEGA SKLADIŠČA V JE KRŠKO

V tem delu so opisane lokalne skupnosti kot kolektivni akterji (občine), ki so bile operativno soočene s problematiko skladiščenja NSRAO. Gre za občino Krško, ki je morala poskrbeti za pristanek lokalnega prebivalstva na razširitev začasnega skladišča NSRAO v JE Krško. Obstajale pa so tudi (sosednje) občine, gre za občino Brežice, ki so se tem postopkom odkrito zoperstavljale.

3.1. Občina Krško

Uvod

Problematika začasnega skladišča NSRAO iz JE Krško dobi na teži šele v kontekstu iskanja rešitve za trajno odlagališče NSRAO v Sloveniji. Čeprav je bilo v lokacijski odločbi iz leta 1974 (v 41. točki) zapisano, da mora investitor do dograditve jedrske elektrarne rešiti tudi način in kraj za končno dispozicijo vseh RAO, se to ni zgodilo in JE Krško je celo kljub temu, da ta problem še do danes ni rešen, dobila po zaključnem tehničnem pregledu uporabno dovoljenje 17. julija 1989.

Skladiščenje NSRAO iz JE Krško se je zato ves ta čas obravnavalo kot vprašanje začasnega skladiščenja znotraj ograje JE Krško. JE Krško je kmalu potem, ko je postalo jasno, da trajno odlagališče ne bo zgrajeno v predvidenem roku, zaprosila za spremembo lokacijskega dovoljenja. V lokacijskem dovoljenju, ki ga je izdal republiški komite za varstvo okolja in urejanja prostora (23. avgusta 1978), je bilo skladišče RAO namreč definirano kot "petletno skladišče". Leto dni kasneje, 25.10.1979, je tudi SO Krško sprejela sklep, da "deponiranje RAO na lokaciji JEK opredeljuje le kot začasno rešitev in zahteva od investitorja, da se deponiranje tovrstnih odpadkov reši najpozneje pred aktiviranjem goriva oziroma reaktorja". JE Krško je začela komercialno obratovati 15. oktobra 1981 in problem trajnega odlaganja (NS)RAO ni bil rešen. Je pa IS SRS aprila 1983 postregel z informacijo, da se trenutno NSRAO skladiščijo v začasnem skladišču v JE Krško, ki ima zmogljivosti še za pet let, in da bo teba trajno odlagališče iz ekonomskih in varnostnih razlogov reševati v kontekstu JE Prevlaka. Na problem odlaganja RAO je IS SO Krško ponovno opozoril 11.10.1984 s sklepi in mnenji, ki jih je poslal tako republiškem IS kot tudi SO Krško. V tem dokumentu navaja, da je JE Krško zahtevala soglasje k lokaciji novega objekta za redukcijo volumna RAO in da se bo to začasno skladišče praznilo vsakih nekaj let. V tem kontekstu sprašuje RIS, "ali bo do konca oktobra 1986 zgrajeno centralno odlagališče za odlaganje NSRAO, kakšni bodo ukrepi oziroma rešitve v primeru, da centralno odlagališče do navedenega roka ne bo zgrajeno, ob tem, da občina Krško ne dovoljuje nobenih povečanj skladiščnih zmogljivosti". IS SO Krško je želel v imenu investitorja čimprejšnji odgovor na to

vprašanje, ker je bila od tega odvisna odločitev glede izdaje soglasja v upravnem postopku in glede njegovega soglasja za navedeno investicijo JE Krško.

IS SO Krško se je s tem dokumentom prvič obrnil na RIS in od njega terjal natančnejše informacije glede trajnega odlagališča NSRAO. Svoj pristanek na pobude JE Krško o gradnji novega objekta z lastno tehnologijo redukcije volumna RAO je pogojeval z ustreznim odgovorom RIS o trajnem odlagališču NSRAO.

Na podlagi sprememb ureditvenega načrta, ki ga je sprejela SO Krško, je republiški komite za varstvo okolja in urejanja prostora 2.8.1988 izdal spremembo lokacijskega dovoljenja, v katerem opušča pojem "petletno skladišče". Namesto časovne opredelitve skladišča uvaja novo opredelitev, in sicer skladišče se ne sme širiti in največja ekvivalentna doza sevanja na ograji JEK ne sme presežati 0,2 mSV/leto.

Problematika začasnega skladiščenja NSRAO v JE Krško in potek razprave o spremembah in dopolnitvah dokumentov v občini Krško bo govor v tem delu študije.

3.1.1. Javna razprava o spremembi planov občine Krško

Pobuda JE Krško o širitvi skladišča za RAO v JE Krško je v občini Krško povzročila vrsto komunikacijskih in odločevalnih procesov znotraj institucij.

JE Krško je svojo pobudo utemeljevala z dejstvom, da bo zaradi nerešene lokacije trajnega odlagališča NSRAO prišla leta 1992 v velike težave, ker bo začasno skladišče NSRAO v JE zapolnjeno in ji grozi, da bo morala prenehati obratovati. Osnutek sprememb in dopolnitev, ki se nanašajo na možnost širitve začasnega skladišča RAO v JEK, so pripravile strokovne službe Savaprojekta Krško in ga dale najprej v obravnavo komiteju za družbeno planiranje, razvoj gospodarstva in urejanje prostora oziroma IS SO Krško (Ur.l. SRS, št.40/89). IS je ugotovil, da pri gradnji začasnega skladišča ne gre le za prehodno rešitev do trenutka zgraditve trajnega odlagališča RAO, pač pa tudi za izpopolnitev tehnologije hranjenja odpadkov, ki zagotavlja absolutno varnost obratovanja JEK in omogoča takojšen varen transport njenih odpadkov v končno odlagališče. Glede na to in na podlagi zagotovitev strokovnjakov JEK, da začasno skladišče ne more nadomestiti trajnega (predpisani drugačni tehnološki pogoji), je IS podprl zahtevo JEK po gradnji začasnega skladišča, ki bo omogočilo njeno normalno in varno obratovanje. Zato je IS predlagal SO, da začne javno razpravo o spremembah družbenih načrtov občine in spremembo ureditvenega načrta JEK. V ta namen bo IS predložil SO Krško osnutek načrtov in osnutek sprememb in dopolnitev ureditvenega načrta JEK. Po predlogu naj bi javna razprava trajala do konca januarja 1990. Do konca februarja pa naj bi IS na podlagi pripomb iz javne razprave, ki naj bi jo vodila SZDL, SO Krško predložil predlog sprememb planskih dokumentov. Osnutek sprememb in dopolnitev je 19.9.1989 in 7.11.1989 obravnavala tudi SO Krško.

IS in SO Krško sta s pristankom na argumente JE Krško začela reševati problem časovne stiske, v katero so bile ujete tako JE Krško, ki potem, ko bi bilo zapolnjeno začasno skladišče, ne bi mogla več obratovati, kot tiste republiške institucije, ki so imele na skrbi ustrezno preskrbovanje Slovenije z električno energijo, in tiste republiške institucije, ki so morale skrbeti za reševanje trajnega odlagališča NSRAO v Sloveniji. Z uspešnim sprejetjem sprememb občinskih planskih dokumentov bi se končala tekma s časom, ki je onemogočala poglabljeno razpravo med prizadeto javnostjo, stroko in politiko.

Sprememba planskih dokumentov občine je zahtevala predhodno javno razpravo, ki je morala biti po sklepu skupščine v vseh krajevnih skupnostih, najprej pod okriljem SZDL. Stvari pa se le niso odvijale po načrtih in sprememb planskih aktov ni bilo mogoče sprejeti do konca februarja 1990.

Skupščina občine Krško je 7.11.1989 ob obravnavi osnutkov sprememb in dopolnitev srednjeročnega in dolgoročnega načrta sprejela še dve zahtevi, ki ju je naslovila na Skupščino SRS. Od nje je zahtevala, naj 1. ponovno razpravlja o problematiki trajnega odlagališča NSRAO in naj 2. poskrbi, da se objavijo vse lokacije na območju Slovenije, kjer so se že do sedaj odlagali RAO. Svoje zahteve je utemeljila z dejstvom, da močno zamujajo aktivnosti, vezane na gradnjo trajnega odlagališča NSRAO in da želi tako opozoriti odgovorne, naj pospešijo aktivnosti v zvezi z reševanjem problema odlaganja NSRAO, JEK pa omogočiti, da do tedaj, dokler še ni zgrajeno trajno odlagališče, začasno skladišči tovrstne odpadke znotraj svoje ograje. Skupščina občine za široko javno razpravo o tej problematiki potrebuje informacijo o tem, kje bo lokacija in kdaj bo zgrajeno trajno odlagališče NSRAO. Skupščini SRS predlagajo, naj omenjeno problematiko vključi v svoj program dela za prvo trimesečje 1990.

Ti dve zahtevi se zdita povsem upravičeni, kasneje pa se je izkazalo, da sprva nista naleteli na razumevanje republiških institucij in sta zato postali vir konflikta, ki je podiral tudi ustaljeno hierarhijo v komunikacijskem in odločevalnem procesu. Ne glede na hierarhičnost ureditve se je občina postavila ob bok republiškim organom in začela komunikacijski proces med enakimi²²⁰.

3.1.1.1. Potek javne razprave in rezultati

Javna razprava se je začela konec aprila leta 1990, dva meseca in pol prej (9.2.1990) pa je vsako gospodinjstvo dobilo Naš glas, informativni bilten občine Krško, v katerem je bilo objavljeno gradivo²²¹ za javno razpravo. Javna razprava je potekala od 23.4. do 11.5.1990 v organizaciji OK SZDL Krško v sedmih KS.

²²⁰ O tem glej več v I.delu, poglavje C.

Javne razprave so bile skrbno pripravljene. Vsako gospodinjstvo je prej dobilo številko Naš glas in vabilo na javno razpravo. Samo razpravo je vodil predstavnik SZDL Krško, uvod in odgovore na vprašanja je dajala posebna strokovna skupina, sestavljena iz predstavnikov IS, JEK in Savaprojekta Krško. V javno razpravo oziroma v komunikacijski proces so bili torej vključeni prestavniki stroke, politike in prizadete javnosti. Na vsaki razpravi so pisali zapisnik, iz katerega je bilo razvidno, ali udeleženci razprave (prizadeta javnost) sprejemajo ponujene planske dokumente, ali jih sprejemajo pod določnimi pogoji, ali pa jih povsem zavračajo.

Na podlagi zapisnikov je SZDL izdelala oceno o javnih razpravah, o katerih meni, da je bila udeležba na razpravah slaba (10-27 krajanov), glede na kakovost in dolžino (trajale so več ur), pa so bile dobre predvsem po zaslugah strokovne skupine, ki je strokovno, toda na poljuden način odgovarjala na številna vprašanja.

Zaključki javnih razprav so bili naslednji:

- V KS Senuše so udeleženci podprli pobudo o širitvi začasnega skladišča RAO pod pogojem, da začasno skladišče ne postane trajno odlagališče in da se smejo v njem skladiščiti le odpadki JEK. Manjšinsko mnenje pa je bilo, da se o teh osnutkih izvede referendum.
- V KS Krško polje se je večina udeležencev opredelila proti razširitvi skladišča, ker ne zaupajo v občinsko in republiško vodstvo, ker so prepričani, da tehnično ni mogoče preprečiti možnosti, da skladišče postane trajno in ker ne želijo več ekološko nevarnih objektov. Manjšina pa je pogojno podprla gradnjo odlagališča RAO.
- V KS Veliki Trn so udeleženci pogojno sprejeli planske dokumente in zahtevali, da se zagotovi obvezno izvajanje občasnih meritev vpliva JEK v KS Veliki Trn in da se ti podatki objavijo v sredstvih javnega obveščanja, dostopnih krajanom te KS, da je skladišče RAO le začasno in da se vanj lahko skladiščijo le odpadki iz JEK.
- V KS Kostanjevica so ravno tako pogojno sprejeli planske dokumente, in sicer da se skladišče ne sme pričeti graditi, dokler ne bo znana lokacija za dokončno odlagališče, da mora skladišče služiti za začasen namen in samo za potrebe JEK, da mora biti doza sevanja nespremenjena.

²²¹ Gradivo vsebuje uvod, zahtevo za javno razpravo in obrazložitev njenega namena, osnutek sprememb in dopolnitev občinskih družbenih načrtov, zahtevo za spremembo ureditvenega načrta, možnosti prostorskega uresničevanja, povzetek pripomb, mnenj in sklepov Skupščine občine Krško, informacijo, kako JEK izpolnjuje pogoje za varnost obratovanja, o posledicah ustavitve JEK za slovensko gospodarstvo in posledice ustavitve s tehničnega stališča, informacijo o NSRAO in o skladiščanju NSRAO v svetu, SFRJ in Sloveniji, o vzrokih za zamudo pri izbiri lokacije za odlagališče RAO, razlike med zahtevami za gradnjo začasnega in končnega odlagališča NSRAO, informacijo o splošnih kriterijih in njihov pomen pri izbiri lokacije končnega odlagališča, ocene vpliva odlagališča na okolje, informacijo o dosedanjih aktivnostih za zagotovitev odlaganja pri nas, informacijo o zakonskih ureditvah gradnje odlagališča, o dosedanjem obveščanju javnosti, o skladiščanju jedrskega goriva v JEK, o nadomestilu in renti itd.

V vseh KS so izrazili tudi zahtevo po denarni odškodnini ali renti v zameno za sprejem nuklearnega objekta v svoje okolje²²².

Po javni razpravi so predstavniki SO Krško osebno seznanili republiško vlado glede RAO v JEK (29.5.1990). Na tem srečanju je predsednik vlade za nadaljnje stike z občino pooblastil podpredsednika vlade.

3.1.1.2. Prekinitev javne razprave in zahteve občine Krško

S spremembo politične ureditve na globalni ravni so se spremenile razmere tudi na ravni občin. Skupščina občine Krško je 31.5.1990 prekinila javno razpravo v okviru SZDL in sprejela sklep o imenovanju nove sedemčlanske komisije za vodenje javne razprave o osnutku sprememb in dopolnitev dolgoročnega in srednjeročnega načrta občine Krško, ki je bila sestavljena iz delegatov zborov Skupščine občine Krško²²³. Tako se je odgovornost za javno razpravo prenesla z DPO (SZDL kot frontne organizacije interesov) na občinsko skupščino (zakonodajalec). Ta premik je imel pomembne posledice v komunikacijskem procesu in na izpeljavo konflikta med občino kot kolektivnim akterjem na eni strani in republiški organi kot kolektivnimi akterji na drugi.

Skupščina je na tej seji na zahtevo predsednika komisije, predsednika SO in IS sprejela tudi sklep o dopolnitvi gradiva za javno razpravo z novimi dejstvi, pogledi in stališči. Gradivo naj bi dopolnili tudi z odgovori RIS (vlada) na vprašanja: ali RIS načrtuje obratovanje JEK tudi v letih 1992-1995, kako namerava rešiti vprašanje NSRAO in kako bo rešil vprašanje visoko RAO ob zapiranju elektrarne.

Novoimenovana komisija je na prvi seji 26.6.1990 proučila gradivo iz že izvedenih javnih razprav in prisluhnila predstavniku IS, JEK in Savaprojekt o delu do prekinitve javne razprave (15.5.1990). Komisija je sklenila, da bodo javne razprave organizirali v vseh KS in da bodo poleg članov komisije na razpravah sodelovali tudi predstavniki IS, JEK in Savaprojekta²²⁴. Na naslednji seji (5.7.1990) se je komisija posvetila pregledu gradiva in dotedanjemu poteku javne razprave in sklenila, da naj IS dopolni obstoječe gradivo z novimi podatki²²⁵ in da se bodo razprave zaradi slabe udeležbe ponovno organizirale tudi v KS, kjer so razprave že bile.

²²² V ta namen je treba sprejeti kriterije, ki bodo omogočili porazdelitev rente med KS, za kar je po njihovem mnenju pristojen parlament.

²²³ V pristojnosti komisije je, da določi način, kraj, datum in uro javne razprave in da zagotovi tak način obveščanja občanov, da bo vsakomur omogočena udeležba na teh razpravah. Komisiji so v pomoč zunanji sodelavci, strokovnjaki za območja, na katera se nanaša tematika javne razprave. Komisija mora o javnih razpravah pisati zapisnik, po končani javni razpravi pa na podlagi vseh zapisnikov sestaviti končno poročilo s sklepi in ga posredovati v razpravo in potrditev delegatom zborov Skupščine občine Krško.

²²⁴ Komisija, kot je razvidno iz tega sklepa, je ohranila dosedanja prakso soočanja mnenj predstavnikov stroke, prizadete javnosti in politike.

²²⁵ Od IS SRS naj zahteva mnenje h gradivu in v njem naj se posebej obrazloži skladiščenje parogeneratorjev, natančneje se naj zapišejo aktivnosti za trajno odlaganje RAO in kakšno nalogo ima kdo, hkrati pa terja, da se ugotovi, zakaj niso bili sklepi, sprejeti na sejah skupščine, uresničeni, kdo je za to odgovoren, kako se bodo ta vprašanja uredila in da se aktivno vključi v javno razpravo tudi zdravstvena služba.

Javne razprave naj bi se začele po dopolnitvi osnovnega gradiva²²⁶ (Naš glas iz septembra 1990) in v sodelovanju KS. Komisija je o vseh teh sklepih 9.7.1990 obvestila skupščino na zasedanju. Predsednik komisije je na tem zasedanju skupščine tudi predlagal, naj se v Skupščini SRS 18.7.1990 ob obravnavi programa IS SRS zahteva, naj IS SRS pred pripravo zakonskih podlag za zapiranje rudnika urana Žirovski Vrh in JEK pripravi program za zapiranje²²⁷. To je SO Krško 13.7.1990 zahtevala tudi od Skupščine SRS.

Štirinajst dni pozneje (1.8.1990) pa je občina Krško skupaj s predstavniki občin Brežice in Sevnice s problematiko začasnega skladišča v JEK seznanila tudi tri člane vlade, ki so bili na obisku v Krškem. Oktobra (22.10.1990) je delegacija vseh treh posavskih občin ponovno prišla v stik s predstavniki vlade. V pogovoru s podpredsednikom vlade je postavila vprašanje pravične odškodnine za občino Krško, kot tudi za ves posavski prostor. Vprašanje odškodnin je nato tudi formulirala v uradnem dopisu, na katerega pa dolgo ni dobila nikakršnega odgovora. Od vlade oziroma od republiškega sekretariata za energetiko je občina Krško 9.11.1990 dobila prvi obsežnejši odgovor na vprašanje glede razširitve skladišča NSRAO v JEK.

V tem odgovoru se republiški sekretariat sklicuje na obravnavo in sklepe medrepubliške koordinacije Slovenije in Hrvaške za območje jedrske energije. Zapisal je, da je koordinacija obravnavala tudi poročilo o napredovanju del za razširitev začasnega skladišča NSRAO v JEK²²⁸ in da tako republiški sekretariat kot vlada RS ocenjujeta, da je razširitev začasnega skladišča potrebna zaradi zagotovitve varnega obratovanja JEK. Trajnega odlagališča NSRAO namreč ne bo mogoče zgraditi do tedaj, ko bo sedanječasno skladišče JEK polno. Sicer pa aktivnosti za trajno rešitev NSRAO v RS oziroma iskanje lokacije zanj tečejo po skupnem mrežnem načrtu in v skladu s smernicami za izbor lokacije NSRAO. V odgovoru je ponovno poudarjeno, da je končni cilj teh aktivnosti izbrati lokacijo z ustreznimi naravnimi danostmi, ki bo ustrezala tudi prostorskim in družbenim vidikom. Izbira lokacije pa da bo služila kot strokovna podlaga za celovito proučitev možnosti odlaganja NSRAO v Sloveniji v postopku priprav prostorskega načrta RS. Občino pa sekretariat tudi obvešča, da je koordinacija sklenila ustanoviti javno podjetje za ravnanje z RAO, katerega naloga bo tudi vodenje vseh aktivnosti, vezanih na trajno odlaganje NSRAO.

Dva dni kasneje (11.11.1990) so predstavniki posavskih občin ob obisku

²²⁶ Gradivo je z zahtevanimi dokumenti in podatki dopolnil Savaprojekt.

²²⁷ "IS SRS bo določil rok za zapiranje JEK, ko bodo za to izpolnjeni vsi pogoji, predvsem ko bo zgrajeno odlagališče NSRAO", in da "mora IS do zaprtja JEK zagotoviti pogoje za njeno varno in zanesljivo obratovanje."

²²⁸ Seznanili so se, da je občina Krško s odlokom prekinila razpravo, da je imenovala novo pluralistično komisijo, ki zahteva dopolnitev gradiva pred novim začetkom razprav in da rok za nov začetek še ni določen.

predsednika vlade v Sevnici ponovno opozorili na problem NSRAO in ga v pismu z dne 19.11.1990 prosili za njegovo osebno posredovanje.

Komisija za vodenje javne razprave je 26. 11. 1990 nadaljevala začeto delo. Pregledala je dopolnjeno gradivo in ocenila, da je gradivo ustrezno za nadaljevanje javne razprave, ter terjala od IS SO Krško, naj se pisno opredeli do gradiva, naj se IS SRS izjasni glede rente kot trajnega vira za odškodnino prizadetim, strokovne službe SO Krško pa naj odgovorijo na vprašanje, zakaj niso bili sklepi SO Krško, ki so obratovanje JEK pogojevali z odgovori na problematiko razširitve skladišča, upoštevani in odkriti, ali ni bila pri tem morda kršena zakonodaja v upravnem postopku, ter naredi strokovno oceno stanja parageneratorjev in predvideni rok njihove trajnosti.

Izvršna oblast SO Krško je 17.12.1990 na skupni seji predsedstva in IS sklenila, da bo slovenski delegaciji v medrepubliško koordinacijo poslala zahtevo o tem, da "mora IS R Slovenije sprejeti strokovna stališča o obratovanju ali zapiranju JEK" in da "manipuliranje s pojmi, kot so zapiranje, zaustavitev, skladišče in odlagališče NSRAO, v javnosti ni dopustno". Ozadje tako ostrega reagiranja je razumevanje zaprtja JEK, ki ga predstavniki SO Krško ne razumejo le kot ustavitev reaktorja, dekomisije in stečaja podjetja JEK, pač pa menijo, da je za zaprtje JEK treba predhodno trajno rešiti problem odpadkov vseh vrst. Ob pobudi vlade o zapiranju JEK do leta 1995 pa se jim zastavlja vprašanje, ali bo do takrat zgrajeno odlagališče NSRAO, ali bodo rešene nejasne perspektive ljudi, ki delajo v JEK itd., ker je to povezano z varnostjo objekta.

3.1.1.3. Izredno zasedanje skupščine občine Krško

Vse bojzani in strahovi ob vladni pobudi o zapiranju JEK in nerešenih problemih glede odlaganja RAO iz JEK ter ohladitev odnosov med vlado in občinsko oblastjo so botrovali, da je SO Krško sklicala izredno zasedanje na temo JEK. Pred tem pa je SO Krško 24. januarja 1991 podaljšala čas za javno razgrnitev osnutka sprememb in dopolnitev do 31. marca 1991, ker Skupščina SRS ni obravnavala problematike odlaganja RAO, ni objavila vseh lokacij odlaganja RAO na območju SRS in ni dokončno oblikovala stališča do rente za degradacijo okolja.

Konflikt med občino kot kolektivnim akterjem in republiški organi se je začel še bolj zaostrovati in dobivati čedalje širše razsežnosti. V zaostrovanje odnosov se je vključila tudi komisija za vodenje javne razprave. Na skupnem sestanku 25.2.1991 s predstavniki vseh KS so se dogovorili, da javne razprave ni mogoče začeti, dokler ne bodo dani odgovori na vprašanja, ki jih je komisija postavila na svoji tretji seji. O njihovem stališču so seznanili tudi SO Krško na seji 28.2.1991, ko je skupščina sklepala o sklicu izrednega zasedanja, posvečenega izključno problematiki JEK ter odlaganja RAO.

Na zasedanju 12. marca 1991 je SO Krško sklenila, da prekinja javno razpravo o razširitvi skladišča v JEK za 60 dni in da v tem času pričakujejo odgovore IS SRS na postavljenih 15 zahtev oziroma sklepov SO Krško, ki se nanašajo na odškodnino za uporabo stavbnega zemljišča, na rento, na varno obratovanje JEK in na rešitev končnega odlaganja NSRAO. Štirinajst dni kasneje (27.3.1991) je SO Krško imenovala še komisijo za koordinacijo celovitega razreševanja skupščinskih zahtev in problematike delovanja JEK med IS SRS in organi SO Krško.

IS SRS je na te zahteve odgovoril 3. junija 1991. Od 15 odgovorov in zahtev tu povzemam samo tiste, ki se neposredno nanašajo na NSRAO.

1. V prvem sklepu SO Krško ugotavlja, da je treba, če SO Krško ne sprejme odloka o širitvi začasnega skladišča v JEK, takoj zahtevati ustavitev obratovanja JE, s čimer se IS SRS popolnoma strinja. V začasnem skladišču v JEK zmanjkuje prostora, reševanje končnega odlaganja NSRAO poteka prepočasi in zagotovo ne bo dokončano takrat, ko bo polno začasno skladišče v JEK. Zato je tudi JEK v začetku leta 1989 sprožil pobudo za spremembo ureditvenega načrta JEK (julij 1989), ker je treba do leta 1993 razširiti zmogljivosti začasnega skladišča.
2. V drugem sklepu predsedstvo in IS SO Krško menita, da je mogoče pričakovati pozitivno mnenje o povečanju začasnega skladišča le, če se bo ustrezno zakonsko uredila odškodnina za uporabo stavbnega zemljišča. IS SRS odgovarja, da nadomestila za uporabo stavbnega zemljišča obračunavajo na podlagi zakona o stavbnih zemljiščih in dogovora o kriterijih in merilih za določitev nadomestila za uporabo stavbnega zemljišča, ki so ga sklenile slovenske občine. V primeru JEK pa velja poseben dogovor, po katerem je zaradi vpliva na prostor dodatno finančno obremenjena. IS SRS v odgovoru še navaja, da je treba ločevati urbano rento od nadomestil, odškodnin oziroma povračil za onesnaževanje okolja, kar bo urejeno z zakonom o varstvu okolja. Iz zahteve SO Krško pa ni povsem jasno, za kakšno odškodnino gre, JEK pa tako in tako že plačuje odškodnino za stavbno zemljišče.
3. IS SO Krško ocenjuje, da bi pozitivno mnenje o povečanju začasnega skladišča lahko pričakovali le, če se ustrezno zakonsko uredi tudi odškodnina za uporabo stavbnega zemljišča. RIS se v odgovoru na to zahtevo sklicuje na raziskavo FSPN v sklopu projekta Analiza in sodelovanje z javnostjo v zvezi z izborom lokacije odlagališča NSRAO ter v zvezi z delovanjem JEK, v kateri se ugotavljajo stališča skupin mnenjskih voditeljev in v kateri se analizira pisanje tiska o JEK oziroma

o odlagališču NSRAO. Iz odgovorov je razvidno, da ti močno nasprotujejo kakršnikoli povezavi med pristankom lokalnega prebivalstva na lokacijo odlagališča NSRAO z boljšimi razvojnimi možnostmi in ugodnostmi, ki naj bi jim jih ponudila republika. Na podlagi tega IS SRS sklepa, da ni mogoče pričakovati, da bi se z visoko odškodnino za stavbno zemljišče odnos lokalnega prebivalstva do razširitve skladišča NSRAO v JEK zaradi tega spremenil, še posebej ne zato, ker razširitev skladišča ne bi spremenila osnovnih pogojev iz lokacijskega dovoljenja (1988), po katerih največja ekvivalentna doza sevanja, izmerjena na ograji JEK, ne sme presegati 0,2 mSv/letno.²²⁹

4. SO Krško zahteva od Skupščine SRS, da jamči, da bo sprejela poseben zakon, ki bo do leta 1995 določil lokacijo trajnega odlagališča, in da bo do takrat odlagališče tudi zgrajeno.

V odgovoru RIS izpostavlja, da je skupščina SRS poleti 1990 sprejela programske usmeritve Izvršnega sveta, kjer piše, da bo do leta 1992 pripravljena rešitev za trajno odlaganje NSRAO, skupščina pa je s tem sprejela obveznost, da bo določila lokacijo trajnega odlagališča.²³⁰

5. V enajstem sklepu SO Krško poudarja, da je treba reševati trajno odlagališče zunaj R Slovenije, pri čemer je treba računati tudi na odpadke iz dekomisije. RIS ugotavlja, da je reševanje odlaganja NSRAO zunaj Slovenije ena izmed obveznosti, ki je zapisana v Spremembah in dopolnitvah družbenega plana R Slovenije (1986-1990; Ur.l. RS, št.2/86 in 23/89) in sicer, da se v okviru reševanja trajnega odlaganja NSRAO enakovredno proučujejo možnosti odlaganja v druge dele Jugoslavije, v druge države (pod nadzorstvom ustreznih mednarodnih organizacij) in v Sloveniji in Hrvaški. Možnosti za izvoz NSRAO so bile proučene, toda ni bilo pozitivnih rezultatov, pa tudi ne obstajajo pozitivni predpisi, ki bi dopuščali izvoz NSRAO, oziroma mednarodne transakcije za NSRAO. Na sedmi seji medrepubliške koordinacije Slovenije in Hrvaške za območje jedrske energije je bilo sklenjeno, da niso podane realne podlage za nadaljnjo razdelavo možnosti izvoza NSRAO niti možnosti odlaganja v druge dele Jugoslavije, in še če Hrvaška ne sprejme lokacije odlagališča NSRAO na svojem ozemlju,

²²⁹ V tem delu odgovora je razvidno, kako učinkovito se dajo izkoristiti raziskave stališč skupin mnenjskih voditeljev v komunikacijskem procesu na eni strani in kako učinkovito se da po drugi strani uporabiti dejansko stanje razpoložanja lokalnega prebivalstva, ki je prišlo do izraza v javnih razpravah v KS. Nadaljnja analiza bi pokazala, kdo zastopa kakšno kolektivno zavest v komunikacijskem in odločevalnem procesu.

²³⁰ Skupščina Republike Slovenije bo skladno z novo prostorsko okoljevarstveno zakonodajo na predlog izvršnega sveta SRS sprejela odločitev o lokaciji trajnega odlagališča NSRAO v okviru prostorskega načrta Slovenije. Odločitev bo sprejeta na podlagi strokovnih podlag za določitev lokacije, presoje ranljivosti okolja, celovite presoje vpliva na okolje in medsebojnega usklajevanja med uporabniki prostora.

bosta obe republiki ločeno poskrbeli za trajno odlaganje NSRAO, ki nastajajo pri obratovanju skupnega objekta JEK. Reševanja trajnega odlaganja NSRAO tečejo v skladu z mrežnim načrtom, ki sta ga sprejeli obe republiki, nastajajo pa določeni časovni zamiki zaradi težav, s katerimi se srečujejo izvajalci pri svojem delu. V oceno količine NSRAO, ki znaša 60536 bruto m³ NSRAO, so všteti tudi odpadki iz dekomisije²³¹.

Odgovore RIS (vlade) sta predsedstvo in IS SO Krško obravnavala na skupni seji 30. julija 1991 in ocenila, da so nezadovoljivi. To pa ni bil razlog tudi za predlog, naj delegati SO ne sprejmejo sklepa o nadaljevanju javne razprave. Od Skupščine R Slovenije pričakujejo, da bo posvetila vso pozornost reševanju problematike JEK kot vseslovenskega energetskega problema, še posebej pa naj prouči vprašanje obratovanja/ustavitve JEK, problematiko začasnega skladišča NSRAO in gradnjo trajnega odlagališča, zapiranja JEK z dekomisijo objekta ter odškodninsko nadomestilo prizadetim.

Natančneje pa je komentirala odgovore RIS (vlade) komisija za koordinacijo celovitega razreševanja skupščinskih zahtev in problematike delovanja JEK med IS SRS in organi SO Krško 28. avgusta 1991. Tu povzemam samo tiste komentarje, ki se nanašajo na odlaganje NSRAO.

Komisija je iz odgovora RIS na prvi sklep ugotovila "utemeljenost zahteve za predčasno zaustavitev JEK v primeru, da SO Krško ne sprejme odloka o širitvi sedanjega začasnega skladišča". Glede odgovora na drugo vprašanje je komisija menila, da je sklep SO Krško treba razumeti kot "zahtevo po trajni ureditvi plačila nadomestila za uporabo stavbnega zemljišča in da se sklep ne nanaša na odškodnino, temveč na predpisano obveznost za uporabo prostora", ter so sprejeli stališče, da v nadomestilu ni upoštevan ekološki, pač pa omejitveni faktor prostora, ki onemogoča nadaljnjo gradnjo v neposredni bližini JEK, in ugotovili, da je nadomestilo za uporabo stavbnega zemljišča tudi po mnenju IS RS upravičeno. Odgovor RIS na tretje vprašanje SO Krško zagotavlja rešitev lokacije trajnega odlagališča NSRAO do leta 1995. Glede odgovora na 11. sklep pa komisija ugotavlja, da ni v nasprotju s sklepom št. 3, kot je zapisal RIS. Komisija je na koncu ugotovila, da se lahko nadaljuje postopek javne razprave o širitvi začasnega skladišča NSRAO v JEK, in to sporočila tudi SO Krško.

Konflikt je bil z odgovori RIS na vprašanja SO Krško razrešen, čeprav niso bili razrešeni tudi problemi, ki so SO Krško vodili k postavljanju vprašanj in zahtev RIS. Nanje tudi ta ni (mogel) dal(ti) verodostojnega odgovora. Kljub temu pa se je javna

²³¹ Sklep medrepubliške koordinacije na sedmi seji (26.9.1990).

razprava lahko nadaljevala. To je bil namreč edini izhod za (vsaj začasno) rešitev problema NSRAO iz JEK, ob predpostavki, da se ne želi zaradi prenatrpanosti začasnega skladišča NSRAO v JEK zaustaviti njeno obratovanje. Kasneje se je izkazalo, da je mogoče prostornino NSRAO zmanjšati s superkompaktiranjem, njihovo količino pa zmanjšati z racionalnejšim ravnanjem. Tako je zmogljivost (načrtovanega) začasnega skladišča NSRAO v JEK postala dovolj velika za vse NSRAO, ki so in ki še bodo nastali do konca življenjske dobe JE Krško.

3.1.1.4. Nadaljevanje javne razprave in spremembe načrtov

Javna razprava se je po več kot letu dni na podlagi sklepa SO Krško 23. septembra 1991 nadaljevala. Javna razgrnitev osnutka sprememb in dopolnitev planskih aktov občine Krško je bila podaljšana do 31. 10. 1991. Javne razprave je po KS vodila komisija za vodenje javne razprave od 17. 10. do 26. 11. 1991²³².

Na podlagi teh javnih razprav je komisija predlagala naslednje ocene, zaključke in sklepe:

- Udeležba na javnih razpravah kljub javnemu in individualnemu obveščanju ni bila dobra.
- V razpravi je bila prisotna problematika odnosa do občine, ker občino krajani posredno vežejo z JEK, čeprav to ni bila tema razprave.
- Poudarjena je bila zahteva po renti in po individualnem nadomestilu za negativen vpliv JEK na okolje (kot oblike nadomestila so predlagali: cenejši tok, odpis davkov, zdravniške preglede, gradnjo infrastrukture).
- Poudarjena sta bila večja skrb za zdravstveno varstvo prebivalstva in možnost preventivnih zdravstvenih pregledov zaradi sevanja.
- Izražena je bila zahteva po varnem obratovanju JEK.
- Meritve vpliva JEK na okolje morajo biti objavljene bolj poljudno, s komentarjem.
- Ne zavzemajo se za predčasno zapiranje JEK, še posebej ne po začasnem scenariju.
- Krajani želijo aktivno sodelovati pri reševanju problematike in ne pristajajo, da bi drugi odločali v njihovem imenu, zato tudi odklanjajo referendum o JEK.
- Strinjajo se s povečevanjem začasnega skladišča v ograji JEK pod pogojem, da se pogoji ne poslabšajo, toda šele ko bo določena lokacija trajnega odlagališča NSRAO.

²³² Javne razprave so bile v 13 KS, v štirih so jo morali ponoviti, v dveh je bila ponovitev neuspešna. V dveh KS, ki so javno razpravo organizirale maja 1990 v okviru SZDL, so se odločili, da je ne bodo ponovili in so komisijo obvestili, naj pri svojem končnem zapisniku upošteva zapisnika teh razprav, ena KS pa se je odločila, da javne razprave ne bo organizirala.

Poročilo je bilo v celoti objavljeno v posebni številki časopisa Naš glas ("Živimo z jedrsko elektrarno," 27.11.1991).

Poročilo komisije je 23.12.1991 obravnaval tudi IS SO Krško in SO Krško predlagal, naj sprejme predlog dopolnitev dolgoročnega (1986-2000) in družbenega (1986-1990) načrta občine Krško, ki se nanaša na razširitev začasnega skladišča NSRAO znotraj ograje JEK; SO Krško naj zaveže JEK, da se ob izdelavi sprememb in dopolnitev odloka o ureditvenem načrtu JEK (Ur.l. RS, št.48/87) upoštevajo usmeritve IS RS (28.6.1990), kar pomeni, da se s spremembo in dopolnitvijo ureditvenega načrta JEK sprejema le razširitev začasnega skladišča NSRAO znotraj ograje JEK do leta 1990; da se problematika NSRAO v prihodnje rešuje z aktivnim sodelovanjem krajanov in da se ne pristaja na to, da bi drugi odločali o tem, in tudi ne z referendumom²³³; da se razreši vprašanje rente kot nadomestila za riziko oziroma ogroženost ljudi in okolja v skladu z zakonom; da mora biti v času obratovanja, zaustavitve in zapiranja JEK zagotovljena popolna varnost; in da SO Krško obvesti predsednika predsedstva, predsednika skupščine in predsednika izvršnega sveta skupščine R Slovenije, da aktivnosti v zvezi s iskanjem lokacij trajnega odlagališča NSRAO ne potekajo po zastavljenem terminskem načrtu.

SO Krško je 23. januarja 1992 sprejela spremembe in dopolnitve dolgoročnega načrta občine Krško za obdobje 1986-2000²³⁴ in družbenega načrta občine Krško 1986-1990²³⁵.

IS SO Krško je obravnaval (26.5.1992) zahtevo JEK v zvezi s spremembami in dopolnitvami odloka o ureditvenem načrtu JEK in sprejel predlagan terminski načrt sprememb in dopolnitev ureditvenega načrta JEK. Ko bo dobil osnutek sprememb in dopolnitev odloka, pa bo v skladu z zakonskimi pristojnostmi sprožil postopek obravnave in sprejemanja sprememb in dopolnitev. V času javne razgrnitve osnutka bo organiziral le osrednjo javno razpravo, lokalne pa le na pobudo krajevnih skupnosti. JE Krško pa mora pri Savaprojektu Krško naročiti izdelavo predhodnega gradiva, s katerim bo utemeljena neskladnost s planskimi dokumenti, in prevzame nase vse finančne obveznosti za izdelavo dokumentacije.

²³³ SO Krško je s sprejetjem sklepa o tem, da ne pristajajo, da bi drugi odločali o tem, in tudi ne z referendumom, postavila pravila igre, ki gredo prek njenih okvirov. S tem jasno opozarja na način sprejemanja odločitev in na strukturiranje političnega procesa glede na akterje, za katere se zavzema.

²³⁴ Dolgoročni načrt, objavljen v Ur.l. RS, št.8/92, se dopolni v poglavju 10. Prostor in okolje z alineo "s stalnim spreminjanjem in uvajanjem novih tehnologij doseči višjo, kvalitetnejšo stopnjo v tretiranju in hranjenju NSRAO-RAO znotraj ograje JEK do trenutka odvoza na končno odlagališče. V 4. poglavju Urbanistične zasnove naselij in krajske zasnove se pod naslovom Odlagališče odpadkov dopolni zadnji stavek z vsebino: "ki pa morajo imeti osnovo v najkvalitetnejših najnovejših dognanjih na območju shranjevanja RAO".

Zaključek

Vprašanje odlaganja NSRAO iz JEK se je s tem končalo, čeprav trajno odlagališče NSRAO za Slovenijo še ni zgrajeno. S planskimi dopolnitvami so se vzpostavili normativni pogoji, ki dovoljujejo JEK, da zgradi začasno skladišče NSRAO z zmogljivostjo, ki bo zadostovala do konca življenjske dobe JEK. Obratovanje JEK, ki v slovensko električno omrežje prispeva tretjinski delež celotne porabljene električne energije, ni več pod Damoklejevim mečem. Oddahnile so si lahko tiste republiške institucije, katerih naloga je preskrbovati Slovenijo z električno energijo, in tiste, ki morajo sodelovati pri gradnji trajnega odlagališča NSRAO. Časovni načrt gradnje trajnega odlagališča sedaj ni več pod pritiskom omejenih zmogljivosti začasnega skladišča v JE Krško. S tem pa se spremeni celoten kontekst komunikacijskega in odločevalnega procesa iskanja lokacije za odlagališče NSRAO v Sloveniji. Odprte so možnosti za strpnejšo komunikacijo med stroko, politiko in prizadeto javnostjo, za (dolgotrajen) učni proces o tem, katera stopnja rizika jedrske tehnologije oziroma njenih odpadkov je še sprejemljiva in kakšno ceno bo za to treba plačati.

3.2. Občina Brežice

Z odločitvijo IS SO Krško, da začne postopek za spremembe planskih dokumentov, pa se ni strinjalo več kolektivnih akterjev. Tu bom omenil le nasprotovanje sosednje občine in njene argumente.

Skupščina občine Brežice je 21.12.1989 sklenila, da bo v zboru občin Skupščine SR Slovenije sprožila zahtevo po ustavitvi aktivnosti za nameravano razširitev skladišča RAO v JEK. Občina Brežice namreč nasprotuje razširitvi začasnega skladišča znotraj JE Krško pred koncem razprave in pred dokončno odločitvijo o lokaciji trajnega odlagališča NSRAO. Različni organi v občini pa so že pred tem zahtevali, da se ustavijo omenjene aktivnosti, dokler se ne preveri njihova zakonitost in dokler se ne določi lokacija trajnega odlagališča NSRAO.

Zato od Skupščine SR Slovenije zahteva, da oceni, ali so dosedanje aktivnosti potekale v skladu s sprejetim dolgoročnim in družbenim načrtom

²³⁵ Družbeni načrt pa se spremeni in dopolni v 3. poglavju Razvojnne naloge po območjih in v poglavju JEK se preoblikuje zadnji odstavek: "v tem srednjeročnem obdobju bodo raziskane možne lokacije za gradnjo končnega odlagališča NSRAO-RAO, kot posledica nepravčasno določene lokacije končnega odlagališča RAO. Začasno skladišče bo zgrajeno na osnovah najkvalitetnejših v svetu uporabljenih tehnologij na območju začasnega skladišča RAO. Kapaciteta začasnega skladišča je določena s časom delovanja elektrarne. Zaradi zagotovitve maksimalno varnega delovanja elektrarne in varovanja ožjega in širšega prostora ter reševanja problema lokacije končnega odlagališča, so opredeljene tri faze gradnje začasnega skladišča RAO znotraj ograje JEK. V to novo začasno skladišče se skladiščijo NSRAO, ki jih izključno proizvede JEK. S posebnimi dogovori med zainteresiranimi se opredelijo pozicije ožje družbene skupnosti v novonastali situaciji družbenega prostora, v katerem deluje objekt posebnega družbenega pomena: Nuklearna elektrarna Krško". V poglavju 4.1. Programske zasnove ureditvenega načrta JEK (sprejela SO Krško 29.9.1987) in so sestavni del družbenega načrta, se pod točko Usmeritve za urbanistično arhitektonsko in krajinsko oblikovanje doda nova alineja : načrtovanje in gradnja začasnega skladišča RAO.

Slovenije in dogovorom o temeljnih družbenega načrta v zvezi z RAO, od izvršnega sveta pa, da do takrat prekine nadaljnjo aktivnost na tem območju.

Skupščino Slovenije opozarja, da mora zagotoviti, da o tej problematiki na enak način razpravljajo in soodločajo tudi delovni ljudje, občani in pristojni organi v DPS, ki so že po obstoječih načrtih enako ogroženi kot prebivalci občine, v kateri je objekt.

Skupščini pa še predlaga, naj čimprej sprejme zakon o ekološkem nadomestilu, obvezno mora vsebovati tudi rento, kot družbeno nadomestilo za manjvrednostne razmere za življenje in delo ljudi v konkretnem okolju.

Zaključek

Zahteva SO Brežice govori, da se občani Brežic štejejo v krog prizadete javnosti in zato ne dovolijo, da bi se brez njih sprejemale odločitve, ki jih potem neposredno prizadevajo. Ta zahteva je ravno nasprotna od zahteve SO Krško, ki pa s sklepom (23.1.1992) vsem drugim odrekajo možnost soodločanja in tudi možnost referendumu.

Občutek pripadnosti prizadeti javnosti teče prek upravno-administrativnih lokalnih meja. Tudi obstoječe komunikacijske in odločevalne forme ne omogočajo, da bi se lahko različni kolektivni akterji kot prizadeta javnost vključevali vanje. Prav tako je zunaj zamisljivega, da bi bilo mogoče oblikovati kakšne drugačne komunikacijske forme, ki gredo prek samoidentitete na podlagi pripadnosti JEKa upravno-administrativni enoti. Premik v zavesti glede alternativnega organiziranja prizadete javnosti se zgodi šele takrat, ko se odpovemo ideji o politiki kot centru. Šele ko se lokalistična zavest odpove svoji lokalnosti, ko postane translokalna, širša (univerzalnejša), je sposobna misliti takšne komunikacijske in odločevalne forme in pravila igre v njih, da vključi tudi druge kolektivne in individualne akterje zunaj njihove upravno-administrativne enote v komunikacijski in odločevalni proces.

Problem rizičnih tehnologij in objektov ponuja možnost za ta preskok. Navsezadnje je problem še sprejemljive stopnje rizika problem percepcije neke tehnologije kot rizične. V razpravljanje o njej je treba vključiti vse, ki se čutijo prizadete, ne glede na to, ali je rizični objekt pod njihovo upravno-administrativno pristojnostjo ali ne. Ravno lokalni akterji bi morali tako ali drugače odpreti komunikacijski prostor še za druge prizadete, ker bi jim s spoznanji, znanjem in izkušnjami pomagali pri oblikovanju njihovih lastnih zahtev v širših razsežnostih, ki gredo prek lokalne ogroženosti in ugodnosti. Morda je ta vidik bolj transparenten pri genski tehnologiji, ki ravno tako sodi med rizične tehnologije, ni pa tudi locirana na nekem stalnem mestu kot jedrska tehnologija in njeni objekti.

Lokalni akterji lahko, če se izkopljejo iz lokalistične zavesti, postanejo nosilci in oblikovalci širše kolektivne zavesti o problemih jedrske tehnologije. Tak način povezovanja bi občini Krško dajal večjo težo na pogajanjih z republiškimi organi in tudi več bi lahko iztržili zaradi rizika, kateremu so izpostavljeni.

ZAKLJUČEK

Vprašanje skladiščenja NSRAO iz JE Krško se je razrešilo. Sedaj gradnja trajnega odlagališča ni več v časovnem primežu.

V procesu reševanja praktičnega problema se je pod težo konfliktov spreminjala njegova opredelitev in tudi strategija njenega reševanja. Jugelova strategija izbire lokacije za trajno odlagališče NSRAO je bila strokovno, čeprav slabo utemeljena, je pa pri slovenski prizadeti javnosti (občinah) naletela na buren odziv. Zdi se, da objava lokacij v javnih medijih ni povzročila tako močne reakcije in konfliktov, da bi se zamenjal nosilec reševanja omenjenega praktičnega problema, pač pa je bil to prej rezultat splošne težnje po decentralizaciji v Jugoslaviji. Breme iskanja lokacije za trajno odlagališče NSRAO tako pade na ramena Slovenije in Hrvaške, ki sta JE Krško kot investitorja tudi določili za glavnega nosilca vseh dejavnosti v zvezi z oblikovanjem pogojev za rešitev praktičnega problema, ki je bil opredeljen kot problem trajnega odlaganja NSRAO iz JEK. Objave strokovno izbranih lokacij povzročajo konfliktne situacije med stroko in investitorjem, med njim in javnostjo ter med njim in politiko. Izhod iz konfliktne situacije injicira medrepubliška koordinacija Hrvaške in Slovenije za RAO leta 1989, ko predlaga ustanovitev nove skupine z redefiniranim praktičnim problemom. Z ustanovitvijo vladne Agencije RAO leta 1991 se je začel reševati problem trajnega odlaganja vseh NSRAO v Sloveniji. Z redefinicijo praktičnega problema so se torej menjavali tudi nosilni akterji oziroma investitorji.

Stroka je praktični problem, to je iskanje lokacije za trajno odlagališče NSRAO, opredelila sprva kot iskanje lokacije za plitvi in tunelski tip odlaganja. Z zavrnitvijo prizadete javnosti po strokovnih postopkih in kriterijih izbranih petih lokacij je bila stroka prisiljena redefinirati svojo prvotno opredelitev strokovnega problema in ga je razširila še na izbiranje lokacij, ki bi bile primerne za globinski tip odlagališča.

Čeprav je JE Krško (začasno, toda do konca svoje življenjske dobe) rešila problem odlaganja NSRAO, da je stroka z redefinicijo strokovnega problema ponovno začela izdelovati metodo in kriterije za izbiro lokacije, pa nismo nič bliže končni rešitvi. Nerazrešen namreč ostaja še naprej pravi praktični problem, to je odpor prizadete javnosti. Problem trajnega odlagališča NSRAO v Sloveniji je in je bil, čeprav ni bil nikoli tako zastavljen, dejansko problem pristanka lokalne prizadete javnosti na lokacijo odlagališča v njihovem življenjskem okolju. Tudi tu se menja strategija reševanja.

Prvotna strategija je bila zgrajena na naslednjih postavkah: zakonodajalec z zakoni določi pravila igre in norme ter varnostne kriterije, ki se jih je treba pri izbiri lokacije držati, stroka na podlagi opredelitve praktičnega problema opredeli metode in kriterije izbire, te državna uprava povzame v smernicah za izbiro lokacije, ki jih mora stroka v nadaljevanju izbire upoštevati. Ko je lokacija po strokovnih kriterijih izbrana, mora na to pristati le še prizadeta lokalna skupnost. Pristanek pa se (je) dobi(l) brez velikih težav, če nastanejo dvomi in nasprotovanje, pa se (je treba) zateči ali k dodatnemu informiranju in izobraževanju ali h kompenziranju dviga drugih kvalitete življenjskega prostora in drugim materialnim kompenzacijam, ali ga doseči z izsiljevanjem in pritiski na lokalne mnenjske voditelje, ali kakšnimi drugimi strategijami discipliniranja, ali z zvijačo itd. Pristanek za strokovne rešitve praktičnih vprašanj je mogoče brez težav dobiti do tedaj in takrat, če obstaja zaupanje v stroko in znanost, če obstaja prepričanje v razvoj lokalne skupnosti, če je razvoj razumljen v glavnem kot (industrijska) produkcija materialnih dobrin itd. Neučinkovita pa postane tako zastavljena strategija takrat, ko se pri prizadetih pojavi eksistencialni strah, ko dvomijo o strokovnih rešitvah praktičnih problemov, ko imajo druge predstave o razvoju svojega življenjskega prostora, ko se odpovedo (industrijski) predstavi razvoja materialnih dobrin kot najvišji možni ravni razvoja itd. oziroma ko pride do prevelike obremenitve posameznika (notranji konflikt), ki ima tudi to izkušnjo, da institucije (politika) sprejmejo takšne odločitve, kakršne jim znanost ponudi. In iz komunikacijskega in odločevalnega procesa izbire lokacije za NSRAO v Sloveniji je mogoče zaslediti takšne vrste odpor.

Agencija RAO sedaj pripravlja drugo strategijo reševanja tega problema. Z razpisom želijo dobiti lokalno skupnost, ki bi bila pripravljena ponuditi lokacijo za trajno odlagališče NSRAO v Sloveniji. Šele nato bi stroka začela postopek za ugotavljanje ustreznosti lokacije znanstvenim in strokovnim kriterijem. Tu se znanosti in stroki odprejo kreativne možnosti. Če je bila stroka v prvem primeru le v vlogi rutinskega preverjanja lokacij ustreznim kriterijem, pa lahko določeno lokacijo, ki bolj slabo ustreza kakšnemu kriteriju, tehnološko izpopolni. Ta strate-

gija bi bila veliko učinkovitejša, če bi v Sloveniji obstajali veliki zemljiški posestniki, ki bi se pod težo strokovnih argumentov in velikih bonitet odločili, da sprejmejo odlagališče na svoje posestvo. Da pa bi se kakšna lokalna skupnost odločila za prevzem odlagališča v svoj življenjski prostor, je malo verjetno, ker bi moral pred tem steči komunikacijski in odločevalni proces na ravni lokalne skupnosti, ki pa ne bi bil, tako kot ni bil na ravni Slovenije, rešen konfliktna situacije.

Pa kljub temu strategija Agencija RAO s tem spreminja razmerja med znanostjo, politiko in javnostjo. Medtem ko je stroka prej po vnaprej sprejetih smernicah izbirala najboljše lokacije na ozemlju celotne Slovenije po vnaprej danih kriterijih in iskala objektivno najboljšo lokacijo, je v drugem primeru v položaju, ko ugotavlja, ali določena lokacija ustreza danim kriterijem. V prvem primeru izbira lokacijo znanost in mora na njeno izbiro javnost pristati, v drugem primeru pa prizadeta javnost izbere lokacijo in jo znanost preveri. V prvem primeru temelji komunikacija med stroko-politiko-javnostjo na prikriti prisili, o kateri na individualni, ne pa na kolektivni ravni govori Nordin, v drugem primeru pa komunikacija temelji na svobodni izbiri subjekta, to je lokalne skupnosti, da sprejme odlagališče v svoje življenjsko okolje. V prvem primeru mora znanost nujno imeti ob strani podporo politike, v drugem pa je do nje bolj avtonomna.

Srž odpora prizadete javnosti do trajnega odlagališča NSRAO v njihovem življenjskem okolju je njihova notranja odločitev, da niso pripravljeni sprejeti nobenega rizika takšne vrste v svoj življenjski prostor, pa četudi je po strokovnih ocenah ta riziko zanemarljiv. Njihova odločitev mora postati predmet premišljanja in izhodišče za oblikovanje nove strategije. Pravzaprav je temeljno vprašanje, kako razbremeniti posameznika oziroma kako razrešiti njegov notranji konflikt, ki ga sedaj rešuje z apriornim odgovorom.

Tega vprašanja se loti akademik Andrej O. Župančič v študiji z naslovom "O varstvu pred ionizirajočimi sevanji iz virov jedrske industrije v Sloveniji"²³⁶.

Župančič stavi na vsestransko obveščeno najširše javnosti in vseh, ki soodločajo o dejavnostih v zvezi z varstvom pred sevanjem. To je zanj temeljni pogoj za smiselno odločanje.

Natančneje pa se posveti vprašanju, kako preiti in spremeniti predstave in odločitve prizadete javnosti, na podlagi katerih se strukturirajo konfliktna situacije in katerih osnova so strah, nezaupanje in od tod apriorno zavračanje. Na to vprašanje odgovarja z zahtevo po profesionalnem načinu komuniciranja med stroko in javnostjo. Rešitev vidi v dvosmernem komuniciranju kot nujnosti za povečanje zaupanja javnosti v stroko in komunikacijske in odločevalne forme ter procese v njih.

²³⁶ Študija je narejena v okviru Inštituta za medicinske vede Znanstveno-raziskovalnega centra SAZU v letu 1991.

Za odločitve o sprejemljivosti jedrskih objektov ne zadostuje samo strokovna ocena, pač pa je odvisna tudi od etičnih, psiholoških, družbenih in političnih presoj²³⁷. Strokovne ocene so nujen, ne pa tudi zadosten pogoj za tehtanje med sprejemljivostjo in nesprejemljivostjo jedrske tehnologije (Župančič, 1991:7).

Po nesreči v Černobilu je Svetovna zdravstvena organizacija opozorila²³⁸, da so zaskrbljenost, strah in tesnoba resna nevarnost za zdravje ne glede na to, ali so objektivno utemeljeni ali namišljeni. Z medicinskega vidika je torej treba zaskrbljenost in strah zmanjšati na sprejemljivo raven (Župančič, 1991:8).

Strategije za zmanjševanje strahu pri prizadeti javnosti v Sloveniji so sedaj naletele na gluha ušesa, so se pa uveljavljale druge, ki vendar niso imele želenege učinka. Strahu se pač ne sme in ne more zmanjšati s prikrivanjem in prikrojevanjem stanja²³⁹ ali s podcenjevanjem rizika. Tak način ima nasproten učinek: v javnosti se še povečuje zaskrbljenost, stroka pa si zapravlja zaupanje javnosti.

Konfliktna situacija med prizadeto javnostjo in stroko nastaja navadno, kadar se javnost in stroka ne zavedata dovolj svojih lastnih meja: javnost bi morala upoštevati strokovne ocene, stroka pa naj bi se omejila le na izdelavo strokovnih ocen. Vloga stroke v komunikacijskem in odločevalnem procesu je vloga izvedenca kot pričé in ne rabsodnika (Župančič, 1991:8). Zato naj, kakšen je riziko za zdravje, ocenjuje medicinska epidemiologija in biomedicinska statis-

²³⁷ Mednarodna agencija za atomsko energijo (IAEA) in Mednarodna komisija za varstvo pred sevanjem ICRP upoštevata poleg objektivnega dela škode še del, ki ga ni mogoče kvantitativno ocenjevati: zaskrbljenost, možnost za zdravljenje, invalidnost, trpljenje in drugo zniževanje kakovosti življenja, kakor tudi vsa psihološko škodo, ki jo prinaša smrt. (International Atomic Energy Agency. Basic safety standards for radiation protection. Vienna: IAEA, 1982 in International Commission on Radiological Protection. ICRP publ. 42. A compilation of the major concepts and quantities in use by ICRP. Oxford: Pergamon Press, 1984)

²³⁸ World Health Organization. Nuclear Accident. In Nurs Rev 1986; 33 (4):123-124.

²³⁹ Kako so se strokovnjaki-tehnologi lotili reševanja zaskrbljenosti ljudi nad poročilom o sevanju iz RUŽV? Podatki iz poročila za leto 1988 so vznemirili javnost. Strokovna služba za nadzor se je resnično potrdila, da bi zaskrbljenost med prebivalstvom upadla, zato je v naslednjem letnem poročilu ocena doze od RUŽV znatno manjša. Med razlogi za znižano oceno navajajo, da so upoštevali več vremenskih dejavnikov in stvarnejšo, manj konservativno metodologijo, kar pomeni, da so se odpovedali bolj pesimističnemu, bolj previdnemu načinu pri ocenjevanju podatkov. 1. Po medicinskih kriterijih bi morali vztrajati na tem, da se je bolje zmotiti na varno stran kot pa v škodo prizadetim. 2. Upoštevana je metodologija, ki so jo leta 1988 predlagali Kocher, Eckerman in Leggett. Ti avtorji so predlagali uvedbo standarda za doživljenjski riziko, pri čemer se zavedajo, da bi morali več sedanjih standardov spremeniti v varstvu pred sevanjem, nekatere pa celo opustiti, če bi bil njihov predlog sprejet. Do leta 1991 pa ni še nobena država ali mednarodna institucija sprejela nove metodologije, kaj šele, da bi jo priporočila. Zato Župančič ne vidi razlogov, zakaj se je nova metodologija v primeru RUŽV kar uporabila.

Župančič domneva, da je strokovno službo pri zniževanju ocene vodil načelen namen, da zmanjša zaskrbljenost med prebivalstvom iz okolice RUŽV, dvomi pa, da je izbrala ustrezno strategijo (ibid.:13). Župančič v nasprotju s strokovnjaki-tehnologi predlaga, da bi zaskrbljenost nad sevanjem RUŽV pri prebivalstvu morali zmanjšati s strokovnim svetovanjem. Brez odlašanja bi morali začeti zmanjševati količino radona v bivalnih prostorih s svetovanjem stanovalcem, kako je mogoče visoke koncentracije radona na preprost način zmanjšati (z zračenjem prostorov se koncentracija zniža do 90%; zakaj ob temperaturni inverziji ne zračimo itd.). Z organizirano svetovalno akcijo med prebivalstvom v okolici RUŽV bi pritegnili prebivalstvo k aktivnemu sodelovanju pri zniževanju količine radona in tako zmanjševali tudi zaskrbljenost zaradi sevanja. Prebivalci v tem primeru ne bi več čakali, ali bo kdo kaj ukrenil, pač pa bi si lahko sami zmanjševali doze in strah pred njimi in bili bi tudi bolj pripravljeni sprejeti riziko. V tem času pa bi pripravljali dolgoročneje ukrepe, ki terjajo več časa, meritev in denarja (saniranje hiš z odstranjevanjem izolacije s premogovim pepelom pod podom). S tako akcijo bi prizadete spodbudili, da bi dajali predloge, kako naj bi pospešili zmanjševanje doz in dobre pobude bi vključili v akcijo. S tem pa bi se odprla komunikacija med stroko in javnostjo, ki bi tekla v obe smeri.

tika, kakšna je sprejemljivost rizika, pa naj oceni prizadeta javnost²⁴⁰.

Za uspešno komunikacijo med stroko in javnostjo pa morajo biti izpolnjeni še drugi pogoji. Strokovne informacije so v procesu obveščanja javnosti brez pomena, če sporočilo za sprejemnika ni razumljivo. Ko strokovnjak svoje ocene razlaga laikom, mora govoriti v jeziku, razumljivem skupini, na katero se obrača²⁴¹. Njegov uspeh pa je odvisen tudi od prepričljivosti, ki bo zelo majhna, če ni intimno naklonjen in razumevajoč do zaskrbljenosti med prizadeto javnostjo. Še tako jasnemu sporočilu javnost ne bo verjela, če ne zaupa stroki. Takrat se je treba seveda vprašati o razlogih za nezaupanje (Župančič,1991:8). Pri strokovnem prikazovanju rizika jedrske tehnologije oziroma sevanja javnosti se navadno strokovnjaki zatekajo k primerjavam z riziki javnosti bolj znanih navad ali razvad (vožnja z avtom, letalom; zaradi kajenja, mastne hrane) ali z rizikom zaradi sevanja iz različnih virov (naravnih, medicinskih, jedrskih). Takšne primerjave imajo dobre in slabe strani. Z njimi se morda zmanjša zaskrbljenost zaradi neznatnih doz iz nekega vira sevanja, se pa na podlagi teh primerjav mešajo nujne doze sevanja z nepotrebnimi. Zato velja, da se je treba pri primerjanju izogibati mešanju prostovoljnega rizika s prisilnim. To je treba upoštevati, ker empirične raziskave kažejo, da ljudje za deset- do stokrat raje sprejemajo riziko prostovoljno kot prisilno²⁴². Laiki, pravi Župančič, to razliko občutijo, strokovnjaki pa bi jo morali poznati: s psihološko neutemeljenimi primerjavami nezaupanje samo še poglobljamo, presoja rizika pa se tako zapleta (Župančič,1991:9).

Pri presoji rizika si lahko pomagamo z vprašanjem, kaj tvegamo z neko dejavnostjo in kaj tvegamo, če jo opustimo. Na nekaterih območjih in za nekatere tehnologije je odgovor lahko nedvoumen. V primeru jedrske tehnologije pa je odgovor vse prej kot jasen. Celo ob najboljšem znanju in najustreznejši tehnologiji tvegamo toliko, da je odgovor lahko vedno sporen. Razloge za in proti jedrski tehnologiji je moč najti v literaturi, ki je poznana kot jedrska kontroverza (Župančič,1991:9).

Jedrski objekti predstavljajo zelo majhen riziko za zdravje, dokler obratujejo normalno. Vprašanje je torej, kolikšna je verjetnost, da pride do motenj, nezgod ali celo do nesreč. Tudi ta verjetnost je izredno majhna, je pa večja kot nič. Zato lahko jedrske nesreče štejemo k t. i. dogodkom z majhno verjetnostjo in velikimi posledicami²⁴³.

²⁴⁰ Britanski inšpektorat za zdravje in varnost pravi, da ni stvar upravnih organov, da tehtajo med koristjo jedrske energije in riziki, ki nastaja z njeno proizvodnjo, pač pa je to stvar javnosti. (Health and Safety Executive. *The tolerability of risk from nuclear power stations*. London: Health and Safety Commission, 1987)

²⁴¹ Covello VT. *Communicating information about the health, risks of radioactive waste: a review of abstracts to public understanding*. Bull NY Acad Med 1989;65:467-482.

²⁴² Health and Safety Executive. *The tolerability of risk from nuclear power stations*. London: Health and Safety Commission, 1987.

Riziko se sicer zmanjšuje z izboljšavo jedrske tehnologije²⁴⁴, načrtovanjem in lokacijo reaktorjev, nadziranjem kakovosti pri gradnji reaktorjev, z urejanjem v obratovanju, načrtovanjem ukrepanja v sili, s pravilnim hranjenjem RAO, s strogostjo pri dovoljenjih za obratovanje in predpisi²⁴⁵.

Svet za znanstvene zadeve (Council on Scientific Affairs) razdeli RAO v pet skupin²⁴⁶:

1. izrabljeno jedrsko gorivo
2. visoko RAO (vključno z odpadki po odstranitvi urana in plutonija iz izrabljenega jedrskega goriva)
3. transuranski RAO (izločamo jih po predelavi gorilnih elementov)
4. delovišča od uranovih in torijevih rudnikov ter drobilnic
5. nizko RAO (ti so opredeljeni negativno, v njih ne sme biti RAO iz 1., 2. in 3. skupine, ki bi imeli več kot 3700 Bq/g, ali iz 4. skupine).

Župančič ugotavlja, da v poročilu ameriškega sveta za znanstvene zadeve ne zasledimo srednje aktivnih odpadkov (SRAO), ki so tisočkrat bolj aktivni kot nizko radioaktivni odpadki (NRAO). Ravno tako v obstoječih slovenskih predpisih ne zasledimo med radioaktivnimi odpadki jalovišč RUŽV, ker pri nas rudniki urana niso jedrski objekti. Spričo tega tudi v vsakokratnem letnem poročilu RUJV niso obravnavani, ker je njegova naloga samo nadzor jedrskih objektov v Sloveniji. Med RAO pri nas ne štejemo izrabljenega jedrskega goriva, ki se hrani v JEK v posebnem bazenu (z zmogljivostjo vsaj do leta 2000), dokler je namenjeno predelavi cepljivega urana in plutonija, zato tudi ni obravnavano v poročilu RUJV. Izrabljeno jedrsko gorivo je po Župančičevem mnenju torej namenjeno nadaljnji predelavi, večina tako pridobljenega plutonija se uporabi za jedrsko orožje.

Župančič s pomočjo klasifikacije RAO v poročilu ameriškega sveta za znanstvene zadeve razkriva razumevanja RAO v slovenskih normativih, ki so dejansko omejeni le na nizko RAO, za druge uvajajo kategorijo srednje RAO, preostale pa puščajo zunaj normativnih predpisov. Na podlagi teh predpisov RUJV izdeluje letna poročila, s katerimi obvešča širšo javnost o stanju na tem območju.

Večina strokovnjakov se strinja, da so tehnična vprašanja odlagališč za

²⁴³ Koshland DE Jr. *Low probability-high consequence accidents*. *Science* 1989;244 (4903):405.

²⁴⁴ Za večino dosedanjih nezgod je bil razen tehničnih pomanjkljivosti kriv človeški dejavnik, zato načrtujejo jedrske reaktorje, ki se zanašajo na naravne zakone namesto na človeka. Nova generacija reaktorjev bi bila tako okoli 10-krat varnejša od sedanje. Še zanesljivejši pa bi bili t.i. inherentno varni reaktorji (Župančič, 1990:17-18).

²⁴⁵ Pigford TH. *The Management of Nuclear Safety; A Review of TMI after two years*. *Nuclear News* 1981 (Mar):41-48.

²⁴⁶ Poročilo *Low level Radioactive Wastes JAMA* 1989; 26:669-674.

NSRAO v glavnem rešena ali vsaj zlahka rešljiva. Glavni problemi so sociološke in politične narave²⁴⁷. Neutemeljena zaskrbljenost na primer pomembno vpliva na prioritete pri porabi finančnih sredstev. Tako E.J.Hall opozarja, da bi rešili eno življenje 20.000-krat ceneje, če bi sredstva porabili za zniževanje radona v hišah, kot če sredstva porabimo za gradnjo globokih odlagališč za NSRAO²⁴⁸. Zaradi majhne doze sevanja od NSRAO bi zadostovalo tako imenovano plitvo zakopavanje v obokanih strukturah²⁴⁹ ob predpostavki, da je ustrezno izvedeno. Pri odlaganju NSRAO sta pomembni tudi dolgotrajna trdnost in odpornost embalaže, ki je izpostavljena kemičnim in sevalnim vplivom NSRAO. V nekaterih ameriških odlagališčih NSRAO so odpadki razjedli jeklene sode in radioaktivnost je ušla v biosfero, ki pa je potem še več let niso očistili. Taki in podobni dogodki seveda razjedajo zaupanje javnosti v stroko²⁵⁰.

V takih primerih pomirjevalne izjave sicer za nekaj časa zmanjšajo zaskrbljenost med ljudmi, dolgoročneje pa se zaskrbljenost povečuje. Strah pred riziki zaradi NSRAO, ugotavlja Župančič, je večji, kot ustreza njihovi radioaktivnosti, toda kljub temu ga je treba jemati kot resen medicinski in družbeni problem. Strah je treba zmanjšati na ustrezno raven. Večina strokovnih organizacij ugotavlja, da strahu ne moremo zmanjšati, dokler ne poznamo razlogov zanj. Pri tem je treba upoštevati dožemanje, obnašanje in zaskrbljenost javnosti²⁵¹. Ima pa razpoloženje javnosti do tovrstne tehnologije velikansko moč²⁵².

Dožemanje problematike odlaganja NSRAO v javnosti tako lahko bistveno vpliva na način odlaganja, kar je neposredno povezano s stroški. Zato je zelo pomembno, da se dožemanje javnosti, njihov strah, nezaupanje, zniža do stopnje, ki omogoča cenejši način odlaganja pri ohranjeni najvišji stopnji varnosti. Pri tem pa igra odločilno vlogo ravno komunikacija med strokovnjaki in javnostjo, ki ne sme biti enosmerna, to je zgolj edukativne narave.

Dvosmerno komuniciranje med stroko in javnostjo temelji na aktivnem sodelovanju obeh strani. V tej komunikaciji se nujno spremeni dožemanje problematike odlaganja RAO tako v javnosti kot v stroki. V takšni komunikaciji se

²⁴⁷ Becker D.V., *Science in Society: Low-level Radioactive Waste, Concluding Remarks*, Bull NY Acad Med 65: 553-554, 1989.

²⁴⁸ Hall E.J., *Radiation and Life*, Bull NY Acad Med 65: 430-438, 1989.

²⁴⁹ Glavno vprašanje je odpornost stropnih obokov, ki se lahko poškodujejo zaradi nepravilnega načrtovanja oziroma zapopadanja. Potrebne pa so raziskave o tem, kako preprečiti vdiranje vode v podzemna odlagališča NRAO.

²⁵⁰ Bullard C.W., *Issues in Low-level Radioactive Waste Management*, JAPCA, 73: 1337-1341, 1987.

²⁵¹ Covello V.T., *Communicating Information about the Health Risk of Radioactive Waste, Review of Abstracts to Public Understanding*, Bull NY Acad Med, 65: 467-482, 1989.

²⁵² Moč javnosti se ne kaže le pri skladiščenju RAO, pač pa je lahko odločilna pri vsakem členu jedrskega gorilnega kroga, tako so na primer leta 1988 zaustavili gradnjo 41 nukleark, kar je družbo stalo dobrih 10 milijard \$. (Connolly TO JE, (1989): *The Nuclear Power Industry in the USA: Status and Projections*, Semin Nucl Med, 18: 25-35).

gledišča stroke in javnosti bolj dopolnjujejo kot nasprotujejo, saj izvedenec vidi zlasti kvantitativne vrednosti (gleda natančneje in globlje), javnost pa vidi kvalitativne vrednote (gleda širše, s posluhom za socialne, psihološke in etične posledice)²⁵³. Njuno aktivno sodelovanje presega razmerje, v katerem strokovnjak podučuje javnost kot učitelj učenca, javnost ni samo kasneje obveščena o strokovni dejavnosti, pač pa je od vsega začetka vključena v proces odločanja in daje predloge; marsikatero pobudo se upoštevajo v zakonodaji.

Prednost dvosmernega komuniciranja med stroko in javnostjo pa je tudi v tem, da je njuno medsebojno komuniciranje učinkovito in trajno, ker temelji na večjem zaupanju javnosti v strokovne informacije, seveda je to zaupanje treba vztrajno graditi, kot v informacije, ki jih o RAO posreduje industrija ali vlada²⁵⁴. Na podlagi tega spoznanja so v nekaterih državah v ZDA nasprotnikom odlagališč NSRAO priskrbeli finančna sredstva, s katerimi so po lastni izbiri plačali izvedence, katerim so zaupali. Če so se nova mnenja ujemala s prejšnjimi, je zaupanje javnosti v stroko naraslo²⁵⁵.

Komuniciranje med jedrsko stroko in javnostjo je v Sloveniji mogoče izboljšati, napetost med njima je mogoče zmanjšati le z dolgotrajnim sodelovanjem obeh strani, na kar opozarja tudi izkušnja občine Krško. Kasnejše obveščanje javnosti (ali občin) o sprejetih odločitvah je neučinkovit način komuniciranja z javnostmi (ali občinami). Javnost dela odločevalnih organov, ki javnost (ali občine) prek množičnih medijev obveščajo o svojih odločitvah, je sicer element demokratičnih družb, ni pa zadosten. Tudi pomirjevalne izjave za javnost niso znak visoke ravni profesionalnega komuniciranja. Velja pa, da je zaskrbljenost pri ljudeh toliko večja, kolikor manj je zaskrbljenosti pri odgovornih za varnost jedrske tehnologije.

H komunikacijskemu in odločevalnemu procesu, ki aktivno teče v obeh smereh, prispeva stroka zlasti kvantitativno specializirano znanje, javnost pa psihološko-etične-socialne vidike. V tem pogledu sta obe strani v učnem procesu, obe delata veliko napak, predvsem zato, ker se premalo zavedata lastnih meja svojih območij: stroka ocenjuje jedrsko tehnologijo in rizike, ki jih ta prinaša, javnost pa presoja sprejemljivost strokovno ocenjenega rizika. Strokovne ocene so torej nujne, niso pa zadosten pogoj za odločanje o sprejemljivosti jedrske tehnologije. Onkraj merljivih vrednosti se začne območje nemerljivih vrednot, na katerem ima strokovnjak toliko besede kot vsak drug občan.

V Sloveniji bi morali za reševanje odlaganja NSRAO oblikovati skupino

²⁵³ Slovic P., *Perception of Risk*, Science, 236: 280-285, 1987.

²⁵⁴ Covello V.T., *Communicating Information about the Health Risk of Radioactive Waste*, Review of Abstracts to Public Understanding, Bull NY Acad Med, 65: 467-482, 1989.

²⁵⁵ Greshy E.L., *Panel Discussion: Low-level Radioactive Waste: How does Society Respond*, Bull NY Acad Med, 65:537-552, 1989.

dobro obveščenih izvedencev različnih strok, ker od jedrskega ali drugega tehničnega strokovnjaka ne gre pričakovati, da bo hkrati tudi psiholog, sociolog, ekolog, medicinec itd.

NSRAO so nevarni le, če so neustrezno shranjeni. Vsekakor pa zbujajo veliko večji strah, kot ga zasluži riziko, ki ga predstavljajo za zdravje. Problemi trajnega odlagališča so torej povsem socialne, psihološke, politične in ne tehnološke narave.

Medtem ko sem do sedaj govoril o tem, kako reševati problem nepristajanja javnosti na lokacijo odlagališča NSRAO v svojem življenjskem prostoru, torej o načinu in poteku komunikacijskega in odločevalnega procesa, predvsem pa o odnosu med stroko in javnostjo kot najpomembnejšem vidiku, pa bom sedaj nekaj misli posvetil še komunikacijskim in odločevalnim formam, ki jih terjajo tak način komunikacijskega in odločevalnega procesa²⁵⁶.

Sprejemanje odločitev, ki se nanašajo na jedrsko tehnologijo in tudi na druge tehnologije, ki v svet življenja vnašajo določeno stopnjo rizika, lahko poteka ali na tehnokratski ali na demokratičen način. Odločitve, ki se nanašajo na rizike, ki so še dopustni oziroma sprejemljivi, torej ko se odloča o uvajanju ali razširjanju rizične tehnologije, so predvsem normativne ali politične. Vključujejo osebne in družbene sodbe (pogosto implicitne) o rizikih, s katerimi smo pripravljeni živeti, v zameno da uživamo rezultate uporabe te tehnologije. Glede sodb pa lahko nastaja občasno močno nasprotovanje, ki pa se ga ne da rešiti s tehničnimi sredstvi. To nasprotovanje je mogoče reševati le s pomočjo komunikacijskega procesa, ki omogoča jasno artikulacijo spornih vprašanj, dialog med tistimi, ki se ne strinjajo, pogajanja in skupno vzajemno rešitev odprtih vprašanj.

Za evalvacijo tehnoloških rizikov so na voljo različni načini. Tehnologi uporabljajo metode, ki vsebujejo naslednje elemente: naravne standarde (naravna radiacija), zaznavajoče preference (te so razvidne iz človeškega obnašanja), izražene preference (to je tisto, na kar so ljudje opozorili v mnenjskih raziskavah), profesionalne ocene (delo jedrskih inženirjev) in analize "risk-cost-benefit". Vsi ti elementi so vključeni v ocenjevanje rizikov jedrske energije (Fischhoff, 1983:559-575). Te metode, aplicirane na problem odlaganja jedrskih odpadkov in na podobne tehnologije, so omejene zaradi teže problema in zaradi primitivne narave metod ocenjevanja in presojanja rizikov. Takšna evalvacija vsebuje tudi sodbe o vrednotah in "trade-offs" med konfliktnimi vrednotami, ki so nenavadno težaven proces in ki ga je najbolje prepustiti javnosti sami in njenim predstavnikom.

Walker, Gould in Woodhouse so zaznali "številne vrednostne sodbe", ki so

²⁵⁶ Kraft Michael E. *Evaluating, Technology Thruout Public Participaton: The Nuclear Waste Disposal Controversy*, v: Kraft E. M. in Vig N. j.: *Technology and Politics*, Duke University Press, London 1988.

vsebovane v odločitvah o jedrskih odpadkih, in zagovarjali vrednostno naravnani pogled namesto prevladujočega tehnično naravnanege pogleda managementa, ki se ukvarja z odpadki, pogleda, v katerega so ujeti eksperti v državni birokraciji in jedrski industriji in ki v teh okvirih tudi sprejemajo nekatere ključne odločitve s tega območja. Še posebej opozarjajo na vrednostna vprašanja, ki so povezana z radiacijskimi standardi; opozarjali so še na različne metode odlaganja, odstranjevanja ali predelave jedrskih odpadkov, pa na dekontaminacijo in dekomisijo nuklearnih elektrarn (Woodhouse,1983).

Takšna vprašanja kot so ta je imel National Research Council's Committee on Risk and Decision Making v mislih leta 1982, ko je izdelal poročilo. Tam je eksplicitno zavrnil tradicionalni poudarek ekspertize, ki se je ukvarjala z oblikovanjem politike do rizikov kot nečim, kar je "nedosegljivo in nezdružljivo z demokratičnimi načeli" (1982:28).

Po drugi strani pa je mogoče navesti vrsto ugovorov proti vključevanju javnosti in njenih predstavnikov v proces odločanja o tehnologijah, ki vključujejo konflikt vrednot. Laiki, vključno z izvoljenimi predstavniki, morda ne razumejo popolnoma konfliktov, ki vključujejo tehnično kompleksne informacije in znanstvene dvome. Potem proces odločanja po načelu poskusa in zmot prinaša neodločne rezultate in se preveč zanaša na odziv, ki pa v takih primerih predolgo traja (La Porte,1981:57-65). Tretji problem je, kaj storiti s tistimi, ki ne morejo imeti neposrednih predstavnikov v nobenem političnem procesu, to so bodoče generacije. Kdo bi lahko govoril v njihovem imenu, ko se sprejemajo rizične odločitve? Kakšni standardi ali kriteriji so primerni za primerjanje in uravnoteževanje rizikov in koristi sedanjih in bodočih generacij, še posebej za intergeneracijske pravice? Četrto sporno vprašanje je povezano z geografsko distribucijo rizikov. Če breme pade na določeno regijo, državo ali lokalno skupnost, po katerih načelih bi morali oblikovati rizično-sprejemljive odločitve (pravica, nagrada ali potreba), do katere meje lahko država ali lokalna skupnost z avtoriteto ugovarja vsiljevanju nehotenih rizikov, kot je na primer odlaganje jedrskih odpadkov. Če mora biti takšen riziko vsiljen določenemu delu populacije, ali ne bi moral biti ta del tudi seznanjen s potencialnimi nevarnostmi, tudi če bi bili potem zelo negotovi in bi takšne informacije lahko vplivale na njihovo odločitev o tem, ali bodo sodelovali ali pa se bodo borili proti centralni oblasti. Ali bi moral ta del populacije dobiti kakšna nadomestila za svojo pripravljenost, da sprejme riziko, in če bi, kako? (Flores,1988).

Iz vseh teh vprašanj lahko povzamemo, da tedaj, ko imamo opravka z jedrskimi odpadki in podobnimi riziki, ni lahko doseči, da postanejo demokratična načela učinkovita. Če se s pridržkom zanašamo na tehnične eksperte in če(ko) nastanejo vrednostni konflikti te vrste, kako lahko potem

kljub temu uspešno krotimo tehnološke rizike? Ali lahko to storimo na demokratičen način - z reprezentiranjem vseh pomembnih interesov in s tankočutnostjo do različnih vrednostnih sodb? Če je tako, na kakšen način?

Obstaja vrsta predlogov, kako razreševati takšne vrednostne konflikte, vključno s predpisi o javnem izobraževanju, javni participaciji (konvencionalne in inovativne vrste), o različnih posredovalnih procedurah in tehnoloških sodiščih. Nobeden od teh predlogov ne obljublja preproste poti do rešitve.

Vsakega od omenjenih pristopov lahko ocenjujemo s stališča političnega (policy) legitimiranja ali politične (political) legitimnosti. Politično (policy) legitimiranje govori o legalnosti odločitev (vsebuje javna obvestila, predavanja in zapise) kot tudi o reprezentiranju relevantne javnosti v odločevalnem procesu in o tem, ali reprezentiranje dopušča odločitve, ki jih lahko sprejme široka javnost (Jones, 1984: 6. poglavje). Politična (political) legitimnost pa se tiče zadev, kot sta javno zaupanje in vera v vlado in izvršne organe oblasti.

- *Javno izobraževanje*

Javno izobraževanje v strogem pomenu ni forma participacije, je pa z njo tesno povezana. Oblikovanje informirane javnosti je prvi pogoj za učinkovito participacijo in za tehtne sodbe državljanov o sprejemljivosti tehnologije. Izobraževanje javnosti o takšnih ciljih je le navidezen namen številnih informativnih programov; programi so le eden izmed načinov vključevanja javnosti, čeprav le posredno, v odločanje o razpolaganju z jedrskimi odpadki in podobnimi vprašanji. Zaradi te razsežnosti izobraževanja kot participacijske strategije jo Kraft vključuje v sklop možnih participacijskih pristopov.

Javno izobraževanje je pogosto natančno opredeljeno, ker je strah javnosti pred jedrskimi odpadki zelo velik. To je eno največjih rizikov, ki se jih ljudje bojijo; 67 odstotkov ameriške javnosti se je leta 1988 opredelilo, da jih zelo skrbi jedrski odpadki, kar pomeni, da gre za najvišji delež "zaskrbljenih" od vseh dosedanjih radiacijskih virov, katerim so ljudje izpostavljeni, od jedrskih elektrarn do medicinskega rentgena (Slovic in Fischhoff, 1983). Toda javnost ni dobro poučena o teh in podobnih vplivih na zdravje, varnost in kvaliteto okolja in državni mediji naredijo zelo malo za izboljšanje obveščenosti; po številnih študijah je medijsko pokrivanje jedrskih vprašanj v veliki meri negativno, kar še krepi javne predsodke (Rothman in Lichter, 1982:47-52). V dani situaciji ni težko prodreti s priporočilom za izobraževanje javnosti. Na primer, veliko avtorjev je v poročilu za "Department of Energy" leta 1982 takšne temeljne pristope k "informativskemu širjenju in razumevanju spornih vprašanj" razumelo kot neposredno raznašanje brošur in poročil državljanom po lokalnih skupnostih, kot informa-

tivne seminarje, kjer se zainteresirane strani soočijo, kot neformalne skupinske razprave, ki bi vključevale vpletene državljane, voditelje skupnosti in uradnike, kot načrtovano in sistematično uporabo glavnih medijskih forumov” in kot vodenje delavnic, ki so jih razumeli kot informativno-pregledna zborovanja, odprta širokemu krogu zainteresiranih strani (Howell in Olsen,1982).

Za nekatere od teh tehnik se na prvi pogled zdi, da so potencialno uporabne, toda obstajajo evidence o tem, da skrb za dodatno izobraževanje ne spreminja javnega mnenja, pač pa prej okrepi obstoječa prepričanja. Obstajajo na primer presenetljive razlike med zagovorniki in nasprotniki jedrske energije v stališčih glede vprašanja, ali so lahko jedrski odpadki varno odstranjeni: 67 odstotkov zagovornikov in samo 12 odstotkov nasprotnikov je prepričanih, da so lahko varno shranjeni (Sussman,1986:37). Kako lahko zagotavljanje novih informacij spremeni obstoječa prepričanja? Skepticizem o vplivu javnih izobraževalnih programov ustreza odkritjem, ki so povzeta v pregledu tehnoloških rizikov in javnih reakcij nanje: “Raziskava predlaga, da ne obstajajo primarne korelacije med javnimi skrbmi glede rizikov, smrtnostjo ali odstotki obolelih, pač pa med karakteristikami, kot so potencialni katastrofični učinki, pomanjkanje družinskosti in razumevanja, neprostovoljnost in znanstvena neodgovornost, pomanjkanje osebne kontrole pri izpostavljenih posameznikih, riziki za bodoče generacije, nejasne ugodnosti, nepravična distribucija rizikov in ugodnosti ter potencialno nereverzibilni učinki.” (Covello in Mumpower, 1986:536).

Jedrski odpadki imajo natančno takšne karakteristike, ki predstavljajo ovire, s katerimi se morajo soočiti tisti, ki skušajo spremeniti politiko jedrskih odpadkov samo s konvencionalnimi javnimi izobraževalnimi programi.

Če obstaja osnova za optimizem o potencialnih učinkih javnega izobraževanja, potem ta leži v opažanju, da nihče ne more natančno napovedati, kako se bo javnost odzvala na jedrsko energijo ali jedrske odpadke. Veliko je odvisno od tega, kako so ta vprašanja predstavljena v medijih, kako so definirana v javnih razpravah, ali so se zgodile nesreče ali morda drugi “tihi” dogodki itd. Če izhajamo iz teh trditev, potem jedrska energija, da bi bila sprejeta, potrebuje glede na študijo “inkonvertibilen dolgotrajen varnostni dokument, odgovorno ravnanje, ki bo zbuvalo spoštovanje in zaupanje, in jasno pretehtane ugodnosti” (Slovic in Fischhoff,1983:127). Do iste ugotovitve je prišel tudi novinar, ki že leta spremlja razpravo o jedrskih odpadkih, češ da bo javno zaupanje v vladna prizadevanja doseženo samo z “dokumentom, ki bo problem predstavil z gotovostjo, kompetentnostjo in odprtostjo, ki ga bodo neodvisni recenzenti ocenili z visokimi ocenami in ki bo kazal spoštovanje do javne senzibilnosti in “common sense”.”(Carter,1987:46-61).

Evidentno je tudi, da javnost veliko lažje sprejme tehnološke rizike, če so pros-

tovoljna, če jih je mogoče nadzorovati, če so poznana, vsakdanja in domača. Vsaj na nekatere od teh karakteristik lahko vplivamo s pravilnim stacioniranjem odlagališča in participativnim procesom, v katerega je vključena tudi zainteresirana javnost. Za izboljšanje komunikacije o rizikih tako v medijih kot v delujočih institucijah je pomembno, da se izboljša javno razumevanje tehničnih vprašanj (Casperson, 1986: 275-281). Toda boljša komunikacija o rizikih sama po sebi ne odstrani temeljev javnega nasprotovanja rizikom, kar pa se kaže v pomanjkanju zaupanja in vere v vlado.

- *Javna participacija*

Obstaja veliko modelov neposredne participacije javnosti pri sprejemanju odločitev. Na en konec spektra lahko zapišemo konvencionalne forme politične participacije, ki jih najdemo v pluralistični teoriji; tisti, ki so močno zaskrbljeni, se lahko organizirajo in zastopajo svoje interese s pomočjo volitev, z lobiranjem na zakonodajalce in administracijo, pravnimi spori ipd. Na drugi konec spektra pa lahko zapišemo pristope, ki jih zagovarjajo privrženci participativne demokracije: ti zagovarjajo referendum, pobude ter oblikovanje bolj inventivnih možnosti za neposredno participacijo, še posebej ko gre za lokalno in državno raven, na primer z državljskimi panoji in delavnicami.

Nekateri od nazadnje navedenih načinov participacije še posebej ustrezajo reševanju problema jedrskih odpadkov. Howell in Olsen na primer ponujata kratko oceno enaindvajsetih pristopov k "Citizen/Government/Industry Interaction", vključno z advokatskim načrtovanjem, državljskimi svetovalnimi komiteji, organi skupnosti, načrtovalnimi sveti skupnosti, državljskimi skupščinami, arbitrarnim načrtovanjem, državljskimi nadzornimi komisijami. Kar imajo ti pristopi skupnega, je oblikovanje lokalnih forumov, v katerih lahko ljudje sodelujejo v javnem diskurzu pri oblikovanju interesov skupnosti.

Mnogi od teh pristopov so bili velikokrat uporabljeni, obstaja pa precejšen konsenz med mnogimi državljskimi advokatskimi organizacijami, ki se ukvarjajo z vprašanjem jedrskih odpadkov, da so takšne oblike participacije nujne za vzpostavljanje javnega zaupanja v proces vladnega odločanja o odlagališčih (Keystone Center, 1980).

Argumenti za neposredne oblike javne participacije se ponavadi navajajo v razpravah o energetske politiki nasploh, kjer so sprejeti kot sorazmerno pozitivni. Javna participacija tako širi krog zadev, ki jih veže in povezuje z energetske politiko, saj vključuje optimalno raven energetskega povpraševanja, primerja različne energetske vire - še posebej tiste, ki so primernejši v primerjavi s konvencionalnimi zastarelimi fosilnimi gorivi ali jedrskimi viri - in postavlja vprašanje varnosti; leta 1974 se je to zgodilo na Švedskem, ko je vlada podpirala študijske skupine, ki

so se ukvarjale z jedrsko energijo (Nelkin in Pollak,1977:333-357). Naslednji argument v korist participacije je v tem, da prispeva k večji nepristranskosti na način, kako so stroški in koristi energetske politike porazdeljeni, in zato povečuje socialno stabilnost. Tretji argument je, da javna participacija lahko vpliva izravnavaajoče tako, da nadomešča različne elitistične vnaprejšnje sodbe, podpira odgovornost in preprečuje dominacijo posameznih interesov.

Obstajajo tudi utemeljni razlogi za dvom o tem, da bo javna participacija vedno pozitivno vplivala na reševanje javnih problemov. Večina teh obrne na glavo predpostavko, da se javnost nasploh večino časa ne ukvarja z javnimi zadevami in še posebej ne z zapletenimi in nepomembnimi vprašanji znanosti in tehnologije. Ljudje si ne vzamejo časa, da bi se seznanili s problematičnimi vprašanji ali pa mnogi niso sposobni razumeti večine teh vprašanj. Posledica pa je, da lahko napačno razumejo rizike in nato ravnajo na podlagi neupravičenih strahov. Delovanje, ki spodbuja participacijo, ne da bi hkrati vključevalo še izobraževanje, je špekulacija, usmerjena proti javnim vnaprejšnjim sodbam, in ogroža uspeh zastavljenega programa. Na prvi pogled se zdi, da so predavanja na lokaciji odlagališč jedrskih odpadkov takšna vrsta špekulacije, toda dejansko niso. Druga zadeva, ki se tiče predavanj, je, da so zelo omejena oblika javne participacije; na splošno jim prisostvuje le malo ljudi in še ti niso predstavniki skupnosti. Po drugi strani pa predavanja ponavadi ne dopuščajo pomembne komunikacije in interakcije med javnostjo in uradnimi predavatelji, kar je navsezadnje bolj odvisno od načina izvedbe predavanja (Kraft in Clary in Schaefer,1987).

- *Posredovanje*

Posredovanje ali procesi ugovarjanja rešitvam vključujejo raznolikost pristopov, ki dopuščajo sprtim stranem, da se soočijo in poskušajo rešiti vprašanja v nastalem kontroverznem položaju na vzajemno sprejemljiv način. Gre za procese, v katere akterji prostovoljno vstopajo in ki vključujejo pogajanja, vzpostavljanje konsenza in reševanje skupnih problemov v duhu kooperacije. Razlikujejo se od pravnih sporov in administrativnih postopkov, v katerih je najpomembnejši cilj, da se doseže napredovanje na račun nekoga drugega, in ne da se vzpostavi konsenz. V takšnih postopkih so bile državljske skupine reprezentirane z vlado, industrijo in drugimi strankami. Nedavne ocene zapisov posredovanj zadnjega obdobja so kar ohrabrujoče glede prispevka, ki so ga ti reprezentanti dali pri ugovarjanju in spodbijanju ponujenih rešitev. Zato se zdi, da so omenjeni reprezentanti vredni, da sodelujejo v procesu razpravljanja o razpolaganju z jedrskimi odpadki in kontroverzami, ki so vezane na lokacijo odlagališča (Bingham,1986).

Strani, ki so zainteresirane, da ugovarjajo predvideni lokaciji, bi morale

dobiti mesto v forumu, v katerem bi lahko razpravljale o varnosti, pravicah, nadomestilih in drugih vprašanjih. Proces posredovanja je fleksibilen, spodbuja participacijo tistih, ki so zaskrbljeni, goji dialog med stranmi, ki pogosto umanjka pri konvencionalnih javnih srečanjih in predavanjih, in lahko pomaga oblikovati politiko lokalnih potreb. Če obstaja veliko zaupanje v to, da se bo našla sprejemljiva rešitev, vključujoč premislek o nadomestilih, potem je lahko proces še posebej koristen. Mnogi so prepričani, da je nadomestilo bistveno za reševanje lokacije odlagališča jedrskih odpadkov (Solomon in Cameron, 1985: 564-580).

Nekatere analize anket javnega mnenja zbujejo dvom o pomembnosti kompensacij. Na primer Carnesova študija (1983:335-337) je pokazala, da so lahko nemonetarne spodbude, kot so dostop do informacij, neodvisna sposobnost preverjanja, prisotnost v vladnih telesih in moč, da se zapre odlagališče, pomembnejše kot kompensacija, ki bi jo prebivalci prejeli kot nadomestilo za javno sprejeto lokacijo odlagališča.

- *Tehnološko razsodišče*

Tehnološka razsodišča, variacija ideje “znanstvenega sodišča”, so četrti način vključevanja javnosti v odločitve o tehnologiji. Masters in Kantrowitz sta v trinajstem poglavju ponovila posodobljeno verzijo “Scientific Adversary Procedure”. Prvotni predlog tehnološkega razsodišča je bil mišljen kot forum, v katerem bi od nekaj ducatov do nekaj tisoč informiranih znanstvenikov in državljanov sodelovalo v razpravi o dejstvih in vrednostnih vprašanjih, ki se pojavljajo ob tehničnih kontroverzah. Delovala bi kot forum, v katerem bi se odvijala razlagalna predavanja, podobna zakonskim postopkom, kjer bi zagovorniki različnih tekmujočih perspektiv predstavljali svoje perspektive. Advokati bi razpravljali o spornih vprašanjih, navzkrižno zasliševali priče in branili posamezna politična (policy) priporočila. Po pregledu dokazov in pričevanj bi razsodišče ponudilo formalno odločitev, ki bi skušala oblikovati racionalno ravnotežje med tekmujočimi razmišljanji, ki so impliciran v politične (policy) alternative. S tem bi se vzpostavil nekakšen demokratični konsenz in izločili bi se takšni “policy-makers”, ki bi imeli bolj rafiniran in senzibilen občutek za javne zadeve in nestrinjanja. Tako bi prišli do boljših “policymakers”, kot pa bi jih lahko izbrali na podlagi ankete javnega mnenja, na referendumu ali s kakšnim drugim pristopom, ki malo ali sploh ne izobražuje javnosti ali ki ničesar ne prispeva k vzpostavljanju konsenza med javnostjo in eksperti.

Čeprav obstaja empirična evidenca o možnosti pristopa te vrste, pa je nepreverjeno za večino spornih vprašanj, vključno z jedrskimi odpadki.

Iz tega pregleda nekaterih komunikacijskih in odločevalnih form, ki

vključujejo javnost v odločanje o jedrskih odpadkih, sledi, da bi morali biti predpisi o njih kritično proučeni, ravno tako ne bi smele biti izjave o njihovi učinkovitosti brez empiričnih dokazov, še posebej ne, ko gre za države z dolgo participativno tradicijo. Obstaja veliko različnih načinov, kako bi ljudje in organizirane interesne skupine vplivali na odločitve o tehnologiji, in te se raztezajo od konvencionalnih oblik politične participacije, kot so volitve, lobiranje in pravni spori, do bolj nenavadnih oblik, kot so državljanski panoji in znanstvena razsodišča za pregledovanje tehničnih sporov. Nekatere so za določen namen, socialni in kulturni kontekst in določeno obdobje primernejše od drugih. Smiselna je tudi uporaba mešanice participacijskih mehanizmov, kar bi morda bilo bolj plodno kot zanašanje na en sam pristop. Eksperimentiranje z bolj inventivnimi vrstami participacije omogoča javnosti pomembne možnosti za njeno sodelovanje pri evalviranju tehnologije, hkrati pa vliva več upanja kot sedanji pristopi, da se bo krepilo javno zaupanje v proces odločanja o odlaganju radioaktivnih odpadkov.

Protesti državljanov proti izbiri lokacije za NSRAO v Sloveniji v njihovem življenjskem okolju govorijo, da se prebujajo "public conversation about the good life", čeprav se zdi, da je to vprašanje precej daleč od političnih prepričanj o jedrskih odpadkih, toda reakcije države, stroke in javnosti govorijo prav o tem. Dejstvo, da smo bili v Sloveniji po javni zavrnitvi lokacij za odlagališče NSRAO sposobni spremeniti strategije investitorja, stroke in politike, je znak, ki vliva upanje, da bo demokracija zopet zaživela, gre za "revival of democracy" oziroma "a public return to the substance of our lives". Iz te perspektive protesti državljanov opogumljajo demokratično prakso.

Končam lahko z mislijo, da v primeru, ko vplivi tehnologije prizadenejo človekov "good life", lahko pričakujemo, da bo dramatično narasla pripravljenost za participacijo pri kolektivnih odločitvah. Izziv demokraciji je torej v tem, da zagotovi primerne forme in procese, ki bodo omogočili vključevanje javnosti in ki bi pripomogli k učinkovitejšemu reševanju problemov.

Jedrski odpadki so netipično tehnološko vprašanje in terjajo nove pristope v politiki (politics), da bi se izognili pastem, ki jih vsebuje vključevanje neinformirane javnosti v odločevalni proces. Če smo v krizi demokracije kot tudi v krizi tehnologije, potem obstaja upanje, da bomo našli nove oblike demokratične participacije, ki bi znova oživile politiko (polity) in vključevanje državljanov vanjo.

OPOMBE

OPOMBA 1

Medrepubliška koordinacija je obravnavala naslednje tematike, ki so povzete po dokumentarnem gradivu:

Načelni sklepi

Na prvi seji so sklenili, da bosta "izvršna sveta v skladu z zakoni in potrebo po odločitvi o morebitnem odlagališču RAO takoj sprožila postopek za morebitno spremembo in dopolnitev planskih aktov in zagotovila, da bodo vse potrebne planske aktivnosti in odločitve vključene v planske aktivnosti v SRS in SRH (dolgoročni plan, družbeni plan 1991-95)".²⁵⁷

Na naslednji seji pa je že prišlo do prve zaostritve, ko je podpredsednik IS Slovenije seznanil navzoče s stališčem dela slovenske javnosti, da naj bo zaradi enake obremenitve obeh republik, JEK in Rudnik urana Žirovski Vrh (RUŽV) sta na območju SR Slovenije, vsaj odlagališče RAO na Hrvaškem. Predstavniki SRH so se na to stališče odzvali z opozorilom, da bi sprejem takega izhodišča blokiral vse postopke iskanja lokacije v njihovi republici. Rešitev tega vprašanja je bila podana na četrti seji, ko je bilo dogovorjeno, da če ne bo mogoče izbrati lokacije v eni izmed republik, v SFRJ ali v tujini, potem bo SR Slovenije zagotovila trajno odlaganje za polovico RAO, za drugo polovico pa bo morala poskrbeti SR Hrvaška.

Mrežni načrt

MKHS za RAO je na drugi seji naložila republiškemu komiteju za družbeno planiranje SRS in komite za građevinarstvo, stambene i komunalne poslove SRH, da morata do 20. 6. 1989 pripraviti predlog mrežnega načrta, ki bo vseboval planske in upravne postopke (roki, nosilci, dogodki, aktivnosti) ločene od zakonskih in drugih pogojev v vsaki republici, do 20. 7. 1989 pa predlog skupnega usklajenega mrežnega načrta do začetka obratovanje odlagališča RAO. Za tretjo sejo ni bil pripravljen usklajen mrežni načrt za obe republici, pač pa le za vsako republiko posebaj, zato so sprejeli sklep, da se do 15.9.1989 naredi usklajen mrežni načrt vseh glavnih dejavnosti do začetka obratovanja odlagališča RAO. Cilj usklajenega

²⁵⁷ Ta dikcija je nadomestila prvotni sklep s prve seje: izbor območja naj bo imensko naveden v srednjeročnem načrtu Slovenije 1991-95, v SR Hrvaški pa v spremembah in dopolnitvah prostorskega načrta SRH.

mrežnega načrta je sinhronizacija ključnih aktivnosti v projektu odlagališča RAO, ki bi olajšala primerjanje lokacij in sprejemanje odločitev o gradnji. Na naslednji seji je bil sprejet predlog skupnega mrežnega načrta SRS in SRH za iskanje lokacije odlagališča NSRAO, do 15.12.1989 pa je bil rok za dopolnila predlogu in rok za izdelavo dokončnega predloga. Na peti seji je bil skupni mrežni načrt SRS in SRH za reševanje odlaganja NSRAO sprejet s pripombo, da je treba narediti še grafični prikaz. Na naslednji seji je MKHS sprejela "Skupni mrežni plan SRS in SRH za iskanje odlaganja NSRAO" z nekaterimi dopolnili, morebitne druge spremembe načrta pa se bodo sproti vnašale tudi v grafični prikaz, ki se bo tako ažuriran občasno pošiljal MKHS v vednost. Sprejet je bil tudi sklep o sprotnem spremljanju uresničevanja skupnega mrežnega načrta. Na sedmi seji je bilo že ugotovljeno, da aktivnosti po načrtu tečejo normalno in da zamuja le druga faza študije v SRH, ki bo izpeljana do konca oktobra 1990 in da tudi rezultati študije "Izbor lokacije odlagališča RAO v SRS - 1. stopnja" še niso strokovno recenzirani niti predstavljeni javnosti. Upravni organi v SRS morajo zato čimprej predložiti način strokovne recenzije in predstavitve javnosti rezultatov študije in to izpeljati, da bi se lahko izvajanje skupnega mrežnega načrta nemoteno odvijalo. Na osmi seji so ugotovili, da napredovanje del za izbor lokacije odlagališča RAO v obeh republikah poteka v skladu s skupnim mrežnim načrtom in da ima izvajalec študije v SRS težave pri zbiranju podatkov iz posameznih občin, zato se lahko podaljša izvajanje 2. stopnje pri iskanju lokacije. Na tej seji so tudi ugotovili, da bo treba zaradi sprejetja novih zakonov sprožiti postopek za izdelavo novega mrežnega načrta (v 4-6 mesecih). Na deveti seji so opozorili na nadaljnje težave pri uresničevanju dejavnosti iz mrežnega načrta. Poudarjena je bila vloga javnosti, težave pri zbiranju podatkov in osnov iz občin v SRS in še vedno pomanjkljive zakonske osnove v SRS, ki onemogočajo oblikovanje novega mrežnega načrta. Na tej seji so se zavzeli tudi za to, da bi v novem skupnem mrežnem načrtu zagotovili večje strokovno vključevanje javnosti v vse faze sprejemanja odločitev o izbiri lokacije odlagališča JEK, republiškim upravnim organom v SRS pa naložili, da morajo odpraviti vzroke, ki zavirajo uresničitev načrtovanih dejavnosti pri izbiri lokacije odlagališča RAO v SRS.

Možnost odlaganja RAO v ali zunaj SFRJ

Koordinacija se je na svoji prvi seji zavezala, da bosta oba izvršna sveta iskala rešitve za odlaganje NSRAO iz JEK tudi v drugih delih Jugoslavije in v drugih državah. Na četrti seji je bilo upravnim organom obeh republik naloženo, naj podrobneje razdelajo dejavnosti za rešitev odlaganja NSRAO v drugih delih ali zunaj SFRJ. Če ne bo možno izbrati lokacije odlagališča v eni izmed republik, v SFRJ, ali v tujini, bo SRS zagotovila trajno odlaganje le polovice RAO, druga polovica pa

odpade na SRH²⁵⁸. Na peti seji je bila koordinacija seznanjena z informacijo, da je za odlaganje RAO drugje v Jugoslaviji ali zunaj nje republiški komite za energetiko SRS že sprožil pobudo pri zveznem sekretariatu za energetiko in pri mednarodni agenciji za atomsko energijo. Republiškemu komiteju za energetiko SRH pa predlaga, naj naredi isto oziroma naj oba republiška komiteja za energetiko skupaj naslovi ta vprašanje o možnem odlaganju RAO drugje v Jugoslaviji zveznemu sekretariatu za narodno obrambo, zunaj Jugoslavije pa zveznemu sekretariatu za zunanje zadeve in zveznemu sekretariatu za zunanjo trgovino. Republiški komite za energetiko SRS je na šesti seji koordinacije poročal o aktivnostih glede izvoza NSRAO iz SFRJ, ta pa je sklenila, naj se ta informacija do 12.4.1990 pošlje zveznim organom v vednost. Na tej seji so sprejeli tudi sklep, da naj oba IS pošljeta dopis podpredsedniku zveznega IS o možnosti izvoza RAO v Sovjetsko zvezo. Sedma seja je bila glede odlaganja RAO zunaj meja obeh republik odločilna. Na podlagi informacij iz zveznih organov in Mednarodne agencije za atomsko energijo je postalo jasno, da ne obstajajo realne možnosti za odlaganje RAO zunaj SFRJ, niti v drugih delih SFRJ. Na sedmi seji so tudi ugotovili, da je za pristop drugih proizvajalcev RAO iz SRS in SRH k sporazumu o skupni gradnji odlagališča v SRS že vse pripravljeno, v SRH pa je v teku in bo vse nared do konca oktobra 1990. EGS in HEP (ZEOH) pa imata nalogo, da morata do prihodnje seje pripraviti vse za podpisovanje drugih proizvajalcev RAO iz SRS in SRH k sporazumu o skupni gradnji odlagališča RAO.

Usklajevanje metod in kriterijev za izbor lokacije

Ta tematika pomeni normativno raven strokovnega vidika iskanja ustrezne lokacije, zato je bila njena vsebinska izpeljava naloga strokovnih institucij.

Na prvi seji so sklenili, da bosta republiki usklajevali metodo in kriterije za izbor lokacije odlagališča NSRAO iz JEK, da bodo v obeh republikah sprejeti družbeno verificirani enaki osnovni kriteriji in metodološka načela za izbor lokacije odlagališča NSRAO (druga seja). To pa je mogoče zagotoviti s tem, da bi v recenzentski skupini, ki bi ocenjevali metodo in kriterije, izdelane v SRH, vključili slovenske eksperte in narobe. Inštitutu za urbanizem SRH in SEPO pri Inštitutu Jožef Stefan pa so naložili, naj identificirata glavne razlike med njunima metodama in kriteriji s predlogi, kako te razlike odpraviti. Na tretji seji so obravnavali poročilo o usklajevanju kriterijev in metod za izbiro lokacije, ki sta ga pripravila SEPO in Urbanistični inštitut SRH, niso pa ga sprejeli, ker so menili, da je cilj usklajevanja metode in kriterijev za izbiro lokacije v tem, da se odpravijo razlike, ki bi lahko

²⁵⁸ Ta dikcija je bila kasneje popravljena in se glasi: Stališče in zahteva SRS je, da bo zagotovila trajno odlaganje polovice RAO iz JEK, če ne bi bilo mogoče izbrati lokacije skupnega odlagališča (med republikama, v SFRJ in zunaj nje). Delegacija SRH bo o tem stališču in zahtevi zavzela pisno stališče do 15.5.1990.

oteževale ali preprečile primerjanje najprimernejših lokacij v obeh republikah. S sodelovanjem morata strokovni organizaciji, to je SEPO v SRS in Urbanistični institut v SRH, te razlike odpraviti. Obema je tudi naloženo, da identificirata usklajenost dosedanjih aktivnosti v obeh republikah in tudi neuskklajenosti, ki bi lahko otežile ali onemogočale primerjanje lokacij v obeh republikah, ter o tem pisno poročata koordinaciji do 15. 9. 1989. Na naslednji seji je bilo sklenjeno, da vsaka republika opravi strokovno recenzijo svoje študije o metodi in kriterijih s komisijo, v katero so vključeni tudi predstavniki druge republike, in da vsaka republika opravi tudi družbeno verifikacijo svoje študije o metodi in kriterijih v okviru vseh pristojnih organov in organizacij zlasti v Skupščini in IS. RUJV pa naj poskrbi, da bo študija "Metoda in kriteriji za ..." do 3. 11. 1989 popravljena in dopolnjena s pripombami recenzentske komisije, do 1.12. 1989 pa je še čas, da se pisno poročilo RUJV, ki govori o glavnih razlikah med metodama in kriteriji, dopolni in da se rešitve prepustijo v oceno strokovnjakom Mednarodne agencije za jedrsko energijo. "Informacija o razlikah v metodi in kriterijih za izbor lokacije odlagališča NSRAO v SRS in SRH" je bila predložena na peti seji sami, zato je MKHS sklenila, da je mogoče morebitne pripombe in predloge posredovati kasneje poročevalcema. Kljub razlikam v metodi in kriterijih se lahko aktivnosti nadaljujejo v obeh republikah, saj sprejete metode in kriteriji omogočajo kakovosten, zadovoljiv in primerljiv rezultat raziskovanja. V Sloveniji je treba začeti izbirati lokacijo, čeprav še ni končana verifikacija metode in kriterijev, saj je mogoče morebitne spremembe vključiti pozneje. Za organizacijo in usklajeno delovanje morata poskrbeti RUJV in Republiški komite za energetiko, industrijo, rudarstvo i zanatstvo. Za sprotno obveščanje med strokovnimi organizacijami, ki so nosilci dejavnosti izbora lokacije, pa naj poskrbita Komite za energetiko in Komite za gradvinarstvo, stambene i komunalne poslove, ker se s tem onemogoči nastajanje novih in pomembnih razlik. Koordinacija je menila, da morata obe metodi in kriterije poleg strokovne in družbene verifikacije v Sloveniji in Hrvaški dobiti še pozitivni oceni od ekspertov Mednarodne agencije za atomsko energijo na Dunaju.

Poročilo o izdelavi in izvajanju metod in kriterijev v obeh republikah je bilo sprejeto na šesti seji, na sedmi seji pa je bil ponovno govor o razlikah v metodi in kriterijih pri izbiri lokacije odlagališča NSRAO. Nosilcem študije v obeh republikah (RUJV in Ministarstvo gradvinarstva, stambenih i komunalnih poslova) je bilo naloženo, da morajo poskrbeti za dogovor ekspertov o usklajenosti kriterijev v teku druge faze, posebno na področju geologije, seizmologije in varstva prostora, in o tem poročati na naslednji seji koordinacije. Na osmi seji so se ponovno usklajevali kriteriji za iskanje lokacije.

Izbor lokacije

Na četrti seji so sklenili, da bosta do 15.11.1989 obe delegaciji v MKHS predložili način izbora končne lokacije v svoji republiki v naslednjih variantah: ali sprejeti v svoje planske akte tri potencialne lokacije in izbrati eno končno za medrepubliški izbor, ali sprejeti v planske akte eno potencialno lokacijo za medrepubliški izbor. Na naslednji peti seji sta delegaciji glede tega vprašanja pripravili vsaka svoje stališče. Hrvaška delegacija je predlagala tri, slovenska pa eno lokacijo, ki naj pride v planske akte. MKHS je na podlagi tega menila, da ni nujno, da je v planskih dokumentih v posamezni republiki predvideno enako število lokacij.

Odškodnine

Koordinacija je na drugi seji odprla tudi problematiko odškodnin in sozd EGS in ZEOH naložila, da do 20. julija 1989 pripravita predloge o oblikah in višini rente oziroma odškodnine občinam s prikazom morebitnih ovir pri realizaciji. Tega do tretje seje obe instituciji nista storili, zato je bil določen nov datum, 15.9.1989. Tudi na četrti seji je MKHS ugotovila, da naloga ni opravljena, zato morajo sozd EGS, ZEOH in Služba RAO v JEK do 15. 12. 1989 izdelati predlog projektne naloge o možnih oblikah in višini rente oziroma odškodnine za odlagališče, ki naj vsebuje analizo ureditve nadomestil v tujini, vrste nadomestil, pravne podlage in oblike nadomestil po zakonodajah obeh republik, s predlogi za spremembe predpisov, višino denarne rente s kriteriji za njeno določanje, način izplačila denarne rente, prejemnikov nadomestil (občina in/ali KS in/ali neposredni prebivalci), morebitnih izvajalcev projektne naloge. Predlog projektne naloge za študijo z naslovom "Študija o oblikah in višinah nadomestil družbenopolitičnim skupnostim in posameznikom, vezanih na lokacijo trajnega odlagališča RAO", ki sta jo naredila EGS in ZEOH, je bil predložen za peto sejo. Koordinacija je predlog sprejela in predlagala, da se dopolni s kriteriji, po katerih se določa pravica do nadomestila in določi radij, do katerega se lahko postavlja vprašanje po nadomestilu. JEK je nato dobila nalogo, da sklene pogodbo o izdelavi študije do 31.1.1990, sama študija pa mora biti končana najkasneje tri mesece po podpisu pogodbe. Na šesti seji je bil sprejet sklep, da je treba do 11.4.1990 članom MKHS poslati kratko pisno poročilo o statusu in o dosedanjih rezultatih študije o nadomestilih. Na sedmi seji pa je koordinacija že ugotovila, da študija o oblikah in višini odškodnine za odlaganje RAO daje splošne elemente za določanje odškodnine in da se morajo zato nosilci in izvajalci, ki skrbijo za določanje lokacije odlagališča, opreti na rezultate študije "Oblike in višine nadomestil za odlaganje RAO" in naprej analizirati vse vidike tega vprašanja. Na naslednji seji pa se je koordinacija že soočila s praktičnim problemom odškodnin. Skupščina občina Krško je namreč zahtevala dodatna nadomestila za uporabo zemljišča v letu 1990/91, JEK pa se je na to pritožil.

Zmogljivosti odlagališča NSRAO

Na četrti seji je Koordinacija razpravljala tudi o zmogljivostih odlagališča. Do 15.11.1989 naj bi delegaciji proučili in se obvestili o naslednjem predlogu: "odlagalna kapaciteta skupnega odlagališča bo obsegala vse NSRAO, ki so nastali v času obratovanja JEK in pri njeni dekomisiji, odpadke, ki bodo nastali do leta 2050 na območju SRS in SRH (industrija, zdravstvo, raziskovalna dejavnost ...), in o možnosti enkratnega povečanja kapacitet kot projektantska rezerva". Takšno zmogljivost bodočega skupnega odlagališča gre razumeti le kot projektno nalogo, nikakor pa to ne pomeni, da slovenska delegacija s tem sprejema drugačno stališče, kot je zapisano v planskih dokumentih SR Slovenije, ki govori o odlaganju v SR Sloveniji samo tistih RAO, ki imajo teritorialno poreklo v Sloveniji. Kakšna bo ta zmogljivost, pa ni bilo mogoče določiti niti na peti seji, saj se lahko zmogljivost skupnega odlagališča določi šele takrat, ko bo delegacija SRH dopolnila svoje stališče o zmogljivostih s podatki o prostornini RAO, ki bo nastala do leta 2050 iz vseh virov. Ta podatek je potreben zato, da bi se lahko spremenilo stališče v dolgoročnem načrtu SRS, ki v primeru, da bo odlagališče v SR Sloveniji, onemogoča odlaganje RAO iz SRH v skupno odlagališče. Na šesti seji je MKHS sprejela poročilo delegacije SRH o prostornini RAO, ki bo do leta 2050 nastal iz vseh virov v SRH, oceni o količini RAO za vsako republiko posebej do leta 2050 pa naj bosta zapisani do 16.5.1990 v skupni pisni informaciji. Na sedmi seji so ugotovili, da bosta imeli obe republiki do leta 2050 skupno 17.936 m^3 NSRAO (JEK 17.450 m^3 , preostali viri v SRS 179 m^3 , SRH 307 m^3) in da je treba s takšno prostornino računati v pripravljanih delih odlagališča NSRAO²⁵⁹. Na osmi seji je koordinacija sklenila, naj obe strani za naslednjo sejo pripravita seznam vseh drugih proizvajalcev NSRAO in uporabnikov radioaktivnih virov, kar sta republiki tudi storili. K seznamu uporabnikov radioaktivnih virov oziroma proizvajalcev RAO, so sklenili na deveti seji, pa je treba dodati specifikacijo količin in aktivnosti virov in RAO.

Koordinacija se je ukvarjala tudi s problemom obstoječih lokacij odlaganja NSRAO. Na sedmi seji je bila seznanjena, da je JEK v občini Krško sprožil postopek za razširitev začasnega skladišča RAO v JEK. Konec postopka, ugotavlja koordinacija, je težko predvideti, ker se je javna razprava ustavila. Republiški organi SRS pa morajo do konca junija 1991 izdati lokacijsko dovoljenje za razširitev skladišča RAO.

²⁵⁹ Zapisnik osme seje so dopolnili z naslednjim stališčem: V pripravljanih delih za gradnjo odlagališča RAO je treba upoštevati skupno količino NSRAO v višini 17.936 m^3 (neto). Bruto prostornina je ocenjena na okoli 60.000 m^3 . Ob upoštevanju projektantske rezerve pa je čista prostornina odlagališča ocenjena na 120.000 m^3 .

Javnost

Medrepubliška koordinacija je že na drugi seji sprejela "Izhodišča za oblikovanje vsebine, oblike in načinov komuniciranja z javnostjo o reševanju problema odlaganja NSRAO (8.5.1989)" in sprejela sklep, da vsaka republika posebej pripravi operacionalizacijo Izhodišč ... ter da o tem poroča na naslednji seji. Koordinacija pa je s te seje pripravila tudi poročilo za javnost. Za tretjo sejo je ZEOH pripravil "Program komuniciranja ZEOH z javnostjo v letu 1989", predlog komuniciranja za področje SRS pa je izdelal novinar Vizjak. Na podlagi gradiv se je razvila razprava o informiranju javnosti o elektroenergetiki. MKHS je na koncu razprave ugotovila, da se je odnos do javnosti izboljšal in da je treba ob aktivnostih za izbiro lokacije odlagališča RAO posebno pozornost posvetiti programu, ki načrtuje stike z javnostjo. Do 15.9.1989 pa naj bi ZEOH in EGS izdelala program informiranja javnosti s ciljem, da se omogoči čim boljše družbeno sprejemljivost pri izbiri lokacije za odlagališče RAO. MKHS mora o svojem delu do 24.7.1989 v kratki informaciji obvestiti tudi oba republiška IS, za javnost pa izdelati informacijo o sklepih tretje seje in jo posredovati republiškima komitejema za informiranje. Koordinacija je na četrti seji sprejela poročilo obeh elektrogospodarstev in priporočila, naj se komuniciranje z javnostjo začne takoj. Na peti seji pa je že ugotovila, da se program informiranja javnosti o dejavnosti odlaganja RAO ne izvaja dovolj učinkovito. Zato je EGS, ZEOH in JEK ter republiškima komitejema za informiranje naložila, da morajo do 28.11.1989 narediti pregled vseh sklepov MKHS, ki so vezani na informiranje javnosti, in da do istega datuma določijo odgovorne, ki bodo naredili strategijo in program informiranja javnosti o reševanju odlaganja RAO, in tiste, ki bodo skrbeli za izvajanje tega programa, in da določijo način financiranja stroškov za informiranje. Iz programa mora biti razvidno, kdo izvaja, kdo financira skupni program informiranja in kaj se bo izvajalo ločeno v vsaki republiki posebej. Program je treba začeti izvajati 28.11.1989. Na ta vprašanja je koordinacija dobila odgovor na šesti seji. EGS je odkupila elaborat Matjaža Vizjaka in ga angažirala za konzultanta, podoben pristop je ubrala tudi SRH. Nosilca in financerja komuniciranja z javnostjo na republiški ravni sta ZEOH za SRH in EGS za SRS, finance za to dejavnost pa gredo iz energetskih sredstev in ne iz sredstev, zbranih na podlagi sporazuma EGS, ZEOH, JEK za področje RAO. Komuniciranje z javnostjo na regionalni ravni pa naj izvaja služba projekta RAO v JEK, financira pa se po sporazumu EGS, ZEOH in JEK. Koordinacija je želela biti glede informiranja in komuniciranja z javnostmi na tekočem in je sprejela sklep, da se do 16.5.1990 izdelata poročila o komuniciranju z javnostjo na republiški in regionalni ravni. Zdelo se je, da bo sedma seja prelomna, zato je bila zaprta za javnost, vsaj tako se

je dalo razbrati iz sklepa, da bodo vse nadaljnje seje za javnost in novinarje odprte. Med drugim so na njej opozorili tudi na težave pri izvajanju akcij iz programa obveščanja javnosti, ki jih ima HEP in EGS s sredstvi javnega obveščanja. S sklepi seje so bila sredstva javnega obveščanja seznanjena pozneje.

Organizacijska oblika reševanja odlaganja NSRAO

Koordinacija je na drugi seji po informaciji o dosedanji dejavnosti na področju reševanja odlaganja NSRAO iz JEK naložila RUJV, naj na podlagi pisnih dopolnil in pripomb na informacijo naredi prečiščeno besedilo in ga pošlje vsem članom koordinacije v nadaljnjo uporabo. Na podlagi te informacije je koordinacija tudi ugotovila, da sedanja oblika reševanja odlaganja NSRAO ni primerna in da ni učinkovita. Problematiko RAO iz JEK je treba ločiti od polemik o jedrskem energetskem programu in javnost opozoriti, da obstajajo tudi drugi proizvajalci RAO. Zaradi večje in boljše učinkovitosti pri reševanju te problematike je koordinacija naložila sozdu EGS in ZEOH, da do 20.6.1989 pripravita predloge za spremembo Službe projekta RAO v JEK (dopolniti sporazum ZEOH, EGS in JEK z dne 19.3.1985 na področju statusne in delovne organiziranosti, večje finančne samostojnosti, kadrovske okrepitve, druge poenostavitve in ukrepe, ki bi povečali učinkovitost in samostojnost Službe RAO v JEK), o morebitni samostojnejši organizacijski obliki in o času njegove ustanovitve pa bo mogoče odločati šele na podlagi analize, ki jo morata pripraviti sozda EGS in ZEOH do 20.7.1989. Elaborata o možnih organizacijskih oblikah izvajanja pripravljanih del ZEOH in EGS nista pripravila do omenjenega datuma (do tretje seje), zato je bil določen nov datum, 15.9.1989. Na tretji seji predlog reorganizacije Službe projekta RAO v JEK ni bil sprejet. Služba projekta RAO v JEK naj bi bila jedro nove delovne skupine v JEK, ki jo je treba čimprej ustanoviti. Delovni skupini je treba zagotoviti status, da bo javno in izključno ona zadolžena in odgovorna za vse dejavnosti v zvezi z gradnjo odlagališča RAO v obeh republikah, da bo za naloge in odgovornosti ustrezno financirana, kadrovskega temu primerno okrepljena in da bo njena odgovornost jasno in preprosto opredeljena. V tem duhu naj se do 15.9.1989 v JEK oblikuje delovna skupina za pripravo odlagališča RAO. Koordinacija je na četrti seji dobila od sozda EGS, ZEOH in JEK (11.9.1989) gradivo o varnosti in organizaciji odlaganja NSRAO, ki ga je sprejela s sklepom, da morajo do 1.12.1989 dopolniti sporazum o financiranju in izvajanju predhodnih del za odlagališče NSRAO v skladu s predlogi iz omenjenega gradiva in tako, da zagotovijo, olajšajo in poenostavijo financiranje Službe RAO v JEK, razpustijo projektni svet, objavijo razpis za prosta delovna mesta Službe RAO v JEK, Služba pa naj takoj začne opravljati aktivnosti, ki so njena naloga. Druge naloge, ki se je nanašala na druge možne organizacijske

oblike, pa sozd EGS in ZEOH nista izvedla korektno, zato je MKHS sprejela sklep, da je treba analizo o prednostih in slabostih drugih organizacijskih oblik dopolniti z informacijo, kako to urejujejo v tujini, katere vrste podjetij so možne, kakšne možnosti so za javni nadzor in kako velika mora biti kadrovska okrepitev, kakšne so možnosti za transport RAO in o drugih odprtih vprašanjih. Koordinaciji so na peti seji poročali, da je bil objavljen razpis za prosta delovna mesta v Službi projekta RAO iz JEK, razpuščen projektni svet in poenostavljeno financiranje Službe. Koordinacija pa tudi na tej seji ni bila zadovoljna s predloženim gradivom za ugotavljanje prednosti in pomanjkljivosti drugih organizacijskih oblik za vodenje dejavnosti pri gradnji odlagališča RAO. Za dopolnilo elaborata naj se EGS in ZEOH obrneta še na druge strokovne moči in posebej upoštevata možnosti, ki jih ponujajo nove sistemske rešitve. Nov rok za popravo elaborata je 30.6.1990, na šesti seji pa so obljubili, da bo analiza o možnih organizacijskih oblikah izdelana do 1.6.1990. Na sedmi seji je bil podan predlog analize, ki pa se še ni začela uresničevati. Ponovno so bile dane smernice in načini iskanja optimalne organizacijske oblike, EGS in HEP pa so ponovno naložili, da pripravita predlog za optimalne organizacijske oblike, ki bo omogočal učinkovito nadaljnjo vodenje priprav na gradnjo odlagališča RAO. Premik je bil narejen na osmi seji, na kateri so sprejeli sklep, da SRS in SRH v dveh mesecih ustanovita vsaka svoje javno podjetje za ravnanje z RAO, koordinacija med njima pa naj bi potekala prek MKHS. V skladu s tem sklepom se razširi tudi sestava MKHS. Javni podjetji v obeh republikah, kot so ugotovili na deveti seji, še nista začeli delovati zaradi administrativnih in proceduralnih težav, ki morajo biti odpravljene najkasneje do maja 1991.

O načinu prenehanja dela Službe projekta RAO v JEK in o prenosu vseh del na javni podjetji naj bi razpravljali na naslednji seji. Pri tem naj bi se oprli na predloge iz poročila Službe projekta RAO iz osme seje, ki vsebuje kronologijo odgovornosti pri reševanju odlaganja NSRAO ter delo te službe s prikazom odprtih vprašanj odlaganja NSRAO.

Drugo

Koordinacija je na sejah obravnavala tudi druge tematike, kot so problem financiranja in zagotavljanja sistemskega zbiranja financ za predhodna dela za odlagališče NSRAO, toplotna obremenitev reke Save in vodnogospodarsko dovoljenje za JEK (od četrte do devete seje), konstituiranje podjetja JEK (deveta seja), tuje inšpekcije (deveta seja), nova spoznanja o izolaciji odlagališča z inženirskimi pregradami itd., ki pa nimajo neposredne povezave s predmetom preiskovanja in jih zato puščamo ob strani.

OPOMBA 2

Javnost delovanja in komuniciranje z javnostmi

Na prvi seji je KO sklenil, da bo prva seja družbenega sveta javna in da bodo na sejo povabili predstavnike sredstev javnega obveščanja. Tudi družbeni svet se že od vsega začetka zaveda pomena javnega delovanja in je ravno tako na prvi seji ugotovil, da "problematika jedrske varnosti zahteva v večji meri demokratično izmenjavo in usklajevanje stališč vseh družbenih dejavnikov, ki se ukvarjajo z vprašanji s tega področja, zato bosta za delo sveta pomembni predvsem njegova odprtost in javnost dela." Že na drugi seji KO je bilo treba začeti udeležati ta načelna stališča.

Na zahtevo Zveze društev za varstvo okolja je KO oblikoval stališče, da se v dnevnem časopisu objavi informacija o shranjevanju iztrošenega gradiva z dopolnilom, da se objavijo tudi podatki o shranjevanju nizko- in srednjeradioaktivnih odpadkov po drugi seji sveta. Na naslednji seji je KO tudi sklenil, da se predlogi in mnenja iz druge seje družbenega sveta, ki se nanašajo na odlaganje RAO, verificirajo in da se lahko pošljejo v javnost oziroma ustreznim organom in organizacijam.

Po drugi strani pa so se za problematiko odlaganja RAO zanimali tudi mediji. ČGP DELO je za sobotno prilogo pripravilo okroglo mizo na temo odlaganje RAO in o tem obvestilo tudi KO, ki je predlagal, da se okrogle mize udeležijo Todor Dimitrovič, Mauricio Olenik in Marjan Levstek. KO na tej seji ni mogel iti mimo komentiranja pisanja javnih medijev o jedrski energiji, ki povzroča negativno javno mnenje.

Spričo vse bolj naraščajoče zavesti o pomenu komuniciranja z javnostjo glede vprašanja odlaganja NSRAO je KO na šesti seji ustanovil začasno delovno skupino za komuniciranje z javnostjo na področju reševanja odlaganja NSRAO, potrdil tudi osnutek vsebine 1. št. biltena in sprejel sklep, da bo sproti potrjeval program omenjene delovne skupine in da bo o ustanovitvi obvestil tudi člane sveta. KO je ustanovitev delovne skupine za komuniciranje utemeljil z zakonsko opredeljeno nalogo DS, da mora redno in celovito obveščati javnost (isto si je DS zapisal tudi v program dela), na drugi seji pa je DS še izrecno sprejel sklep o rednem in celovitem obveščanju javnosti o vseh aktivnostih na področju odlaganja NSRAO. Na četrti seji je bil z razlogi, ki so vodili KO v formiranje začasne delovne skupine za komuniciranje z javnostjo na področju odlaganja NSRAO, in o predlogu delovnega programa skupine seznanjen tudi DS in brez pripomb je podprl njeno ustanovitev in tudi program dela.

Da delo KO in DS ni bilo izolirano, dokazuje sklep o financiranju skupine za komuniciranje, ki naj bi sredstva za delovanje dobila v skladu s sklepom četrte seje medrepubliške koordinacije za področje RAO. Po tem sklepu morata sredst-

va zagotoviti EGS in ZEOH (glej I. del). Po sklepu MK za področje RAO, ki je na drugi in tretji seji razpravljala o informiranosti javnosti, je morala EGS napisati tudi program informiranja javnosti o reševanju problema RAO (15.9.1989). Program vsebuje organizacijske in vsebinske elemente komuniciranja z javnostjo, zasnovan pa je na naslednjih temeljih:

1. Informativna dejavnost naj bi bila nevtralna in neodvisna. V ta namen se pri DS za RUJV organizira skupina za komuniciranje z javnostjo. DS bi tako verificiral, koordiniral in usmerjal koordinacijsko dejavnost, strokovna dela, ki se nanašajo na vodenje in izvajanje odnosov z javnostjo, pa bi opravljal koordinator (za začasnega koordinatorja je bil imenovan Matjaž Vizjak, ki naj bi pripravil tudi program in organizacijsko izvedbo), sredstva za njegovo delo in za druge organizacijske naloge na področju komuniciranja se pokrivajo iz energetskih sredstev, ki so planirana za reševanje RAO pri investitorju (JEK).
2. Prva naloga je priprava biltena, ki bo služil kot pripomoček pri organiziranju javnomnenjskih akcij in ki bo novinarjem ponujal mnenje strokovnjakov, njim in javnosti v razumljivem jeziku.
3. Druga naloga pa je izvajanje permanentnih dolgoročnih aktivnosti obveščanja javnosti:
  - redno izdajanje biltena
  - obiski objektov RAO doma in v tujini
  - novinarji, ki pišejo o problematiki RAO, morajo poznati tudi tuje izkušnje, obiski morajo biti skrbno pripravljene in pod strokovnim vodstvom, s tem bi načeli veliko predsodkov, ki izhajajo iz nepoznavanja problematike)
  - okrogle mize, tribune, pogovori
  - letaki, zloženke in podobno propagandno gradivo
  - brošure, namenjene javnosti, ki je s problemom že seznanjena in zanj bolj kvalificirana, zato jo zanimajo podrobnejši podatki
  - radio (še posebej pomembno je sodelovanje z lokalno radijsko postajo na območju, kjer bo odlagališče RAO)
  - TV (omogočiti dostop do tujih dokumentarnih gradiv in originalnih prispevkov)
  - obiski krajanov območja, kjer bo odlagališče
  - stalna razstava v Jedrskem centru v Podgorici.

Na podlagi tega programa je svoj program naredila tudi delovna skupina za komuniciranje z javnostjo na področju reševanja odlaganja NSRAO (27. 11. 1989). V program so zapisali, naj bo komuniciranje strokovno in naj na strpen način omogoči popolno informiranje. V nadaljevanju pa je program bolj operativen. Delovna skupina naj bi takoj začela pripravljati bilten, ki naj bi služil kot pripomoček za organiziranje, v dveh mesecih naj bi pripravila tiskovno konferenco, kjer bo podano stanje o aktivnostih na področju RAO. Poleg tega pa si je za permanentne dejavnosti skupina zadala izdajanje biltena oziroma brošur (mesečno ali po potrebi), organiziranje obiskov objektov RAO doma in v tujini, organiziranje okroglih miz, tribun in pogovorov, postavitve stalne razstave v Izobraževalnem centru za jedrsko energijo v Podgorici.

KO je na sedmi seji obravnaval prvi izdelek delovne skupine za komuniciranje. Na podlagi informacij o izdelavi 1. številke biltena je ocenil, da je bilten ustrezen zbirka osnovnih podatkov in informacij o NSRAO in da je tudi dostojno izdelan. Dogovorili so se tudi, da se informativni Bilten "Radioaktivni odpadki" pošlje zainteresiranim političnim strankam in političnim organizacijam. Na isti seji pa je KO prejel tudi pismo M. Vizjaka, s katerim ta odpoveduje sodelovanje v začasni delovni skupini za komuniciranje z javnostjo na področju reševanja odlaganja NSRAO. Na podlagi razprave člana skupine o delu skupine in odnosih s koordinatorem in na podlagi odpovedi sodelovanja dosedanjega koordinatorskega so sprejeli naslednje sklepe: da sekretarka DS skliče začasno delovno skupino, ki naj poda mnenje o pismu Matjaža Vizjaka; če M. Vizjak vztraja pri odpovedi, se k sodelovanju povabi drug novinar in sprejeti so bili stroški za izdelavo biltena. O delu začasne delovne skupine za komuniciranje z javnostjo na področju reševanja odlaganja NSRAO je bil seznanjen tudi DS na peti seji. Poleg tega se je svet seznanil tudi z odpovedjo dosedanjega koordinatorskega delovne skupine.

Na peti seji je DS napisal še sporočilo za javnost, v katerem je poudaril sklepe seje in še opozorilo, da je bila morda to zadnja seja sveta, če bo skupščina sprejela zakon o ukinitvi vseh republiških DS.

OPOMBA 3

Kronologija sej koordinacijskega odbora je prepletena s kronologijo sej družbenega sveta²⁶⁰ in tudi tematski sklopi so enaki.

²⁶⁰ Prva seja KO je bila 10.10.1988, prva seja DS za RUJV je bila 14.11.1988, druga seja KO je bila 8.2.1989, druga seja DS za RUJV je bila 27.2.1989, tretja seja KO je bila 23.3.1989, četrta seja KO je bila 16.5.1989, peta seja KO je bila 26.6.1989, tretja seja DS za RUJV je bila 28.6.1989, šesta seja KO je bila 8.11.1989, četrta seja DS za RUJV je bila 4.12.1989, sedma seja KO je bila 28.2.1990, peta seja DS za RUJV je bila 14.3.1990, osma seja KO pa je bila 6.4.1990.

Obravnavanje problematike NSRAO

V pripravi na drugo sejo DS RUJV je koordinacijski odbor sprejel poročilo službe projekta RAO JEK in ga dopolnil z lokacijsko odločbo, ureditvenim načrtom JEK, z avtorjem in recenzentom idejnega projekta za odlagališče ter še s postopki in stanjem na Hrvaškem in ga tako dopolnjenega predložil kot gradivo svetu. Poleg te informacije naj bi pripravili še kratko informacijo o odlaganju RAO v SFRJ. Na podlagi tega gradiva naj bi predsednik in sekretarka sveta do seje pripravila tudi osnutek predlogov in mnenj v zvezi z odlaganjem RAO. Svet pa bodo obvestili tudi o pripravah na sprejetje zveznega zakona o moratoriju na gradnjo jedrskih elektrarn v Jugoslaviji in o segrevanju reke Save zaradi obratovanja JEK.

DS je na drugi seji na podlagi informacije o poteku del za zagotovitev odlagališča NSRAO²⁶¹ in na podlagi razprave sprejel naslednje:

1. ugotovitve in mnenja

- sprejeti so vsi zvezni predpisi, ki regulirajo odlaganje NSRAO
- obseg NSRAO se povečuje (zaradi uporabe v energetiki, medicini, kmetijstvu, industriji), začasna skladišča imajo omejene zmogljivosti, zato je reševanje končnega odlaganja RAO nujno iz ekološkega, varstvenega in zdravstvenega vidika
- pri iskanju najugodnejše lokacije za odlagališče NSRAO je treba računati s pritiskom javnega mnenja, ki je negativno razpoloženo tudi zaradi slabega, nepopolnega in nepravočasnega obveščanja

2. predlogi

- RUJV naj pripravi celovito informacijo o projektu odlaganja RAO in ga predloži Skupščini SR Slovenije kot dodatno gradivo za obravnavo predloga sprememb plana SR Slovenije (1986-90)
- RUJV naj zbere vsa recenzentska dela, ki so vezana na gradnjo odlagališča NSRAO
- RUJV je odgovoren za spremljanje in nadzorovanje vseh aktivnosti v zvezi z gradnjo odlagališča NSRAO iz JEK in iz drugih virov v SR Sloveniji (glej dopolnilo s tretje seje)
- iskati je treba še druge rešitve odlaganja NSRAO v SFRJ ali v tujini
- da bi projekt odlaganja NSRAO nemoteno potekal, morata elektrogospodarstvu SR Slovenije in SR Hrvaške zagotoviti kontinuirano financiranje

²⁶¹ Gradivo je obsegalo poročilo o projektu odlagališča jedrskih odpadkov NSRAO (poročevalec: JEK), informacijo o reševanju problema odlaganja RAO v SFRJ (poročevalec: sekretar družbenega sveta), informacijo o metodi in kriterijih za izbor lokacije odlagališča NSRAO v Sloveniji (poročevalec: Inštitut Jožef Stefan - SEPO), poročilo o delovanju prehodnega skladišča RAO v Reaktorskem centru v Podgorici za leto 1988.

- koordinacijski odbor bo javnost v Sloveniji obveščal o dejavnostih, ki so vezane na program odlaganja NSRAO
- koordinacijski odbor naj pripravi informacijo o delu medrepubliške koordinacije na področju gradnje odlagališča NSRAO
- medrepubliška koordinacija mora uskladiti kriterije za izbor lokacije za NSRAO in za redno obravnavanje dejavnosti in reševanja problemov, vezanih na NSRAO
- sprejet je bil tudi sklep, da se po magnetofonskem posnetku naredi zapis, iz katerega bodo razvidna različna mnenja in predlogi, ki so bili izraženi v razpravi o odlagališču NSRAO

Poleg tega pa je svet obravnaval tudi mnenje Zveze društev za varstvo okolja, ki meni, da je gradnja šolskega centra za jedrsko tehnologijo v Podgorici neracionalna, in sprejel na znanje več vprašanj: o rezultatih dela skupine delegatov Skupščine SR Slovenije, ki mora pripraviti poročilo o vplivih RUŽV na okolje; o delavcih, ki so polagali palice v skladišče RAO (ZVOS); zakaj obstajajo različna merila za izpostavljenost prebivalstva sevanju; kakšne so ugotovitve skupine delegatov, ki se nanašajo na upravičenost nadaljnega obstoja RUŽV; kakšni so rezultati meritev vpliva RUŽV na okolje strokovnjakov iz ZR Nemčije; kakšna je zanesljivost merjenja sevanja v okolici RUŽV; zahteva o potrebnem dodatnem varstvu prebivalstva v okolici RUŽV (delegat SO Škofja Loka). Na vprašanja mora odgovoriti koordinacijski odbor.

Na tretji seji koordinacijskega odbora so sprejeli amandmaje na sklepe druge seje sveta, in sicer:

- RUJV je ob sodelovanju republiškega komiteja za energetiko odgovorna za spremljanje in nadzor aktivnosti... (odlagališča NSRAO)
- RUJV naj pripravi celovito informacijo o projektu odlagališča RAO in naj jo posreduje v obravnavo Skupščini SR Slovenije. Odbor meni, da je vprašanje odlaganja pomembno in da je treba zagotoviti razpravo, ločeno od drugih predlogov sprememb plana SR Slovenije v Skupščini SR Slovenije. Zapisnik druge seje sveta pa so dopolnili tudi s stališči predsedstva RK ZSMS o odlaganju NSRAO in ga posredovali udeležencem v potrditev.

Koordinacijski odbor je problematiko NSRAO obravnaval ponovno na četrti seji v sklopu poročila o delu službe za varstvo pred ionizirajočim sevanjem - skladišča RAO za leto 1988²⁶². V tem poročilu je omenjen tudi nadzor prostorov skladišča

NSRAO. Prehodno skladišče v Rektorskem centru v Podgorici za trdne NSRAO je namenjeno uporabnikom v SR Sloveniji, razen JEK in RUŽV. Odlagališče je začelo obratovati leta 1987. V letu 1988 je služba sprejela in evidentirala nekaj dodatnih NSRAO in opravljala tedenski nadzor skladišča. V skladišču so tri vrste RAO: zaprti sodi (kontaminirani predmeti kot so papir, plastika, steklovina itd., in materiali z inducirano aktivnostjo, ki so bili obsevani v reaktorju TRIGA), posebni odpadki (večji kontaminirani ali aktivirani predmeti, ki so zaradi velikosti shranjeni posebej zunaj sodov) in zaprti izvori (neuporabni, zaprti viri sevanja, ki so shranjeni v originalnih zaščitnih kontejnerjih). Število sodov se je v letu 1988 povečalo s 84 na 95, sprejetih je bilo še pet zaprtih izvorov in dva posebna predmeta.

Na naslednji, peti seji je koordinacijski odbor k točki o statusu aktivnosti v zvezi z RAO (pripravi ga RUJV) dodal še poročilo o zaključkih posveta o RAO z dne 24.4.1989, ki je bil v Skupščini SRS.

Družbeni svet je na tretji seji na podlagi poročil o rezultatih meritev radio-loškega nadzora sprejel mnenje, da so rezultati meritev korektni in redni in da so sevanja v okviru zakonskih določil. Pristojnim republiškim organom pa priporoča, naj razširijo meritve sevanja tudi na druge vire sevanj (radon v pepelu iz termoenergetskih objektov in objektov, zgrajenih iz elektrofilterskega pepela) in o tem obveščajo javnost.

Svet je obravnaval tudi informacijo o statusu aktivnosti v zvezi z skladiščem NSRAO, kar je bilo v skladu s programom dela sveta in s sprejetim predlogom na drugi seji sveta v zvezi s problematiko NSRAO.

Celovito informacijo o problematiki RAO je pripravil RUJV skupaj z republiškim komitejem za energetiko. Ta informacija je bila tudi podlaga posvetu v Skupščini SRS dne 24.4.1989. V tem času je bil končan tudi elaborat "Metoda in kriteriji za izbor lokacije odlagališča NSRAO v SRS" (SEPO), imenovana²⁶³ je bila komisija za recenzijo elaborata pod vodstvom Petra Novaka, ustno poročilo o delu komisije pa je svet dobil na sami seji. Ker poročilo še niso verificirali člani revizijske komisije, je predsednik svetu podal le informacijo o glavnih zaključkih: v uvodu elaborata bo opredeljena le ena izmed variant, to je iskanje lokacije za odlagališče RAO v SRS, metoda in posamezni kriteriji pa bodo razdeljeni po stopnjah in glede na tipe odlaganja odpadkov.

V razpravi so bila odprta še vprašanja verifikacije metode in kriterijev za izbor lokacije in njeno usklajevanje s SR Hrvaško, vprašanje o izbrani variantni lokaciji. Predstavnik RK ZSMS je ugotovil, da ni bila opravljena razprava v

²⁶² Bogdan Pucelj, IJS Delovno poročilo, DP 5415, marec 1989.

²⁶³ Revizijsko komisijo za oceno elaborata Metode in kriteriji za ... je imenovala RUJV 12.4.1989.

Skupščini SRS o problematiki odlaganja NSRAO na podlagi predloga sveta in svet mu je naložil, da naj RK ZSMS do prihodnje seje posreduje pisno pobudo glede razprave v skupščini.

Družbeni svet je na četrti seji sprejel poročilo o recenziji elaborata "Metoda in kriteriji za izbor odlagališča RAO", informacijo o aktivnostih medrepubliške koordinacije za področje RAO, terminski načrt aktivnosti RAO in poročilo o razširitvi skladišča NSRAO v JEK. Glede elaborata "Metoda in kriteriji ..." je menil, da mora biti predelan v obliko, ki bo primerna za informiranje strokovne in laične javnosti, in naj ga ocenijo tudi mednarodne strokovne institucije. Na podlagi tega dokumenta naj se v SRS začnejo potrebni postopki za izbor lokacije za trajno odlagališče NSRAO. Od IS SRS pa je še terjal informacijo glede možnosti izvoza NSRAO.

Svet je na podlagi ugotovljenega dejstva, da začasno skladišče za NSRAO v JEK zadostuje le še do leta 1992 (dva delegata glasovala proti) in da do leta 1992 ni mogoče zgraditi trajnega odlagališča za NSRAO, sprejel predlog o razširitvi sedanjega skladišča za NSRAO v JEK, z zahtevo, da mora razširitev skladišča ustrezati domačim predpisom in mednarodnim priporočilom glede varovanja življenjskega okolja. Glede razširitve skladišča v JEK si člani sveta niso bili enotni. Predstavniki RK ZSMS je izkoristil možnost ločenega mnenja in dal na zapisnik svoje stališče glede razširitve skladišča v JEK. Informacijo o zahtevi po razširitvi skladišča v JEK pa se naj vključi v 1. številko biltena DS.

Svet je bil na peti seji seznanjen s celovito informacijo o reševanju vprašanja NSRAO, s Smernicami za izbor lokacije odlagališča NSRAO v RS in z informacijo o možnosti izvoza NSRAO iz SFRJ. V rapravi na to temo so poudarili pomen rednega in tekočega obveščanja o vseh aktivnostih na področju reševanja vprašanj odlaganja NSRAO. Odprli pa so vprašanje nadomestil za posege v prostor, vprašanje strokovne ocene posameznih faz v zvezi z iskanjem lokacije NSRAO ter vprašanje verifikacije metod in kriterijev ter smernic. Svet je sprejel mnenje, da mora prosilec pred pridobitvijo posamičnih dovoljenj pri zagotovitvi odlagališča pridobiti ustrezno strokovno mnenje strokovnih institucij, tako kot določajo veljavni predpisi.

To je bil zadnji sestanek družbenega sveta za RUJV. Svet je sodeloval potem še kot soorganizator posveta o NSRAO v skupščini 20.3.1990 skupaj s komisijo za varstvo človekovega okolja RS, republiškim komitejem za varstvo okolja in urejanje prostora ter republiškim komitejem za energetiko.

- *O RUJV*

DS za RUJV je imel med pomembnimi nalogami zapisan tudi nadzor nad delom RUJV. Z njenim delom se je prvič obširneje seznanil na tretji seji s poročilom direktorja RUJV.

Poročilo se je nanašalo na delo RUJV v prvi polovici leta 1989 in vsebovalo tudi poglede na novo imenovanega predsednika, ki jih povzemam:

- RUJV opravlja vsa preventivna dela (preprečuje nastanek jedrskih nezgod, ob jedrskih nezgodah pa ravna tako, da so osebe jedrskega objekta, prebivalstvo in okolje varni pred škodljivimi vplivi)
- RUJV ni odgovorna za zagovarjanje jedrske energije, je neodvisna od uporabnikov, pospeševalcev ali zagovornikov jedrske energije
- RUJV predlaga kriterije in osnovna načela za dokončno odlaganje RAO in vodi upravne postopke za pridobivanje ustreznih dovoljenj, iskanje lokacij, projektiranje, gradnjo, iskanje dovoljenj in obratovanje pa so v pristojnosti uporabnikov.
- RUJV spremlja mednarodno prakso na področju jedrske varnosti in že mednarodno verificirane tehnološke in organizacijske rešitve, ki so primerne za naše jedrske objekte, uveljavlja v našem prostoru
- RUJV je ob sodelovanju Republiškega komiteja za energetiko odgovoren za spremljanje in nadzor
- RUJV sodeluje pri delu medrepubliške koordinacije za področje RAO, ki je bila ustanovljena v aprilu 1989

- *O razširitvi začasnega skladišča v JE Krško*

V skladu s poslovníkom je DS za RUJV obravnaval tudi odprta vprašanja, ki so jih zastavili posamezniki ali organizirana javnost, ki sicer niso imeli svojega mesta v DS, so pa odpirali problematiko, za katero je bil DS pooblaščen.

- *Društvo za varstvo okolja Celje -
kompaktiranje jedrskih odpadkov v JEK (DS, četrta seja)*

Celjsko društvo za varstvo okolja je 5.9.1989 naslovilo na RUJV prošnjo, da bi dobili čim več informacij o kompaktiranju RAO. V zvezi s tem so postavili naslednja vprašanja:

- Kakšen upravni postopek je tekel, kdo je dal dovoljenja in kdo soglasja in s kakšnimi pogoji?

- Kako je tekel postopek kompaktiranja in kdaj?
- Kako so priskrbeli stiskalnico in kaj je z njo sedaj, ko je že dekontaminirana?
- Kdo je delo nadzoroval?
- Zakaj ni bila javnost pravočasno in celovito obveščena?
- Ali je mogoče kompaktiranje prikazati v okviru informativnih oddaj?
- Zakaj je JEK soinvestirala v Blagovnici k.k. Šentjur v Šentjurju?

RUJV je na ta vprašanja odgovorila 19.10.1989. Za našo tematiko so pomembni predvsem odgovori, ki se nanašajo na upravni postopek in na obveščanje javnosti.

Republiški sanitarni inšpektorat je izdal dovoljenje za začasno nabavo in uporabo opreme, s katero je mogoče kompaktirati RAO, 26.10.1988 na zahtevo OOUR Mašinoimpex. V dovoljenju zahteva tudi, da se morajo vsa dela z viri ionizirajočih sevanj opravljati v skladu z zakonom o varstvu pred ionizirajočimi sevanji, zakonom o posebnih varstvenih ukrepih pri uporabi jedrske energije in ustreznimi predpisi. Zvezni komite za delo, zdravstveno in socialno varstvo je na zahtevo OOUR Mašinoimpexa za izdajo dovoljenja za prevoz radioaktivnih snovi prek meja SFRJ izdal odločbo, s katero dovoljuje prevoz kompaktirne naprave v dneh od 13.11. do 20.11.1988. Kompaktiranje je potekalo od 23.11. do 15.12.1988 in od 15.2. do 21.2.1989. Na očitke o slabi obveščenosti javnosti pa je RUJV odgovorila, da sta bila priprava in postopek kompaktiranja ena številnih dejavnosti v obratovanju JEK, ki je potekala v skladu z veljavno zakonodajo, pod rednim nadzorom republiškega sanitarnega inšpektorata in s strokovno pomočjo pooblaščenih organizacij. Priprava in izvajanje kompaktiranja nista imela oznake "zaupno" in sta bila zato dostopna javnosti. Dejstvo pa je, da bi lahko JEK več obveščal javnost o svojem rednem delovanju. Glede informativne oddaje na TV o kompaktiranju pa se je RUJV zavzela, da bo v prihodnje pri podobnih delih pozvala JEK, naj javnost obvešča tudi tako. RUJV je ob koncu poudarila, da je odprta za vprašanja, mnenja in predloge društev za varstvo okolja in javnosti ter da je v okviru svojih pristojnosti pripravljena v tej smeri vplivati na JEK.

DS za RUJV je med drugim dobival tudi protestna pisma prizadete javnosti v zvezi z začasnim skladiščenjem NSRAO. Tako je ob pobudi o razširitvi skladišča NSRAO v JEK dobil nekaj protestnih izjav. V nadaljevanju bom povzel razloge in potek aktivnosti za razširitev kapacitet skladiščenja NSRAO v JEK (15.11.1989), s katerimi se je DS seznanil na svoji četrti seji, pa tudi protestne izjave prizadete javnosti.

•• *Informacija o razlogih in poteku aktivnosti za razširitev kapacitet skladiščenja NSRAO v JEK (15.11.1989)*

JEK je IS Skupščine občine Krško obvestil o problemu skladiščenja NSRAO, ki bo nastal po letu 1992 zaradi predvidene zapolnjenosti začasnega skladišča. Po drugi strani pa je že jasno, da trajnega odlagališča ni mogoče več zgraditi do leta 1992. Do tega trenutka še ni znana niti lokacija, pa tudi upravni postopki in zahtevna tehnologija terjajo določen čas. Na podlagi tega je mogoče predvideti, da bo gradnja trajnega odlagališča končana predvidoma leta 1995-96. Zato je JEK postavljena pred odločitev, ali razširiti začasno skladišče znotraj JE ali pa leta 1992 prenehati delovati.

IS občine Krško je o tej problematiki razpravljal in 19.9.1989 ugotovil, da razširitev začasnega skladišča terja spremembo dolgoročnega načrta občine 1986-2000, srednjeročnega načrta občine 1986-1990 ter spremembo ureditvenega načrta JEK. Za normalno in varno obratovanje je IS podprl pobudo za razširitev začasnega skladišča ob zagotovilih strokovnjakov JEK, da začasno skladišče ne more nadomestiti trajnega, da pri gradnji začasnega skladišča JEK ne gre le za prehodno rešitev, pač pa tudi za izpopolnitev tehnike hranjenja odpadkov, ki omogoča takojšen transport na končno odlagališče. IS se je na podlagi tega odločil, da bo na skupščini občine Krško sprožil postopek za spremembe dolgoročnega in srednjeročnega družbenega načrta, delovni organizaciji Savaprojekt pa naročil, da takoj začne izdelavo ureditvenega načrta JEK. V osnutku sprememb in dopolnil družbenega načrta občine je JEK odprla možnost, da zgradi skladišče za NSRAO, ki bo zadoščalo do konca obratovanja JEK oziroma dokler ne bo začelo obratovati končno odlagališče. Predvidene so tri faze gradnje začasnega skladišča. IS se je odločil, da se naredi ureditveni načrt za JE le za prvo fazo gradnje začasnega skladišča, to je za deset let, za nadaljnje pa bi Skupščina občine morala sproti dati soglasje. V začasno skladišče NSRAO v JEK se lahko skladiščijo izključno odpadki iz JEK. Skupščina občine Krško je 7.11.1989 sprejela sklep o javni razpravi o osnutkih sprememb in dopolnitev družbenih in ureditvenega načrta, ki naj bi predvidoma trajala do 31.1.1990.

•• *Predsedstvo OK ZSMS Brežice (DS, četrta seja)*

Predsedstvo OK ZSMS je na seji 31.10.1989 sprejelo stališča v zvezi z RAO in ga posredovalo tudi na DS za RUJV. Predsedstvo je v tem dopisu apeliralo na vest delegatov Skupščine občine Krško s predlogom, da zavrnejo osnutek sprememb in dopolnil družbenih načrtov, ker je predlagana rešitev v nasprotju z dogovori in obljubami, ki so bile do sedaj dane v zvezi s shranjevanjem RAO. Predsedstvo meni, da o tako pomembni odločitvi ne more odločati samo ena DPS v Posavju, in predlagajo, naj tudi delegati podprejo njihovo pobudo za široko javno razpravo o tej problematiki v vseh treh občinah v Posavju oziroma v vseh sloven-

skih občinah, ki se čutijo ogrožene. Na podlagi javne razprave naj se sprejme dokončna odločitev o tej problematiki v skupščini SRS oziroma referendumsko. Predsedstvo se je tudi zavzelo za dokončno in čimprejšno rešitev odlaganja NSRAO iz JEK oziroma za njeno zakonsko prepoved obratovanja, od republiških institucij in RIS pa zahteva, da pospešijo gradnjo dokončnega odlagališča RAO oziroma da poiščejo ustrezen rešitev, ki ne bo na škodo ljudi na tem območju, ki je sicer že močno ekološko ogroženo.

•• *Iniciativni odbor za ustanovitev Zelenih občine Brežice (DS, četrta seja)*

Iniciativni odbor je sredstvom javnega obveščanja in DS za RUJV poslal sporočilo, v katerem ugotavlja, da IS SO Krško podpira gradnjo začasnega (stalnega) skladišča RAO v JEK. V obrazložitvi je zapisano, da gre za skladiščenje RAO do trenutka, ko bo zgrajeno končno odlagališče in da bo s tem ugodeno tudi koristi družbene skupnosti, v kateri deluje JEK, torej občini Krško. Iniciativni odbor obtožuje IS SO Krško (predlagatelj sprememb in dopolnil dolgoročnega in srednjeročnega družbenega načrta občine Krško), da se je spustil v kupčije v imenu prebivalcev Posavja in celotne SRS. V nasprotju s tem iniciativni odbor predlaga, da se organizira široka javna razprava v SRS, ker problem RAO ne more biti stvar odločanja delegatov SO Krško, in se pri tem sklicuje na stališča IS SRS, ki predlaga javno razpravo in referendum, na katerem naj prebivalci SRS odločajo o omenjeni problematiki. Iniciativni odbor predlaga tudi, da se objekt zapre, če se v načrtovanih rokih ne da razrešiti problema skladišča RAO. O zaprtju naj odločajo ustrezne inšpekcijske službe v SRS in medobčinske inšpekcijske službe v Posavju in zaključí, da, če tega ne bodo storile, nimajo nobene moralne pravice, da o kateremkoli vprašanju odločajo v kateremkoli podjetju v SRS, saj službe, ki favorizirajo nekatera podjetja in sankcionirajo druga, Slovenija ne potrebuje, če želimo postati pravna država. O tej problematiki bodo odločali delegati v SO Krško 7.11.1989.

OPOMBA 4

- Iz pregleda aktivnosti IS SRS je razvidno, da je mogoče trajno odlagališče zgraditi šele do leta 1995, prostor za skladiščenje (NS)RAO v JE Krško pa ima dovolj zmogljivosti le do konca 1991. Ta razlika postavlja v negotovost strategijo slovenske energetike.
- Sprotno obveščanje javnosti, pomeni, naj se predstavijo vse recenzije že opravljenih raziskav s predstavitvijo predvidenih področij za odlagališče z namenom, da se predhodno zaznajo odzivi; v programu aktivnosti je treba predvideti več kontaktiranja z javnostjo z območij morebitnih lokacij.

- Prepolitizacija problema, prepustitev problema stroki, da pripravi argumente, izdelani so metoda in kriteriji za izbor lokacije, niso pa usklajena med republikama, imenovana je komisija za revizijo elaborata, stroka mora pripraviti več variant.
- Vključitev problematike v nov srednjeročni načrt 1991-1995, pri čemer mora biti lokacija že določena ob prehodu v novo plansko obdobje, pristajanje na dokončno odlagališče v Sloveniji le v primeru izstopa iz jedrske opcije, toda ekonomsko je nesmiselno graditi odlagališče, če ne nadaljujemo z uveljavljanjem jedrske energije, nosilci načrtovanja in IS SRS morajo prevzeti odgovornost za pripravo predlogov v več variantah, odgovorni so za primerno predstavitev teh predlogov javnosti,
- Izvoz RAO (negotov tudi zaradi tehnične obvladljivosti odpadkov doma) in kompaktiranje že obstoječih NSRAO, izdelati separatne študije za iskanje drugih možnosti lokacije zunaj Slovenije.
- Izvršni svet SRS še ni predložil informacije, kako bo strokovne predloge posredoval v prizadeta okolja, kdo in kako bo sprejel odločitev o postavitvi odlagališča, ker o tem ne more odločati stroka (gre za politično odločitev), psihološki vidik je pomemben element pri izboru najprimernejše lokacije, politična odločitev mora biti sprejeta z osebnim opredeljevanjem krajanov v prizadetem okolju (referendum), postopek izbora mora v svoji končni verziji postati predmet obravnave v Skupščini SRS, v odločanje o lokaciji so vključena tudi stališča DPS, ki morajo vsebovati socio-psihološki vidik (dojemanje prostora in drugo pripomore k vrednotenju lokacije), vso odgovornost za rešitev teh vprašanj morajo prevzeti nase IS SRS in njegovi upravni organi (RUJV), ker gre za odlagališče državnega in infrastrukturnega pomena, Skupščina pa mora uveljaviti svoj nadzor kot najvišje oblastno telo, zato se predlaga oblikovanje posebne skupščinske komisije, ki bi zagotavljala javni nadzor nad potekom pri reševanju problema odlaganja NSRAO (zmanjšalo bi se nezaupanje javnosti v nadaljnjih fazah iskanja lokacije), skupščina naj se odloči o nadaljnjem načinu dela pri razreševanju tega vprašanja, o predlogu za oblikovanje posebne medzborovske skupine delegatov, o delu družbenega sveta za RUJV, o delu službe RAO v JEK, o delu ISEP; skupščina se mora odločiti, kako bo sprejeta odločitev in kako doseči soglasje prizadetih (referendum ali kako drugače), skupščina naj družbeno verificira kriterije za izbor lokacije.
- Lokacija odlagališča kljub majhni potencialni nevarnosti za fizično onesnaževanje degradira okolje, zato pa nastopajo psihološke posledice

degradiranega okolja (občutek varnosti oziroma stopnja rizika), zato ponuditi rento (EGS naj pripravi predlog rešitve, IS SRS in Skupščina SRS naj uvrstita problematiko na svoj dnevni red), ali v zameno kako drugače izboljšati kakovost bivanja v tem prostoru.

- Aktivnosti za izbiro lokacije v SR Hrvaški potekajo drugače, slabo so usklajeni postopki med SR Slovenijo in SR Hrvaško, zato je treba do sredine leta 1990 uskladiti dejavnost na planski ravni, lokacije morajo biti hkrati opredeljene, preostale aktivnosti pa je treba voditi vzporedno, medrepubliška koordinacija mora poiskati ustrezno obliko organiziranosti za nadaljnje vodenje reševanja problematike NSRAO, odprto je vprašanje financiranja odlagališča.
- Gradivo naj se objavi v skupščinskem Poročevalcu, obravnavajo naj ga zbori skupščine.

OPOMBA 5

• *Delovanje skupine*

Delovna skupina je imela dve seji. Prva je bila 11.12.1989. Na njej so se člani skupine seznanili z zasnovami izhodišč posebnega delovnega programa za sprotno spremljanje vprašanj, povezanih z odlaganjem NSRAO v Sloveniji, in jih sprejeli. Izrazili pa so tudi zahtevo, da se jim priskrbi čim več informacij o dosedanjih aktivnostih v Sloveniji glede problematike odlaganja NSRAO, IS pa naložili, naj pripravi celovito informacijo vseh aktivnosti na področju reševanja problematike odlaganja NSRAO do konca leta 1989, ki naj vsebuje odgovore na vprašanja, zastavljena v pobudi komisije za varstvo človekovega okolja glede reševanja problematike NSRAO.

IS SR Slovenije (oziroma RUJV skupaj z republiškim komitejem za energetiko) je celovito informacijo o reševanju vprašanja odlaganja NSRAO pripravil in o njej in o smernicah za izbor lokacije odlagališča NSRAO v Sloveniji (avtor RUJV, na podlagi študije "Metode in kriteriji za izbor lokacije odlagališča NSRAO v Sloveniji", avtor IJS - SEPO) je delovna skupina razpravljala na drugi seji 28. februarja 1990.

Delovna skupina je oba dokumenta gledala skozi optiko, ki jo je oblikovala komisija za varstvo človekovega okolja, in sicer skozi načrtovano razpravo v skupščini, javno predstavitev smernic in njihovo verifikacijo, skozi način izražanja mnenja prizadetih krajanov, skozi nadomestila (renta) ter možne alternative odlaganja. Oba dokumenta je sprejela, hkrati pa ugotovila, da v dokumentih ni obdelan problem nadomestila (rente), ki je pomemben za razpravo v skupščini. Komisiji je predlagala javno predstavitev smernic v njeni organizaciji in organizaciji DS za RUJV in to pred razpravo v skupščini, na kateri naj bi sodelovale vse zainteresirane organi-

zacije, stranke in DPS. Opredelila pa se je tudi glede načina izražanja mnenj prizadetih krajanov o sprejemu odlagališča v svoje okolje in predlagala referendum ali zборе krajanov znotraj vplivnega območja odlagališča - ta bodo definirana s študijo o nadomestilu (renti), ki je v pripravi. Komisiji pa je predlagala, naj temeljito pretehta vprašanje, ali so z razpoložljivimi informacijami in z do sedaj izpeljanimi javnimi predstavitvami že izpolnjeni pogoji za razpravo v skupščini (28.3.1990).

Stališča delovne skupine o omenjenih dokumentih je komisija obravnavala na 42. seji (14.3.1990) in se z njimi v celoti strinjala. Ker v gradivu ni dorečeno vprašanje nadomestila oziroma rente in ker je treba o smernicah za izbor lokacije NSRAO v Sloveniji še razpravljati, je komisija sklenila, da se 20.3.1990 organizira posvet o teh vprašanjih, na katerem naj bi sodelovale vse zainteresirane organizacije, posamezniki, stranke in delegati. Na podlagi zaključkov posveta pa se bo komisija odločila, ali so dane vse potrebne informacije, zlasti glede rente, da bi bila mogoča racionalna razprava o reševanju vprašanja odlagališča NSRAO na sejah zborov 28. in 29.3.1990.

Na tej seji komisije so bila razdelana tudi stališča IS o tem, da ne bo izbrana nobena lokacija za odlagališče, če na to ne bodo pristali krajanje oziroma občina. Komisija se je glede načina izražanja mnenj krajanov o sprejemu morebitnega odlagališča v svoje življenjsko okolje zavzela za uveljavljanje demokratične oblike izražanja mnenj, in sicer ali z referendumom ali prek zbora krajanov v vplivnem območju odlagališča.

OPOMBA 6

- *Prva seja (15.1.1991)*

Člani komisije so bili seznanjeni z zgodovinskim potekom dogodkov od študije do prvega sestanka komisije²⁶⁴, seznanjeni so bili z njenimi nameni in cilji ter z njeno pristojnostjo²⁶⁵ in načinom dela.

Pred prvim zasedanjem komisije so bile izdelane že recenzije posameznih revidendov in v pisni obliki dostavljene investitorju.

Komisija se je odločila, da bo pripombe k študiji "Izbor lokacij ..." obravnavala

²⁶⁴ Iz kronološkega poteka dogodkov je mogoče razbrati, da so se pri imenovanju recenzentske komisije stvari nekoliko zapletale.

23.10.1990 imenovanje prve recenzentske komisije s strani JEK

15.11.1990 naročilo Rep. sek. za energetiko JEK

13.11.1990 imenovanje druge recenzentske komisije s strani EGS

16.11.1990 oddaja recenzij S. Buserja

26.11.1990 obvestilo JEK o spremembi prve komisije

7.12.1990 JEK podaljša rok za oddajo recenzije do 24.12.1990

3.1.1991 obvestilo JEK o prispelih recenzijah

6.1.1991 določitev roka sestanka komisije. Medtem ko se je JE Krško (investitor) junija z IBE Elektroprojekt (izvajalec) dogovorila glede projekta in rokov, so se glede imenovanja recenzentske komisije lomila kopja med investitorjem in Republiškim sekretariatom za energetiko, kar je upočasnilo celotni postopek.

²⁶⁵ Strokovna recenzija bi se morala po mnenju komisije izdelati po vsaki fazi študije o izbiri lokacije in zaradi kontinuitete naj bi tudi v prihodnje komisija ostala v isti sestavi in se le po potrebi dopolnjevala.

po posameznih kriterijih iz “Smernic za izbor lokacij ...” (januar 1990) in tako oblikovala vprašanja in pripombe, ki jih bo na naslednji seji zastavila avtorjem študije.

Skupna končna ocena recenzentske komisije je bila, da je študija “Izbor lokacij ...” sprejemljiva glede na kriterije iz “Smernic za izbor ...”, da pa je treba posamezne dele še dopolniti²⁶⁶.

Poleg tega pa je imela recenzentska komisija še nekaj pripomb glede izvajalca izbire. Ugotovila je, da IBE Elektroprojekt Ljubljana ni registriran za dejavnost posebnega pomena (za izbor lokacij odlagališč NSRAO), da odgovorni projektant ne more pokriti vseh območij izdelanih kriterijev in bi se izvajalec zato moral organizirati tako, da bi imel projekt odgovornega vodje projekta, odgovorni projektanti pa bi bili tisti, ki so strokovno obdelali probleme iz prve stopnje izbire. Nekaj pripomb je bilo še na račun netransparentnosti študije glede upoštevanja nekaterih zakonov, potem glede arhiviranja dokumentacije in kakovosti dokumentov²⁶⁷. Podvomili pa so tudi o ustreznosti kabinetnega selekcioniranja lokacij in o kakovosti vhodnih podatkov²⁶⁸.

Komisija se ni mogla izogniti tudi vprašanju (ne)zaupanja ljudi v stroko in kako jo v njihovih očeh bolj afirmirati. Menili so, da so zamude pri obveščanju ljudi eden izmed virov nezaupanja in zato je treba vzpostaviti trajno komunikacijo z javnostjo²⁶⁹.

²⁶⁶ Pripombe ali vprašanja pri posameznih kriterijih v študiji “Izbor lokacij ...”:

1. kriterij: narodni parki (vključijo naj se tudi regijski)
2. kriterij: zazidalna območja naselij z več kot 1000 prebivalci (študija ne upošteva tega kriterija, saj je upoštevala le naselja z več kot 5000 prebivalci)
3. kriterij: rezervati pime vode (upoštevati je treba zakon o pitni vodi v celoti, kar pomeni, da je treba upoštevati tudi vse podzemne vode; podzemne vode bodo upoštevane v drugi fazi izbire)
4. kriterij: znani aktivni prelomi in geotermalna območja (opredeliti je treba, kaj so aktivni prelomi, kriterij treh kilometrov od aktivnega preloma je prestrog, z inženirskimi metodami je mogoče premostiti slabosti naravnih geoloških danosti).

²⁶⁷ V študiji ni razvidno, da je izdelovalec spoštoval predpise za zagotovitev kakovosti, ki izhajajo iz republiške zakonodaje. Vsa dokumentacija mora biti korektno in odgovorno urejena in za odlagališče RAO mora biti odrejen en legalni arhiv podatkov, ker ni sprejemljivo, da so izvirmo karte, podloge in podatki, ki so bili delovno gradivo za študijo o izboru lokacij, arhivirani in spravljani v arhivih posameznih institucij. Kakovost posameznih kart je slaba, brez ustreznih legend in nekatere karte ne upoštevajo vseh zahtevanih kriterijev (prebivalstvo, poplavna območja itd.).

²⁶⁸ Odbrane lokacije niso preverjene na terenu, pa tudi že izločene lokacije je treba terensko pregledati, saj bi bilo mogoče v njih najti dovolj velika in primerna območja za odlagališča (lokacija granita in granitoidov z območja Pohorja). V študiji je območje Haloz navedeno kot ustrezna lokacija za odlagališče RAO, medtem ko je v hrvaški študiji isto ozemlje prikazano kot neprimerno (potrebno je sodelovanje s hrvaškimi geologi glede poenotenja geoloških kriterijev za območje Haloz). Niso še izbrane prave informacije o prostorih, pa tudi kako upoštevati kvalitizne podatke za vse otenke posameznega prostora in kdo naj izdela ekspertne podatke.

²⁶⁹ Komisija je bila prepričana, da je mogoče averzijo proti znanosti preprečiti le z dodatnim in pravočasnim obveščanjem javnosti, kar se je sicer že večkrat izkazalo za veliko iluzijo. Nezaupanje v stroko ima globlje korenine, ki segajo v samo jedro znanosti. Prepričanja ljudi, dobljena na podlagi lastnih izkušenj, se ne da spremeniti samo z dodatnim obveščanjem, pač pa je treba za afirmacijo znanosti spremeniti način ravnanja znanosti same. To pomeni, da mora znanost spremeniti zavest o obravnavanju lastnega predmeta. Znanost bo lahko pridobila na ugledu šele, ko bo reflektirala svojo lastno pozicijo do predmeta, s tem bo spremenila misel o sami sebi, kar je predpogoj za drugačno ravnanje. Drugačno ravnanje pa bo spremenilo tudi izkušnjo ljudi in njihov odnos do znanosti in njenih rezultatov, bolj bodo zaupali znanstvenim in strokovnim rešitvam in ocenam.

- *Druga seja (16.1.1991)*

Na tej seji so skupaj z izvajalci, državno upravo in investitorjem tehtali ugotovitve recenzentov, njihove zaključke ter oblikovali informacijo o rezultatih študije za javnost.

- *Tehtanje ugotovitve recenzentov*

Komisija je obravnavala pripombe recenzentov po vrstnem redu izločitvenih kriterijev, kot so zapisani v "Smernicah ..." in v študiji sami.

1. kriterij: narodni parki

Pod ta kriterij so uvrstili tudi Škocjanske jame kot naravni spomenik, vpisan v seznam svetovne dediščine pri Unescu.

2. kriterij: zazidalna območja naselij

Recenzenti študije so opozorili, da ta ne izloča naselij z več kot 1000 prebivalci, kot je zapisano v "Smernicah ...", pač pa so uvedli kriterij 5000 prebivalcev, pa tudi niso pravilno upoštevane meje zazidalnih območij. Do tega je po besedah mag. Jerana prišlo zato, ker so upoštevali dokumente družbenega načrta z grafično dokumentacijo M 1:250.000, ker bi bilo preverjanje zazidalnih načrtov vseh občin preobsežno. Pregled občinskih zazidalnih načrtov bo upoštevan na drugi stopnji. Na podlagi razprave so sprejeli sklep, da se izločena območja, primerna za odlagališča NSRAO, ob upoštevanju drugih kriterijev, primerno dopolnijo in uredijo glede na drugi kriterij.

3. kriterij: rezervati pitne vode

Komisija ni imela bistvenih pripomb, le opozorila je, da je treba na drugi stopnji izločanja posameznih območij upoštevati še dodatne kriterije, talna voda - raba in prisotnost.

4. kriterij: znani aktivni prelomi in geotermalna območja

V študiji je ta kriterij zaradi heterogenosti problematike razdeljen na tri območja: aktivni prelomi in razpoke, geotermalna območja, seizmika. Recenzenti so ugotovili, da so obrazložitve teh kriterijev splošne in izhajajo iz dejstva, da je Slovenija seizmično aktivno območje, tektonski odraz pa so aktivne rupture na površini. Iz takšne obrazložitve pa ni razvidna izločitev območij, ki so najmanj tri kilometre oddaljena od znanega aktivnega preloma. Enako velja za geotermalna območja. Tudi ta niso prikazana kot posamezni termalni vreli ali skupina njih, ki bi jih morali s trikilometrskim pasom natančno označiti. Poleg tega je komisija ugotovila, da so v študiji prisotni različni pristopi pri izločanju

lokacij, da se kriteriji v besedilu in grafiki ne uporabljajo dosledno in da je treba besedilo z naslovi in definicijami v študiji "Izbor lokacije..." uskladiti z zahtevami "Smernic ...". Od projektanta so zahtevali, naj prevzame odgovornost za celovitost študije in naj se jasno opredeli odgovornost avtorjev, kako morajo izdelovalci pripraviti dokumentacijo in kako jo dokumentirati. Zahtevali so tudi, da mora biti kartografsko gradivo urejeno na način, ki bo skladen s predpisi o zagotovitvi kakovosti, da bo jasna pot od izvirnega dela dokumentacije, ki se mora hraniti v arhivu izdelovalca in ki mora osnovne dokumente primerno zaščititi, do končnega poročila. V dokumentaciji za prvo stopnjo je treba te podatke popraviti in dokumentacijo dopolniti tako, da bo na vpogled pri IBE. Poleg tega so posamezni člani komisije ugotovili še druge pomanjkljivosti, ki izvirajo predvsem iz slabo izdelanih izvirnih dokumentov.

→ Aktivni prelomi in geotermalna območja

Člani komisije so opozorili, da se prikazana seizmotektonika ne ujema s tektonsko karto (aktivni prelomi), da je treba definirati aktivni prelom in ga razmejiti od neaktivnih prelomov ter jih vnesti v karto 005 z ustrežno legendo in pojasnili v tekstu, pomišljajo, ali je brez aktivnih prelomov z dokazljivo zanesljivostjo mogoče najti oziroma izločiti tako majhna območja, kot so prikazana na karti 005 in ali bo v končni dokumentaciji investitor dobil navedena le tista območja, kjer so aktivne prelomnice z zmogljivostjo 0,3 g in s trikilometriskim pasom. Izvajalci študije so opozorili, da obstajajo različne opredelitve, kaj je aktivni prelom, in da je težko zbrati dovolj podatkov o določenem prelomu, da ga uvrstimo med aktivne. Pri izdelavi tega kriterija so projektanti upoštevali mnoga navodila iz zahodne literature. V obravnavo so vzeli tako površinske kot globinske prelomnice. V Sloveniji je aktivna prelomna cona široka od enega do sedem kilometrov. Komisijo so seznanili še z nekaterimi bolj strokovnimi podatki iz geotektonike in geoseizmike. Člani so opozorili še na to, da je treba ponovno pregledati vse izločene lokacije, ali morda ne obstaja še kakšna, ki je že izločena, pa vendar primerna, in da je treba izdelati podrobno opredelitev neprimernih območij, skladno s kriteriji v "Smernicah ...". Člani komisije so se dotaknili tudi podkriterijev in predlagali, da je oddaljenost lokacije odlagališča NSRAO tri kilometre od aktivne prelomnice in ravno toliko od geotermalnih območij, seizmičnost pa 0,3 g. Predlagali so tudi, da se med termalne vode v karbonatnih kameninah uvrsti tudi izvir Tolminke pri Tolminu in da se

vnese v karto 006. Komisija je na podlagi razprave o četrtem kriteriju sprejela predlog, da se karta 005 dopolni s kriteriji za aktivne prelomnice, z legendo na karti in s pojasnili na tekstu, na karti 006, ki prikazuje geotermalna območja, pa se ponovno preverijo vsi izviri in se karta po potrebi dopolni in opremi z legendo.

→ Seizmika

Komisija si je postavila vprašanje, ali je 0,3 g ustrezeni približek za največji horizontalni pospešek tal pri potresu v Sloveniji. Na to vprašanje je odgovoril eden izmed članov komisije, češ da so za splošno sliko seizmičnosti v Sloveniji podatki v študiji dovolj natančni, za konkretno lokacijo pa je treba opredeliti konkretno seizmično ogroženost. Komisija je sprejela predlog, da se prek javnega razpisa izberejo trije neodvisni izvajalci seizmotektonskih študij, in vzela na znanje, da so lahko razhajanja ocen ob enakih podatkih različnih skupin zelo velika zaradi subjektivnih ocen.

5. kriterij: poplavna območja

Komisija ni imela vsebinskih pripomb k uporabljenim podatkom o poplavlavanjih v obd. od 1926-89, ki so bili uporabljeni pri razdelavi tega kriterija.

6. kriterij: prisotnost rudnin, mineralov, nafte in plina

Člani komisije so imeli naslednje pripombe: izraz bilančne rezerve je preozek, saj bi morali upoštevati vse rezerve rudnin, ki se vodijo v evidenci rezerv, v besedilu bi moralo biti navedeno, od kod so vzeti podatki o zalogah naravnih surovin, da se je treba izogibati opuščeni rudnikov kot lokacij za odlagališče NSRAO, zaradi specifičnih razmer (posedanja terena, deformacij, onesnaževanja voda, nezmožnosti primerne dostopa, pritiskov hribin in prisotnosti plina), sicer pa je treba glede tega preveriti vsak opuščen rudnik, kot možnost začasnega skladiščenja NSRAO je bil omenjen tudi RUŽV, ki je primeren zaradi talninskih kamenin, odlagališče posebnih odpadkov, ki so lahko nevarnejši od NSRAO, se lahko skladiščijo v karbonu, terjajo pa nenehen nadzor. Takšna začasna naravna odlagališča niso primerna, saj so z vidika nadzora primernejša površinska odlagališča.

7. kriterij: geološka in litološka struktura

Člani komisije so opozorila na izrazoslovje, ki ni niti enotno niti pravilno rabljeno: geološka in litološka struktura se zamenja z geološka sestava in struktura plasti. Člani komisije so bili še natančneje seznanjeni s klasifikacijo plasti, prepustnostjo, s koeficienti prepustnosti itd. in z odgovorom, zakaj mora biti površina vpadnih plasti najmanj 300 x 300

metrov, debelina vodoravnih plasti najmanj 20 metrov, debelina nagnjenih plasti najmanj 50 m in plasti morajo biti slabo prepustne ali neprepustne. Seznanjeni so bili tudi z odgovorom, da pohorski tonalit, graniti v Alpah in metamorfozirani skrilavci niso primerni za odlagališče NSRAO zaradi velikih razpok, ki segajo čez 20 m in zato niso primerni za tunelsko gradnjo, tonalitni masivi so tudi sicer zelo razpadli, v stiku s skrilavci pa so izviri vode. Razpoke so tudi v Posavskih gubah, v katerih se nahajajo peščeno-lapornate plasti. Podobno je tudi z apnenci na Krasu, s flišem v zahodni Sloveniji, ki je precej prepokan in ki zaradi tektonske prizadetosti postane prepusten, kar pa ni razlog, da teh lokacij ne bi morebiti upoštevali pri drugi stopnji. Člani komisije so razpravljali o proučevanju zgornjih karbonskih in permskih glinastih skrilavcih in o območju kompaktnih kamnin v njih in sprejeli sklep, da se na območju metamorfnih in karbonskih skrilavcev skuša najti mesta, ki bi bila primerna za preverjanje z vrtino ob upoštevanju tudi drugih kriterijev iz "Smernic ...". V ta namen se v 14 dneh imenuje sestava komisije geologov in rudarjev, ki bodo določili permokarbonska območja v Posavskih gubah. Komisija je bila seznanjena z informacijo, da so geološke karte R Slovenije na voljo v različnih merilih, da pa tektonska in litološka karta še nista narejeni. Problem pri uporabi kart nastaja tudi zaradi oznake "zaupno" in "uradna tajnost". Komisija je bila seznanjena tudi z odgovorom, zakaj na območju Haloz niso zaobsežene lokacije za odlagališče NSRAO onstran slovenske meje. Obstajajo različna mnenja med hrvaškimi in slovenskimi geologi. Slovenski geologi ocenjujejo, da je širše območje Haloz primerno za odlagališče NSRAO, da pa bodo v drugi fazi izločili litološko neprimerne lokacije, ki pa so seizmično in tektonsko sicer primerne. Na hrvaški strani pa imajo očitno drugačne, primernejše terene, kot je terciarni.

•• Zaključki

Komisija za recenzijo študije "Izbor lokacije ..." je v sklepni ugotovitvi o recenzijah zapisala, da je študija izdelana v skladu s "Smernicami ...", da pa izsledki raziskav odstopajo pri naslednjih kriterijih:

2. kriterij: zazidalna območja naselij

V "Smernicah ..." je predvideno, da se izločijo območja, ki so opredeljena kot zazidalna območja naselij z več kot 1000 prebivalci. V študiji pa so

izločena le naselja z več kot 5000 prebivalci. Zato komisija zahteva, da se na območjih, ki so pripoznana kot primerna za odlagališče NSRAO, omenjeni kriterij dosledno upošteva, študija dopolni in grafično prikaže.

4. kriterij: znani aktivni prelomi in geotermalna območja

Komisija zahteva, da se izločijo območja na znanem aktivnem prelomu in v oddaljenosti do treh kilometrov in območja, kjer so pričakovani pospeški tal $a(\max)$ večji od 0,3 g in znane lokacije termalnih vrečev. V ta namen je komisija sprejela predlog izvajalca študije, da se uvedejo trije podkriteriji: neprimerna so območja, ki ležijo do tri kilometre od aktivnega preloma, do tri kilometre znanih virov termalnih in mineralnih vod, neprimerna so tudi tista območja, kjer pričakujemo, da bo največji pospešek tal pri potresu večji od 0,3 g s povratno periodo 1000 let.

7. kriterij: geološka in litološka struktura tal

Ta kriterij je bil obdelan tako, da se upoštevata primerna litološka sestava plasti in geološka struktura, da površina primernih plasti ne sme biti manjša od 300 x 300 metrov, plast mora biti debela najmanj 20 metrov, ne upoštevajoč pripovršinsko razpokano cono, propustnost plasti pa mora biti slaba (K večja $1.10(-8)m/s$).

Poleg tega je komisija investitorju predlagala, naj naroči dodatno obdelavo območij v zgornjekarbonskih in metamorfnih skrilavcih, ki bi lahko postala primerna za nadaljnje raziskave, izvajalca študije (IBE) pa zavezala, da mora upoštevati veljavne predpise za zagotovitev kakovosti, da s postopki jasno določi obliko in obseg dokumentacije, mesto hrambe in odgovornost za hrambo in verodostojnost podatkov. Vladi R Slovenije je komisija predlagala, naj zagotovi nemoteno nadaljevanje vseh potrebnih raziskav in predhodnih del v zvezi z izbiro lokacije odlagališča NSRAO.

•• Obvestilo za javnost

Komisija je sprejela še predstavitev sklepov recenzije za javnost, ki v ničemer ne odstopa od zgoraj zapisanih zaključkov.

• Tretja seja (10.2.1992)

Komisija za revizijo študije "Izbor lokacije odlagališča NSRAO v Sloveniji - 2. stopnja", ki jo je 21.8.1991 imenovalo Elektrogospodarstvo Slovenije, se je spremenila in dobila je dva nova člana. Komisija je razpravljala na splošno o študiji "Izbor lokacij ..." in o posameznih recenzijah, obravnavala je "Smernice ..." in zakonodajo ter študijo po sklopih. Na koncu pa je sprejela sklepe in predloge.

•• *Splošno o študiji "Izbor lokacij ..."*

"Izbor ... - 2. stopnja" je izdelal IBE Elektroprojekt Ljubljana s sodelavci: Geološki zavod Ljubljana - Inštitut za geologijo, geomehaniko in geofiziko, Fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo v Ljubljani, Podjetje za urejanja hudournikov iz Ljubljane in Biotehniška fakulteta - Katedra za krajinsko arhitekturo.

"Izbor ..." obsega 6 map. V prvi so navedeni rezultati druge stopnje izbire, to je navedene so identificirane potencialne lokacije. V drugi mapi je opisano vrednotenje po kriterijih rabe prostora, v tretji po vodnogospodarskih kriterijih, v četrti po seizmičnosti, v peti pa po geoloških kriterijih na lokacijah Otiški Vrh, Arnače in vzhodno od Velenja, vzhodne, zahodne in srednje Haloze, Breze, Gorenji Leskovec. V šesti mapi je narejen program za zagotovitev kakovosti.

Na podlagi študije so razvidni naslednji rezultati po območjih:

- Jamnica (občina Ravne na Koroškem) - niso bili obdelani geološki kriteriji, zato ni bila določena nobena potencialna lokacija
- Pernice (občina Dravograd) - niso določene potencialne lokacije
- Otiški Vrh (občina Dravograd) - dve potencialni lokaciji
- Arnače (občina Velenje) - ni potencialnih lokacij
- vzhodno od Velenja (občina Žalec) - ni potencialnih lokacij
- zahodne Haloze (občina Ptuj) - 17 potencialnih lokacij
- srednje Haloze (občina Ptuj) - 7 potencialnih lokacij
- vzhodne Haloze (občina Ptuj) - 2 potencialni lokaciji
- Breze (občina Laško) - 4 potencialne lokacije
- Gorenji Leskovec (občini Sevnica in Krško) - 6 potencialnih lokacij

Vsega skupaj je 38 potencialnih lokacij na 845 hektarih.

•• *Obravnava "Smernic za izbor ..."*

Ker je v tem času prišlo do spremembe prvotnih "Smernic za izbor ...", komisija ni mogla mimo treh vprašanj: Kdo lahko smernice spreminja, kdo spremembe verificira in kdo je uradni tolmač. Odgovori so bili dani na seji, in sicer so bile "Smernice ..." opredeljene kot napotek državne uprave (RUJV) investitorju, kaj vse je treba upoštevati pri izbiri lokacije jedrskega objekta, da bo zadoščeno zakonu in da bo izbrana lokacija v nadaljnjem upravnem postopku spoznana kot strokovno utemeljena. Spričo tega ni potrebe, da bi revizijo "Smernic ..." verificirala Skupščina Republike Slovenije. Do prve revizije "Smernic ..." pa je prišlo zaradi strokovnih predlogov in se lahko še naprej spreminjajo na podlagi novih spoznanj, med drugim tudi recenzentske komisije in izvajalca izbire.

Po teh pojasnilih je komisija nato dala pripombe in nasvete k vsaki mapi posebej in sprejela sklepe, ki govorijo o študiji "Izbor lokacij ..." ²⁷⁰, ki zavezujejo izvajalca ²⁷¹, upravne organe ²⁷² in vlado ²⁷³.

Še posebej pa je bila navdušena nad videofilmom, na katerem so posnete potencialne lokacije.

- Četrta seja (13.4.1992)

Recenzijsko komisijo je tokrat imenovala Agencija za RAO v nekoliko spremenjeni sestavi. Njena naloga je bila, da pregleda študijo "Izbora lokacije odlagališča NSRAO v Republiki Sloveniji - 3. stopnja", ki jo je po naročilu ministrstva za energiko naredil IBE Elektroprojekt Ljubljana. Na seji so bili navzoči člani recenzijske komisije, izdelovalci študije in člani Agencije RAO in drugih upravnih organov.

- Pripombe k študiji "Izbor - 3. stopnja"

Komisija je študijo obravnavala po posameznih zvezkih in sprejela naslednja stališča:

Zvezek 1 - Identifikacija najprimernejših lokacij

Izdelovalec študije mora 43. kriterij (družbena sprejemljivost) obdelati v študiji "Izbor - 4. stopnja" ²⁷⁴.

Zvezek 2 - Program raziskav

Izdelati je treba študijo za izbor tehnologije odlaganja za oba tipa odlagališč (površinski in tunelski).

Zvezek 3 - Ogled potencialnih lokacij po drugi stopnji raziskav

Pri obravnavi tega zvezka je dr. Baželj izrazil ločeno mnenje: "Mnenje, da je kontrola podzemnih jam bistveno stabša kot kontrola površinskih odlagališč, je enostransko in ni strokovno utemeljeno".

²⁷⁰ Študija je narejena v skladu s "Smernicami ... - Revizija 1" in projektno nalogo in je na visoki strokovni ravni.

²⁷¹ Izvajalec "Izbora ..." mora dopolniti študijo v skladu s pripombami recenzentov in upoštevati vsa nova dognanja in podatke in delovati v skladu s svetovno prakso in novimi navodili Svetovne agencije za atomsko energijo ter smiselno dopolnjuje "Smernice ...", pripravi povzetek rezultatov druge stopnje in na podlagi terenskega ogleda in strokovnega mnenja izločiti iz nadaljnjih raziskav naslednje lokacije: zahodne Haloze (lokaciji 6/15 in 6/16), Breze (lokaciji 9/1 in 9/2) ter Gorenji Leskovec (lokacija 10/6), dodati pa novo lokacijo Gorenji Leskovec (lokacija 10/7), ki so jo obdelali v skladu s "Smernicami ...". Tako dopolnjen povzetek mora poslati občinam, v katerih se nahajajo potencialne lokacije, teden dni kasneje pa prek javnih občil obvestiti še prebivalce Slovenije.

²⁷² Upravni organi morajo priskrbeti potrebne podatke in jih posredovati izvajalcu "Izbora ...", ker je ta imel težave s pridobivanjem vseh potrebnih podatkov za drugo stopnjo.

²⁷³ Vlada R Slovenije mora zagotoviti možnost nemotenih terenskih raziskav na vseh potencialnih lokacijah.

²⁷⁴ V "Smernicah za izbor ... - Revizija 1" je kriterij družbene sprejemljivosti postavljen povsem na koncu. To dejstvo govori, da so imeli drugi kriteriji pri selekciji prednost in da je bila selekcija najprej narejena po objektivnih kriterijih, kar pa se je izkazalo za problematično. Ne toliko zaradi reakcije prizadeta javnost po vsaki objavi rezultatov študije "Izbora lokacij ..." kot zaradi dejstva, da so jedrski objekti posledek tiste vrste tehnologije, ki po svoji notranji logiki proizvajajo globoke družbene spremembe.

Zvezek 4 - Kriteriji rabe prostora.

Zvezek 5 - Vodnogospodarski kriteriji, padavine, seizmika.

Zvezek 6 - Presoja ekološke vloge prostora

Na lokaciji 6/6 - zahodne Haloze je treba dodatno preveriti kriterija naravne in kulturne dediščine v okviru študije Izbor - 3. stopnja.

Zvezek 7 - Kriteriji ekonomske izvedljivosti

- Ločiti je treba finančno in ekonomsko vrednotenje
- Pri tunelskem tipu elektroenergetskega razvoda je treba upoštevati inštalacije z izoliranim zvezdiščem
- Ohranijo naj se različni tipi oblik posod za NSRAO in možnost odložitve večjih komponent (če je to boljše z ekonomskega, tehničnega, ekološkega vidika)
- Upoštevati je treba, da NSRAO ne bodo nastajali samo 40 let po zaprtju JEK.

Zvezek 8 - Študija transporta NSRAO - transportni kriteriji in izbira transportnih sredstev

- Preveriti je treba stanje lokalnih cest ter predvideti ukrepe z rekonstrukcijo cestnega omrežja, ki pomeni dostop do lokacije odlagališča
- Predvideti je treba možnost, da določen odstotek NSRAO ne bo pripeljan v standardnih posodah, pač pa v drugačnih oblikah.

Zvezek 9 - Geološki kriteriji.

Zvezek 10 - Idejna rešitev

Obratovalna doba odlagališča naj se opredeli na podlagi zmožljivosti odlagališča in ne za 40 let.

Zvezek 11 - Predinvesticijska študija.

Zvezek 12 - Program za zagotovitev kakovosti

Izdelovalec študije naj angažira strokovnjaka za to območje, ki bo pregledal program za zagotovitev kakovosti in njegovo usklajenost s projektno dokumentacijo.

Komisija pa je poleg konkretnih pripomb na posamezne zvezke ugotovila, da v Izboru - 3. stopnja ni bilo podano mnenje Geološkega zavoda Ljubljana o splošnih pogojih podzemnega odlaganja za neko fiktivno lokacijo, da je treba Izbor - 3. stopnja dopolniti z opisom stanja na tem območju na Hrvaškem, ker je v projektni nalogi to tako opredeljeno, da se rokopisni izvod tektonske karte, ki je bil uporabljen kot glavni izločitveni kriterij, hrani v dokumentaciji Geološkega zavoda Ljubljana, kopija pa v Agenciji RAO in da naj izdelovalec študije dopolni in delno spremeni študijo Izbor- 3. stopnja v zvezi s sklepi komisi-

je in v skladu s predlogi posameznih članov recenzentske komisije. Po opravljeni dopolnitvi pa bo komisija ponovno pregledala študijo Izbor - 3. stopnja.

•• *Končni sklepi in obvestilo za javnost*

Komisija je svoje ugotovitve zapisala še v treh sklopih, ki so služili kot osnova obvestila za javnost.

V prvem sklopu je (poimensko navedena) recenzentska komisija ugotovila, da je študija Izbor - 3. stopnja, ki jo je izvedel IBE Elektroprojekt Ljubljana z zunanji sodelavci, opravljena v skladu s "Smernicami za izbor lokacij odlagališča NSRAO v Republiki Sloveniji - Revizija 1" (izdelal RUJV, september 1991) in projektno nalogo.

V drugem sklopu je zapisan namen študije Izbor - 3. stopnja, ki je morala določiti tri do pet najprimernejših lokacij med 40 potencialnimi lokacijami, ki so bile izbrane v Izboru - 2. stopnja. Na podlagi petih kriterijev iz "Smernic ... - Revizija 1" je izvajalec študije izbral pet najprimernejših lokacij, in sicer na območju Haloz eno površinsko in dve tunelski lokaciji ter na območju Gorenjega Leskovca dve lokaciji, ki sta primerni za površinsko in tunelsko odlaganje NSRAO.

V tretjem sklopu pa je zapisana splošna ocena študije, ki je opravljena na visoki strokovni ravni, izvajalec pa mora še dopolniti študijo po predlogih iz zapisnika recenzentske komisije, medtem ko mora 43. kriterij, ki ni bil obdelan, obdelati v četrti stopnji.

OPOMBA 7

V odgovorih IS SRS so se ponavljale naslednje misli:

- V letih 1983/84 je bila izdelana študija z naslovom "Odlaganje RAO i ozračenog nuklearnog goriva za program gradnje nuklearnih elektrana v elektroenergetskem sistemu Jugoslavije do 2000 godine". Januarja 1985 je bila študija oddana naročnikom. Na zahtevo recenzentov je bila dopolnjena z geološko in seizmično analizo. Cilji Jugelove študije so se izkazali za preobširne, saj naj bi sočasno uredili tudi vprašanje NSRAO.
- Devetnajstega marca 1985 so JE Krško, EGS in ZEOH sklenili dogovor o začetnih aktivnostih za gradnjo novega odlagališča, ker Jugelova študija ni dajala uporabnih rezultatov za reševanje vprašanja NSRAO in ker je že začelo zmanjkovati prostora v začasnem odlagališču NSRAO v JE Krško. Na podlagi tega so 26.11.1986 pripravili samoupravni sporazum o financiranju in izvajanju teh del (podpisan januarja 1987). JE Krško je kreditirala dela na novi študiji z naslovom "Ravnanja z NSRAO v SR

Sloveniji”, ki se je začela leta 1986 in je potekala tako v Sloveniji kot v Hrvaški. Cilj prve faze študije je bil poiskati lokacijo za odlaganje NSRAO iz JEK. Odločitev o lokaciji naj bi bila sprejeta na podlagi primerjav ustreznih možnih lokacij v obeh republikah, nato pa bi stekel lokacijski postopek pred pristojnimi organi. Do konca leta 1986 je bila v okviru slovenskega dela študije kabinetno evidentirana 301 možna lokacija, v nadaljnjem postopku izločanja jih je ostalo le še 150.

- Avgusta 1987 je bilo število lokacij zmanjšano na 41, te pa so bile na šestih območjih: zgornje in spodnje savinjsko, saleško-celjsko, spodnje savsko, obdravsko in haloško. Selekcija je bila kabinetna (ni raziskav na terenu) po metodologiji, ki je mednarodno uveljavljena in ki jo je uporabil tudi Inštitut Jožef Stefan - SEPO za vrednotenje možnih lokacij.
- V prvi polovici leta 1987 bi morala SEPO izdelati strokovne podlage za izbor možne lokacije odlagališča v SR Sloveniji. Prva faza študije se je končala s poročilom, ki je pustila za nadaljnjo strokovno obdelavo in vrednotenje 39 lokacij, ne pa predvidenih 3-5, ki bi prišle v ožji izbor. IS SRS zato ni mogel zagotoviti začetka postopka razprave, kot je obljubil v odgovorih na delegatska vprašanja v začetku leta 1987.
- Na problemski konferenci SZDL “Ekologija, energija, varčevanje” so sprejeli sklep, da se nadaljuje pospešeno iskanje strokovnih rešitev za odlaganje teh odpadkov in da se o odločitvi v zvezi s tem obvesti javnost in zagotovi spoštovanje zakonodaje. Zato je IS SRS konec leta 1987 naložil Zavodu SRS za družbeno planiranje, da v sodelovanju s sivi izdela analizo možnosti in pogojev za vključitev teh zahtev v dopolnitve srednjeročnega družbenega načrta in dogovor o njegovih temeljih.
- V okviru priprav strokovnih podlag za omenjeno analizo možnosti in pogojev je Služba projekta RAO pri JEK samovoljno predložila prvih pet lokacij iz prve faze študije IJS - SEPO²⁷⁵, rangirane samo po geofizikalnih lastnostih. S tem postopkom se IJS - SEPO, ki je v tem času začel delati za Republiški komite za energetiko z namenom, da pripravi kriterije za izbor lokacije odlagališča, ni strinjal in je vztrajal, da vse lokacije ostanejo v nadaljnji strokovni obdelavi.
- IS SRS je dajal tudi informacije o tehnologiji odlaganja NSRAO in poudaril, da ni treba razvijati lastne tehnologije, pač pa je dovolj, da

²⁷⁵ Vodja informativne službe v JEK je 18.12.1987 v Mladini pojasnjevala, da je Zavod za planiranje SRS objavil lokacije, kot da jih je predlagala JEK. Res pa je, da je Zavod JE Krško vprašal, kaj naj naredijo, da bi prišli do petih najboljših od 39 predlaganih lokacij, ki bi jih uvrstili v osnutek družbenih načrtov. Ne glede na to, kdo je to storil, je bila za to “obdolžena” JE Krško.

dosledno izvedemo vse predpisane postavke, ki zagotavljajo varno in ekološko sprejemljivo odlaganje takih odpadkov. Spričo tega bo v srednjeročnem planskem postopku dopolnjena analiza razvojnih možnosti z varnostnimi ukrepi za zanesljivo odlaganje (NS)RAO s kriteriji izbora možnih in ponujenih lokacij²⁷⁶. IS SRS je v predlogu sprememb in dopolnitev družbenega načrta 1986-1990 formuliral zahteve, ki jih mora izpolnjevati lokacija za odlagališče s stališča varnosti²⁷⁷.

- V vseh odgovorih pa je IS SRS še pojasnjeval, da se pri nosilcih načrtovanja zavzema za dosledno izvedbo planskih postopkov pri izbiri lokacije za odlagališče NSRAO, tako da nobena odločitev ne bo sprejeta brez uskladitve vseh interesov in da odlagališče ne bo locirano v nobeno DPS, ki se v usklajevalnem postopku ne bo strinjala s pogoji odlaganja²⁷⁸.

OPOMBA 8

Protestni shod je bil 8.11.1987 v Titovem Velenju na pobudo vodstva krajevne skupnosti Zavodje in v organizaciji OK SZDL Velenje, s katerim so želeli opozoriti javnost, da ne dovolijo odlagališča jedrskih odpadkov v tej krajevni skupnosti in zahtevajo, da se takoj uresničijo sklepi o varstvu okolja SO Velenje, sprejeti spomladi.

V oceni protestnega shoda so predstavniki OK SZDL Titovo Velenje opisali kronologijo, kako je do protestnega shoda sploh prišlo, in spomnili tudi na povode za protest: informacije v javnih medijih o lokacijah jedrskega odlagališča, izjave posameznikov iz energetike, da bodo proizvajali optimalno število GWh, in oceno gozdarjev, da je 90 odstotkov gozdov poškodovanih, ter splahnelo zaupanje v delegatski sistem.

²⁷⁶ Kriterije za ugotavljanje primernosti lokacije so zahteven strokovni projekt, pri katerem sodeluje 28 interdisciplinarnih strokovnih skupin s 15 domačih institucij pod vodstvom SEPO pri Inštitutu Jožef Stefan. Pri projektu sodelujejo tudi specializirane organizacije za ravnanje z RAO iz Švice, Belgije in Švedske. Kriteriji se delijo v prostorske in v kriterije izvedljivosti odlagališča, skupaj jih je več kot sto in obsegajo tako tehnična kot družbenopolitična merila (vključujejo tudi sodelovanje prizadetih DPS).

²⁷⁷ IS SRS je 9.6.1988 dal še dodatne informacije o odprtih vprašanjih, ki jih je Skupščina SRS na svojih delovnih telesih pri obravnavanju "Poročila o uporabi jedrske energije v SRS" od 24.2.1988 do 4.3.1988 oblikovala v skupnem mnenju (Poročevalec, št.9/88). V tej informaciji omenja, da je republiški energetski skupnosti (ISEP) naložil, da zagotovi vse strokovne podlage, ki so potrebne za opredelitev koncepta odlaganja NSRAO, in kriterije za izbor možnih lokacij v okviru analiz razvojnih možnosti ter delih v okviru sprememb in dopolnitev planskih dokumentov. Ker ta ni pripravil analize in osnutkov dokumentov za odlagališče (služila bi kot osnova za vključitev v planske dokumente), sta to nalogo prevzela RUJV in Zavod SRS za družbeno planiranje in pripravila koncept ter kriterije za gradnjo odlagališča in jih vključila v analizo razvojnih možnosti. Republiškemur komiteju za energetiko pa je naročil, naj (v sodelovanju z republiškim komitejem za varstvo okolja in urejanje prostora in RUJV) ob pripravi sprememb in dopolnitev planskih dokumentov predloži koncept odlaganja in kriterije izbora lokacije. V zvezi z izbiranjem lokacij pa sta republiški komite za energetiko in RUJV prevzela nalogo koordiniranja strokovnih, planskih in upravnih postopkov. Za pripravo strokovnih del je bila med RUJV in Inštitutom Jožef Stefan - SEPO podpisana pogodba.

²⁷⁸ Skupščina SRS je na družbenopolitičnem zboru v sklopu obravnave osnutkov sprememb in dopolnitev planskih dokumentov SRS oblikovala zahtevo, po kateri je izbira lokacije odlagališča NSRAO mogoča le sporazumno s krajani in skupščino občine, v kateri naj bi se odlagališče nahajalo.

- *Protestno pismo KS Zavodje*

V protestnem pismu KS Zavodje so krajanje zapisali, da so njihova in sosednje KS v občinah Velenje, Mozirje in Ravne na Koroškem med najbolj onesnaženimi v Sloveniji in da zaradi strupov iz TE Šoštanj propadajo domovi in da je prizadeto njihovo zdravje in da jim spričo tega ni povsem jasno, zakaj so izbrali to območje za jedrsko odlagališče. Med drugim so se spraševali, zakaj se uničujejo gozdovi, zakaj se brez odgovornosti zastrupljajo ljudje in uničuje njihova delovna moč ter zakaj se ustvarjajo manjšine, ki živijo v neenakopravnih razmerah glede na druge državljane, toda za njihov blagor. Sprašujejo se, zakaj se ob zahtevah po varstvu okolja nekateri odgovorni sklicujejo, da je treba najprej dobiti uradne podatke in izvesti več let trajajoče analize o vzrokih propadanja okolja, če pa je to tako očitno.

Krajanje prisegajo na njihovo neposredno izkustvo, ki govori, da morajo nekaj storiti za varstvo lastnega okolja in da ni več časa za temeljite analize in zbiranje podatkov, ki so osnova v znanstveno-tehničnem pristopu reševanja katerekoli problematike. V tej zvezi se ne zavzemajo za poznanstvenje politike, pač pa menijo, da je treba mimo tega takoj ukrepati.

Glede čistilnih naprav se sprašujejo, zakaj se sredstva ne zbirajo s samopriskevki, prispevnimi stopnjami itd., torej širše. Prav tako so se spraševali, kako je lahko predstavnik TEŠ zagotavljal pred televizijskimi kamerami, da bodo 70 odstotkov potreb po električni energiji pokrili iz TEŠ, sklep SO Velenje pa je bil, da bodo rezali le konice v zimskem času, pa tudi, zakaj industrija ogroža velike skupine ljudi, pa proti temu ni niti moralne niti kazenske ovadbe.

Vsa ta protislovja in neuresničeni sklepi se v glavnem nanašajo na širšo problematiko okolja in ne le na lokacijo odlagališča NSRAO. Ta je bila očitno le povod, da se je nezadovoljstvo zaradi onesnaženosti okolja in zaradi neučinkovitosti lokalnih oblasti pri reševanju protislovij in že sprejetih sklepov izrazilo skozi množični shod v Titovem Velenju.

Zato so na protestnem shodu zahtevali, da se njihovo območje črta kot možna lokacija za jedrsko odlagališče, in izrazili dvom, da je mogoče v Sloveniji oziroma v Jugoslaviji najti ustrezno lokacijo in še, da bodo podprli druge občine v njihovi odločitvi proti jedrskemu odlagališču na njihovem območju. Poleg tega pa so zahtevali, naj se sanacijskemu programu TEŠ doda investicijski program za gradnjo čistilne naprave za 90 odstotno odžvepljanje v letu 1992, naj se usposobijo merilne in alarmne naprave v Zavodjah, tako da bo lahko vsakdo odčital izmerjene vrednosti. Če se doseže zgornja dovoljena meja, se mora zmanjšati proizvodnja v TEŠ, dokler koncentracija plinov ne pade na dovoljeno mejo, pred tem pa morajo biti ljudje v Sloveniji seznanjeni z morebitnimi redukcijami, obvezno se režejo vse konice, dnevna poraba premoga pa ne sme presežati 16.000 ton - zahte-

vajo družbeni nadzor nad izvajanjem teh sklepov. Podpirajo predlog po ekonomski ceni električne energije in naj se ponovno premisli o širjenju proizvodnje Kidričevega in elektrojeklarne na Jesenicah. Zahtevajo, da onesnaževalci ne smejo nadzorovati merilnih naprav za določanje onesnaženosti okolja, pač pa mora biti zagotovljen neodvisen nadzor nad meritvami in obveščanjem o rezultatih meritev, zato terjajo, da se čimprej usposobi sistem o alarmiranju krajanov, da je treba v Našem času objavljati podatke o emisijah plina in njihovih koncentracijah, da se v primeru prevelikega onesnaževanja pripravijo operativni ukrepi za zmanjšanje emisije, Zdravstveni center Velenje pa naj izdela navodila za ukrepanje prebivalcev v tem primeru. Poleg tega zahtevajo zdravstveni pregled krajanov in analizo pitne vode na ogroženih območjih. Na koncu pa predlagajo ustanovitev ekološkega društva, ki naj bi skrbelo za uresničitev omenjenih pobud.

- *Protestno pismo Pionirskih odredov občine Velenje*

V tem protestnem pismu pionirji zahtevajo, da se velenjska občina in njena okolica črtata kot prostor za odlaganje jedrskih odpadkov. Menijo, da tudi Slovenija in Jugoslavija nista primerni za odlaganje jedrskih odpadkov, ki potrebujejo 10.000 let varne hrambe, in predlagajo, da se izvažajo v puščavo Gobi, kjer je že odlagališče²⁷⁹.

Prepričani so, da denar ne more biti vprašanje, če se na drugo stran tehtnice postavijo zdravje, življenje in prihodnost. Sprašujejo se, zakaj graditelji JEK niso že pred gradnjo reševali vprašanja odlaganja odpadkov in njene odstranitve po iztrošenosti, saj bi tako videli, ali se gradnja elektrarne sploh splača.

V obrazložitvi so navajali predvsem rizike zdravstvene narave (genetske poškodbe, smrt zaradi levkemije, raka, nemožnost rojevanja otrok ali rojevanje prizadetih otrok), rizike geološke narave (pri izkopavanju premoga nastajajo velikanska jezera, ki rušijo ravnotežje podzemeljskih plasti in lahko povzročijo hudo katastrofo, še posebej ker dolina leži na potresnem območju), govorili pa so tudi o predstavah o prihodnosti, ki ni vezana na rudnik, pač pa na tovarne in turizem. Slednjega ne bo mogoče razvijati, ker turistov ne bi bilo zaradi bližine jedrskega odlagališča²⁸⁰. Sprašujejo se, kje smejo pognati korenine, vzljubiti domači kraj, da jih ne bi bilo strah, da ga izgubijo zaradi interesov širše družbe.

V pismu opozarjajo še, da so strokovnjaki pozabili na ljudi, da je postal tehnični razvoj sam sebi namen in da ne znajo pretehtati možnosti v konkuren-

²⁷⁹ Iz njihove izjave je razvidno, da jedrskih odpadkov ne ločujejo na NSRAO in visoko RAO, in da je očitno njihov protest usmerjen proti skladiščenju VRAO. Tu se pokaže, kako se je nepoučena javnost odzvala na informacije, ki so jih ljudje prebrali v javnih medijih ali kje drugje, ne da bi jasno vedeli, proti čemu nastopajo.

²⁸⁰ Ugotavljajo tudi zvišano radioaktivno sevanje zaradi urana v premogu.

ci z velikimi državami ter da kovačem prihodnosti, čeprav si jemljejo to pravico, ne bodo dovolili, da za blagor ene generacije uničijo možnosti za tisoče življenj, ki bi prišla za njimi. V tem delu protesta so izrazili nezaupanje do strokovnjakov, ki načrtujejo tehnični in ekonomski razvoj, torej opozarjajo na sociopolitični vidik novih tehnologij, o katerem menijo, da se je povsem izgubil in da so v tej povezavi ljudje drugotnega, tehnika pa prvenstvenega pomena. Pripravljeni so se angažirati, da se ne uničijo možnosti za življenje prihodnjih generacij, kar pomeni, da nasprotujejo tehnokratskemu konceptu družbenega razvoja.

- *Peticija mladincev iz Velenja*

V peticiji omenjajo “neodgovorno poigravanje posameznih strokovnih in upravnih organov v zvezi z gradnjo odlagališča za RAO”. Čeprav pri Slovencih prevladuje odklonilen odnos do jedrske energije, vedno znova nastajajo aktivnosti v zvezi z gradnjo odlagališča. Vznemirjeni so, ker se načrti skrivajo pred njimi in ker “zagovorniki” njihovih interesov menijo, da morajo delovati v tajnosti. Še več, ugotavljajo, da se tudi najvišjim državnim telesom stvari dogajajo za hrbtom. Zato protestirajo proti načrtom, da se odlagališče gradi kjerkoli v Sloveniji, so za zaprtje JEK in rudnika urana Žirovski Vrh ter zahtevajo, da sami odločajo, kaj je v njihovem interesu, o gradnji odlagališča (NS)RAO na ozemlju Slovenije pa da se razpiše vseljudski referendum.

Mladinci Velenja vzpostavljajo povezavo med strokovnim in upravnim delom, torej med znanostjo in politiko, ki nadaljujejo z aktivnostmi v zvezi z gradnjo odlagališča kljub prevladujočemu odklonilnemu stališču Slovencev do jedrske energije. S tem vzpostavijo ločnico med javnostjo, ki je proti jedrski energiji, in nekaterimi upravnimi organi ter strokovnimi institucijami, ki pa zagovarjajo in izvajajo aktivnosti, vezane na gradnjo odlagališča RAO. Žrtve tajnega delovanja zagovornikov njihovih interesov niso le oni sami, pač pa tudi najvišja državna telesa. S takšno opredelitvijo so opredelili konfliktno situacijo, ki jo je treba v komunikacijskem procesu razrešiti. Ker so se znašli na isti strani kot najvišja državna telesa proti nekaterim strokovnim in upravnim organom, so se pripravljani z njimi pogovarjati, toda na podlagi tega, kaj oni odločijo, da je njihov interes. Torej zase zahtevajo pravico do artikulacije lastnih interesov in ne dopuščajo, da bi jih artikuliral kdo drug namesto njih (“ne potrebujemo zaščitnikov, ki delajo proti nam in za našim hrbtom”), kot obliko odločanja o gradnji odlagališča (NS)RAO kjerkoli na ozemlju Slovenije pa zahtevajo, da se razpiše vseljudski referendum.

OPOMBA 9

V gradivu je povzet odgovor IS Skupščine SRS na delegatsko vprašanje iz občine Velenje in Mozirje (5.11.1987), ki se nanaša na gradnjo odlagališča jedrskih odpadkov v občini Velenje oziroma Mozirje.

V tem odgovoru med drugim IS zagotavlja, da odlagališče ne bo locirano v nobeni DPS, ki se v usklajevalnem postopku ne bo strinjala s pogoji odlaganja (str. 7). Opozarja pa tudi, da zavlačevanje z odločitvijo o dokončni določitvi lokacije za odlagališče lahko povzroči, da zaradi interesov varstva okolja pridemo v položaj, da bodo sedaj na neustrezen način odloženi jedrski odpadki resno ogrožali okolje. Zato se IS zavzema, da čimprej izdelamo merila za ovrednotenje prostora za najboljšo lokacijo - izdelati kriterije za izbor lokacije za odlagališče -, hkrati pa mora teči proces poučevanja²⁸¹ najširše javnosti o posameznih vrstah radioaktivnih odpadkov in o tehničnih možnostih za njihovo odlaganje, kar je zavezan storiti investitor odlagališča.

S temi stališči se skupščina strinja in dodaja, da podpira pospešeno nadaljnje iskanje strokovnih rešitev za odlaganje NSRAO, vztraja pri obveščanju javnosti o kakršnih koli odločitvah v zvezi s tem in da se vse odvija po ustrezni zakonodaji. Odlagališče jedrskih odpadkov je sicer poseg v prostor, ki je republiškega pomena, kar pa ne pomeni, da lahko republika suvereno odloča brez soglasja prizadetih DPS. Pri določanju lokacij je treba ravnati natančno po zakonskih določilih, posebej v skladu z zakonom s območja urejanja prostora in v najtesnejšem sodelovanju z občinami že pri pripravi strokovnih podlag za odlagališče, saj tovrstni posegi zahtevajo vsestransko utemeljene strokovne podlage. Tako do dokončne odločitve pride na ravni republike ob soglasju prizadete občine. Po verifikaciji teh odločitev v planskih aktih republike in prizadete občine sledi postopek, kot ga določa Zakon o urejanju naselij in drugih posegov v prostor. Enainštirideseti člen tega zakona določa: "Po sprejetju srednjeročnega družbenega plana SRS sprejme IS Skupščine SRS v sodelovanju z IS prizadetih občin in s prizadetimi SIS program priprave prostorskih izvedbenih načrtov, ki jih po določbah srednjeročnega družbenega plana sprejme IS Skupščine SRS". Glede na postopke pri sprejemanju planskih aktov IS SRS meni, da ne more priti do neusklajenih, nedorečenih, odprtih vprašanj, ki naj bi jih v nadaljnjih postopkih reševal lokacijski načrt. Ta pravzaprav pomeni le tehnično izpeljavo dogovora sprejetih odločitev.

²⁸¹ V tem gradivu se vztraja pri konceptu enosmernega informativnega toka, ki je predvsem dukativne narave.

OPOMBA 10

Agencija je v letu 1994 delala v glavnem na tematikah NSRAO, VRAO in izrabljenem gorivu, na odnosih z javnostmi ter informacijskem sistemu.

- *nizko- in sredneradioaktivni odpadki:*

V Sloveniji obratujeta dve skladišči za NSRAO, in sicer odpadki, ki nastajajo pri obratovanju JE Krško, se shranjujejo ob elektrarni, v prehodnem republiškem skladišču v Podgorici pa se shranjujejo odpadki vseh drugih uporabnikov (raziskovalnih ustanov, medicine in industrije). Manjša količina NSRAO z Onkološkega inštituta v Ljubljani pa se nahaja v zapuščenem vojaškem objektu pri Zavrattcu. Ker količina odpadkov iz leta v leto narašča in ker so zmogljivosti omenjenih dveh začasnih skladišč omejene, je treba čim prej zgraditi končno odlagališče NSRAO in s tem poskrbeti tudi za varno končno rešitev.

Dosedanji izbor lokacije, pri katerem so morale biti upoštevane tehnične in varnostne zahteve, pa tudi kriterije družbene sprejemljivosti, je bil do leta 1993 zaradi ekonomskih razlogov omejen zgolj na iskanje lokacije za površinsko in tunnelsko odlagališče NSRAO. Izbrane lokacije so s tehničnega in varnostnega vidika sicer ustrezale, niso pa dobile soglasja lokalnih skupnosti, in zato je bilo treba delo na teh lokacijah prekiniti. Agencija RAO je zato že leta 1993 začela iskati lokacijo podzemnega odlagališča NSRAO. Pred samo izbiro lokacije je bilo treba izdelati še kriterije izbora, ki naj bi zagotovili čim varnejše odlagališče NSRAO, oziroma gre za zahteve in priporočila, katerim mora lokacija ustrezati, da se prepreči možnost širjenja radionuklidov iz odlagališča v biosfero. Leta kasneje so bili kriteriji izdelani²⁸² in Agencija je lahko začela zbirati podatke o opušenih rudnikih in drugih podzemnih objektih in jih vrednotiti glede na varnostne kriterije²⁸³. Agencija je vzporedno z razpisom projekta za izbor lokacije za odlagališče NSRAO začela na podlagi javnega razpisa zbirati tudi ponudbe za oblikovanje izhodišč in razdelavo možnosti za moderen in javnosti bolj odprt pristop k iskanju lokacije.

²⁸² Agencija RAO je v začetku junija dobila tudi študijo z naslovom *Preciziranje in natančna definicija kriterijev za izvajanje možnih odlagališč glede na razširitev programa v smeri globinskega odlaganja vseh vrst RAO, ki jo je naredil Inštitut za geologijo, geotehniko in geofiziko (Geološki zavod Ljubljana) ter IBE Ljubljana. Študija je bila namenjena dopolnitvi obstoječih smernic za izbiro lokacije odlagališča NSRAO in izdelavi podlog za nove smernice, ki bi vključevale tudi kriterije za izbor lokacije na vse možne tipe odlagališč v globini od 50 do 300 metrov. Študija tako obsega predloge sprememb in popravkov obstoječih kriterijev primernosti lokacije za globinsko odlaganje vseh vrst RAO, identifikacijo kamenin v Sloveniji, ki bi bile primerne za globinsko odlaganje, in oceno možnosti globinskega odlaganja RAO v Sloveniji na podlagi predlaganih kriterijev.*

²⁸³ V maju 1994 je Geološki zavod Ljubljana izdelal študijo z naslovom *Proučevanje izvedljivosti globinskega odlaganja RAO - pregled opušenih rudnikov. Študija podaja pregled vseh opušenih in drugih rudnikov, tunelov in vrtin globine od 50 m naprej. V njej so omenjeni podatki o rudnikih z vrstami in zalogami rudnim, s stanjem in karakteristikami posameznega rudnika, hidrološko situacijo in osnovne geološke značilnosti okolice.*

V skladu z zakonom o varstvu okolja je začela izvajati projekte, vezane na pripravo poročil o vplivu na okolje. Zakon predpisuje vrsto omejitev in zahtev, ki jih morajo odpadki izpolnjevati, preden se prične transport na odlagališče in za samo odlaganje. Ta presoja o ovrednotenju ničelnega stanja okolja in določitev parametrov možnega vpliva objekta na okolje je neodvisna od tipa odlagališča NSRAO in Agencija je lahko začela ta del opravil izvajati že leta 1993. Prve rezultate je dobila Agencija leta 1994, ko so bila izdelana osnovna izhodišča za izdelavo poročila o vplivu na okolje, ki je v prvi fazi predvidevala določitev izhodišča, to je ničelno stanje okolja²⁸⁴. Agencija je to leto razpisala tudi dve nalogi z območja ničelnega stanja okolja in možnost neposrednega vpliva objekta na okolje. Prva se je ukvarjala s programom meritev naravnega sevanja, druga pa z določitvijo hidroloških in hidrogeoloških parametrov, pomembnih za oceno možnosti širjenja radionuklidov iz objekta do biosfere prek vode (najpomembnejši naravni transportni medij).

Agencija je leta 1994 dobila tudi rezultate preliminarne študije o kriterijih sprejemljivosti RAO²⁸⁵, v kateri so opredeljeni osnovni pogoji, ki jih morajo izpolnjevati RAO pred prevozom in odložitvijo. Študijo o končnih kriterijih bo mogoče dokončati, ko bosta znana tip in lokacija odlagališča.

Na odlagališče NSRAO pa je vezan tudi projekt, ki se ukvarja s pripravo podlog za izvedbo odlagališča NSRAO. Študija podaja pregled svetovne prakse o izbiri tehnologije glede na značilnosti lokacij in tudi glede na opis najustreznejših kombinacij za razmere v Sloveniji²⁸⁶.

Agencija razpolaga tudi s študijo, ki je sistematično podala pregled materialov, ki se uporabljajo za izvedbo umetnih ovir, s katerimi se skuša zagotoviti čim varnejše odlaganje odpadkov v sistemu odlagališča. Opravljena je bila še študija o transportu NSRAO, ki prinaša pregled obstoječe prakse pridobivanja dovoljenj in izvajanje transportov pri nas in v tujini in izdelana je bila študija o izhodiščih za pripravo sanacijskega načrta za začasno skladišče RAO pri Zavratacu²⁸⁷.

²⁸⁴ Konec maja je bila končana študija Priprava podlog za presojo vpliva na okolje (IBE Ljubljana). Ta obsega metodologijo presojanja vpliva na okolje, vrste obravnavanih vplivov, raven ničelnih razmer, potrebne podatke, opredelitev pričakovanih rezultatov in možnih vplivov. Ta študija je bila narejena na podlagi zahtev zakonske regulative, ki terja, da mora imeti projekt odlagališča NSRAO izdelano tudi poročilo o vplivu na okolje. To poročilo je hkrati osnova za pridobitev lokacijskega dovoljenja in osnova za komuniciranje z javnostmi.

²⁸⁵ Študija Kriterij sprejemljivosti RAO, ki jo je Elektrogospodarstvo Slovenije končalo januarja 1994, je sistem kriterijev, s pomočjo katerih bi lahko opredelili in sistematično razvrstili RAO glede na lastnosti in oblike oziroma obdelave. Ti kriteriji naj bi ob kriterijih za izbor lokacije in za izbor tehnologije odlaganja pomenili merila za ocenjevanje primernosti odlagalnega sistema, ki ga sestavljajo pakirani odpadki, objekt odlagališča in lokacija odlaganja. Študija je strokovna osnova za defmiranje kriterijev, ki jih bo sprejel organ upravljanja ob upoštevanju lastnosti lokacije odlagališča. Študija obsega le prvo (ukvarja se s splošnimi kvalitativnimi kriteriji sprejemljivosti) od treh stopenj oblikovanja kriterijev. Konec marca pa je bila o študiji narejena tudi strokovna recenzija.

²⁸⁶ Sedmega junija je bila končana študija Priprava podlog za izvedbo odlagališča NSRAO, ki je predlagala metodologije izbora najprimernejše tehnologije odlaganja in identificirala najprimernejše tehnologije po zastavljeni metodologiji (površinska in globinska varianta odlaganja). Študija tako obsega pripravo strokovnih osnov, izdelavo metodologije izbora in izbiro najprimernejše tehnološke rešitve.

- *visokoradioaktivni odpadki in izrabljeno gorivo*

Agencija ima med drugim tudi nalogo, da izdelava strategijo za ravnanje z VRAO in izrabljenim jedrskim gorivom, ki je predpogoj za nadaljnje delo na tem območju. V zvezi s tem je treba sprejeti odločitev, ali naj se VRAO in izrabljeno gorivo neposredno odlaga ali naj se predeluje, odprta je tudi problematika začasnega skladiščenja izrabljenega goriva in VRAO ter problem dokončnega odlagališča za te odpadke. V letu 1994 je Agencija končala tri projekte s tega področja.

Problema ravnanja z VRAO in izrabljenim gorivom se je Agencija lotila s pregledom tujih izkušenj, in sicer skozi geološki vidik dokončnega odlaganja²⁸⁷ in skozi različne tehnične rešitve, ki so del globalne strategije. V prvi študiji²⁸⁸ je ugotovljeno, da v svetu še ni urejeno niti eno trajno odlagališče VRAO, predstavljen je načrt za gradnjo podzemnih odlagališč in raziskave, ki so bile opravljene v ta namen. Podzemna odlagališča se načrtujejo v globini od 250 m naprej, kjer igra najpomembnejšo vlogo geološki sistem (vodopropustnost, mehanska in kemična stabilnost). V Sloveniji bi morali iskati lokacijo na sezmično mirnih predelih sedimentnih plastičnih in za vodo nepropustnih kamnin. Druga študija pa se je lotevala izdelave predloga strategije ravnanja z VRAO, in sicer obstajajo tri možnosti: predelava izrabljenega goriva, razširitev trenutnih skladiščnih zmogljivosti in izvoz. Študija se je opredelila za razširitev zmogljivosti in za začasno shranjevanje, in sicer za suho skladiščenje v serijsko izdelanih vsebnikih, ki so ekonomsko in tehnično najugodnejši. Tretja problematika pa je transport izrabljenega goriva in VRAO. Študija s tega območja je zasnova sistema transporta v Sloveniji, podaja pregled domače in tuje zakonodaje ter seznam vseh upravnih organov in pooblaščenih organizacij, ki bi sodelovali pri transportu. Predstavljen pa je tudi osnutek transporta, narejen na podlagi razpoložljivih podatkov.

²⁸⁷ Konec aprila je Agencija od IBE prejela študijo Priprava sanacije skladišča NSRAO v Zavrčcu. Študija podaja strategijo in pregled možnih postopkov sanacije, varnostno oceno in presojo vpliva sanacije na okolje. Izvajalec projekta je imel pri tej študiji težave zaradi nedodanosti v zvezi s statusom začasnega skladišča v Zavrčcu, zaradi nejasnosti glede organa, ki je pristojen za izdajo dovoljenja o dostopu v objekt, o popisu in ugotovitvi stanja odpadnih snovi ter nejasnosti glede uporabe zakonov, po katerih naj bi potekala sanacija. Agencija RAO se je zavedala, da uspešna sanacija začasnega skladišča RAO v Zavrčcu ni pomembna le zaradi tehničnega in strokovnega vidika, pač pa bi pozitivno vplivala tudi na mnenje javnosti glede RAO.

²⁸⁸ Aprila 1994 je Geološki zavod Ljubljana naredil kabineto projektno nalogo "Povzetek mednarodnih izkušenj na območju ravnanja z VRAO in globinskega odlaganja VRAO (NSRAO)" - geološki del. Projektna naloga je poleg mednarodnih izkušenj o globinskem odlaganju VRAO in izbire primernih geoloških struktur definirala tudi geološke robne pogoje v Sloveniji za različne koncepte odlaganja.

²⁸⁹ Konec junija je Inštitut Jožef Stefan izdelal projektno nalogo "Povzetek mednarodnih izkušenj na območju ravnanja z VRAO in globinskega odlaganja VRAO (NSRAO)". Projektna naloga podaja pregled mednarodne prakse na območju ravnanja z VRAO, okvirno strategijo skladiščenja, predelave in končnega odlaganja VRAO ter predloge za mednarodno sodelovanje na območju ravnanja, skladiščenja in odlaganja VRAO. Študija je narejena na predpostavki, da bo JEK obratovala do konca življenjske dobe, in upoštevani so tudi VRAO iz razgradnje elektrarne.

- *odnosi z javnostmi*

Agencija je po negativnih reakcijah javnosti na njeno delo v letu 1993 ponovno pretehtala izhodišča dosednjega dela odnosov z javnostmi, opredelila pomanjkljivosti in začela postavljati trdnejše temelje sodobne strategije komuniciranja, obveščanja in izobraževanja javnosti.

V letu 1994 je bilo delo usmerjeno predvsem v analizo stanja. Na podlagi odkritih pomanjkljivosti se bo Agencija usmerila v to, da bo javnosti predstavila natančne “informacije o verigah civilizacijsko nepogrešljivih dejavnostih, ki so neposredno vezane na nastajanje RAO, in o zavedanju generacijske odgovornosti učinkovitega reševanja omenjenega problema”. Agencija je začela sproti spremljati utrip mnenj javnosti, ki se pojavljajo v medijih (v časopisih, na radiu, televiziji), vzpostavila je tesnejši stik z medijskimi hišami, izdelala si je celostno podobo, opravila je več treningov komuniciranja, oblikovala je svojo knjižnico, razpisala je tudi dve projektni nalogi “Odnosi z javnostmi in informiranje - strategija” in “Predstavitev Agencije RAO in problematika RAO”, ki sta ju v začetku leta 1995 končala dva izvajalca: Pristop, Družba za komunikacijski management, in Inštitut Jožef Stefan.

- *informacijski sistem*

Agencija je za delo s podatki dopolnila programsko opremo. V letu 1994 je pričela izdelavo podatkovne baze o količinah RAO, ki so proizvedeni v Sloveniji in ki so uskladiščeni v prehodnem republiškem skladišču NSRAO v Podgorici, v odlagališču NSRAO na lokaciji JEK ali v Zavrattu. Na podlagi podatkov iz preteklosti in s sprotnim spremljanjem količin odpadkov v JEK, največjim proizvajalcem RAO v Sloveniji, se ažurno oblikujejo informacije o količini NSRAO v Sloveniji.

Decembra leta 1994 je bilo stanje naslednje:

	NSRAO	Izrabljeno gorivo
JEK	1932 m ³ (pred super kompaktiranjem)	406 gorivnih svežnjev
Raziskovalni reaktor TIGRA		130 gorivnih elementov
Prehodno sklad. v Podgorici	30 m ³	
Skladišče v Zavrattu	25 m ³	

Odlagališčne zmogljivosti:

	NSRAO	Izrabljeno gorivo
JEK	2240 m ³	828 gorivnih svežnjev
Prehodno sklad. v Podgorici	800 m ³	
Raziskovalni reaktor TIGRA		1000 gorivnih elementov

Poleg osnovne verzije baze podatkov o RAO (vodenje evidence o proizvajalcih RAO v Sloveniji, vrsti, tipu in količini, njihovi aktivnosti in času nastajanja) - na voljo so le natančni podatki o odpadkih v NE Krško, bodo pa podatkovno bazo še nadgradili z drugimi proizvajalci RAO -, oblikujejo še bazo podatkov o strokovni literaturi, videokasetah in drugi dokumentaciji, ki jo je moč dobiti v Agenciji RAO.

LITERATURA

I. DEL

Poglavje A:

- ADAM, FRANE (ur.)(1992): *Politika kot poklic*, KRT, Ljubljana.
- AGASSI, JOSEPH (1979): *Technology, mass movements, and rapid social change: A program for the future of philosophy of technology. Reseach in Philosophy and Technology*. 1978, 1:53-64. ISIS, št. 255, str. 51.
- AGASSI, JOSEPH (1985): *Technology: Philosophical and Social Aspects*, Pordrecht/Boston/Lancaster: D. Reidel (paper).
- BARBOUR, IAN G. (1980): *Technology, Environment, and Human Values*, New York: Praeger.
- BECK, ULRICH (1986): *Risikogesellschaft. Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt /M.
- BELL, DANIEL (1973): *The Coming of Post-Industrial Society*, New York:Basic Books.
- BEREANO, PHILIP L.(1979): *Technology as a Social and Political Phenomenon*. New York: John Wiley, 1976. ISIS, str. 283, št. 252.
- BORGMANN, ALBERT (1979): *Freedom and Determinism in a Technological Setting. Research in Philosophy and Technology*, 2:79-90. ISIS, 80, Bibliog. issue, 806.
- BRANNIGAN, AUGUSTINE IN WANNER, RICHARD A. (1983): *Multiple discoveries in science: A test of the communication theory*. *Canadian Journal of Sociology*, 8:135-151.
- BRANNIGAN, AUGUSTINE, GOLDENBERG, SHELDON (eds.)(1985): *Cosial responses to technological change* (Contributions in sociology, 56), Westport, Conu.: Greenwood Press.
- BRGLEZ, NEDA (ur.)(1979): *Utopični socialisti*, Ljubljana.
- BURISCH, WOLFGANG (1967): *Ideologie und Sachzwang. Die Antideologisierungsthese in neuen Gesellschaftstheorie*, Phil.Diss., Tubingen.
- DEBENJAK, BOŽIDAR (1982): *Prevazilaženja marksizma Druge i Treće internacionale i konstituisanje savremenog marksizma*, Socializam, str. 1568-1581.
- DAY, RICHARD B., ROLAND BEINER, JOSEPH MASCIULLI (edi.) (1988): *Democratic theory and technological society*, N.Y.: Sharpe. ISIS, 1988, št. 300, str. 58.
- DICKSON, DAVID (1986): *From Strange love to star Wars: The new politics of science*, *Metascience*, 4:35-45.
- DICKSON, DAVID (1988): *The New Politics of Science*, Chicago/London: University of Chicago Press. ISIS, 80:1:301, str. 150.
- DURBIN, PAUL T. (1984): *Conflicting interpretations of technology and society. Research in Philosophy and Technology*.
- EGGERT, HOLLING, KEMPIN PETER (1989): *Identität, Geist und Machine*, Rowohlt Taschenbuch, Reinbek bei Hamburg.
- ELLUL, JACQUES (1964): *The Technological Society*, New York: Random House.
- FERLAND, JULIEN M. (1978): *Contemporary critiques of technology*. *Dissertation Abstracts International*, 39:920-A. ISIS, 1979.
- FETSCHER, I.(1983): *Neokonservative und "Neue Rechte", Der Angriff gegen Sozialstaat und liberale Demokratie in den Vereinigten Staaten*, Westeuropa und der Bundesrepublik, Munchen.
- FORES, MICHAEL (1982): *Technical change and the "technology" myth*. *Scandinavian Economic History Review*, 30:167-188.
- GLASER, WILHELM (1972): *Soziales und instrumentales Handeln: Probleme der Technologie bei et Gehlen und J. Habermas*, 214 pp., bibls Stuttgart: Kohlhammer, ISIS, str. 47, 1974.
- GOGGIN, MALCOLM L. (1986): *Governing Science and Technology in a Democracy*, Knoxville: University of Tennessee Press.
- HABERMAS, JURGEN (1968): *Technik und Wissenschaft als "Ideologie"*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a. M. V prevodu: *Tehnika i znanost kao "ideologija"*, Zagreb, Školska knjiga, 1986.
- HABERMAS, JURGEN (1986): *Normativni sadržaj moderne*, *Kulturni radnik*, št.5, str. 97-118.
- HABERMAS, JURGEN (1987): *Hegelov pojam moderne*, *Marksistička misao*, št.2.

- HABERMAS, JURGEN (1983a): *Konzervativizam i kapitalistička kriza*, MUS, št.4-5, str.5-19
- HABERMAS, JURGEN (1985): *Kriza države blagostanja i iscrpljenost utopijskih energija*, Politička misao, št.4, str.84-97.
- HABERMAS, JURGEN (1983b): *Odnosi napetosti između kapitalizma i demokratije*, Marksistička misao, št.4, str.231-246.
- HABERMAS, JURGEN (1983c): *Kritika kulture kod neokonzervativaca u SAD i SR Njemačkoj*, Pogledi, št.1, str.112-124.
- HABERMAS, JURGEN (1979): *Oznanstvena politika i javno mnenje*, Kulturni radnik, št.2, str.186-203.
- HABERMAS, JURGEN (1994): *Predgovor k novi izdaji (1990) strukturnih sprememb javnosti*, Javnost, št.1-2, str.23-43.
- HABERMAS, JURGEN (1984): *Što je univerzalna pragmatika?*, Naše teme, št.11, str.2346-2356.
- HABERMAS, JURGEN (1962): *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, Hermann Luchterhand Verlag, Neuwied na Reni in Berlin. V slovenskem prevodu: *Strukturne spremembe javnosti*, Studia humanitatis, Ljubljana 1989.
- HONNETH, AXEL, McCARTHY THOMAS, OFFE CLAUS, WELLMER ALBRECHT (ed.) (1989): *Zwischenbetrachtungen - Im Prozess der Aufklärung*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M.
- INOUYE, ARLENE, CHARLES SUSSKIND (1977): *Technological trends and national policy 1937: The first modern technology assessment*. *Technology and kulture*. ISIS, str. 135, 1978.
- KEANE J.(1984): Uvod v: C. Offe, *Contradictions of the Welfare State*, London, str. 11-34.
- KIRN, ANDREJ (1985): *Pasti razvoja: ekološke študije*, Ljubljana.
- KIRN, ANDREJ (1995): *Tveganje kot družbenovrednotna kategorija*, TIP, št.3-4, str.212-219.
- KIRN, ANDREJ (1988): *Preobrazba instrumentalnega dela v samoudejstvovanje in uživanje*, TIP, št. 9-10, str. 1277-1280.
- KRAFT, E.M., VIG, J.N. (1984): *Environmental Policy in the Reagan Presidency*, *Political Science Quarterly*, št.99, str.415- 439.
- KREUDER, THOMAS, HANNO LOEWY (1987): *Konservatismus in der Strukturkrise*, Frankfurt a. M.
- KUHN, THOMAS (1984): *Objektivnost, vrednostna sodba in izbor teorije*, Časopis za kritiko znanosti, št.64-65, str.3-16.
- KUHN, THOMAS (1984): *Dodatne misli o paradigmatih*, Časopis za kritiko znanosti, št.64-65, str.53-68.
- LATOUR, BRUNO (1987): *Science in action: How to follow scientists and engineers through society*, Cambridge: Harvard Univ. Press; Milton Keynes Open Univ. Press.
- LAWLESS, EDWARD W. (1977): *Technology and social shock*, New Brunswick, N.J.: Rutgers Univ. Pr.
- LENK, HANS UND MOSER SIMON IN DRUGI (1973): *Techne, Technik, Technologie, Philosophische Perspektiven*, München.
- LENK, HANS, ROPOHL GUNTER (1980): *Toward an interdisciplinary and pragmatic philosophy of technology. Reseach in Philosophy and Technology*. 1979, 2:15-52. ISIS, št. 260, str. 73.
- LENK, HANS. (Hrsg) (1973): *Tehnokratie als Ideologie*, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz.
- LIPSCOMBE, JOAN, WILLIAMS BILL (1979): *Are Science and Technology Neutral?* (SISCON, 4), London/Boston: Butterworths.
- LOVEKIN, DAVID (1980): *Jacques Ellul and the logic of technology. Man and World*, 1977, 10:251-272. ISIS, št. 250, str.73.
- LUBBE, HERMAN (1962): *Zur politischen Theorie der Technokratie*.
- MARCUSE, HERBERT (1964): *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*, Boston: Beacon Press.
- McCARTHY, THOMAS (1988): *The Critical Theory of Jürgen Habermas*, MIT Press, Cambridge.
- MURRAY, PATRICK (1982): *The Frankfurt School critique of technology*, *Research in Philosophy and Technology*, 5:223-248.
- MACPHERSON, C.B. (1983): *Democratic Theory: Ontology and Technology v: Mitcham in Mackey: Philosophy and Technology: Readings in the Philosophical Problems of Technology*, New York: Free Press.
- NELKIN, DOROTHY (ed.) (1979): *Controversy: Politics of technical decisions*. (Sage focus editions, 8.) Beverly Hills, Calif.:Sage. ISIS, št. 260, str. 73, 1980.

- NELKIN, DOROTHY, POLLAK MICHAEL (1979a): **Public participation in technological decisions: Reality or grand illusion**, *Technology Review*, 81 (8):55-64. ISIS, št. 260, str. 73, 1980.
- NORDIN, J.(1991): **State, Technology, and Planning**, *Philosophy of Social Science*, št.4.
- OFFE, CLAUS (1985): **Družbena moč in politična oblast**, Ljubljana.
- OFFE, CLAUS (1984): **Contradiction of the Welfare State**, London, Melbourne.
- OFFE, CLAUS (1985a): **Disorganized Capitalism: Contemporary Transformation of Work and Politics**, Polity Press, Cambridge.
- OFFE, CLAUS (1983): **Nemogućnost vladanja uz renesansu konzervativnih teorija kriza**, *Pogledi*, št.1, str.96-111.
- OFFE, CLAUS (1984a): **Arbeitsgesellschaft: Strukturprobleme und Zukunftsperspektiven**, Frankfurt am Main, New York.
- OFFE, CLAUS (1986): **Die Utopie der Null-Option. Moderniteit und Modernisierung als politische Quetekriterie**, *Soziale Welt*, št.4, str.97-117.
- OFFE, CLAUS (1987): **Nova družbena gibanja: izziv mejam institucionalne politike**, DE, Ljubljana.
- OFFE, CLAUS (1987a): **Democracy Against the Welfare State? Structural Foundations of Neoconservative Political Opportunities**, *Political theory*, št.4, str.501-537.
- PAVLOVIĆ VUKAŠIN (izb.)(1987): **Obnova utopijskih energija**, Beograd.
- ROSE, MARK H. (1988): **Machine politics: The historiography of technology and public policy**, *Public History*. 10(2):27-47.
- SALOMON, JEAN-JACQUES (1984): **What is technology? The issue of its origins and definitions**, *History and Technology*. 1:113- 156.
- SCHWARTZ S. EUGENE, OVERSKILL (1971): **The Decline of Technology in Modern Civilization**, Chicago: Quadrangle Books. ISIS, št. 231, str. 124, 1975.
- SCHLSKY, HELMUT (1961): **Der Mensch in der wissenschaftlichen Zivilisation**, Köln und Opladen.
- SCHLSKY, H. (1965): **Auf der Suche nach Wirklichkeit**, Dusseldorf und Köln.
- SCHLSKY, H.(1961a): **Der Mensch in der wissenschaftlichen Zivilisation**.
- SEDLMAYR, HANS (1970): **Gefahr und Hoffnung des technischen Zeitalter**, Salzburg.
- SCHUMPETER J.A. (1950): **Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie**, München.
- SIGAUT, FRANCOIS (1985): **More (and enough) on technology!**, *History and Technology*: *An International Journal*, 2:115-132. (On the definition and etymology of "technology")
- SKOLIMOWSKI, HENRYK (1970-71): **Problems of truth in technology**, *Ingenior*, 8:5-7, 41-46. ISIS: št. 230, str. 48.
- SCHUMACHER, E.F. (1973): **Small is Beautiful: Economics as if People Mattered**, New York: Harper and Row.
- ULE, ANDREJ (1990): **Nove paradigme v znanosti**, *Teorija in praksa*, št.3-4, str.440-447.
- VIG, N.J., KRAFT, E.M.(1988): **Conclusion, v: Technology and Politics**, Duke University Press, Durham and London.
- VIG, N.J.(1988a): **Technology, Philosophy, and the State: an Overview v: Technology and Politics**, London, str.8.
- ZADNIKAR, D. (1993): **Prenova uma - racionalna rekonstrukcija upanja**, *ČKZ*, št.162-163.
- WEBER, MAX (1992): **Politika kot poklic**, v: *Frane Adam, Politika kot poklic*, KRT, Ljubljana.
- WEBER, MAX (1988): **Protestantska etika in duh kapitalizma**, *Studia Humanitatis*, Ljubljana.
- WINNER, LANGDON (1977): **Autonomous Technology: Technics-out-of- Control as a Theme in Political Thought**, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- WINNER, LANGDON (1978): **Autonomous Technology: Technics-out-of-control as a Theme in Political Thought**, Cambridge., Mass./London: MIT Press, (paper) 1977. ISIS, št. 256, str. 169, 1980.

Poglavje B:

- BECK, ULRICH (1986): **Risikogesellschaft. Weg in eine andere Moderne**, Frankfurt /M.
- BRAND, K.W.(1987): **Propitivanje paradigme industrijskog razvika u novim društvenim pokretima**, v: *Obnova utopijskih energija*, Beograd.
- KIRN, ANDREJ (1991): **Vzpon in kriza ideje napredka**, *TIP*, št. 12, str.1401-1420.

- MARCUSE, HERBERT (1964): *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*, Boston: Beacon Press.
- RESCHER, NICHOLAS (1980): *Unpopular essays on technological progress*, Pittsburg: Univ. Pittsburg Press.
- Sieferle, Rolf Peter (1985): *Fortschrittsfeinde? Opposition gegen Technik und Industrie von der Romantik bis zur Gegenwart. (Die Socialvertraglichscit von Energiesystem, 5.)*, Munchen: Beck.

Poglavje C:

- APEL, KARL - OTTO, VAN REIJEN WILLEM (ur.)(1984): *Rationales Handeln und Gesellschaftstheorie*, Germinal Verlag, Bochum.
- AVERCH, HARVEY A.(1985): *A strategic Analysis of Science and Technology Policy*. Baltimore/London: Johns Hopkins University Press.
- BELL, DANIEL (1976): *The Cultural Contradictions of Capitalism*, London.
- BIBIČ, ADOLF (1990): *Civilno društvo i politički pluralizam*, Zagreb.
- BIBIČ, ADOLF (1992): *Nekateri vidiki pluralizacije družbe in države na Slovenskem*, TIP, št.7-8-, str.703-713.
- BIBIČ, ADOLF (1993): *Civilna družba in demokracija*, TIP, št.7-8, str.769-779.
- BIBIČ, ADOLF (1993a): *Civilna družba, politična družba in demokracija*, TIP, št.11-12, str.1296-1298.
- BERNSTEIN, J.RICHARD (ur.)(1988): *Habermas and Modernity*, Polity Press.
- BOLTE. GERHARD (ur.)(1989): *Unkritische Theorie - Gegen Habermas*, zu Klampen, Lüneburg.
- BORGMANN, ALBERT (1984): *Technology and the Character Contemporary Life*, Chicago, University of Chicago Press.
- BOORSTIN, DANIEL J. (1978): *The Republic of Technology: Reflections on Our Future Community*, New York: Harper and Row.
- BENJAMIN, GERALD (1982): *The Communications Revolution in Politics*, New York: Academy of Political Science.
- CROZIER M. J. in DRUGI (1982): *Križa demokracije i participacije (Izveštaj trilateralnoj komisiji)*, Zagreb.
- DICKSON DAVID (1974): *Technology and the construction of social reality*. *Radical Science Journal*, 1 (Jan): 29-50. ISIS, št. 235, str. 52, 1975.
- DALLMAYR, FRED (1988): *Habermas and Rationality*, *Political Theory*, Vol. 16 No. 4, London.
- DEWS, PETER (ur.)(1992): *Autonomy and Solidarity - Interviews with Jürgen Habermas*, Verso, London, New York.
- FINK-HAFNER, DANICA (1990): *Nova družbena gibanja - Subjekt politične ...*, doktorska disertacija, FSPN, Lj.
- GEORGE, FRANK H. (1977): *Machine takeover: The growing threat to human freedom in a computercontrolled society*, N.Y.: Pergamon Press.
- GIDDENS, ANTHONY (1991): *Modernity and Self Identity*, Stanford University Press, Stanford.
- GLOTZ, PETER (1987): *Manifest za novo evropsko levico*, Ljubljana.
- GREIFFENHAGEN, MARTIN (1986): *Das Dilemma des Konservatismus in Deutschland*, Frankfurt am Mein. *Das neue Grundsatzprogramm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (1989)*, Entwurf, Martz.
- HABERMAS, JÜRGEN (1990): *“Družba, etika, morala”* - intervju, *Časopis za kritiko znanosti*, št. 130 - 131, Ljubljana.
- HABERMAS, JÜRGEN (1995): *Theorie des kommunikativen Handelns - Band Handlungsrationality und gesellschaftliche Rationalisierung*, Suhrkamp, Frankfurt/M.
- HABERMAS, JÜRGEN (1995a): *Theorie des kommunikativen Handelns - Band 2: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*, Suhrkamp, Frankfurt/M.
- HABERMAS, JÜRGEN (1985): *Moral und Sittlichkeit. Hegels Kantkritik im Lichte der Diskursethik*, Merkur, št. 39, str. 1041-1051.
- HABERMAS, JÜRGEN (1981): *Kraj individua?*, *Naše teme*, št. 11, str.1774-1782.
- HABERMAS, JÜRGEN (1988): *Filozofski diskurs moderne*, Globus, Zagreb.
- HABERMAS, JÜRGEN (1989): *Strukturne spremembe javnosti*, Humanitas, ŠKUC in Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- HABERMAS, JÜRGEN (1986): *Tehnika i znanost kao “ideologija”*, Zagreb.

- HABERMAS, JÜRGEN (1994): *Faktizität und Geltung - Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*, Suhrkamp, Frankfurt/M.
- HABERMAS, JÜRGEN (1988a): *Psychic Thermidor and the Rebirth of Rebelious Subjectivity*, v: *Habermas and Modernity*, Polity, Cambridge.
- JONAS, HANS (1984): *The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age*, Chicago: University of Chicago.
- KEANE, J. (1984): *Public Life and Late Capitalism*, Cambridge.
- KITSCHHELT, H. (1980): *Kernenergiepolitik*, Campus Verlag, Frankfurt/New York.
- KIRN, ANDREJ (1994): *Holizem, fragmentarnost in interdisciplinarnost v povezovanju ekologije in družbenih znanosti*, TIP, št.11-12, str.939-955.
- KIRN, ANDREJ (1992): *Ekološka (okoljska) etika*, Maribor.
- LEVIDOW, LES (ed.) (1986): *Science as politics*, Radical science, 20, London; Free Association Books.
- LEVIDOW, LES (ed.) (1986): *Radical science essays*. London: Free Association Books; Atlantic Highlands, N.Y.: Humanities Press International.
- LINKENBACH, ANTJE (1986): *Opake Gestalten des Denkens. Jürgen Habermas und die Rationalität fremder Lebensformen*, Wilhelm Fink Verlag, München.
- LUKŠIČ, ANDREJ (1990): *Neokonservativizem, magistrska naloga*, FDV, Ljubljana.
- MASTNAK, TOMAŽ (1987): *Sprema beseda*, v: *Claus Offe, Nova družbena gibanja, Delavska enotnost*, Ljubljana.
- OFFE, CLAUS (1987): *Nova družbena gibanja*, DE, Ljubljana.
- OFFE, CLAUS (1993): *Spona in zavora: Moralni in institucionalni vidiki "inteligentnega samoomejevanja"*, Ljubljana, ČKZ, št.152-153, str. 47-70.
- PLUT, DUŠAN (1987): *Slovenija - zelena dežela ali pustinja*, KRT, Ljubljana.
- POJANA, MANFRED (1985): *Zum Konzept der kommunikativen Rationalität bei Jürgen Habermas*, *Die blaue Eule*, Essen. Preuss, U.K. (1988): "Sicherheit durch Recht - Rationalitätsgrenzen eines Konzepts", v: *Kritische Vierteljahrsschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, št.3.
- SCHNÄDELBACH, HERBERT (1983): *Dialektik als Vernunftkritik. Zur Konstruktion des Rationalen bei Adorno*, v: *Ludwig von Friedeburg in Jürgen Habermas (ur.)*, Adorno - Konferenz 1983, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M.
- STUART, BLUME, JOSHE BUNDERS (ed.)(1987): *The social direction of the public sciences: Causes and consequences of co-operation between scientists and non-scientific Groups*. *Sociology of the sciences yearbook*, Dordrecht:Reidel.
- SCLOVE, RICHARD E. (september 1987): *The Nuts and Bolts of Democracy: Democratic Theory and Technological Design*, Chicago.
- STANLEY, MANFRED (1976): *Technology and Its Critics*, v: *Philip L. Bereano: Technology as a Social and Political Phenomenon*, New York: John Wiley & Sons.
- TUGENDHAT, ERNST (1993): *Vorlesungen über Ethik*, Suhrkamp, Frankfurt/M.
- VIG, NORMAN J. IN BRUER, PATRICK J. (maj 1982): *The Courts and Risk Assessment*, *Policy Studies Review* 1.
- WELLMER, ALBRECHT (1986): *Ethik und Dialog. Elemente des moralischen Urteils bei Kant und in der Diskursethik*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M.
- WHITE, K. STEPHEN (1990): *The Recent Work of Jürgen Habermas - Reason, Justice and Modernity*, Cambridge University Press, Cambridge.
- WINNER, LANGDON (1986): *The Whale and the Reactor: A Search for Limits in an Age of High Technology*, Chicago: University of Chicago Press.
- ZIMMERMAN, KLAUS (1989): *Die Abschaffung des Subjekts in den Schranken der Subjektphilosophie*, *Das Argument* 178, Berlin.
- ZIMMERMAN, MICHAEL (1979): *Heidegger and Marcuse: Technology as ideology*, *Research in Philosophy and Technology*, 2:245- 261. *ISIS*, 80, *Biblig.* issu, 889

Ostala:

- FEYERABEND, PAUL (1980): *Democracy, elitism and scientific method*, *Inquiry*, 23:2-18.
- FOUCAULT, MICHEL (1991): *Vednost - oblast - subjekt*, KRT, Ljubljana.
- HOWARD, DICK (1989): *The Politics of Critique*, Macmillan, London.
- KANT, IMMANUEL (1987): *Odgovor na vprašanje: Kaj je razsvetljenje?*, *Vestnik IMŠ*, št. 1, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana.
- KORSCH, KARL (1972): *Materialistično pojmovanje zgodovine*, DZ, Ljubljana.
- LOWITH, KARL (1988): *Od Hegela do Nietzschea*, Sarajevo.
- LUBBE, HERMAN (izb.)(1980): *Hegllova desnica*, Sarajevo.

II. del

Poglavje A:

ČRNIVEC, JANEZ: *Dokumenti o ekološki sanaciji TE Šoštanj*, *privatni arhiv*, Ljubljana.

Poglavje B:

- KARDELJ, EDVARD (1979): *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, *Komunist*, Lj.
- KLEMENC, ANDREJ (1990): *Politika jedrske energije*, ČKZ, št. 127,129/130, ŠOU, Ljubljana.
- SCHALLER, CH. (1987): *Die Osterreichische Kernenergiekontroverse*, doktorska disertacija, Salzburg.
- ZAKOŠEK, NENAD (1987): *Politički proces odlučivanja u jugoslovenskom društvu (idejni nacrt istraživanja energetske politike in nuklearne energije)*, *Politička misao*, letnik XXIV., št.3, Zagreb.
- ŽUPANČIČ, O. ANDREJ (1991): *O varstvu pred ionizirajočim sevanjem iz virov jedrske industrije v Sloveniji*, ZRC SAZU, Ljubljana.

Dokumenti:

- Poročilo Zveznega komiteja za delo, zdravstvo in socialno politiko, Beograd, sep. 1988
Informacija o odlaganju RAO v SFRJ, sep.1988
- Poročilo o projektu odlagališča jedrskih odpadkov nizke- in srednjeradioaktivnosti, Služba projekta odlagališča RAO, *Nuklearna elektrarna Krško*, Krško, 18.1.1989
- Poročilo o delovanju prehodnega skladišča radioaktivnih odpadkov v Reaktorskem centru v Podgorici v letu 1988, januar 1989
- Poročilo o meritvah in ogledu skladišča RAO pri Zavratcu, *Ekološki laboratorij z Mobilno enoto*, IJS, 12.7.1988.
- Informacija o redukciji volumna RAO u NE Krško, *Republiški komite za energetiku, industriju, rudarstvo i zanatstvo (RKEIRZ)*, Zagreb, 19.1.1992
- Zapisnik 1. seje komisije za revizijo študije Izbor lokacije odlagališča nizko- in srednjeradioaktivnih odpadkov v Sloveniji - 1.stopnja, 15.1.1991
- Zapisnik 2. seje komisije za revizijo študije Izbor lokacije odlagališča nizko- in srednjeradioaktivnih odpadkov v Sloveniji - 1.stopnja, 16.1.1991
- Zapisnik seje recenzentske komisije za recenzijo študije Izbor lokacije odlagališča nizko- in srednjeradioaktivnih odpadkov v Sloveniji - 2.stopnja, 10.2.1992
- Zapisnik seje recenzentske komisije za recenzijo študije Izbor lokacije odlagališča nizko- in srednjeradioaktivnih odpadkov v Sloveniji - 3.stopnja, 13.4.1993
- Odlok o ustanovitvi javnega podjetja za ravnanje z radioaktivnimi odpadki, *Uradni list RS*, št.5, 8.11.1991, str.213-214.

- Poročilo o delu Agencije RAO p.o. za leto 1993, 30.3.1994
- Poročilo o delu Agencije RAO v letu 1994, februar 1995
- Program dela Agencije RAO p.o. za leto 1994, marec 1994
- Program dela Agencije RAO p.o. za leto 1995, december 1994
- Dokumenti XII. kongresa ZSMS, RK ZSMS, Ljubljana, 1986
- Volilni program Zelenih Slovenije, Ljubljana, 1990
- DEMOS: Volilni program 1990, Ljubljana, 1990
- Programske usmeritve Izvršnega sveta Skupščine republike Slovenije z dne 26.6. 1990, IS SRS, 1990
- Raziskava možnosti razvoja energetike SR Slovenije do leta 2020, povzetek, Elektroinštitut M. Vidmar, Ljubljana, 1986
- Zaključni dokument konference "Ekologija, energija, varčevanje", RK SZDL, Ljubljana, 1987.
- Zakon o referendumu za zaprtje jedrske elektrarne Krško do leta 1995, predlog, Vlada Republike Slovenije, Ljubljana, 1992.
- Gradivo sekcije za energetiko pri MC CK ZKS, MC CK ZKS, Ljubljana, 1979.
- Energija za Slovenijo, Možnosti za razvoj, Republiški sekretariat za energetiko, Ljubljana, 1991.

Literatura zaključka empiričnega dela:

- BARBER, R.BENJAMIN (1984): **Strong Democracy**, Berkeley: University of California Press.
- CARTER, J. LUTHER (1987): **Nuclear Imperatives and Public Trust: Dealing with Radioactive Waste**, v: *Issues in Science and Technology*.
- KASPERSON, E. ROGER (1986): **Six Propositions on Public Participation and their Relevance for Risk Communication** v *Risk Analysis*.
- COVELLO, T. VINCENT in MUMPOWER, JERYL (1986): **Risk Analysis and Risk Management: A Historical Perspective**, v: Covello, T. Vincent, Menkes, Joshua in Mumpower, Jeryl, eds.: *Risk Evaluation and Management*, New York: Plenum.
- FLORES, ALBERT IN KRAFT, MICHAEL A. (1988): **Determining the Acceptability of Risk in Regulatory Policy: Ethics, Politics, and Risk Analysis**, v: Bowman, James S. in Elliston, Frederick A., eds.: *Ethics, Government, and Public Policy*, Westport: Greenwood Press.
- GOULD, C.LEROY (1983): **The Radioactive Waste Management Problem**, v: Walker, Gould in Woodhouse: *Too Hot to Handle?*
- HOWELL, E. ROBERT IN OLSEN, DARRYL (1982): **Citizen Participation in Nuclear Waste Repository Siting**, Columbus: Battelle Memorial Institute
- JONES, CHARLES O. (1984): **An Introduction to the Study of Public Policy**, Monterey: Brooks/Cole
- KRIMSKY, SHELDON, PLOUGH, ALONZO, eds.(1987): **The Technical and Ethical Aspects of Risk Communication**, v: Science, Technology and Human Values, št. 12.
- KRAFT, E. MICHAEL, CLARY, B. BRUCE in SCHAEFER, JAME (1987): **Politics, Planning and Technological Risks: State and Citizen Participation in Nuclear Waste Management**, Chicago.
- NELKIN, DOROTHY, POLLAK, MICHAEL (1977): **The Politics of Participation and the Nuclear Debate in Sweden, the Netherlands, and Austria** v *Public Policy* 25.
- NELKIN, DOROTHY (1977): **Technological Decision and Democracy: European Experiments in Public Participation**, Beverly Hills: Sage Publications.
- ORR, W. DAVID (1979): **U.S. Energy Policy and the Political Economy of Participation**, *Journal of Politics*.
- WALKER, A.CHARLES (1983): **Science and Technology of the Sources and Management of Radioactive Wastes**, v: Walker, Gould, in Woodhouse: *Too Hot to Handle?*
- WALKER, CHARLES, GOULD, LEROY C. in WOODHOUSE, EDWARD J.(eds.) (1983): **Too Hot to Handle? Social and Policy Issues in the Management of Radioactive Wastes**, New Haven: Yale University Press.

POJMOVNI SLOVAR

S pojmovnim slovarjem želim na kratko opozoriti na manj uveljavljene, toda pomembne pojme, ki jih uporabljam predvsem v prvem, teoretskem delu knjige. Njihova opredelitev na tem mestu je zgolj označba pomenskega polja, širšo opredelitev pa lahko bralec razbere iz posameznih poglavij ali knjige kot celote.

Asociativna razmerja

Pojem obsega institucionalno preoblikovanje institucionalne skupnosti, notranje razlike ter postopke urejanja konfliktov med socialnimi kategorijami oziroma institucionalna in proceduralna merila, ki vzpostavljajo kontekstualne pogoje ravnanj. Pojem meri prej na razmerja, ki se vzpostavljajo med različnimi subjekti, kot na subjekte same. V tem se ločuje od pojma asociacijski pluralizem, ki ga uvaja v slovenski prostor prof. dr. Adolf Bibič.

Asociativna mreža

Pojem obsega splet in sistem komunikacijskih in odločevalnih form, v katerih se odvija komunikativno ravnanje individualnih in/ali kolektivnih akterjev.

Diskurzivna etika

Pojem diskurzivne etike uvaja Jurgen Habermas. Ukvarja se s postopki komunikacijskega procesa in ne z njenimi rezultati, torej s pravili in postopki normira komunikacijski proces, ki naj bi bil pošten in iskren. Toda ne tako, da bi vnaprej terjala moralno ovrednotenje tistega, kar se doseže šele s pomočjo in na koncu komunikacijskega procesa, to je ne vrednoti svojih materialnih rezultatov. Cilji njene argumentacije niso usmerjeni k oblikovanju pozitivno "dobrega", pač pa k odpravljanju partikularističnih privilegijev in pristranskosti, k ozaveščanju kognitivnih omejenosti in razgrajevanju strateških interesnih navezav. Iz praktičnih diskurzov želi to "odpraviti" tako, da normira postopek samonadzorovanja. Temelji na normi razumevanja, ki je kot predpostavka racionalna in vsebovana v vsaki verbalni komunikaciji. Na tej predpostavki utemeljuje kriterije racionalnosti in iz nje izpeljuje norme, ki uravnavajo postopek komunikacijskega procesa. V komunikacijskem procesu velja kot argument tisto, kar akter (govorec) iskreno izrazi, - brez podmene kognitivnih (intelektualci) ali socialnoekonomskih (lastniki) privilegijev -, in izjava mora ustrezati realnosti (nadzorovano po realnosti).

Komunikacijske in odločevalne forme

Pojem je širši od institucionalno vzpostavljenega sistema komuniciranja in odločanja, saj vključuje tudi spontano ali ad hoc nastale komunikacijske in odločevalne forme. Kadar so individualni ali kolektivni akterji sistemsko izključeni iz komunikacijske in odločevalne mreže, se, da bi dosegli svoje cilje, zatečejo k oblikovanju komunikacijske ali odločevalne forme ad hoc. Komunikacijski in odločevalni proces v takšnih formah teče po povsem drugačnih pravilih kot v institucionaliziranih formah (manj formaliziran, v ospredju so vzorci spontanega komunikativnega ravnanja, neposreden izraz volje in razpoloženja itd.). Praviloma se oblikujejo kot odgovor na sprejete odločitve in bi jih lahko poimenovali kot problemske komunikativne in odločevalne forme z daljšim ali krajšim časom obstajanja, odvisno pač od vrste problema in od proputnosti institucionalne mreže za pobude neposredno prizadetih. Pojem pokriva polje (ne)zavestnih, (ne)institucionalnih, (ne)formalnih vzorcev komunikativnega ravnanja.

Parapraksa

Pojem parapraksa uvaja Ingemar Nordin v pomenu določene tehnologije s širokim krogom aplikacij, obsega pa pojem centralne tehnologije (računalniška, genetska, energetske tehnologije in stroji z notranjim zgorevanjem), izvedene tehnologije, tehnološke ideale in praktično znanje "know-how". Pojem paraprakso je apliciral tudi na socialno državo. Sociotehnološke paraprakse (socialna varnost, izobraževanje, zdravstveno varstvo, varstvo okolja itd.) prav tako razpolagajo z lastnim znanjem in tudi "know-howom". Pojem parapraksa aludira na Kuhnov pojem paradigme in na njegovo notranjo strukturo.

Rizična družba

Pojem uvaja Ulrick Beck za tiste sodobne družbe, ki se ne morejo izogniti rizikom. Riziki nastajajo kot posledica odločitev, ki dobijo svojo materializacijo v industrijski proizvodnji. Tovrstni riziki so povsem druge narave, kot so bili riziki, grožnje in nevarnosti, s katerimi so se srečevale civilizacije na različnih stopnjah razvoja človekovega bivanja. So proizvod družbe same, so izraz visoko razvitih produktivnih moči in zato ne moremo več govoriti, da je človeška družba ogrožena in v nevarnosti zaradi neznanja, negospodstva nad naravo. Prav narobe. Bivanje na Zemlji je ogroženo zaradi znanja in popolnega gospodstva nad naravo. Toda problem ni v znanju in tehnologijah, pač pa v razhajanjih med sistemom norm, institucij itd. in univerzalnimi načeli moderne.

POVZETEK

Avtor dokazuje tezo, da je posebnost rizičnih tehnologij, ki so po svoji naravi rizične za človeka in sploh za bivanje na Zemlji, v tem, da potrebujejo "socialni design", ki nastaja v procesu političnega usklajevanja interesov in ki sploh zagotavlja implementacijo teh tehnologij v svet življenja. Do sedaj je prevladovala teza, ki je bila tudi izkustveno in empirično vedno znova potrjena, namreč da je napredek (kapitalistična forma racionalnosti) nezdržljiv s politično nastajajočimi definicijami družbeno želenih vrednot ali na kratko - demokratične politične forme in kapitalistične forme tehnike naj bi bile nezdržljive.

Zato avtor v skladu s svojo tezo postavlja v ospredje proučevanja obstoječe in nastajajoče komunikacijske in odločevalne forme in jih reflektira v luči konflikta med javnostjo, stroko in politiko. V prvem delu knjige to obravnava na teoretski ravni, v drugem pa še na izkustveno-empirični ravni s proučevanjem dveh primerov: ekološke sanacije TE Šoštanj in iskanjem lokacije za trajno odlagališče nizko- in sredneradioaktivnih odpadkov v Sloveniji. Še posebej drugi primer kaže na to, da nista glavna ovira pri iskanju in gradnji odlagališča tehnična zapletenost in zagotavljanje varnosti tega jedrskega objekta, pač pa to, da ljudje nočejo živeti v okolju, v katerem je zaradi bližine takšnega objekta stopnja rizika za zdravje in življenje večja. Pri tem nasprotovanju prizadete javnosti pa niso več pomembne samo možne posledice, ki jih povzročata tehnološki razvoj naravi in človeku, pač pa tudi komunikacijske in odločevalne forme, v katerih poteka konfliktna komunikacija in v katerih se sprejemajo odločitve.

Avtor je knjigo zastavil na praktičnem vprašanju, kar mu je omogočilo, da se je spoprijel z realnim problemom sveta življenja in ga skušal ujeti v pojem, da bi ga lahko mislil in razkril njegovo notranjo logiko, zakonitosti in gibanje. Praktični problem je opredelil z naslednjimi ugotovitvami in vprašanji:

- Implementacija znanstvenih spoznanj in tehnologij v svet življenja, ki so po svoji naravi rizične, povzročajo ekološke katastrofe in grozijo, da se uniči celotno življenje na Zemlji. Pri ljudeh to dejstvo povzroča skrbi, strah in odpor do znanosti in tehnologij, kar se kaže v različnih načinih ravnanja.
- Znotraj celotnega spektra problemov, ki jih odpira to dejstvo, pa ga kot politologa zanimajo institucionalni pogoji kolektivnega ravnanja. To področje je opredelil z naslednjimi vprašanji:
  1. Kako sta bili znanost in tehnologija vpeti v svet institucij, v katerih so se sprejemale odločitve o razvoju znanosti in tehnologije in o njihovi implementaciji, kakšna pravila igre so veljala v njih.
  2. Kakšna strukturna protislovja in sistemske blokade je mogoče razkriti in kakšno podobo so si naredili v političnih in/ali socialnih konfliktih ter v kakšnih formah so se ti razreševali.

3. Katere so ključne kategorije, ki so opredeljevale prostor razvoja in implementacije znanosti in tehnologije in ki zaradi ekoloških posledic ter nenehnih pretenj terjajo ponovni razmislek.
4. Kakšne so možnosti razreševanja konfliktov skozi argumentirano komunikacijo (komunikativna racionalnost) in kateri pogoji morajo biti za to izpolnjeni.
5. Kako je v Sloveniji na področju energetike potekalo reševanje dveh praktičnih problemov, ki ju povzročata dve po naravi povsem različni tehnologiji in sta zato svojevrstno opredeljevali in strukturirali konfliktno polje in poti reševanja.

Glede na strukturo praktičnega problema je knjigo razdelil na dva dela, na teoretičnega in empiričnega, ki pa si nista v klasičnem razmerju potrjevanja in/ali preverjanja, pač pa v razmerju medsebojne ustreznosti. Teoretični del je namreč v nalogi pojmovno razvit le toliko, da ponuja zadosten kontekstualen okvir za globlje razumeva-nje empiričnih dogajanj in ravnanj. V prvem delu, razdeljenem na tri sklope - A, B in C - se v sklopu A ukvarja z vprašanjem umeščenosti znanosti in tehnologije v socialni državi kot prevladujoči komunikacijski in odločevalni formi v razvitih industrijskih družbah po drugi svetovni vojni, toda le v luči osnovnih protislovij. V sklopu B opisuje pomembnejše socialne vidike konsenza o napredku, njegov razpad in opcije socialnega razvoja, v sklopu C pa nekatere osnovne razsežnosti oblikovanja novih komunikacijskih in odločevalnih form, ki naj ustrezajo kriterijem diskurzivne etike. Drugi del je tudi razdeljen, in sicer na sklop A, v katerem opisuje pobude TE Šoštanj o novih komunikacijskih in odločevalnih formah, ki bi omogočale učinkovitejšo ekološko sanacijo TE, in na sklop B, ki obravnava problematiko odlaganja NSRAO v Sloveniji, in sicer v luči kolektivnih konfliktnih izkustev začasnega skladiščenja, iskanja lokacije za trajno odlagališče NSRAO in razširitve začasnega skladiščenja NSRAO v JE Krško. Celotno problematiko zaokroži v sklepnem delu z mislijo, da so jedrski odpadki netipično tehnološko vprašanje in da terjajo nove pristope v politiki (politics), da bi se izognili pastem, ki jih prinaša vključevanje javnosti v odločevalni proces, ter da v primeru, ko vplivi tehnologije prizadenejo človekov "good life", lahko pričakujemo, da se bo dramatično povečala pripravljenost za participacijo pri kolektivnih odločitvah in da bodo zato nastajale nove komunikacijske in odločevalne forme, ki ustrezajo določeni ravni posameznikove in skupinske zavesti in ki lahko pomenijo novo stopnjo razvoja demokracije v Sloveniji.

SUMMARY

In his book, the author attempts to prove the thesis that a special feature of risk technologies which generally represent a threat to humanity and existence on Earth is that they need a "social design", which is formed through the process of the political harmonisation of interests and which guarantees the introduction of these technologies into everyday life. The prevalent and both practically and empirically repeatedly confirmed thesis has so far been that progress (the capitalist form of rationality) is incompatible with politically formulated definitions of socially desired values or, in short, that democratic political forms and capitalist forms of technology are incompatible.

Therefore, in accordance with his thesis, the candidate emphasises the research on the existing forms of communication and decision-making and reflects on it with regard to the conflict between the public, the professions and politics. In the first part of the book, he discusses the subject theoretically, while in the second, he proceeds to the practical and empirical level by studying two examples: the ecological rehabilitation of the Šoštanj Power Plant and the search for a site for permanent low and intermediate radioactive waste disposal in Slovenia. In particular, the second example points to the fact that the main obstacle to finding an appropriate site and constructing the waste disposal plant is not the high level of difficulty of technological implementation or providing security for a nuclear facility, but the fact that the public refuses to live in an environment in which there are higher health and life risks due to the proximity of such a plant. In the face of protests by the affected public, the possible impact of technological development on the natural and human environments is not the only relevant issue, for an important role is also played by the type of communication and decision-making used during the conflict situation.

The book is focused on a practical question, allowing the candidate to tackle and define a problem from everyday life and to reveal its inner logic, laws and dynamics. He defines this practical problem with the following conclusions and questions:

- The introduction of dangerous scientific achievements and technologies in everyday life causes ecological catastrophes and threatens to ruin all life on Earth. This gives rise to anxiety, fear and resistance to science and technology among the public, which is reflected in various forms of behaviour.
- Within the entire range of the then exposed problems, the candidate is, as a political scientist, interested in the institutional conditions of collective behaviour. He defines this area by answering the following questions:
  1. How have science and technology been integrated into the world of institutions where decision-making regarding the development of science and technology and their introduction take place and what rules have been observed?

2. What structural contradictions and systemic blockades can be exposed, what image have they assumed in political and/or social conflicts and in what ways have they been solved?
3. What are the key categories defining the span of development and the introduction of science and technology, and demanding reconsideration due to the impact on the environment?
4. What are the possibilities of the resolution of conflicts through valid forms of communication (communicational rationality) and which conditions must be met to ensure such results?
5. What has been the approach to the resolution of two practical problems in the sphere of energy production in Slovenia, which were caused by two completely different technologies, definitions and formulations of separate conflict fields?

The book, according to the structure of the political problem, divided into two parts, the theoretical and empirical parts, which are not linked through the conventional way of confirmation and/or examination, but through mutual compatibility. The theoretical part of the book is only developed to the extent which offers a sufficient contextual framework for the further understanding of empirical activities and approaches. In the first part, which is divided into three sections - A, B and C - section A discusses the issue of the position of science and technology in the welfare state as being the two prevalent forms of communication and decision-making in developed industrial societies after the Second World War, although only from the point of view of basic contradictions. In section B, the candidate describes the significant social aspects of the consensus on advancement, its disintegration and the possible options for social development, while section C describes a few of the basic dimensions of creating new forms of communication and decision-making, which would be in accordance with the criteria of discursive ethics. The second part is again divided into two sections. Section A describes the initiatives of the Šoštanj Power Plant in introducing new forms of communication and decision-making, designed to facilitate a more efficient rehabilitation of the plant, while section B discusses the problem of low and intermediate radioactive waste in Slovenia with regard to collective conflict experiences of temporal disposal, searches for a site for a permanent disposal plant and the extension of the temporal disposal of low and intermediate radioactive waste in the Krško Nuclear Power Plant. The discussion of the problem concludes with the thought that nuclear waste represents a non-typical technological issue, demanding new political approaches in order to avoid traps while incorporating the public within the decision-making process and that in cases where technology threatens the comfortable existence of an individual, the willingness to participate in collective decision-making can be expected to dramatically increase, along with new forms of communication and decision-making which would be in accordance with a certain level of individual and collective awareness and which could represent a new level in the development of democracy in Slovenia.